

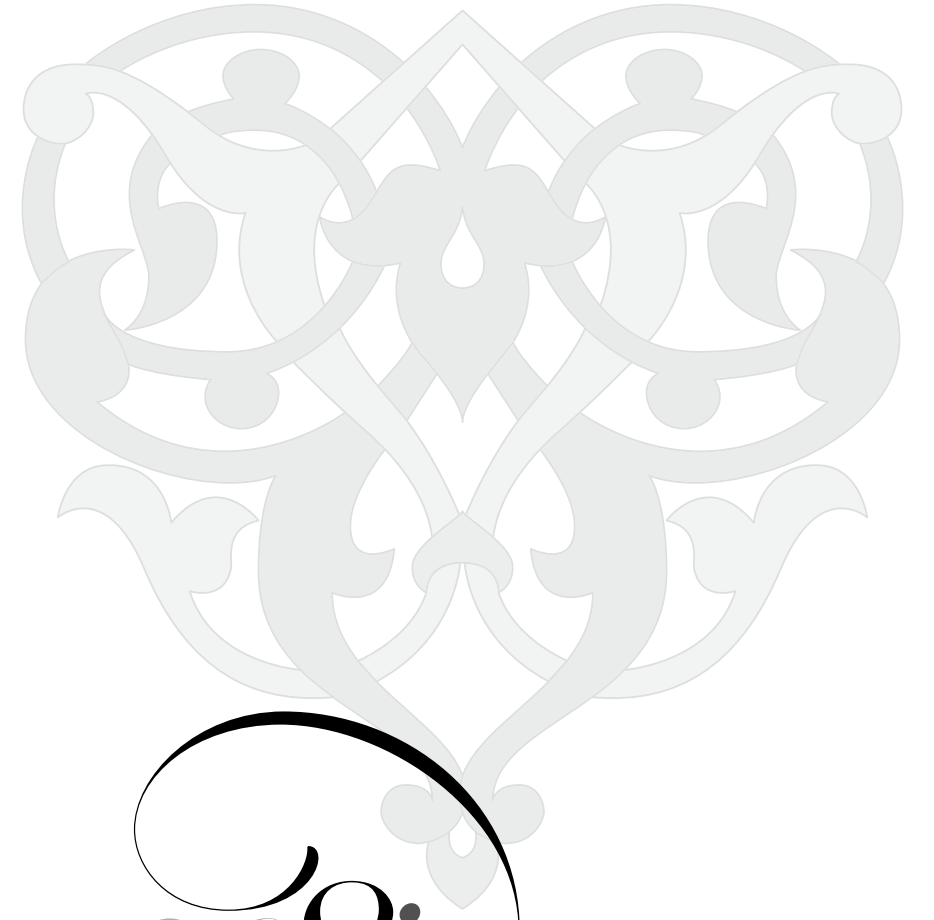

MEKKE
DÖNEMİ
BİLDİRİLER

Siyer dersleri

Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür Hizmetidir

Siyer
dersleri

Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları

Yayın No : 35

Kitabın Adı

Siyer Dersleri - Mekke Dönemi

Proje Koordinatörü

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Tashih

Ersin ÖZŞAHİN

Editör

Dr. İdris SÖYLEMEZ

Kapak / Dizgi ve Mizanpaj

Hasan ATEŞ

Baskıya Hazırlık

Hasan BAKAN

Baskı

Diltemizler Reklam ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Tel : 0422 336 9 336

Yayın Kodu - ISBN

978-605-82490-6-6

Birinci Baskı / Ocak - 2018

Bu kitabın her hakkı saklı olup, tümünün ya da bölümlerinin çoğaltılması Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı'nın yazılı onayı olmadan yapılamaz

İçindekiler

» Takdim	8
» Kur'an'a Göre Hz. Peygamber (s.a.v.)	11
» Hz. Peygamber (s.a.v.): Hayatın İçinden Bir Kahraman	27
» Modern Dönemde Bilginin Yada Bilgilendirenin İtibarı Sorunu (Kur'an ve Hz Peygamber Örneğinde)	32
» Siyer Kaynakları Metodolojisi	52
» Hz. Peygamber'in Siretinin Kaynağı Olarak Kur'an	65
» Arap Paganizmi Cahiliye: Kur'an'ın İndiği Tarih	79
» Cahiliye Döneminde Mekke'nin Demografik, İdarî, Ekonomik, Kültürel ve Dini Yapısı Üzerine Bazı Notlar	102
» Hz. Muhammed'in Nübüvvet Öncesi Hayatı	128
» Vahyin Başlangıcı ve İlk Ayetler	137
» Hz. Peygamber (s)'e İlk İman Edenlerin Bazı Özellikleri	148
» Daru'l-Erkâm Üzerine Bir Değerlendirme	156
» İslam'a Karşı Çıkanlar ve Nedenleri	160
» İslam'da Kardeşliğin Önemi ve Ensâr ile Muhâcir Kardeşliği	173
» Mekke'de Hz. Peygamber ve Akrabalarına Uygulanan Boykot	180
» Habeşistan'da İslâmiyet (Hristiyanlarla İlk Karşılaşma)	193
» Risaletin Mekke Döneminde Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı	201
» Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'deki Sosyal İlişkileri	212
» Hz. Peygamber'in Mekke'deki Tebliğ Faaliyetleri	222

TAKDİM

Hız. Peygamber'in (sav) kutlu hayatı olan siyer, bir Müslüman için gerçekten çok büyük ehemmiyet arz eden bir alandır. Kulluk için yaratılan insan, bu kulluğun en ideal halini elbette peygamberlerden ve son peygamber olan Efendimiz'den (sav) öğrenecektir. Böyle olduğu için, Kur'an'ın ve Nübüvvet mesajlarının ilk muhatapları olan sahabe nesli, Hız. Peygamber'in (sav) dünyasına ait ne varsa, bu bilgileri çok önemsemişlerdir.

Hakikaten Hız. Peygamber'in (sav) kutlu hayatına dair bilgiler, tarihte hiçbir şahıs ve dönem ile kıyaslanamayacak kadar ciddi bir müktesebata ulaşmıştır. Âcizane biz, kesinlikle siyerin artık özgün bir ilim dalı olarak ele alınması, birçok ihtiyaç ve sorunun çözüme kavuşturulması gerektiğinin kanaatindeyiz. Bu maksatla Siyer Dersleri Programının başladığı günden beri çalışmalarımızı, alanında uzman ve saygıdeğer hocalar ile beraber temel kaynaklardan ve sahih İslamî gelenekten istifade ederek, ifrat ve tefrite sapmadan, son derece doğal aynı zamanda da ciddi çalışmalar olmasına özen gösterdik.

Siyer Dersleri, -Mekke Dönemi- programında sunulan tebliğlerin toplandığı bu kitapta Rasûlullah (s.a.v.)'in hayatı 16 farklı hocanın kaleminden farklı yönleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. Emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı ise ancak Allah'tandır.

Ahmet ÇAKIR

Malatya Büyükşehir Belediye Başkanı

KUR'AN'A GÖRE HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
(*İstanbul Üniversitesi*)

Günümüzde Hz. Muhammed'in ümmeti olduğunu iddia eden insanların Hz. Peygamber algıları hızla birbirinden farklılaşmaktadır. Hz. Peygamber'i neredeyse Allah seviyesine çıkaranlara mukabil onu sıradan bir postacı olarak görenler de bulunmaktadır. Peygamber'in ölümsüz olduğunu, adeta yaşadığını, gündelik hayatın içerisinde olduğunu, belli şahsiyetlere görüldüğünü söyleyenlerin yanı sıra onu rüyalar aracılığıyla misyonunun bir parçası haline getirenler, doğru yolda olduklarını ona onaylatanlar, yurtlarını denetleyenler, statlarda düzenlenen programlara katıldığını iddia edenler, tweetleri artırmayı emrettiğini söyleyenler, selam söyletenler, kendisi tarafından gönderilen bu selamlar aracılığıyla adına arsa veya "himmet" denilen para veya gayri menkulu toplayanlar, bizzat onunla görüşerek misyon yönetenler, miting meydanlarında bulunduranlar, film setlerine konuk ederek insanları yönlendirmeye çalışanlar, onun hiç söylemediği hatta karşı olduğu hususlarda bile söz söyleterek kendisini kullananlar ve bununla taraftar devşirmeye çalışanlar da bulunmaktadır. Hatta bununla da yetinmeyerek onu anakronizm yaparak çok eski bir tarihe yerleştirenler, Hz. İsa'nın babası olduğunu, iffetli Meryem'e de iftira ederek söyleyenler de vardır.¹ Dahası şayet

¹ Bu ve benzeri iddialar için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kendi Dilinden Fetö: Örgütlü Bir Din İstismarı, Ankara 2017, ss. 38-50.

H. Peygamber risalet göreviyle vazifelendirilmemiş olsaydı kendi pirlerinin veya liderlerinin peygamber olarak gönderileceğini iddia etmek suretiyle Peygamber'in kutsiyetini kirletip misyonuna zarar verenler de az değildir. Onu pir veya şeyhlerinin bedenlerinde tecessüm ettirenlere bile rastlamak mümkündür.

Kuşkusuz buna mukabil bazı insanlar da onu tamamen sıradanlaştırmakta, adeta bir postacı konumuna indirgemekte, sözlerinin hiçbir değerinin bulunmadığını, taklit edilmesinin bir anlam ifade etmediğini televizyon televizyon gezerek anlatmakta, adeta onu itibarsızlaştırmak için canhıraş bir mücadele vermektedirler.

Peki Peygamber ile ilgili algımız nasıl olmalıdır? Onu nasıl anlamamız gerekir. Onunla ilgili doğru bilgileri nereden ve nasıl elde edebiliriz? Bütün bu soruların cevabı İslam'ın kutsal kitabı Kur'an tarafından bize aktarılmaktadır. Bu nedenle Kur'an'ın Hz. Peygamber'i nasıl anlattığına bakmak hayati önem arz etmektedir. İşte elinizdeki metin bu nedenle Kur'an'dan hareketle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir başka ifade ile adeta "Kur'an'a göre Hz. Peygamber kimdir ve bir beşer olarak bizim için ne anlam ifade etmektedir? Sorusu sorulmuş cevaplar da buradan alınarak siz aziz okuyucuların dikkatine arz edilecektir.

H. Peygamber ile ilgili iddiaların en dikkat çeken vefat edip toprağa verildikten sonra hala tasarrufunun sürdüğü iddiasıdır. Bir başka ifade ile onun hala hayata müdahil olduğu iddiasıdır. Bilindiği gibi bu iddia yeni de değildir. Ancak Seyyid Kutup'un haklı olarak ifade ettiği gibi "suyun başından uzaklaşıncı" yani vahyin indiği zemin ve zamandan uzaklaşıldıkça bu algı yaygınlık kazanmış, hem Hz. Peygamberin bir şekilde hayata müdahil olduğu, tasarrufunun sürdüğü kabul görmüş hem de bunun üzerinden başta Abdulkadir Geylani, İmam Rabbani gibi meşayihin de ölümlelerinden sonra tasarruflarının sürdüğü anlayışına dönüştürülerek genelleştirilmiştir. Tasavvufi hareketlerin yaygınlık kazandığı dönemlerde bu iddialar daha da artmış, hatta tersini savunmak adeta linç nedeni olmuştur. Bu düşüncenin İslam dışı olarak kabul edilip mahkûm edilmesine neden olmuştur.

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in ölmediği, hayatta olduğu iddiası ilk kez Hz. Ömer tarafından dile getirilmişti. Hz. Ömer Peygamber'in vefatını müteakip kılıcını çekmiş ve "Kim Muhammed'in öldüğünü söylerse onu bu kılıcım ile düzeltirim demişti." Buna ilk karşı çıkan da Hz. Ebubekir olmuş ve aşağıdaki ayet-i kerimeyi okuyarak onun bu yanlış tutumunu düzeltmişti.

"Muhammed, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır." Ali İmran 144.

H. Ebubekir bu ayeti okuduktan sonra "Her kim Muhammed'e ibadet ediyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Ancak Allah'a ibadet edenler bilmelidirler ki o ölümsüzdür" diyerek savrulma ihtimali olanları doğru zeminde tutmayı başarmıştır. Ayetin nüzul sebebi de hadiseyi anlamamız açısından önemlidir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Uhud gününde Müslümanların bozguna uğraması üzerine bu ayeti kerime nazil olmuştur. Onun verdiği bilgiye göre savaşın müşriklerin lehine dönmesi üzerine ortada dolaşmaya başlayan "Hz. Peygamberin öldürüldüğü" haberi, Müslümanların maneviyatını bozmuş ve dağılmalarına, hatta içlerinden bazılarının Medine'ye kadar kaçmalarına sebep olmuştur. Kimisi bu bozgun esnasında "Eğer Peygamber hayatta olsaydı biz zaten bozguna uğramazdık" diyerek diğerlerinin maneviyatını bozulmasında etkili olmuşlardır. Bundan istifade etmeye çalışan münafıklar da "Eğer Muhammed peygamber olsaydı ölmezdi, eski dininize geri dönünüz" diyerek onların bu halinden istifade etmeye çalışmışlardır.² Yukarıdaki ayet-i kerime bu durum üzerine nazil olmuş ve Hz. Peygamberin ölümlü olduğunu; onun vefatının tevhide münafi olmadığını, ölümsüz olanın Allah olduğunu, Allah'ın hayatın merkezine konulması gerektiğini anlatmış ve sahabeyi Allah'ın yegâne güç sahibi olduğunu kabule davet etmiştir. Aşhâp da yegâne güç sahibi olarak Allah'ı görmüş, Hz. Peygamber'e Allah'ın kulu ve elçisi nazarıyla bakmış ilah mesabesine çıkarmamış, vefatından sonra ona değil, asıl yönelmesi gereken güce yani Yüce Allah'a yönelmeyi bu gereklilik olarak kabul etmişlerdir. Tevhidi düşünceye bağlı kalmakla kalmamış bu kutlu davanın dünyanın her yerine yayılması için yoğun bir mücadele vermişlerdir. Öyle ki İslam'ın yayıldığı her coğrafyada onlardan biri veya bir kaçının orada medfûn olduklarını görmek mümkündür. Bunlar bu coğrafyalarda İslam'ın bir başka ifade ile Tehidî dinin şahitleri olarak adeta nöbet tutmaya devam etmektedirler.

Peygamberi hayatta gibi gösteren anlayış mensupları onun her şeyi gördüğünü de iddia etmektedirler. Kendi yaşadığı dönemde değil; günümüzde bile gayba muttali olduğunu iddia etmektedirler. Kimi gizli cemaatlerin son zamanlarda deşifre olan düşünce yapılarından "Falanca kardeşimiz peygamberi rüyasında görmüş. Peygamber size selam söylüyormuş. Sizin falanca bölgedeki tarlanızı okul veya yurt yapılmak üzere bağışlamanızı, bunu yapmanız durumunda cennette ona komşu olacağınızı söylüyormuş" dedikleri ve bununla maddî kazanç elde etmeye çalıştıkları görülmektedir. Peygamber'in rüyada görülme imkânına aşağıda değinilecektir. Ancak Peygamber'in o okula duyulan ihtiyacı, okul yapılacak olan tarlayı, bunu hibe edecek olan bağışçıyı bilip bilmediği sorusuna Kur'an şöyle cevap vermektedir:

² Bkz. Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, Zadu'l-mesir fi ilmit'tefsir, Beyrut 1987, I, 469.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ
لَاسْتَكْنَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“De ki: “Ben, Allah’ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verebilecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.” A’raf 188.

Kuşkusuz ayetin sebebi nüzulü konuyu anlamamız için hayati öneme sahiptir. Nitekim rivayetlere göre Mekke müşrikleri Hz. Peygamber’e gelerek “*Ey Muhammed eğer gerçekten peygamber isen Rabbinden hangi eşyanın ucuzlayacağını, hangisinin ise alınması durumunda ileride büyük karlar elde edileceğini sor. Sana söyleyin o zaman biz de o mal ucuzladığında satın alalım. Pahalı hale geldiği zaman da satalım dediler.*”³ Hz. Peygamber onların bu talebi karşısında adeta boynunu büker ve Yüce Allah’tan cevap gelmesini bekler, bunun üzerine yukarıda zikrettiğimiz ayet-i kelime nazil olur ve onun adına Mekke müşriklerine cevap verilir. Dolayısıyla bu ayet ile Yüce Rabbimiz Hz. Peygamberin gaybı bilmediğini açıkça ifade eder. Kaldı ki Mukatil b. Süleyman, Yüce Rabbimiz’in bu ayet ile Hz. Muhammed’e “*şayet gücüm ve kuvvetim olsaydı, kendime dokunan zararın önüne geçer veya bana faydası olanın peşine düşerdim*”⁴ demesini söyleyerek gaybı bilemeyeceğini, görevinin de bu olmadığını, vazifesinin Yüce Allah’ı tanıtmak, onun Uluhiyet ve Rububiyeti bağlamında gelişen şirki tasfiye etmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kur’an’ı Kerim bu konuya çok büyük önem vermektedir. Zira bununla alakalı onlarca ayet Kur’an’ı Kerimde yer almaktadır. Dilerseniz birini daha zikrederim:

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ
اتَّبَعْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ

“De ki: Ben size, Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyarım. De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?” En’am 6/50

Görüldüğü gibi bu ayet-i kerime ile Hz. Peygamber açıkça

1-Dünya hazinelerine malik olmadığını

2-Gaybı bilmediğini

3-Beşer olup, melek olmadığını

4-Hakikati gördüğünü ve onlar gibi kör olmadığını açıkça ilan etmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz her iki ayet-i kerime Hz. Peygamberin günümüzde herhangi bir coğrafyadaki bir bahçeyi, onun sahibini, orada okul kurmaya duyulan ihtiyacı bilemeyeceğini açıkça ortaya koyduğu gibi; bu iddianın onun suiistimali anlamına geldiğini de tebellür ettirmektedir.

Hz. Peygamber’in rüyada görülmesi meselesine gelince: Kendisinden mervî olan “*beni rüyasında gören gerçekte görmüştür*” hadisine dayanmaktadır.⁵ Dolayısıyla ulema şeytanın Hz. Peygamber’in şekline giremeyeceğini, böylece insanları aldatamayacağını söylemiş ve bunun imkânını kabul etmiştir. Ancak İblis’in bir başka şahsın şekline girerek “Peygamber olduğunu söylemesine karşı çıkmamış” onun bu şekilde davranarak insanları iğva edebileceğini mümkün görmüş, dolayısıyla rüyada görülen her bir şahsa “*kesinlikle bu peygamberdir*” denilemeyeceğini, böylece bir durumda Peygamber olduğunu söyleyen şahsın ifadelerine veya talep ettiklerine bakılması gerektiğini bunların İslam’ın özü ile çelişen, Kur’an’a münafi bilgiler olması halinde bir anlam ifade etmeyeceğini bildirmişlerdir. Bir başka ifade ile yukarıda çerçevesini çizdiğimiz ana mihver ile çelişmemelidir.

Aziz dostlar geçen gün bir arkadaşım üniversite yıllarında bir oda arkadaşının rüyasında kasketli peygamber gördüğünü söylemiş ve bu rüyanın etkisinden yıllarca hem kendisi hem de arkadaşının kurtulamadığını belirtmişti. Hz. Peygamberin hiçbir zaman kasket giymediği bilinmektedir. Kasket giyerek Peygamber olduğunu söyleyen şahsın Hz. Muhammed olamayacağı da ortadadır. Bilinçaltının veya İblis’in size oynadığı bu oyundan hareket ederek rüyada görülen şahsın Hz. Peygamber olduğuna hükmedip kasket giymeyi sünnet hale getirmeye çalışırsanız doğru yapmış sayılamazsınız. Bu nedenle ulema rüyayı bağlayıcı kabul etmemiş; doğru bile olsa sadece göreni ilgilendiren bir mesele olarak bakmıştır. Dolayısıyla rüya, görenin dışında hiç kimseyi asla bağlamaz. Dahası bir bilgi kaynağı olarak da kabul edilmemiştir. Zira rüya ile elde edilen bilgi tecrübe edilebilen bir bilgi türü değildir. Her türlü aldatma bununla yapılabilmektedir. Başkasının gördüğü rüya üzerinden bir dünya kurmak değerlerimizle çelişmektedir.

Hz. Peygamber’i aşırı yücelten bu zevat adeta onu beşer üstü bir forma taşımıştır. Bu da onun örnek alınabilir olma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Zaten bu durum Kur’an ile de açıkça çelişmektedir. Nitekim Kur’an bu hususta şöyle demektedir:

³ Ebu’l-Ferec, III, 299.

⁴ Mukatil b. Süleyman (ö150/), Tefsiru Mukatil b. Süleyman, I-III, Beyrut 2003, I, 201. I, 427-428.

⁵ Bu hadis Enes b. Malik’ten rivayet edilmiş olup Buhari’de geçmektedir.

مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا

أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّ تَنْتَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا

De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahy olunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline! Fussilet 41/6

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, ilâh'ınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın. Kehf 18/110.

Hz. Peygamber'in beşeriyetine atıfta bulunan ayetlerden bir başkası ise şudur:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

" Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." Ahzab 33/40.

Görüldüğü gibi ayet özellikle "sizin gibi bir beşer" vurgusuna önem vermekte, ancak Hz. Peygamber'in sıradan bir beşer gibi algılanmaması için de farkını ortaya koymakta ve "vahiy alan bir beşer" olduğuna dikkat çekilmektedir. Zaten Mekke müşrikleri de en çok onun bu beşer tarafına takılmakta idi. Çarşı pazarda dolaşmamalı, göğre merdiven dayamalı, içinden ırmaklar akan bağ ve bahçeleri olmalı, altından sarayları olmalı, kendisine defineler bağışlanmalı, yiyip içmemeli, kendisiyle birlikte tebliğde bulunan bir melek olmalıydı. Kısacası Peygamber'in insanüstü bir varlık olması gerekmektedir. Nitekim bu duruma işaret eden Kur'an şöyle demektedir:

وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ

" Onlar (bir de) şöyle dediler: Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı! Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya içinden yeyip (meşakkatsizce geçimini sağlayacağı) bir bahçesi olmalıydı. (Ayrıca) o zalimler (müminlere): Siz, ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız! dediler. Furkan 25/7-8.

İslam dini Hz. Peygamber'i Allah'ın yanında onunla birlikte aynı güce sahip bir varlık olarak görmemektedir. Allah'ı yegâne ilah ve rab olarak görmekte Hz. Peygamber'i de beşer olmakla birlikte bu yegâne gücün hâkimiyet ve otoritesini kurmak, azamet ve yüceliğini anlatmak veya aktarmak için bir aracı varlık; kul ile Allah arasında bir halka, yani Allah'ın mesajını beşere ileten bir görevli olarak görmektedir.

Kur'an'da bunu anlatan onlarca ayet mevcuttur. Bütün bunları zikretmek bu çalışmanın hacmini çok aşacağından bir kaçını zikretmekle yetineceğiz. Bu ayetleri şu şekilde sistematize ederek serdedebiliriz:

1-Hz. Muhammed Egemenliği Elinde Tutan Allah'ın Resulüdür

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

" De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız." A'raf 7/158.

Kur'an, Hz. Peygamber'in yegâne ilah olduğunu belirtmekte, ölümsüz yerin ve göğün hakiminin Yüce Allah olduğunu, Hz. Muhammed'in ise, onun elçisi olduğunu, bütün insanlığa gönderildiğini, kendilerinden biri ve ümmî olduğunu, onun da Allah'a inandığını, ona eş koşmadığını ona iman ederek hidayete ermelerini istediğini ifade etmektedir.⁶ Bu ayette vurgulanan "النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ" yani

⁶ Bkz. Mukatil b. Süleyman, I, 419.

"sizden biri olduğu halde Allah'a iman eden Peygamber" ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade Hz. Peygamberin beşer olmakla beraber "*Nebi*" yani "*Peygamber*" yönüne işaret etmekte, onunla ilgili değerlendirme yapılırken bu iki tarafının da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim bundan sonraki ayette de buna yani "*sizden biri olan peygambere*" vurgu yapılmaktadır.

2-Beşer, mü'minlere düşkün ve onlara karşı merhabetli bir elçi

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ
بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ

" Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir." Tevbe 9/128.

Burada hem Hz. Peygamberin onlardan biri olduğuna vurgu yapılmakta hem de onun farklı yönüne işaret edilmektedir. Buna göre insanlar genelde çıkarlarını düşünür, kendi nefislerini başkasına tercih ederler. Oysaki Hz. Peygamber bir beşer olmakla beraber kendisine inanan insanlara değer vermekte, onları üstün tutmakta, onlara karşı son derece merhametli, sıkıntıya maruz kalmalarını asla istemeyen, ancak böyle bir şeyin olması durumunda bunun sızısını adeta yüreğinde yaşayan bir insandır.

3-Hidayet ve Hak Din Üzere, Dinin Diğer Dinlere Üstün Kılması Amacıyla Gönderilen Peygamber

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ
بِاللَّهِ شَهِيدًا

" Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter. Fetih 48/28.

Bu ayete göre hidayet ve hak üzere gönderilen Hz. Peygamberin gönderiliş amacı bu kutlu dinin diğer inanç sistemleri karşısında tebarüz etmesidir. Bunun için uğraş verilmesi gerekmektedir. Uğraş verilirken sıkıntılar çekilecektir. Bu duruma Allah kâfidir.

4-Münzir Bir Peygamber: (İnzar edilen şey: Ondan Başka İlah Yoktur)

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِن إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

" (Resûlüm!) De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve kahrî olan Allah'tan başka bir tanrı yoktur." Sa'd 38/65.

Hz. Peygamber bir ve tek olan Allah'ın yegâne ilah olduğunu anlatmak; inanmayanları inzar etmek ve inanmamaya devam etmeleri halinde ise akıbeti kendilerine anlatmayı bir vazife olarak kabul etmiştir.

5-İnzar ve Tebşir İle Görevli Peygamber

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

" (Resûlüm!) Biz seni ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." Furkan 25/56.

Onun bir başka görevi ise aynı zamanda müjdeleyici olmasıdır.

6-Bütün İnsanlığa Gönderilen Peygamber

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

" Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler." Sebe 34/28.

7-Alemlere Rahmet Olarak gönderilmiştir

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

" (Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Enbiya 21/107.

8- Resul ve Şahit Olarak Gönderilmiştir

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَهِيدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا

"Nasıl Firavun'a bir elçi göndermiş idiysek doğrusu size de, hakkınızda şahitlik edecek bir peygamber gönderdik." Müzzemmil 73/15.

Aslında bu ayetler bize Hz. Peygamber'in kim olduğunu ve Allah tarafından gönderilen dinin yaşanması ve anlatılması hususuyla alakalı ne ifade ettiğini; başka bir şeye adeta ihtiyaç hissetmeksizin ortaya koymaktadır. Bu ayetleri yeniden özetleme gereği hissetmiyorum. Dileyen dönüp bunlara bir kez daha bakabilir. Ben

beni oldukça etkileyen ve çok önemli olduğunu düşündüğüm bir ayete dikkatinizi çekmek istiyorum:

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

“ Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” Ali İmrân 3/164.

Bu ayete göre Hz. Peygamber’in, bizden biri olarak, aramızda bulunmasının nedeni:

a-Allah tarafından gönderilen Kitabın lafızlarını doğru bir şekilde öğretmek

b-Müslümanları şirk bataklığından çıkarmak (tezkiye).

c-Bize Kur’an’ın içeriğini yani manasını doğru bir şekilde öğretmek

d-Ve hikmeti öğretmektir.

e-Ona böyle bir görevin verilmesi de Allah’ın insanoğluna en büyük lütfudur. Bir başka ifade ile Allah böyle yaparak insanoğluna lütufta bulunmuştur. Gelin bu konuya biraz daha yakından bakalım. Veya benim bu meseleyi neden bu kadar önemseyişim üzerinde duralım. Kanaatimce burada üzerinde durulması gereken birçok husus bulunmaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber’in Müslümanlara öğretmenliği yani tebyin vazifesi üzerinde durmak gerekir. Hz. Peygamber’in bir meseleyi açıklaması bazı ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Bunu birkaç noktada ele almak gerekir.

Bunlardan ilki kendisine tevdi edilen sorulara verilen cevaplardır. Bu soruların bir kısmı bizzat Allah tarafından cevaplandırılmaktadır ki bunlara “kale”, “yekulu”, “yekulune”, “yeseluneke” şeklinde ifade edildikten sonra “kul” diyerek bizzat cevabı Allah tarafından verilmektedir. Böylelikle hem sorular hem de bu soruların cevapları Kur’an’a yansımıştır. Diğer bir bölümünün ise soruları Kur’an’a yansımamakla birlikte cevaplar Kur’an’da yer almaktadır. Bunlara aşağıdaki ayetler örnek olarak verilebilir:

1-“*Adiy b. Hatem anlatıyor: Tevbe suresinden Yahudi ve Hristiyanlar hahamlarını ve Rahiplerini, Allah’tan ayrı rabler edindiler (9:3) ayetini okuduğu sırada Resulullah’ın huzuruna vardım. Dedi ki: “Onlar, hahamlarına ve papazlarına ibadet etmediler, lakin onlar herhangi bir şeyi helal kılınca, diğerleri de onlara uyarak helal saydılar.”*”⁷

2-Hz. Peygamberin ayet hakkında soru sorarak kendisinin ayeti açıklaması: Hz. Peygamber ‘Kim benim zikrimden yüz çevirirse onun hakkı da dar bir geçimdir (20:124)’ayetini biliyor musunuz kimin hakkında nazil oldu? Diye sorunca oradakiler ‘Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler’ ‘**o kafirlerin kabrinde göreceği azaba dairdir**’ diye buyurdu.⁸

3-Muhataplarının herhangi birinin sorusu üzerine açıklamalarda bulunması: Hz. Peygamberin muhataplarını da kendi içerisinde ikiye ayırmak gerekmektedir. Bunların ilkinin gerçekten Kur’an’ı kerimde kastedilenin ne olduğunu anlamayanlar oluşturmaktadır. Çoğunluğu Müslüman olan bu kitle bir ayeti kerime hakkında tereddüde düştüklerinde veya anlamadıklarında Hz. Peygamber’e başvururlardı. İkinci kitleyi ise inatlarından ya da Hz. Peygamber’i imtihan etmek veya köseye sıkıştırmak amacıyla soru soranlardır. Kuşkusuz bunların çoğunluğunu da Ehl-i kitap oluşturmaktadır. Bunların sorularına Kur’an’ı Kerimde pek çok cevap yer almaktadır.

4.Bizzat kendisinin bazı şeyleri açıklama gereği hissetmesi: *Resulullah (sav)’e içinde taze hurma bulunan bir tabak getirilince “...Güzel söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir.” (14:24) ayetini okudu ve “o ağaç hurmadır” dedi. “Kötü sözün durumu da gövdesi yerin üstünde koparılmış, sabit olmayan kötü bir ağaca benzer.” (14:26) o da Ebû Cehil karpuzudur” dedi.*⁹

Peki Hz. Peygamber bu ve benzeri sorulara cevap verirken bilgi kaynağı nedir? Veya Kur’an’da mücmel olarak zikredilen “namazı kılınız” ayetinde olduğu gibi bunu izah ederken neye dayanarak bir açıklamada bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu konu ile ilgili günümüzde de bir tartışma sürüp gitmektedir. Kimi şahıslar Hz. Peygamber’in Kur’an dışında vahiy almadığını dolayısıyla bu bilgilerin kaynağının bizzat kendisi olduğunu söylerken, kimisi de bunların kaynağının bizzat yüce Allah olduğunu; bir başka ifadeyle Hz. Peygamber’in Kur’an dışında vahiy aldığını savunmaktadırlar. Hatta buna delil olarak aşağıdaki iki ayet ve benzeri ayetleri de ta’dad etmektedirler.

1-Peygamberin eşine verdiği sır. Ayette şöyle ifade edilmektedir: *“Peygamber eşlerinden birine mahrem bir söz söylemişti. Böyle iken onu [başkasına] anlatınca; Allah da [peygamberi] bundan haberdar edip bir kısmını bildirdi ve bir kısmına da değinmedi. Nitekim o bunu anlatan eşine bildirince, bunu sana kim söyledi diye sordu. Bunu bana hakkıyla bilen, hakkıyla haberdar olan Allah bildirdi” dedi. (Tahrim Suresi 66/3)*

Bu ayette sırrın ne olduğu ifade edilmemektedir. Ancak bu sırrın Hz. Peygamber tarafından eşine verildikten sonra onun bunu saklamadığını ve birilerine ifşa ettiğini ifade etmektedir. Allah bu meseleyi Hz. Peygamber’e bildirmiş, Peygamber de eşine bunu niye ifşa ettiğini sorduğunda eşi şaşırarak “bu bilgiyi kimden aldığını sormuş” Hz. Peygamber de bu bilgi kaynağının Allah olduğunu izah etmiş ve Kur’an

⁷ Bu hadis Buharî ve Tirmizî tarafından rivayet edilmiştir.

⁸ Bu hadis Taberî ve İbn Hanbel tarafından rivayet edilmiştir.

⁹ Bu hadis Tirmizî tarafından rivayet edilmiştir.

dışında vahiy aldığını açıkça göstermiştir.

Hız. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy aldığını gösteren kanıtlardan bir başkası ise kıblenin tahvili meselesidir. Malumunuz olduğu üzere Hız. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettikten bir süre sonra vahiyin indiği ilk günden beri yönelerek namaz kıldığı Kuds'ü terketmiş Mekke'ye yönelmiştir. Hız. Peygamber'in Mekke'ye yönelmesini emreden ayet-i kerime Kur'an'da yer almasına rağmen Kuds'e yönelmesini emreden bir ifade Kur'an'da bulunmamaktadır. Ancak Hız. Peygamber'i Mekke'ye yönelten ayet kendi tercihiyle Kuds'e yönelttiği iddialarını ortadan kaldırmaktadır. Bu ayette "(Ey Muhammed!) biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) siz de nerede olursanız olun (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çeviriniz. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler onun rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir Bakara 144" denilerek Kıblenin tahvilinde tercihin ona bırakılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Şayet Hız. Peygamber kendi kendine, ilahi bir emir almadan Kudüs'e dönerek namaz kılmış olsaydı, yine kendi tercihi olarak Mekke'ye dönmesinde hiçbir zorluk bulunmazdı. Bir başka ifade ile sürekli Yüce Allah'tan kendisini Mekke'ye yöneltmesini arzulamasının bir anlamı olmazdı.

Hız. Peygamberin Kur'an dışında vahiy aldığının kanıtları olarak zikredilen bu örneklerin bu meseleyi aydınlatmak için kâfi olduğu kanaatindeyim. İmam Şafii de yukarıda metnini verdiğim ayetin devamında geçen "hikmet" kavramını, Allah elçisinin sünneti şeklinde tefsir etmekte ve sünnetin vahiy mahsulü olduğunu söylemektedir. Buna itiraz edenlere de namazı örnek olarak zikretmektedir. Namazın şekli, rekatları, kılınırken neyin, hangi aşamalarında okunacağı veya ne zaman okunacağı namaz vakitleri vb. hususlarının Kur'an tarafından belirlenmediğini söyledikten sonra bunun bizzat Allah tarafından bir vahiy olarak Hız. Peygamber'e bildirildiğini ilave etmektedir. Kuşkusuz İmam Şafii bu konuda yalnız da değildir. Mukatil b. Süleyman, da onun gibi düşünmektedir. Nitekim o "hikmeti" Kur'an'da bulunan helal ve haram ile ilgili mev'izeler şeklinde anlamakta ve bunların vahiy mahsulü olduğunu söylemektedir.¹⁰ Dahası Şafii'nin hocası İmam Malik de namaz vakitleri, nasıl kılınması gerektiğini ve içeriğinin Cebrail tarafından Hız. Peygamber'e öğretildiğini söylemekte Hız. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy aldığını kabul etmekte ve aynı zamanda Şafii'ye de öncülük etmektedir.¹¹ Bunu söylerken Hız. Peygamber'in fiil, söz ve takrirleri olarak tanımlanan hadislerin tamamının vahiy ürünü olduğunu söylemiyoruz. Aksine dinin temel hususları, namaz, zekat, Hac vb. ile ilgili hususları kasdediyoruz. Hız. Peygamber'in dininizi benden alınız derken de buna işaret ettiğini "onun hevası ile konuşmadığını, ona vahyedilenleri" söylediğini ifade eden ayetin de bu durumu desteklediğini düşünüyoruz.

Bütün bunlar Hız. Peygamber'e bağlanılmasını, dinin ondan öğrenilmesini zorunlu hale getirmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle demektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

" Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülulemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resül'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.

Bu ayeti kerime Allah ve Resulüne itaati bir vucubiyet olarak zikretmektedir. Ayrıca hem Allah'a hem de Resulüne itaati farz kılmaktadır. Onlardan birinin diğerine muhalif olmadığını söylemekte bir niza' esnasında Allah'a ve Resulüne bir başka ifadeyle Kur'an ve Sünnet terazisine vurulması gerektiğini emretmektedir. Bu ayet bile tek başına Hız. Peygamber'in bir başka ifade ile siret ve sünnetin dinde ne kadar merkezi bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı konu ile ilgili bir başka ayette ise şöyle denilmektedir:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

De ki: Allah'a itaat edin; Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirseniz şunu bilin ki, Peygamber'in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber'e düşen, sadece açık-seçik duyurmaktır. Nur 24/54

Hatta Kur'an Peygambersiz bir İslam'ın peşinde olan şahısların hakkı ve hakikati bulamayacaklarını, felaha erenlerin ancak ve ancak ona tabi olanlar olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Dahası Hız. Peygamber'in helal ve haramı belirlediğini de "وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ" yani "onlara iyi şeyleri helal, kötü şeyleri ise haram kılar" ifadesiyle ortaya koymaktadır. Ulema bu belirlemede de Hız. Peygamber'in kendi nefsinden hareket etmediğini ona verilen ilave bilgilerin mucibince hareket ettiğini söylemektedirler.

¹⁰ Bkz. Mukatil b. Süleyman I, 201.

¹¹ Bkz. İmam Malik, Muvattaa, Ensar Vakıfları, İstanbul 2014, 43.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ
وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ
عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ
وَعَزَّزُوا وَتَصَرُّوهُ وَاتَّبَعُوا النَّورَ الَّذِي أَنْزَلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber’e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr’a (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır. A’raf 7/157.

Hız. Peygamber İslam’da o kadar önemli bir yerde durmaktadır ki Ona tabi olmadan Allah’ın sevgisine mazhar olunamaz. Allah’ın sevgisi ona tabi olmakla ancak mümkündür. Bir adam gerçekten Allah’ı sevdiğini söylüyorsa peygambere uyması zorunludur. Bu adeta bir turnusol kağıdı gibidir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ

“ (Resûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Ali İmran 3/31.

Yüce Mevla ona itaati o kadar önemsemiştir ki ona itaat etmeyi kendisine itaat etmekle eş değer görmüştür. Nitekim yüce Allah şöyle demektedir:

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا

“ Kim Resûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!” Nisa 4/80.

Yüce Allah bütün bunları söyledikten sonra Hız. Peygamberin müminler için de çok önemli olması gerektiğini, onu kendi nefislerinden daha fazla sevmeyen, kendi nefislerinden aziz tutmayan şahısların gerçek müminler olamayacağını söylemektedir. Nitekim aynen şöyle demektedir:

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ
بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَقْعَلُوا إِلَىٰ

أُولِيَّائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

“Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akraba olanlar, Allah’ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap’ta yazılı bulunmaktadır.” Ahzab 33/6

Arkasından yüce Allah biz Müslümanlara bir edep öğretmektedir. Allah ve meleklerinin peygambere salat ettiklerini, bizim de salat etmemiz gerektiğini söylemekte bunun da bir vucubiyeti ifade ettiğini ilave etmektedir.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا
تَسْلِيمًا

Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salevât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin. Ahzab 33/56

Bilindiği gibi salat kavramının birden fazla anlamı bulunmaktadır. Buna işaret eden Halil b. Ahmet (ö.178) Allah Resul’ünün mü’minlere salatının dua; Allah’ın ve Meleklerin Peygambere salatının onu güzelce övmesi; meleklerin mü’minlere salatının istiğfar; insanların cenazeye salatının ise dua olduğunu söylemektedir. Ancak Halil b. Ahmet insanların peygambere salatından bahsetmemekte bunu eksik bırakmaktadır. Ezherî bu boşluğu doldurmakta ve yukarıdaki ayette geçen salat ifadesinin rahmet anlamına geldiğini söylemekte ve zımnen Allah ve meleklerin peygambere rahmet okuduklarını Müslümanların da böyle yapmaları gerektiğini söylemektedirler. Ancak ayetin sibakı dikkate alındığında bunun değer verme ve tezkiye anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Yani bu ayetle aslında Yüce Allah kendisi ile meleklerin Allah’ın elçisine değer verdiklerini, onun yanlış yapmadığını ifade ettiklerini dolayısıyla müminlerin de böyle yapması gerektiğini söylemektedir.¹²

Yüce Rabbimiz peygamberi bu şekilde bize anlattıktan sonra iyi bir rol-model olduğu için de kendisini örnek almamız gerektiğini söylemektedir. Nitekim şöyle demektedir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

¹² Bu ayet Hız. Peygamber’in Zeynep bnt. Cahş ile evlenmesi hadisesi bağlamında nazil olmuştur. Hız. Peygamber’in evlatlığı olan Zeyd b. Harise, eşini boşadıktan sonra Peygamber efendimiz onunla evlenince Cahiliye döneminde haram olarak görülen bir uygulamada bulunması hasebiyle Müşrik Araplar tarafından eleştirilince bazı Müslümanlar

وَذَكَرَ اللَّهُ كَثِيرًا

“ Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.” Ahzab 33/21.

Aziz dostlar bütün söylediklerimden çıkan sonuç şudur: Hz. Peygamber Allah tarafından insanlığın kurtuluşu için gönderilen bir insandır. Gayba muttali değildir. Bir beşer olarak da vefat etmiştir. Vefatından sonra yeryüzünde tasarrufu sürmemektedir. Ancak o terekesi yani bıraktığı sünnet ve siretiyle aramızda yaşamaktadır. Onun sünnet ve siresi İslam’ın olmazsa olmaz, çok önemli bir parçasıdır. Öyleyse İslam Kur’an ile sınırlı değildir veya Kur’an’dan ibaret de değildir. Sünnet ve siret Kur’an’ın tefsiri ve şerhi mahiyetindedir. Hz. Aişe validemizin yeğeni Urve b. Zübeyr’e söylediği “sen hiç Kur’an okumaz mısın? Onun ahlakı Kur’an’dan başka bir şey değildi” cümlesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bilinmelidir ki sünnet olmadan Kur’an’ı anlamamızın imkanı yoktur. Zira Sünnet, Kur’an’a ait bir ifadenin nasıl anlaşılması gerektiğini bize gösteren rehber mahiyetindedir. Eğer Hz. Peygamber ve sünnet olmamış olsaydı Kur’an sadece yazılı metin olarak kalırdı. Yazılı metinlerin ise öznel operasyonlara ne kadar açık olduğu ortadadır. Dolayısıyla Sünnet veya siret bu yazılı metnin Müslümanlar tarafından ortak bir ruh haline, yaşam biçimine dönüşmesini sağlamıştır. Şayet peygamber olmamış olsaydı ortak bir dil, bir dünya ve bir gelenek inşa edilemezdi. Hz. Peygamber Kur’an’ı merkeze alarak onu nasıl anlamamız gerektiğini bize adeta adım adım sabırla, gergef işler gibi işleyerek yirmi üç yıl içerisinde öğretmiştir. Dolayısıyla Kur’an’ın inişinin yirmi üç yıla dağılması bile başlı başına siret ve sünnete duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Eğer böyle olmamış olsaydı Allah Kur’an’ı bir kitap şeklinde insanlığa göndermeye kadirdir. Peygambere bile ihtiyaç yoktur. Ancak böyle olsaydı insanlar onu sadece kutlu bir kitap olarak görür, cismine hürmet etmekle yetinir, asıl mesajını göz ardı ederlerdi. İçine nadir bakarlardı. Belki de bu kutlu metni Ka’be’ye hapseder ona dokunarak takdis edilmekle yetinirlerdi. Şayet içine bakmışlarsa herhangi biri ondan kendi adına bir hüküm çıkarır, en doğru hükmün bu olduğunu söyler, aksini savunanları itham ederdi. Unutulmamalıdır ki Allah, Hz. Peygamber’i göndererek Kur’an’ı hayata müdahil kılmış; Hz. Peygamber’i de müdahil kılarak bu kutlu metnin anlaşılmasını sağlamıştır. Bir kere daha ifade edelim ki Peygamber bu metnin anlaşılmasında olmazsa olmaz mahiyettedir. Onun asıl görevi bu metnin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu keyfiyeti ıskalayanlar birçok yanlış birlikte yapmaktadırlar.

Doğru Peygamber telakkisine sahip olmak temennisiyle esen kalın.

tarafından da açıkça olmasa bile kınanmıştır. Yukarıdaki ayet-i kerime nazil olarak Hz. Peygamber’in icraatına sahip çıkmış ve onun hem Allah hem de meleklerce tezkiye edildiği yanı pak ve nezih olduğunun söylendiğini, Müslümanlara da düşen bu olduğunu söylemiştir.

HZ. PEYGAMBER (S.A.V.): HAYATIN İÇİNDEN BİR KAHRAMAN

MODERN ÇAĞDA PEYGAMBERİ BULMAK: SİYER BİZE NE ANLATIYOR?

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

(İstanbul Üniversitesi)

Nasıl bir peygambere inanıyoruz? Bir peygamber olarak Hz. Muhammed’in özellikleri nelerdir? Bir beşer ve bir peygamber olarak onun yaşamı ve mesajları üzerine neler düşünüyoruz? Bu ve benzeri sorulara verdiğimiz cevaplar kelime-i şahadetin ikinci cümlesinde “ve Muhammed’in Allah’ın kulu ve Resülü olduğuna şahadet ederim” ifadesine yönelik kanaat ve tutumumuzun da göstergesi olacaktır.

Hz. Peygamberi doğru anlama onunla ve onun bize tebliğ ettiği mesajla olumlu bir ilişki kurmak açısından oldukça önemlidir. Kur’an Hz. Peygamberin bizlerle ilişkisini şahitlik, müjdeleyicilik, uyarıcılık, davetçilik ve aydınlatıcılık olarak tanımlar.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ
وَسِرَاجًا مُنِيرًا

“Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah’ın izniyle

kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.”¹

Bir Resul ve Nebi olarak O, bizlere şahittir; hem hakkı ve hakikati idrak edip algılayıp hakka ve hakikate şahitlik yapan ve hakikate inanma ve yaşama geçirme konusunda yaşamımızda örnek alınması gereken bir modeldir, hem de tebliğ ettiği ve sünnetiyle bir örneklik bıraktığı hak ve hakikat konusunda bizlere şahitlik yapacak olandır. Yine o bir uyarıcı ve müjdeleyici olarak Allah’tan aldığı vahiy doğrultusunda ilahi mesajı insanlığa ulaştıran ve bizleri Allah, ahiret, haşır, hesap ve benzeri hakikatler konusunda uyaran, bunlara iman edip gereğini yapmamız durumunda rıza-i ilahi, mutlak saadet ve cennetle müjdeleyendir. Bu konuda insanlığı aydınlatan, doğru yola kavuşmamızı sağlayan bir davetçidir.

Bütün bunların yanı sıra O bir insandır. Peygamber olmakla birlikte bizim gibi bir beşer, bir insan...

“De ki: Ben de sizin gibi bir insanım...”²

Allah’tan vahiy alan bir peygamber olmasının yanında, Kur’an’ın bu ve benzeri ifadeleriyle onun bizim gibi bir beşer olması Hz. Peygamber’i diğer dinlerde inanılan birçok dinsel şahsiyetten, din kurucusundan ve liderden ayıran en temel özelliklerden birisidir hiç kuşkusuz... Hz. Peygamber’le ilk karşılaşmasını anlatan Ebu Rimse et-Teymi’nin şu sözleri ilginçtir: “Ben Resulullah’ı insanlara benzemeyen bir şey zannediyordum. Ancak bir de gördüm ki o da bizim gibi uzun saçlı bir insanmış”. Evet, Resulullah da bizim gibi bir insan; çalışan, yemek yiyen, çarşıda gezinen, oturan, kalkan, ihtiyaçlarını gideren bir insan... Ahlaki yönden diğer insanlardan üstün mümeyyiz özellikleri olsa da normal insani özellikleri ve ihtiyaçları açısından onlar gibi olan bir beşer...

Kur’an bir beşer olarak Hz. Peygamber’in olağan özelliklerine dikkat çeker. Örneğin O insanüstü/olağanüstü bir takım yetiler sahibi değildir. Mesela Allah’ın dilediğinden başka bir gücü ve kudreti yoktur; Allah’ın dilemesi haricinde kendisine bir fayda sağlamaya ya da kendisinden bir zararı bir kötülüğü engelleme gücü yoktur. Dilediğini ya da sevdiğini hidayete erdirmeye ya da dilediğini dalalette bırakma yetisi de yoktur. Zira bütün bunlar Allah’ın ilmi, kudreti ve iradesi dahilindedir.

“Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir. O doğru yola gelecekleri daha iyi bilir.”³

Yine Allah’ın bildirdiğinden başka bir bilgiye, bir gayb bilgisine de sahip değildir.

“De ki: Ben size, Allah’ın hazineleri yanımdadır, demiyorum; gaybı da bilmem; ben size melek olduğumu da söylemiyorum; ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum...”⁴

“De ki: Ben kendime, Allah’ın dilediğinden başka herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim; eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı...”⁵

Bir peygamber ve bir beşer olarak Hz. Muhammed güzel ahlak sahibidir; doğru sözlüdür, dürüsttür, güvenilirdir, adildir, bağışlayıcıdır, yumuşak huyludur, şefkatlidir ve merhametlidir.

“Çünkü sen büyük bir ahlak üzeresin.”⁶

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ
بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ

“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”⁷

Onun sahip olduğu bu üstün ahlaki özellikler yalnızca risalet dönemine özgü değildir; o henüz bir elçi olarak görevlendirilme öncesi de bu özelliklere sahipti. Cahiliye insanı onu Muhammedü’l-Emin, “güvenilir Muhammed” olarak tanımıştır.

Hz. Peygamber’in bu durumu, Kur’an’ın nazil olduğu dönem Arap toplumu için kabul edilemezdi. Çünkü, İslam dışı inanç sistemlerin birçoğunda olduğu gibi, cahiliye dönemi Arap inancında da Allah ile insanlar arasında aracı oldukları kabul edilen şahsiyetler, her yönden sıradan insanlardan ve diğer varlıklardan farklı olmak durumundaydılar. Tıpkı, Allah’la insanlar arasında aracılar olduklarına inandıkları putların, her ne kadar cansız sıradan taş, ağaç ve metal parçalarıyla temsil edilseler de içlerinde tanrısal ruhlar barındırdıklarına ve böylelikle doğaüstü bazı güçlere sahip olduklarına inandıkları gibi, cahiliye dönemi Arapları, peygamberlerin de diğer insanlardan farklı dünyevi ve metafizik güçlere sahip olmasını bekliyorlardı. Bu nedenle onlar Hz. Peygamber’in risaletine şiddetle karşı çıktılar. Zira, onlara göre o, ne dünyevi zenginlik, maddi güç vb yönden ne de birtakım olağanüstü güçlere ve yetilere sahip olma yönünden diğerlerinden farklı değildi.

Gerçekten de Hz. Peygamber, sıra dışı zenginlikler ve güçler sahibi bir kişi değildi. O, Kureyş kabilesine mensup Abdullah’ın oğlu yetim Muhammed’di; dedesi ve amcasının bakımı ve korumasıyla büyümüş, müstakbel eşi Hatice’nin yanında çalışıp geçimini temin etmişti. Dolayısıyla o dönemde maddi güç, zenginlik ve sosyal-siyasal tanınımlık açısından kendisinden çok daha ön planda olan şahıslar arasından seçilip peygamber olması, onlar açısından asla düşünülemeyecek bir şeydi. Aynı şekilde Hz. Muhammed, mucizevi güçler ve metafizik yetiler açısından

¹ Ahzab 45-46.

² Fussilet 6; Kehf 110.

³ Kasas 56.

⁴ En’am 50.

⁵ A’raf 188.

⁶ Kalem 4.

⁷ Tevbe 128.

da Allah'ın kendisini peygamber olarak seçmesi, vahyetmesi ve isra ve benzeri bazı nimetlerle onu taltif etmesi dışında fazlaca diğer insanlardan farklı olan bir yapıda değildi. Oysa, yalnızca cahiliye dönemi Arap inancında değil, Yahudi ve Hristiyan geleneğinde, Ortadoğu, Yunan, Roma ve Mısır dinlerinde de dinsel önderler, liderler, peygamberler vb şahsiyetler olağanüstü güçlerle techiz edilmiş yapılarıyla diğer insanlardan ayrılmaktaydılar. Örneğin, Hristiyan inancında yalnızca Tanrı oğlu olduğuna inandıkları Hz. İsa değil, havarilerle Pavlus gibi şahıslar da ölüleri diriltmek, körleri, sağırları iyileştirmek gibi mucizevi yetilerle diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Benzer şekilde Yahudi geleneğinde Hz. Yakub, Tanrıyla bile güreş tutup onu yenen bir kahraman olarak değerlendirilir. Keza Eski Mısır, İran ve Roma dinlerinde imparatorlar, bizzat tanrılar soyundan gelen ya da tanrıların yeryüzünde hulul etmiş halleri olarak düşünülen yarı-Tanrısal varlıklar olarak görülür ve onların sosyal ve siyasal açıdan ellerinde bulundurdıkları güçler yanı sıra hiçbir insanda bulunmayan doğaüstü mucizevi yetilere sahip olduklarına da inanılırdı. Hatta yalnızca bu şahsiyetler değil, onların eşleri, çocukları ve akrabalarının da diğer insanlardan her yönden farklı oldukları kabul edilirdi.

İşte, Hz. Peygamber'i diğer dinsel şahsiyetlerden ayıran en temel özelliklerden birisi budur: O, olağanüstü güç ve yetilerle donatılmış bir mitoloji kahramanı ya da yarı-Tanrısal bir varlık değildir. Hz. Ayşe'nin ifadesiyle O, "kendi elbisesini yamayan, koyununu sağan ve kendi işini bizzat kendisi yapan" bir şahsiyettir. Sevecen bir eş, şefkatli bir baba ve sadık bir arkadaştır. Gerekğinde insanlara danışan, fikir alışverişinde bulunan, onlarla şakalaşan, misafirini ağırlayan, güçsüzlere, hak sahiplerine yardım eden ve onların sıkıntılarını paylaşan bir dosttur. Yine O, Allah'a çokça dua edip yakaran ve yakın arkadaşlarından da kendisi için Allah'a dua etmelerini isteyen bir kuldur.

Hz. Peygamber, kendisine ve ailesine ya da diğer insanlara insanüstü özellikler atfedilmesini uygun görmedi buna asla izin vermedi. Ayrıca Kur'an da ondan, hitap ettiği insanlara bunu sık sık hatırlatmasını istedi. Bu doğrultuda o, etrafındakilere, Kur'an'ın ifadesiyle "ben size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum; gaybı da bilmem. Size ben meleşim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum" uyarısında bulundu. Yine Hz. Muhammed, Mekke'nin fethi sonrası yanına gelen ve korku içinde tir tir titreyen şahsı, "kendine gel; ben bir kral değilim; sadece kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum" diyerek uyardı. Son olarak, O, kendisi gibi aile efradının da diğer insanlardan farksız olduklarının bilincindeydi ve zaman zaman etrafındakileri bu konuda uyarma gereğini duydu. Örneğin, güneş tutulması olayının, oğlu İbrahim'in vefat ettiği güne denk düşmesi üzerine kimilerinin, güneşin İbrahim'in ölümü üzerine tutulduğunu ileri sürdüklerinden haberdar olduğunda, onları, "şüphesiz güneş ile ay, Allah'ın ayetlerinden iki ayettir. Bunlar, hiç kimsenin ölümü ya da yaşamı için tutulmazlar. Sizler, bunları tutulmuş gördüğünüz zaman hemen Allah'a dua ediniz..." şeklinde uyardı.

Özetle, bütün bunlar, fitrata, akla hitap eden ve insanı sıklıkla düşünmeye,

tefekkür etmeye çağıran Allah'ın dini İslam'ın, diğer birçok dinde örneklerine sıkça rastladığımız, din kurucusu, önderi ya da peygamberi olarak görülen şahsiyetlerin insanüstü özelliklerle techiz edilip Tanrılaştırılmalarına ve mitolojik kahramanlar haline getirilmelerine şiddetle karşı çıktığını ortaya koymakta ve Hz. Muhammed'in tavır ve davranışlarıyla bütün insanlar için bir model, bir örnek olan hayatın içinden bir kahraman olduğunu anlatmaktadır.

MODERN DÖNEMDE BİLGİNİN YADA BİLGİLENDİRENİN İTİBARI SORUNU (KUR'AN VE HZ PEYGAMBER ÖRNEKLİĞİNDE)

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Evrensel Durum

Bilgi insan için önemlidir. Zira insan, en genel anlamda, bilgi olmadan varlığını sürdüremez. İnsan için bilgi önemli ve gereklidir, çünkü biyolojik varlığını sürdürebilmesi bilgiye bağlıdır. İnsan bilgi aracılığıyla biyolojik varlığına uygun olan ve olmayan şartları bilir ve buna göre varlığını devam ettirme imkânına sahip olur. Nelerin yenilip, içilebileceği, nelerin yenilmemesi ve içilmemesi gerektiği; nelerin hasta edeceği ve eğer hasta olunmuşsa şifaya nasıl kavuşulacağı... bu kapsamda yer alan konu başlıklarından sadece bazılarıdır. Fakat insan sadece biyolojik varlığı için değil, başka şeyler için de bilgiye muhtaçtır. Zira insan sadece biyolojik bir varlık değil, aynı zamanda psikolojik bir varlıktır. Bu sebeple psikolojik dünyasını dengede tutacak, kişiliğini her türlü olumsuz etkilerden koruyacak imkân ve şartları bilmek ister. Psikolojik dünyasının sağlıklı olması ancak bilgi ile mümkündür. Bunların yanı sıra insan toplumsal bir varlıktır. Toplumun bir üyesi sıfatıyla, diğer insanlarla olan her türlü ilişkisini en uygun, en güzel, en doğru biçimde ve şartlarda sürdürmek ister. İnsan, toplumun üyesi sıfatıyla toplumun nesnesi, ama aynı zamanda özne olan ve hatta olması gereken bir varlıktır. Dolayısıyla toplumla ilişkisinde nesne

ve özne olma dengesini en ideal biçimiyle sürdürebilmesi bilgiye sahip olmasıyla mümkündür. Tüm bunların yanı sıra, insan; düşünen, inanan, soran ve sorgulayan, varlığının sebebini ve amacını bilmek isteyen, geçmiş ile geleceği arasında irtibat kuran bir varlıktır. Bu konularda da bilgi sahibi olmak, yine bu alanlarda açığa çıkan problemlerini çözmek, durumunu anlamak, gidişatını doğru kılmak ister. Kişiliğini, karakterini en güzel, en doğru şekilde inşa etmek ister. Bunlar için de bilgiye muhtaçtır; bilgisi olmadan hiç birinin gerçekleşmesi; varlığına ve hayatına anlam ve değer kazandırabilmesi mümkün değildir.

Geçmişe dönüp bakıldığında insanlığın bilgi edinmeyle ilgili serüveninin çok uzun ve oldukça karmaşık olduğu anlaşıyor. İnsanlık, ihtiyaç hissettiği bilgileri çok değişik kaynaklardan edinmiş ve her bir insan, tercih ettiği kaynaktan aldığı bilgiye göre varlığına anlam kazandırmış, hayatını inşa etmiş, kişiliğini oluşturmuş, inanç ve düşüncesini şekillendirmiştir. Fakat yaşanan tecrübeler göstermiştir ki, her bilgi hakikat değildir; her bilgi amaca hizmet etmemektedir. Zira bilginin iç tutarlılığa sahip olması, mantığa uygun olması onu hakikat kılmaya yetmemektedir. Her bilgi hakikat olmadığı için de, insanlar oldukça farklı şeylere inanmış, farklı özelliklere sahip olmuş ve çok değişik hayat tarzları edinmişlerdir. Bu sebeple bazıları mutlu olurken bazıları mutsuz olmuş; bazıları bilgisinden ve hayatının gidişatından eminken, diğer bazıları kuşku içinde kıvrılmış; bazıları sorumlu ve geleceği düşünen bir hayat sürerken, diğer bazıları sorumsuzca yaşamış; bazıları işlerinin ve hayatlarının sonunda huzura erişirken, diğer bazıları ise pişmanlık duymuştur. Bu da olanca açıklığıyla şu gerçeği ortaya koymuştur; insan için bilgi önemlidir, zorunludur ama önemli olan mutlak anlamda doğru bilgiye (hakikate) sahip olmaktır. Görece doğru olan veya doğru olduğu varsayılan bilgiler insanın temel insanî problemlerini çözememiş veya çözüyor görünümü altında sonu pişmanlık olan aldanişlara sürüklemiştir.

İnsanın, bir şekilde elde ettiği, sahiplendiği, kullandığı, itibar ettiği bilgileri çok farklı kriterlerle, çok farklı tasniflere tabi tutmak mümkündür. Bu tasniflerden birisi bilginin elde edilmiş biçimiyle ilgilidir. Elde edilmişleri açısından tüm bilgiler iki ayrı kapsamda değerlendirmek mümkündür:

Kazanılmış bilgi: İlgi alanı dikkate alınarak nesnel bilgi veya faili dikkate alınarak beşeri bilgi olarak da nitelenebilecek olan kazanılmış bilgi, insanın, içinde yaşadığı, parçası olduğu maddi dünyayı veya kendi maddi/biyolojik varlığını anlama çabasının ürünü olarak bizzat kendi çabalarıyla elde ettiği bilgidir. Kazanılmış bilgi, faili insan olan bilgidir. İnsanın kendi çabasıyla elde ettiği bilgilerin tamamı bu bilgi grubuna dâhildir (gündelik hayat bilgisi, sanat bilgisi, bilimsel bilgi, teknik bilgi...). Bilimsel bilgi, kazanılmış bilgi türünün en sistematığıdır. İnsan bu bilgileri maddi evrendeki oluşum ve değişimi inceleyerek ve bunları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde anlamaya çalışarak elde eder. İnsan, faili olduğu maddi dünyayı incelemesinden elde ettiği bu bilgi türüne dayanarak kendisinde ve parçası olduğu evrendeki oluşum ve değişimlerle ilgili sorularına cevap bulmaya çalışır. En kapsamlı ve önemli soru

ise maddi evrendeki oluşumun, değişimin sürecine ilişkin nasıl sorusudur; Nasıl oldu? Nasıl oluyor? Nasıl olacak? Fakat varlığın/eşyanın/olayın amacına ilişkin niçin/neden sorusu bu bilgi türünün imkânını aşar; varlığın, oluşumun, değişimin nihai amacına ilişkin sorular bu bilgi türüyle cevaplanamaz. Örneğin "İnsan nasıl olmaktadır?" sorusu biyoloji, fizyoloji, tıp... bilimleri aracılığıyla ayrıntılı ve doğru şekilde cevaplanabilirken, "İnsan niçin var olmaktadır?" sorusuna doğru cevap verebilecek bir bilim dalı ve en genel anlamıyla bir beşeri bilgi türü veya buradaki isimlendirmemizle kazanılmış bilgi yoktur.

Verilmiş bilgi: Faili veya ilgi alanı dikkate alınarak aşkın bilgi veya daha yaygın kullanımla ilahi bilgi ismini alan bu bilgi türü, varlığın ve hayatın amacının ne olduğunu, bireysel ve toplumsal hayatın temel ilkelerinin neler olduğunu, bunların nasıl olması gerektiğini açıklayan/açıklama amacında olan bilgidir. İnsanın varlığa ve hayata ilişkin niçin/neden sorularını cevaplayabilmesi ve bireysel-toplumsal hayatı doğru şekilde inşa edebilmesi için açığa çıkan bilgi ihtiyacı kazanılmış bilgi ile karşılanamayınca, insanüstü bilgiye (aşkın bilgiye/ilahi bilgiye) ihtiyaç duyulmuştur. Bir diğer ifadeyle, eğer aşkın/ilahi bilgi varsa ve insana da verilirse ancak bu bilgi ile söz konusu soruların cevaplanabileceği, problemlerin çözülebileceği, insanlığın ortak tecrübesi olarak açık-seçik anlaşılmıştır. Gerçi bazıları aşkın/ilahi bilginin olmadığını, olsa bile insana verilmediğini dile getirip, söz konusu soruları cevaplayabilmenin, problemleri çözülebilmeyen yine insanın beş duyu, akıl, sezgi gibi imkânları kullanarak yürüteceği özel çabalarla mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Felsefi bilgi tamamıyla bu çabaların sonudur. Ancak bizzat felsefe tarihi, insanın çabalarının ürünü olan felsefi bilginin söz konusu alanlardaki belirsizlikleri açıklığa kavuşturamadığına, soruları doğru şekilde cevaplayamadığına, cevaplara bile cevapların doğruluğundan emin olunamadığına şahitlik yapmaktadır. Bu durumda aşkın/ilahi bilgi insan için son derece önemli soruların, var olmanın anlamını ve amacını bilme ihtiyacının gereği olarak insanlığın gündemindeki önemli yerini almıştır. Bu aşamada açığa çıkan önemli bir soru eğer aşkın/ilahi bilgi varsa bunun nasıl elde edileceğiyle ilgilidir. İnsanların önemli bir kısmı insanın bizzat kendisinin bu bilginin aşkın/ilahi olanla kuracağı irtibat sonucunda elde edilebileceğini düşünmüş ve bu yönde yöntemler geliştirmeye çalışılmıştır; Büyücülük, falcılık, şamanlık, biraz farklı boyutta olmak üzere rahiplik bu çabaların karşılığı olarak anlam kazanmaktadır. Ancak ne var ki aşkınlık/ilahilik iddiasında bulunan bu alandaki bilgiler, beşeri bilginin ve hatta en sistematik kazanılmış/beşeri bilgi olan bilimsel bilgiyle çatışan bireysel kanaat ve tecrübelerin söylem olarak ilahi görünüme bürünmüş türünden daha başka anlama gelmemiş, gelememiştir.

Hakikatin Bilgisi: Vahiy

Verilmiş bilgi konusundaki tüm insani çaba ve girişimlerin nihai çaresizliği, sözde elde edilen bilgilerin maddi dünyanın gerçekleriyle uyumsuzluğu, aşkın/ilahi olan ama insanın çabalarıyla elde edilebilecek bir bilgi olmadığı gerçeğini ortaya

koymaktadır. Verilmiş bilgi ile ilgili olarak dikkate alınması gereken bir durum söz konusudur; o da, insanlığın kendi çaba ve girişimleriyle oluşan aşkın/ilahi bilgi elde etme tecrübelerinin ötesinde, eğer bu bilgi insani çaba ve girişimlere bağlı olmaksızın verilirse insan için önemli bir imkân elde edilmiş olacağı gerçeğidir. Tabii ki bu tamamıyla verilmiş bilginin sahibinin istek ve iradesiyle gerçekleştirilecek bir durumdur. Ve insanlık için ne büyük bir lütuftur ki, değerine paha biçilmez bir imkândır ki, bu bilgi insanlığa verilmiştir. Vahiydir bu bilgi ve vahiy insanı yaratanın insana lütuflarından birisinin ismidir.

Gayet tabi olarak burada vahiy bilgisinin gerçeklik delilinin ne olduğu sorulabilir. Özellikle büyücülük, falcılık, şamanlık, rahiplik kapsamında gündeme gelen soruların peygamberi bilgi kapsamında gündeme getirilmesinin sonucunda ulaşılabilecek durumun ne olduğu sorulabilir ve sorulmalıdır da. Vahiy bilginin, insanın üreteceği delillere ihtiyacı olmaksızın, bizzat kendisinin gerçekliğine ve itibarına yönelik delilleri olmalıdır. İlk insanla başlayan insana aşkın/ilahi bilgi verme sürecinin son halkasını oluşturan son vahiy/Kur'an bu açıdan incelendiğinde ilahi bilginin bizzat kendisinin öncelikle kendi gerçekliğine ve itibarına ilişkin soruları sorduğunu ve cevapladığını görüyoruz. Kur'an'ın bu konudaki en özet cevabı kendisinde vücut bulan vahiy bilgisi ile insanın maddi dünyaya ilişkin sistemli inceleme, araştırma ve gözlemlene sonucunda elde ettiği sistematik bilgiler arasında bir çelişki ve çatışmanın olmadığı biçimindedir. Bir diğer söyleyişle; vahiy bilgisi sistematik beşeri bilgiyi aşar ama onunla çatışmaz; bu iki bilgi birbirini tamamlarlar. Vahyin son ve değişime uğramamış halini temsil eden Kur'an bizzat kendisinin iç ve dış tabiatın bilgisiyle uyumlu olduğunu¹; bazı durumlarda onları aşsa bile onlara aykırı olmadığını dile getirmiş ve verdiği örnekler üzerinden de açıklamıştır². Hatta çok daha önemlisi, Kur'an'a göre insanın elde ettiği maddi evrene ilişkin sistematik bilgiler de aynen kendisinde bulunan bilgiler gibi birer ayetir. Ve ayetler birbirleriyle çatışmazlar; birbirlerini desteklerler³. Bu nedenle Kur'an, doğruluğunun delillerinin bir kısmını

¹ İnsanlara dış dünyalarında ve iç dünyalarında âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi? (Fussilat, 41:53). Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar (Duhân, 44:38,39).

² Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz? (Zariyat, 51:20,21). Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için birçok âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten indirmiş olduğu rızıkta (yağmurda) ve ölümünden sonra yeri onunla diriltmesinde, rüzgârları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır. İşte sana gerçek olarak okuduğumuz bunlar Allah'ın âyetleridir. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar? Vay haline, her yalancı ve günahkâr kişinin! O, Allah'ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki hiç onları duymamış gibi (küfründe/nankörlüğünde) direnir. İşte onu acı bir azap ile müjdele!... İnkâr edenlere, 'Âyetlerim size okunmuş, siz de büyükle suçu bir toplum olmuştunuz, değil mi?' denilir. (Casiye, 45:3-8,31).

³ Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için birçok âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten indirmiş olduğu rızıkta (yağmurda) ve ölümünden sonra yeri onunla diriltmesinde, rüzgârları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır. İşte sana gerçek olarak okuduğumuz bunlar Allah'ın âyetleridir. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar? Vay haline, her yalancı ve günahkâr kişinin! O, Allah'ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki hiç onları duymamış gibi (küfründe/nankörlüğünde) direnir. İşte onu acı bir azap ile müjdele!... İnkâr edenlere, 'Âyetlerim size okunmuş, siz de büyükle suçu bir toplum olmuştunuz, değil mi?' denilir. (Casiye, 45:3-8,31).

dış tabiattan (âfâkî ayetler), bir kısmını ise iç tabiattan (enfûsî ayetler) hareketle sunmuş ve bu delillerin/ayetlerin düşünülmesini, akledilmesini, fıkhedilmesini, tedebbür edilmesini, tezekkür edilmesini... istemiştir⁴. Daha da önemlisi bu iki bilgi türünün; iki ayet kategorisinin arasını açmamak gerektiğini dile getirmiştir. Bu konuda Rahman sûresinin önemi vardır. Bu sûre ile iki bilgi türünün birbiriyle uyumuna dikkat çekilmiş ve aralarının açılmaması, birbirleriyle çatıştırılmaması gerektiği ısrarla hatırlatılmıştır⁵. Ayrıca diğer bazı ayetlerde ise evrenden sistematik yöntemlerle kazanılmış bilgi ile vahyin arasındaki uyumun güzel sonuçlarından bahsedilmiş; Rahman sûresindeki açıklamayla, ölçü tanımazlık yapmayıp uyum ve dengenin korunması durumunda elde edilecek nesnel/maddi imkân ve lütuflardan bahsedilmiştir⁶.

Kur'an, kendisi ile insanlığa sunulan bilgilerin gerçek olduğunu, Allah'ın tabiattaki ayetlerini şahit tutarak ispatlamaktadır. Her ne kadar taraftarları tarafından gerçek kabul edilse bile, ilahi görünümlü diğer "bilgi" türlerinin inşa ettiği inançların ve hayat

suçlu bir toplum olmuştunuz, değil mi?' denilir (Casiye, 45:3-8,31).

4 Arapça'da düşünmeyi ifade eden kelimelerin başında nazar, tefekkür, tedebbür, i'tibâr ve taakkul (akıl) gelmektedir. Asıl anlamı "gözle bakmak" olan nazar, "kalp gözüyle bakmak, düşünmek" mânasında kullanıldığı gibi "bir şey hakkında tefekküre dalmak, nazarı araştırmalarda bulunmak" anlamına da gelir. Fıkr kökünden türeyen tefekkür de aynı anlamdadır. Buna göre nazar ve tefekkür "bir işin âkibeti konusunda düşünmek", tedebbür ise "bir işin sonucunu başından hesap etmek" anlamına gelir. Aynı kökten gelen tedbir, tedebbürün sonucu olarak "gereken önlemi almak" demektir. i'tibârın da tedebbürle hemen hemen aynı mânayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Düşünme, tedebbürde olduğu gibi geleceğe değil de geçmişe yönelikse tezekkür adını alır ve "hatırlama, anma" anlamına gelir. Zikir ve tezekkür sözlükte aynı anlamdadır ve "hem lisan ile anma hem de kalp ile hatırlama, akıldan geçirme" demektir. "Akletmek" mânasındaki akl masdârı "teorik ve pratik meseleler üzerinde düşünmek" anlamında kullanılmaktadır. Buna göre akıllı kişi, tutarlı bir şekilde düşünen ve tutkulara karşı kendisini kontrol edebilen kimsedir. Ma'kul ise "akılla kavranan şey" demektir. İsim olarak akıl kalp ile aynı anlama gelir ve insanı, düşüneyemeyen canlılardan farklı kılan temyiz gücünü ifade eder. Bir şeyi akletmek onu anlamaktır. Bir kimsenin akleden bir kalbi olduğundan söz edilirse bundan onun anlayışının yerinde olduğu sonucu çıkar. Dil bilginleri akıl ile kalbi (fuâd) özdeş saymışlar ve kalp kelimesinin geçtiği deyimlerde bu kelimeyi akıl olarak anlamakta tereddüt etmemişlerdir. Düşünmeyle ilgili anlamlar taşıdığı için teemmül ve re'y kelimelerini de bu terimler grubuna katmak gerekir. Teemmül, "bir nesne hakkındaki düşüncüyü zihinde yoğunlaştırma" demektir. Re'y (veya rü'yet) ise tıpkı nazar gibi hem gözle hem de kalple (akılla) bakıp görmek anlamına gelir. İnsanda bu gözlemler sonucunda oluşan fikri kanaate de (itikad) re'y denir. Kur'ân-ı Kerim'de düşünme eylemini ifade eden bu terimlerin kullanılışı yukarıdaki anlamlarından önemli bir farklılık arzetmez. Bu sebeple asıl vurgulanması gereken şey Kur'an'ın, düşünmeye verdiği önemin yanı sıra düşünmenin biçimi, hareket noktaları ve gayesi hakkındaki telkinleridir. İnsanı düşünmeye sevk ve teşvik eden çok sayıda âyete topluca bakıldığında düşünmenin önemli bir kulluk görevi, bir ibadet olduğu sonucuna varılabilir. Düşünmenin konusu ise başta bizâtihi Kur'an'ın mesajı olmak üzere bu mesajın aydınlatıcı ve yol gösterici ışığı altında Allah-âlem, âlem-insan, Allah-insan ilişkisidir. Kur'an'ın, kâinatı ve insanı belli bir yaratılış sürecinde ve süreklilik arz eden ilâhî yasalar çerçevesinde anlamlandıran, insanı var oluşun ilâhî kanunlarına paralel olarak doğru bilgi ve doğru eylemin gereklerine uygun şekilde yönlendiren âyetleri, düşünmenin konusunu kendiliğinden belirlemektedir (İlhan Kutluer, "Düşünme", 10/55, Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi).

5 Bu konuda söz konusu sûresinin sadece ilk birkaç âyeti hatırlanacak olsa bile konu anlaşılır; Merhameti çok olan Allah, insana Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. İnsana düşünmeyi ve konuşmayı öğretti. Güneş ve Ay, O'nun emri gereği, belli bir hesaba göre yörüngelerinde akıp giderler. Yıldızlar ve bitkiler Allah'a tam bir teslimiyet içerisinde; O'na itaat ederler. Göğü yükselten, her şey için ölçüyü koyan O'dur. Ey insanlar! Tüm bunların karşısından ölçü tanımazlık edip, dengeyi bozmayın! Yaptığınız her şeyi adaletle tartın ve hiçbir ölçüyü eksik tutmayın. Allah yeryüzünü bütün canlılar için genişletip yaydı; üzerinde meyveler, salkım meyveli hurma ağaçları, yapraklı ve kabuklu taneler, hoş kokulu bitkiler yarattı. O halde Rabbinizin bunca nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? O Allah ki, insanı ateşte pişmiş kupkuru bir çamurdan yarattı. Cinleri de dumansız, saf alevden yarattı. O halde Rabbinizin bunca nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? Allah, mevsimlere göre yer değiştiren, doğu noktalarının da batı noktalarının da Rabbidir. O halde Rabbinizin bunca nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?... (Rahman: 55/1-...)

6 Şayet (Allah'ın tabiattaki ve kitaptaki ayetlerinin arasını ayırmayıp, ikisinin de gereğine uygun olsalardı) doğru olsalardı, onlara bol su verirdik (Cin, 72/16).

tarzlarının iç tabiatın ve dış tabiatın gerekleriyle örtüşmediğini, tabiattaki ayetlerin, tamamen zanna veya tahayyüle dayalı ilahi görünümlü bilgileri yanlışladığını bildirmiş ve örnekleriyle de göstermiştir⁷.

Vahyin güvenilirliğiyle ilgili bizzat vahiy ile sunulan deliller itibar sorununu çözmeye fazlasıyla yeterlidir. Yeter ki bu bağlamda ciddi, kapsamlı ve akli bir çaba gösterilsin. Ancak vahyin gerçekliği ile ilgili olarak dikkate alınabilecek başka deliller de bulunmaktadır. Bunlardan birisi ve en önemlisi ise tarihsel delil olarak isimlendirebileceğimiz bir delildir. Bu delilin mahiyetini anlamak için öncelikle vahyin insana sunduğu sorumlulukları ve birlikte yaşamının temel ilkelerini genel hatlarıyla da olsa hatırlamakta yarar var.

Allah, her ne olursa olsun, kime karşı ve kiminle ilgili olursa olsun adaleti emretmiştir⁸. Bu demektir ki bireysel ve toplumsal hayatta adalet hâkim olmalı; insanlar tüm işlerini adalet ilkesine göre yürütmelidirler.

Allah insanlar arası işlerin istişare ile yürütülmesini emretmiştir⁹. Bu demektir ki bireysel ve toplumsal hayatta gerçekleştirilecek işlerde istişare olmalıdır. Keyfi ve ani kararlardan, bilenlere danışmadan iş yürütmekten kaçınmak gerekmektedir.

Allah işi ehline vermeyi emretmiştir¹⁰. Bu demektir ki insanların işlerini, o işe ehil olanlar üstlenmeli; ehil olmayana ehil olmadığı iş emanet edilmemelidir.

Allah makam, mal, şan-şöhret düşkünlüğünü¹¹ yasaklamıştır. Bu demektir ki insanlar bu düşkünlükleri; insanı haktan, adaletten, hayırdan uzaklaştıracak bu sevdaları hayatlarında bulundurmamalıdır; hayallerinde ve umutlarında bu tutkulara hiçbir şekilde yer vermemelidirler.

Allah, doğrudan veya dolaylı, açık veya gizli, "kitabına" uydurulmuş veya uydurulmamış, gizli veya açık, doğrudan veya dolaylı her türlü haksızlığı

7 De ki: 'Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?' Derler ki: 'Allah'tır.' O halde de ki: 'O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?' De ki: 'Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?' Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi gördü? De ki: 'Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.' (Rad, 13:16). De ki: 'Allah'ı bırakıp da taptiğiniz, ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana! Onlar yerdeki hangi şeyi yarattılar! Yoksa onların göklerde mi bir ortaklıkları var!' Yahut biz onlara, (bu hususta) bir kitap mı verdik de onlar, o kitaptaki bir delile dayanıyorlar? Hayır! O zalimler birbirlerine, aldatmadan başka bir şey vâdetmiyorlar. (Fâtr:35:40)

8 Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Maide, 5/8). Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Nisa, 4/135).

9 O (müminler) Rablerinin davetine uyarlar. Namazlarına dikkatli ve devamlıdır. İşlerini aralarında danışarak (istişare ederek) yaparlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden başkalarına da harcarlar (Şura, 42/38).

10 Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (Nisa, 4/58).

11 Dünya dediğiniz nedir ki! Bir oyun ve eğlenceden ibaret değil midir? Ahiret'e gelince, işte esas hayatın bütün lezzetiyle yaşanacağı yer orasıdır. (Ankebut, 64). Hayır, hayır (bu olmaz, böyle olmaz)! Yetime ikram etmiyorsunuz... Malı da pek çok seviyorsunuz (Fecr, 89/20).

yasaklamıştır¹². Bu demektir ki hangi sahte gerekçeyle “meşrulaştırılmış” olursa olsun haksızlık hiçbir şekilde insanın yönelmemesi, ilgi duymaması, işlerine karıştırmaması gereken bir rics¹³ (pislik)’tir ve insan bunlardan uzak durmalıdır.

Allah, azgınlaşmayı ve zorbalığı¹⁴, had ve hudut tanımadan iş yapmayı¹⁵ insanlara tepeden bakmayı¹⁶, yasaklamıştır;

Allah yalanı ve yalancı şahitliği¹⁷ yasaklamıştır;

Allah, sosyal sorumluluktan kaçınmayı; bu kaçınmanın gereği olarak ihtiyaç sahiplerini gözetmemeyi yasaklamıştır¹⁸;

Allah, zanlarla hareket etmeyi; insanlar hakkında zanla kanaat geliştirmeyi ve yargıda bulunmayı yasaklamıştır¹⁹;

Allah, bozgunculuk yapmayı²⁰, fitne ve fesat ile iş yapmayı ve hayat sürdürmeyi²¹ yasaklamıştır;

Tüm bunlar demektir ki, insan düşüncesinde ve yaşantısında Allah'ın belirlediği bu ölçülere (hududullah) göre olmalıdır²²; yoksa azıp çizgi dışına çıkar (fasık²³);

12 Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygambere karşı) «İşittik ve karşı geldik», «dinle, dinlemez olası», «râinâ» derler. Eğer onlar «İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet» deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar (Nisa, 4/46).

13 Vatandaş, Celalettin, Hz Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, İstanbul, 2010, s1/88-89

14 Şüphesiz cehennem, bir gözetleme yeridir; azgınlar için, içinde çağlar boyu kalacakları bir dönüş yeridir (Nebe, 78/21).

15 Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ve (mü'min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır. Onlar Allah'ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı. Bunun sebebi onların; Allah'ın âyetlerini nkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmekte ve (Allah'ın koyduğu) sınırları çiğnemekte oluşları idi (Al-i İmran, 3/112)

16 Ve (yine) kendilerine: “İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin” denildiğinde: “Düşük akıllıların iman ettiği gibi mi iman edelim?” derler. Bilin ki, gerçekten asıl düşük-akıllılar kendileridir; ama bilmezler. (Bakara, 2/13). Kendilerini (övgüyle) temize çıkaranları görmedin mi? Hayır; Allah, dilediğini temizleyip yüceltir. Onlar, 'bir hurma çekirdeğindeki iplikçik kadar' bile haksızlığa uğratılmazlar. (Nisa, 4/49)

17 Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Nisa, 4/135)

18 Hani bir vakitler İsrailoğulları'ndan şöylece mısak (kesin bir söz) almıştık: Allah'dan başkasına tapmayacaksınız, ana-babaya iyilik, yakınlığı olanlara, öksüzlere, çaresizlere de iyilik yapacaksınız, insanlara güzellikle söz söyleyecek, namazı kılaacak, zekatı vereceksiniz. Sonra çok azınız müstesna olmak üzere sözünüzden döndünüz, hâlâ da dönüyorsunuz (Bakara, 2/83). Ey Muhammed! Sana nereye infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Hayır olarak verdiğiniz nafaka, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak daha ne yaparsanız herhalde Allah onu bilir (Bakara, 2/215).

19 Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir (Yunus, 10/36).

20 Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır (A'raf, 7/56).

21 Hem bir fitne kalmayıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın . Vazgeçerlerse, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır (Bakara, 2/193)

22 İşte bütün bu hükümler, hududullah(Allah'ın koyduğu hükümler ve çizdiği sınırlar)dır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Onlar, orada ebedi olarak kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur. Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa Allah onu da ebedi kalacağı cehennem ateşine koyar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır (Nisa, 4/13-14).

23 Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler fasıkların ta kendileridir (Maide, 5/47).

kötülüğün, yanlışlığın, haksızlığın faili (zalim²⁴) olur; hakkı, adaleti, iyiliği, güzelliği, doğruluğu gizleyen (kafir²⁵) olur. Bunların sonucu ise daha bu dünyada ıstıraptır, kandır, gözyaşdır, kargaşadır, haksızlıktır, kötülüktür²⁶...

İnsanlığın, bilinç ve iradesi dâhilinde ilke ve ölçülerini kabul etmeye ve gereklerini gerçekleştirmeye davet edildiği son vahyin insan birey ve toplumunu kuşatan bir kapsayıcılığı vardır. Elbette ki ayrıntıda insanın iradesine bırakılmış alanlar ve konular vardır²⁷ ama bireysel ve toplumsal hayatın genel çerçevesi, temel ilkeleri –yukarıda zikredilen örneklerde olduğu üzere- Allah tarafından insanlığa bildirilmiştir. Ancak çok daha önemlisi son vahiy insanlığa verdiği bilgi ve cevaplarında sadece teoriyle yetinmemiş; bizzat hayatın kendisine yönelmiş ve bildirdiklerinin, açıkladıklarının doğruluğunu hayatın içinde yer alarak göstermiştir; Tarihsel delil ile kastedilen de budur. Bunu ise herkesten önce 'Elçi'sini eğiterek, onu alemlere rahmet (Enbiya, 21:107) bir şahsiyet yaparak, insanlık için güzel örnek (Ahzâb, 33:21) kılarak gerçekleştirmiştir. Zira bu, vahyin elçisinin hem itibarı açısından ve hem de vahyin bireysel inşasının mükemmelliğini göstermek açısından zorunludur. Fakat bu istisna b ir durum olmadı. Vahiy sadece elçisini eğitip mükemmelleştirmedir. Cehalet bataklığında debelenen diğer bazı insanları da, o bataklıktan kurtarıp, her türlü erdemin yer aldığı ve insanlığın kendi çaba ve çalışmalarıyla bir kısmına dahi ulaşamadığı, ulaşamayacağı zirvelere çıkardı: Zorbalardan adaletin sembollerini, azgınlardan hayırlıların önderlerini, cahillerden alimlerin liderlerini, hayasızlardan güzel ahlâkın en güzel örneklerini... çıkardı. Zira O, herhangi bir bilgi değil, vahiydir; yani Allah'ın insanlara lütfettiği ilahi bilgidir.

Tekrar ifade etmek gerekirse, tarihsel delil ile kastedilen son vahyin gerçekleştirdikleriyle ilgilidir. Kendisini verilmiş bilgi kategorisinde değerlendiren diğer tüm dinler, inançlar veya kazanılmış bilgiye dayanılarak bazı insanlar tarafından inşa edilen ideolojiler, vaat ettiklerinin gerçekleşmesini geleceğe havale ederlerken ve vaatleriyle ütopyaşırlarken, son vahiy vaat ettiklerini insanlık katına indirdi andan itibaren inşa etmiş ve böylelikle tarihsel bir gerçeklik kazanmıştır. Bireysel ve toplumsal anlamda inşa ettikleriyle tarihsel bir gerçek olan son vahiy hiç bir zaman sadece geleceğe ilişkin bir vaat olarak kalmamış, insanlığın umut ve hayallerini süsleyen bir unsur olmamıştır. Her ne zaman inanç ve düşüncede, bireysel ve toplumsal hayatta kendisine itibar edilirse anında hayatın inşasına başlamıştır.

24 İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onların mükafatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez (Ali-i İmran, 3/57). Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir (Ali-i İmran, 3/94).

25 Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir (Maide, 5/44).

26 (Ey insan) Bu, senin ellerinin önden takdim ettikleridir. Şüphesiz Allah, kullar için zulmedici değildir (Hac, 22/10), Bu başınıza gelenler sizin kendi eserinizdir. Allah kullarına asla haksızlık etmez (Al-i İmran, 3/182). Allah esenliğe (dâru's-selâma) çağırıyor (Yunus, 10/25). **Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır (Bakara, 2/208)**.

27 İnsana bırakılan içtihat yetkisi bu bağlamda anlam kazanmaktadır.

Modern Durum

Kazanılmış bilgi, maddi evrenle sınırlı olup, insanın maddi evrenle ilişkisinin sonucudur. İnsanın fizyolojik anlamda yaşayabilmesi; varlığını en uygun koşullarda nesnel anlamda sürdürmesi açısından kazanılmış bilginin gerekliliği ve yeterliliği kolaylıkla söylenebilir. İnsanın psikolojik ve toplumsal boyutları için, bazı bakımlardan yeterli olmamakla birlikte, kazanılmış bilginin önemli bir işlev üstleneceği açıktır. Ancak, insanın hem psikolojik ve hem de toplumsal boyutu için bazı durumlar vardır ki, kazanılmış bilgi işlev görememekte, yeterli olmamakta, insan bu alanlarda ekstra bilgiye ihtiyaç hissetmektedir. Bu konuda örnek olarak birlikte yaşamının temel ilkeleri ve bu ilkelerin uygulanışına ilişkin durumlar ilk planda zikredilebilir. Özgürlük konunun önemli bir örneğidir. Kazanılmış bilgi ile özgürlüğün sınırının olması gereken şekliyle ve miktarıyla belirlenemeyeceği gerçeği insanlığın bir tecrübesi olarak hâlâ gündemdeki önemini aynen korumaktadır. Platon'un özgürlüğün sınırlarını belirleme çabası ile aradan geçen yaklaşık 2500 yıla rağmen XX. yüzyıl siyasetçilerinin, siyaset felsefecilerinin, siyaset bilimcilerinin sorunu çözmede bir aşama kaydedememiş olması hiçte şaşkınlık vesilesi olacak bir durum değildir. Evrensel durum bazı şeylerin insanın bilgi imkânlarıyla bilinemeyeceğini tarihsel bir gerçek olarak ortaya koymuş olup, birlikte yaşamının ilkeleri bunun örneklerinden sadece birisidir. Yukarıda da açıklandığı üzere varlığın anlamı ve amacına ilişkin sorular karşısında kazanılmış bilgi hepten çaresizliğini ilan etmiş durumdadır. Ancak ne var ki, XIX yüzyılı takiben tüm insanlığı etkisine alan modern düşünce bu gerçeği görmezlikten geldi ve insanlık için tarihte lokal örneklerine rastlanabilecek bir durumu tüm insanlığın ortak özelliği haline dönüştürdü. Gerçekleşen köklü değişimi ve zihinsel inşayı anlayabilmek için Batı Avrupa toplumlarının modernliği oluşturan toplumsal ve tarihsel koşullarını dikkate almak gerekmektedir. Çünkü modernlik esas itibarıyla Batıya özgü, Batıda oluşmuş ve anlam kazanmış bir zihniyet ve hayat tarzıdır. Kilise kurumu üzerinden din kurumu ise modernliğin oluşum şartlarını ve anlam alanının ne olduğunu belirlemeye yönelik çabalarda muhakkak dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Zira Batı Avrupa toplumları için Orta Çağ düşüncesi tamamen Hristiyanlığın (hatta sadece denecek oranda Katolikliğin) etkisi altında şekillenmiştir. Bu nedenle de Hristiyanlık bağlamındaki teoloji tartışmalarının yönlendirici izlerini taşımaktadır.

Orta Çağ zihniyetini ve siyasal düşüncesini belirleyen temalardan birisi olarak öncelikle Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan İki Kılıç inancı dikkate alınabilir. İki Kılıç inancı, Kilisenin hem dünya işlerini idare etme, düzeni ve adaleti sağlama ve hem de ruhsal alanı yönetme güçlerine sahip olduğunu ifade etmektedir. Kilise bu kılıçlardan ruhsal alanı yönetme iradesini tamamen kendi elinde bulundurmuş, dünya işlerini idare etmeye yarayan maddi kılıcı kendi adına iş yapsınlar diye kralların eline vermiştir. Fakat kilise, zamanla ruhsal alanı aşarak dünyevi bir güç haline gelmiş, kendine özgü teokratik devleti inşa etmiştir. Batı toplumları için yaklaşık bin yıla tekabül eden Kilise'nin siyasal, kültürel, ekonomik,

felsefi, dini, ahlaki, düşünsel egemenliği ise Kilise kurumunun baskı, zulüm, haksızlık, zorbalık, düşüncenin yasaklanması, inançta bağnazlık... gibi durumlarla özdeşecek bir tarihe sahip olmasını sağlamıştır. Modernlik bu düşünsel ve toplumsal koşullar üzerinde şekillenmiş; olumsuzlanan geçmiş temsil eden faktörler olarak Kilise, Tanrı ve Din, modernliğin büyük oranda ötekilerini oluşturmuştur. Bu ötekilik bazen açıktan karşıtlık biçiminde, bazen de dikkate almama biçiminde gerçekleşmiştir.

Modernliğin inşa sürecinde tarihsel zemini oluşturan Ortaçağ zihniyet ve uygulamalarındaki değişimin önemli aşamalarından birisini Rönesans oluşturmıştır. Ortaçağ ile Rönesans arasında tam bir karşıtlık vardır: Ortaçağ insanı, ağırlık merkezini dinde (Hristiyanlıkta) bulan, Tanrı'nın etrafında dönen bir kültürün parçası olan insandır. Ortaçağ insanının anlamını da, alınyazısını da belirleyen, Kilise ile içinde bulunduğu sosyal yapıdır. Rönesans ise, insanı evrensel bir organizmanın üyesi olmaktan koparıp, onu kendi üstünde aşkın bir irade tanımayan veya dikkate almayan birey olarak inşa etmiştir. Rönesans düşünürleri, referansı Kilise-Din olan hakikatin yerine, hâlihazırda var olanın realitesini ön plana çıkarmışlardır. Rönesans dönemi, her bakımdan bu dünyanın olan, artık öbür dünyaya değil de sadece bu dünyaya bağlı olmak isteyen bir kültürün kurulmaya başlanıldığı, zihniyetin ve hayat tarzının inşa edildiği dönem olarak anlam kazanır. Bu aynı zamanda modern zihniyetin ve hayat tarzının inşa sürecidir.

Modernliğin ve onun kurduğu yeni dünyanın, Batı'nın klasik Hristiyan kültürene karşı bir tepki olarak doğduğunu; özellikle Rönesans döneminde, hatta erken Ortaçağ'daki köklerinde dahi görebiliriz. Bunun belirgin bir göstergesi, modernliğin ağırlık noktası olan rasyonel dünyeviliğidir. Nasıl ki insan ruhuna ilişkin düşüncelerin yerini, kadavraların parçalanması ya da beynin genel görünümünün incelenmesi almışsa, modernizm olarak adlandırabileceğimiz Batı'ya ait modernlik ideolojisi de kul fikri ve bu fikrin dayandığı Tanrı fikrinin yerine başka bir şey koymuştur²⁸. Modern dünyada toplum, ahlâkî yargı ilkesi olarak Tanrı'nın yerini almaktadır²⁹. Dinin boşaltılan makamı, artık daha işlevsel bir şeyle doldurulmalıdır. Bu anlayıştan hareketle, Aydınlanmanın ilk düşünürlerinden itibaren, bireyin yalnızca doğal yasalara ve topluma tâbi olduğu kabul edilecektir. Toplum neye istidat gösterir veya meylederse Leviathan o olacaktır.

Baş aktörü Kilise olan uzun ve son derece sorunlu bir tarihsel geçmişin üzerinde duran Kilise kurumuna ve Kilise bağlamında dine karşıt veya ilgisiz bir anlayışa dayanan yeni zihniyet, çok geçmeden kendi toplumsal kurumlarını inşa etti. Örneğin Fransız devrimi siyaset kurumunun inşasında önemli bir aşamayı teşkil etti. Tanrı olgusunun hem insanla ve hem de doğa ile irtibatını kesen, ilerleme ilkesi

²⁸ Touraine, Alain, Modernliğin Eleştirisi, İstanbul, 2007, s. 26

²⁹ Touraine, Alain, Modernliğin Eleştirisi, s.30. Bu gelinek noktayı somut örneğiyle açıklamak bakımından, Türkiye'nin modernleşme sürecinin önemli teorisyenlerinden birisi olarak Ziya Gökalp dikkate alınabilir. Durkheim'in görüşlerinden mülahazalarla Ziya Gökalp, şiirinden söz konusu anlayışı olanca açıklığıyla dile getirmiştir: Ben sen yok, biz varız./ Hem Oğan hem kullanız/'Biz' demek, 'bir' demektir/ Sen, ben ona taparız. (Ziya Gökalp, Altın Işık, Ankara, 1976, s.13).

bağlamında değişimi önceleyen ve hatta kutsayan bu oluşum, Kuzey Amerika'da geliştirilen toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlerden de beslenerek XIX. yüzyılda entelektüel, toplumsal ve siyasal düzenin yol açtığı kompleks bir değişim süreci halini aldı. Daha çok Batı Avrupa toplumlarının toplumsal ve tarihsel koşullarının bir ürünü olan, köklerini hümanizmde bulan ve aydınlanmanın temel ilkelerine bağlı olan modernlik, insanları kötü ve köleleştirici olarak nitelediği ve hepsini gelenek ismi altına topladığı efsane, mit, din, töre, önyargı, hurafe ve batıl inançların temsil ettiği eski zihniyetlerden ve düzenlerden kurtarıp, iyi ve özgürleştirici olduğunu kabul ettiği yeninin/şimdinin ve dolayısıyla kendinin himayesine alma iddiasındadır.

Modernliğe ilişkin çok şey söylenmekle birlikte, ilginç ve önemlidir ki bir düşünüş biçimi, bir zihniyet örüntüsü ve tüm bunların üstünde bir hayat tarzı olarak değerlendirebilecek modernliğin bugüne kadar herkes tarafından kabul gören bir tanımı yapılamamış, modernliğin yapıtaşının ne olduğu yönündeki tartışmalarda bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bu bakımdan modernliğin tanımına ilişkin mutabakat sağlanabilecek belki de tek önerme, onun bu bulanıklığıdır. Geleneğin güç araçları olarak mit, din ve hurafeleri ifade eden klasik Aydınlanma düşüncesine göre, modernlik, aklın dünyevî bir güç aracı olarak kullanılarak, aşkın otoriteye meydan okuması ve aynı aklın, vahyin ya da geleneğin önüne yerleştirilmesidir. Ancak ne var ki bir tespit olmanın da ötesinde, modernliğin temeline ilişkin kabul edilmesi yönünde bir düşünce/inanç diktesi niteliğinde sunulan bu görüş bazıları tarafından ciddi anlamda eleştirilmekte ve modernliğin böylelikle bir adeta illüzyon gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Modernlik, eğer Touraine ve Giddens'i dinlersek³⁰ düzen üreten bir toplumsal durumdan, her şeyin değişime açık hâle geldiği, toplumsal yapının kırılanaştığı, düzensizlik üreten bir toplumsal duruma geçiş söz konusudur. Bu bakımdan modernlik kalıcı olanın yıkılışı, geçici olanın kurallaşmasıdır. Değişime yaptığı aşırı vurgu, kolaylıkla kökü geçmişte bulunan birçok şeye karşı rövanşist duygulara, hatta toptan bir geçmişle hesaplaşmaya dönüştürebilmektedir. Bu yönüyle modernlik, güvenlik üzerine kurulu olduğu kadar, tehlikelidir de. Neticede, modernlikten taviz vermemek adına bir vahşet, modernlik adına bir saldırganlık ve şiddet yaratılarak, modern barbarlıklar yapılabilmektedir.

Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* adlı kitabında, modernliğin dört yüz yıl olarak tespit ettiği tarihsel serüvenini üç evrede ele almıştır. Berman, birinci evreyi, XVI. yüzyıldan başlayan ve XVIII. yüzyıla kadar devam eden bir evre olarak tanımlamıştır. Bu hareketli dönemde insanlar modernliği ve beraberinde getirdiklerini henüz yeni yeni algılamaya başlamış ve modernliğin tasarladığı dünyanın nasıl olması gerektiğine dair düşünceler ortaya koymuşlardır. Tam manasıyla insanlar, onlara neyin çarpmış olduğunu henüz idrak edememişlerdir. İkinci evreyi Fransız Devrimi'yle başlatıp XX. yüzyıla dek taşıyan Berman, bu dönemi, modern olan ile olmayanın, bir diğer deyişle eskinin ve yeninin yan yana,

ancak derin bir gerilim içinde yaşadığı bir çağ olarak tasvir etmiştir. XX. yüzyılda ise modernleşme süreci tüm dünyaya yayılmış, artık bir bakıma küresel bir olguya dönüşmüştür. İkinci evreyi temsil eden sembol isimlerden olan Marx'tan yapılan şu alıntı, bize hem XIX. yüzyılın ruhunu, hem modern zihniyetin geldiği noktayı açıklamaktadır: Peşlerinde kadim ve hürmete şayan bir önyargılar ve kanaatler silsilesini sürükleyen tüm durgun, donuk ilişkiler silinip süpürülüyor; yeni ortaya çıkan her şey daha kemikleşmeden miadını dolduruyor. Katı olan her şey buharlaşıp gidiyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor ve en sonunda insanlar hayatlarının gerçek koşullarıyla ve diğer insanlarla ilişkileriyle (...) yüzleşmeye zorlanıyor. Berman kitabın girişinde ise şöyle demektedir: Bugün, dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan (...) bir deneyim tarzı var. Bu deneyim tarzını modernlik diye adlandırmak istiyorum. Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. (...) Modern olmak, Marx'ın deyişiyle 'katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği' bir evrenin parçası olmaktır³¹.

Tüm bunlar modernliğin, insanın evrensel nitelik kazanmış temel sorularına cevap vermenin, verdiği cevapların gerçekliği konusunda insanı gerçekçi bir yaklaşımla ikna etmenin ötesinde insanı elle tutulur hiç bir şeyin olmadığı sahte bir dünyanın parçası haline getirdiğini ortaya koymaktadır. Modern kültür insanın aklını işlemez kılmış (akıl tutulmasına uğratmış³²), evrensel gerçekliği parçalamış ve maddi olmayana reddetmiş, gerçekliği kavramada en önemli araç olan bilinci parçalamış³³, insan hayatını daraltıp sığlaştırmıştır³⁴. Üstelik sadece bunlarla yetinmemiş, kendisini alternatifsiz hale getirmek için vahye, özellikle de insana sunulduğu biçim ve muhtevasıyla insanlık katında varolmaya devam eden son vahyi itibarsızlaştırmayı kendisine bir ilke olarak belirlemiştir. Bunu ise özellikle de inanç ve yaşantılarıyla, tutum ve davranışlarıyla, düşünce ve eylemleriyle son vahyi gerçekten temsil etmenin çok uzağında duran kitleler veya gruplar üzerinden çoğu zamanda başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye de devam etmektedir. Siyasal ve askeri anlamda Taliban, el-Kaide veya son olarak da IŞİD bunun en popüler ve somut örneklerinden sadece üçüdür. İslamofobi ise yeni sürecin temel motive edici unsurudur. Söz konusu gruplar veya genel anlamda Müslüman dünyadaki problemler üzerinden son vahyi ve elçisini itibarsızlaştırma faaliyetleri, bilimsel görünen çabalarda, entelektüel düzeydeki faaliyetlerde ise hem son vahyin içeriğine ve hem de elçisine yönelik itibarsızlaşma çabaları biçiminde yürütülmektedir.

³⁰ Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, s.45, 46; Giddens, Anthony, *Modernliği Anlamlandırmak*, İstanbul, 2001, s.86

³¹ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, 2009, s.27-35

³² Bkz: Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, İstanbul, 1986

³³ Bkz: Şayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç*, İstanbul, 2014

³⁴ Bkz: Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan*, İstanbul, 1997

Mevcut Durum

Son vahyin inşa ettiği bir inanç sistemi ve hayat tarzı olarak İslâm, ilk gününden itibaren, Avrupalı için hep büyük bir problem olarak algılanmıştır. İlk fiziksel karşılaşma Mûte savaşı ile gerçekleşmiştir. Hristiyan Avrupa, İslâm'ın bu ilk günlerini takiben hakkındaki kanaat ve duygularını hiç değiştirmedeği bir düşman edinmiştir. Fırsat buldukça gerçekleştirdiği Haçlı seferleri, Avrupa'nın İslâm'a ve Müslümanlara karşı en olumsuz duygularla sahip olduğu düşmanlığın dozajını göstermesi açısından önemlidir. 1099 tarihinde Kudüs'ü ele geçirdiği zaman, şehirdeki Müslümanların tamamına yakını katlederek gerçekleştirdiği katliam ise, bu düşmanlığın hangi boyutlara uzanabileceğini gösteren önemli tarihsel örneklerden sadece birisidir. Hristiyan Avrupa'nın yoğun saldırılarına maruz kalan Endülüs'teki İslâm devleti yıkıldığı zaman ise, amacın sadece bir muhalif devleti yıkmak olmadığı, son ferdine kadar bütün Müslümanların yok edilmesinin arzulandığı açıkça anlaşılmıştır. Müslümanların sekiz yüzyıl gibi uzun bir süre egemen oldukları, kültür ve medeniyetin zirvelere ulaştığı Endülüs İslâm toplumundan ve devletinden bugüne hemen hiçbir şeyin kalmamış olması, söz konusu düşmanlığın boyutunu gösteren bir başka önemli örnektir.

Hristiyan Avrupa, Müslümanlara yönelik fiili saldırıların yanı sıra, fikrî saldırılardan da geri kalmamış, örneğin, XV. yüzyılın önemli Alman kardinallerinden Nicholas, doğrudan ve sadece İslâm vahyine saldırmıştır. O, yazdığı kitaplarıyla ve kitleleri etkileyen konuşmalarıyla İslâm'ın Hristiyanlık ve Yahudilikten çalıntı bilgi ve düşüncelerle oluşturulmuş ilkel bir din olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu konuda üstat olarak tanınmış, birçok halef yetiştirmiştir. Avrupa'nın önemli inanç ve fikir mimarlarından Luther ise, hem İslâm'ın ve hem de Müslümanların yok edilmesi gerektiğini dile getirerek, maddî ve manevî yeni haçlı seferlerinin fikir babalığını yapmıştır. Sömürgecilik dönemi ise, İslâm'a ve Müslümanlara yönelik saldırıların yeni yöntemlerinin icat edildiği bir dönem olarak anlam kazanmıştır. İslâm'ın nasıl kontrol altına alınacağı, sömürgecilik dönemi Avrupa'sındaki düşünür ve devlet adamlarının en önemli problemlerinden birisidir. Çünkü İslâm'ın kontrol altına alınmaması durumunda sömürgeciliğin devam edemeyeceği görülmüş ve bu açıkça dillendirilmiştir. Konuya ilişkin önemli ve Avrupalı için çözüm sağlayıcı fikirlerden birisinin sahibi, Fransız Katolik Enstitüsü üyesi ve ünlü İbn-i Sina uzmanı Baron Carra De Vaux'dur. De Vaux, Fransız yönetimine sunduğu bir raporda, 15 Aralık 2004 tarihinde açıklanan ve İslâm dünyasını parçalayıp yok etmenin yöntemlerinin gösterildiği RAND raporunun öncülüğünü yapacak bir tarzda, etnik ve politik bölünmeleri kullanmak suretiyle İslâm dünyasını parçalamak ve manevî birliklerini kırmak için çaba sarf etmeyi teklif etmiştir. Bunun nasıl sağlanacağını ise şöyle açıklamıştır: Milliyetçilik duygularını canlandırmak ve Müslümanlar arasında güçlü olan dinî cemaat anlayışını sarsmak için sürekli farklılıkları gündeme getirmek. Ona göre yapılması gereken İslâm'ı parçalamak ve İslâm'ı büyük uyanışlara güç

yetiremeyecek bir hale getirmekten ibarettir³⁵.

Sömürgeciliğin keşif kolu³⁶ olan oryantalizm, Hristiyan/seküler Avrupa'nın İslâm/Müslüman düşmanlığının en önemli silahlarından birisi olarak önemli roller üstlenmiş ve İslâm'ı itibarsızlaştırmak için oldukça sistemli ve yoğun çalışmalar yürütmüştür. Bu konuda örnek olarak Stobart'ın, Kur'an'ın sıhhatini sarsmaya yönelik çalışmalarını ve Stobart'ın yolunu büyük oranda benimseyen Bell'i, Rodinson'u ve Montgomery Watt'ı hatırlamak yeterlidir. Bunlara göre Kur'an, peygamberin şairane coşkusunun veya daha çok Watt'ın iddiası olduğu üzere bilinç altının³⁷ ürününden başka bir şey değildir. Oryantalistlerin, gerçekleştirdikleri son derece başarılı hadis çalışmalarının arasına serpiştirdikleri bütün hadislerden kuşkulandırmayı doğuracak iddia ve görüşler de yine Avrupa'nın İslâm düşmanlığının ürününden başka bir şey değildir. Müslümanların hayat tarzını sekülerleştirmek için yapılan çalışmalar da konu dâhilinde büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda şekillenen İslâm hukukuna yönelik saldırıların amacı, İslâm'ın toplumsal ayağını yok etmekten ibarettir. Goldziher, Margoliouth, Schacht ve Coulson gibi oryantalistler, kitap ve konferanslarıyla bu amacı gerçekleştirmenin çabalarını yürütürlerken, Müslüman coğrafyasında açılan sömürge ve misyoner okullarında ise, okutulan siyaset bilimi dersi aracılığıyla, tamamı seküler olan anayasa, demokrasi, parlamento, siyasi parti, sosyalizm, milliyetçilik gibi kavramlar bağlamında Batının seküler politik kültürü Müslüman yeni nesillere aşılanmıştır.

XIX yüzyılın tamamı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde zirvesine ulaşan misyonerliğin amacı iki yönlüydü. Öncelikle cahil Müslüman halkı Hristiyanlığa kazandırmayı hedeflenmişlerdi. Bunun gerçekleşmemesi üzerine, Hristiyanlaştıramadıkları Müslümanları sekülerleştirmeye çalıştılar. Bu konuda en sistemli çalışmayı yürütenlerden birisi İskoçya Presbiteryen Kilisesi'ne mensup misyonerlerden Duncon MacDonald'dı. Uzmanı olacak kadar mükemmel şekilde öğrendiği Arapçasının yardımıyla İslâm kaynaklarına yönelen MacDonald, İslâm dünyasında bile çokça okunan ve hatta bazı yükseköğrenim kurumlarında ders kitabı olarak kabul edilen çalışmalarında, misyonerliğinin gerektirdiği emeline ulaşabilmek için İslâm'a doğrudan saldırmak yerine, yeni fikirlerle onun temellerini sarsmayı denemiştir.

Bugünün Batı dünyası, İslâm'ı ve Müslümanları geleneksel bir düşmanlığın nesneleri olarak gördüğü içindir ki, İslâm veya Müslümanlarla ilgili değerlendirme veya düşüncelerinde, söz konusu düşmanlığın etkilerini hiç çekinmeden kolaylıkla ortaya koyabilmektedir. Hatta farklı inanç ve kültür mensuplarının bir arada yaşamasını dillendiren çok kültürlülük söylemini sürekli denecek sıklıkta ve son derece önemli bir ideal olarak ifade etmesine rağmen, konu İslâm ve Müslümanlar olduğu zaman

³⁵ Asaf Hüseyin, Batı'nın İslâm'la Kavgası, İstanbul, 2006, s.52

³⁶ Cemil Meriç'e ait bir tanımlamadır.

³⁷ Watt, Montgomery, Hz. Muhammed'in Mekke'si, Ankara, 1995, s.120-122.

kutsadığı söylemini kolaylıkla terk edip, asimilasyondan bahsedebilmektedir. Yine, düşmanca duygu ve düşüncelerin etkisiyledir ki, buzulların arasında sıkışıp kalmış bir balınayı kurtarmak için büyük harcamalar yapan, nesli tükenmek üzere olan canlıları kurtarmak için yüksek maliyetli ve uzun vadeli programları uygulamaya koyan Hristiyan/seküler Batı, katliamların, açlıktan ölümlerin, savaşların mağdurları Müslümanlar olunca, hiçbir şekilde sesini çıkarmamakta, hatta Müslüman erkekleri öldürmenin ne kadar zevkli bir iş olduğunu söyleyebilmektedir. Üstelik bugün Müslüman coğrafyadaki katliamların failleri de sadece kendisidir.

İtibarsızlaştırma Çabalarının Sebepleri

Bu düşmanlığın sebebi nedir? İslâm, neden ilk gününden itibaren, Hristiyan/seküler Avrupalılar için büyük bir problem olarak algılanmıştır? Bir başka bağlamda anlam kazandığı için yaklaşık son 100 yılı istisna ederek söylemek gerekirse, bu düşmanlığın öncelikli ve dolayısıyla kadim nedeni Hristiyanlığın son ve doğru din olma iddiasının İslâm ile sona ermiş olmasıdır. Hristiyanlık, hakikat oluşunu ve meşruiyetin İslâm nedeniyle kaybetmiştir. İslâm'a ve Müslümanlara yönelik düşmanlığın yaklaşık 1300 yıl süreyle en önemli sebebi bu olmuştur. Son yüz yılda ise, bir başka sebep, kadim düşmanlığın sebebine ilaveten düşmanlığın kaynağı ve belirleyicisi olarak devreye girmiştir. Bu, paganist modern batı kültürünün tüm dünyayı istila sürecinde önündeki tek engel olarak İslâm'ı bulmasıdır. Şöyle ki: Hristiyanlığın son ve doğru din olma iddiasını sona erdirdiği için İslâm'ı düşman ilan eden Kilisenin kontrol ve yönetimindeki Batının İslâm'a yönelik husumeti Kilisenin çıktığı çağda da değişmedi. Kilise'nin yerine modernizmin mabetlerini inşa eden, dini hayatın her biriminden kovan Modern Batının bu yeni dönemdeki en önemi vaadi özgürlük. İnsanı bütün esaret bağlarından kurtaracaktı. Dediğini kendisi için büyük oranda gerçekleştirdi. Fakat özgürlüğünü tanrısına rağmen inşa etti. Bunu ise ilginç bir şekilde yaptı: Özgürlüğünü, hayatında, düşüncesinde ve kalbinde tanrısını öldürerek yaptı. Öldürdüğünün tahtına kendisi oturdu ve doğanın, evrenin, hakikatin, insanın büyüsunü bozdu. Tanrısıyla ilişkisi bile şiddete dayanan; tanrısını öldüren Batılı, sıklıkla vurguda bulunduğu özgürlük, mutluluk, adalet söylemlerine rağmen her alanda şiddet üretir oldu. Bu açıdan son 500 yılda gerçekleşen savaşların 4/5'inin Avrupa'da gerçekleşmiş olması bir tesadüf değildir. Dünya savaşlarının her ikisi de Batı da çıkmıştır ve bu iki savaşta öldürülen insanların sayısının insanlık tarihi boyunca gerçekleşen diğer tüm savaşlarda öldürülenlerin sayısından daha fazla olması, modern tanrıların şiddet tutkusunu göstermesi açısından önemlidir. Üstelik bu modern batının ürettiği şiddetlerden sadece birisidir. Düşünsel, zihinsel, duygusal şiddetlerin yanı sıra, diğer canlılarla, doğayla ilişkilerini de şiddet temelinde gerçekleştirmiştir. Bilgiyi güç kabul etmesi, doğayı/maddeyi fethetmesi, zamanı öldürmesi bunun gereğidir. Böylelikle çevre sorunları, ailenin parçalanması/yıkılması, cinsiyet rollerinin altüst olması, akıl hastalıklarında görülen baş döndürücü artış, kanser ve AIDS'in gittikçe daha da yaygınlaşması, küresel iklim değişiklikleri, radyasyon ve daha niceleri... insanlığın

değişmeyen problemlerine dönüşmüştür. Modern batı kültürü, Batının seküler zihniyeti neredeyse sadece şiddet ürettiği içindir ki, modern insan yok edebilir gücüyle övünür hale gelmiştir. Bugün Batının elindeki patlayıcı maddeler yerküreyi yüzlerce kez yok edebilecek orandadır.

Batının modern kültürü, seküler zihniyeti, katı olan her şey buharlaştırdı. Sığınılacak, tutunacak hiçbir şey bırakmadı. Hep sanal sığınaklar ve tutamaklar oluşturdu; üstelik hepsi de geçici. Bunlardan sonuncusunu ise küreselleşme temsil ediyor. Modernitenin yeni formu olan küreselleşme bugünün dünyasında zorunlu, geri döndürülemez, engellenemez, tarihsel olarak kaçınılmaz bir süreç olarak insanlığa dayatılıyor. Uluslararası sermaye, üretimi dünya ölçeğinde tasarlayarak, tüm ekonomik kaynakları kontrolü altına alarak, her koşulda belirleyici olmak, koyduğu kurallara uymayanları cezalandırmak, dışlamak stratejisi izliyor. Batı, küreselleşme adı altında hegemonyasını tüm dünyaya zor ve ikna araçlarıyla dayattı, dayatıyor. Geleneksel kültürler, dinler ya yok oldular ya da asimilasyona uğradılar. Modern kültür karşısında asimile olan geleneksel kültürler ve dinler kendisi olmaktan uzaklaştığı gibi öteki de olmadı ve melezleşip, yozlaştılar. Artık ismen varlar ama cisimleri ve işlevleriyle tarihin sayfalarındaki yerlerini çoktan almış durumdalar. Tarihin derinliklerinden çıkıp tekrar hayatın içinde yerlerini alırlar mı bilinmez; fakat imkânsız denecek kadar zor olduğu da kesin. Çünkü temel kodlarını kaybettiler; modernite seli her şeylerini silip süpürdü; artık ilke ve sınırlarını belirleyemiyorlar. Ve tüm bunlar gerçekleşirken dimdik ayakta kalan sadece İslâm oldu. Süreç içerisinde yıpranması veya zayıflaması söz konusu olmadığı gibi, hatta daha da yalın ve dinamik hale geldi. Ayakta durmakla kalmadı, insanlığa ebedi saadet rehberliğinin gereğine uygun mesajları daha diri bir şekilde vermeye başladı. Modernite selinde insanlık için gerçek tek sığınacağın sadece kendisi olduğunu her geçen günle birlikte biraz daha güçlü şekilde ortaya koydu. Modernite kralının çıplaklığını her fırsatta gözler önüne serdi ve sermeye devam ediyor. Modernite seli bir türlü İslâm'ı silip süpüremedi. Her yeni günle birlikte, aldatıcı deccallığının İslâm tarafından biraz daha açığa çıkarıldığını fark ediyor. Batı işte bunu kabul etmiyor, fakat rakibinden kurtulma yolunda bir şey de yapamıyor. Sorgulanamaz bir irade ve güce erişmesinin önündeki engelin, gerçekleştirdiklerinin içyüzünü açığa vurup hakikati insanlığa sunma potansiyeline sahip tek referansın, büyüsunü bozulan dünyanın tekrar büyüsunü inşa edebilecek gücün İslâm olduğunu biliyor. Çünkü İslâm'ı çoğu Müslüman'dan daha doğru ve ayrıntılı biliyor. Üstelik Müslümanların tüm edilgenliklerine, dağınıklıklarına, düşünce karmaşalarına rağmen, İslâm'ın her geçen gün insanlığın daha fazla umudu haline geldiğini korku dolu gözlerle seyretmek zorunda kalıyor.

Tüm bunların yanı sıra genel olarak neredeyse tüm Batı ülkeleri, özel olarak da Batı Avrupa ülkeleri son 30-40 yıldır, her gün biraz daha artan bir yoğunlukla kuşatıldıklarını, etraflarındaki çemberin gün geçtikçe daraldığını hissetmektedirler. Zira yüzyıllardır temel dayanaklarını sarsmaya çalıştıkları ama başaramadıkları

İslâm, egemen Avrupa kültürüne, inanç ve hayat tarzına oldukça etkili eleştiriler yöneltmeye devam ederken; yok edilmeye çalışılan Müslümanlar ise Avrupa'nın sayısal olarak önemli bir kitlesi haline gelmiştir. Bugün itibarıyla sadece Avrupa ülkelerinde 13 milyonu aşkın Müslüman kitle yaşamaktadır. İslâm bu kitlenin şahsında, Avrupa'nın gidişatına müdahale eden ve zamanla müdahalesinin kapsamını büyütecek potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Söz konusu Müslüman kitle her ne kadar Avrupa ülkelerinin nüfusunun %3,5'ünü teşkil ediyorsa da, bu sayı, ülkeler arasında dengeli bir dağılıma sahip olmadığından bazı ülkeler için tehdidin boyutu oldukça büyük oranlara ulaşmaktadır. Bu açıdan Fransa'da 5 milyon, Almanya'da 4 milyon, İngiltere'de 1,6 milyon, Hollanda da 1 milyon Müslüman'ın yaşadığını bilmek önemlidir. Almanya, toplum olarak daha yakından tanıdığımız ülke olması açısından daha büyük bir önem ifade etmektedir. Almanya'daki göçmenler arasında Türkler sayıca ilk sırada yer aldıkları için, ülkede Müslüman kitle olarak Türkler öne çıkmaktadır. Ülkede 2400 civarında cami dernekleri var ve bunların çoğu Müslüman Türklerin kurduğu çatı örgütlerine bağlı olarak faaliyet yürütüyorlar. 1980'li yıllara kadar, yalnızca dini vecibelerin yerine getirilmesi amacıyla kurulan bu cami dernekleri, 1980 sonrasında da Almanya'daki toplumsal ve sosyal yapıdan kaynaklanan problemlere çözüm yolları aramaya, bu konuda üyelerine danışmanlık hizmeti vermeye başlayarak farklı bir misyon üstlendiler. Misyonlarını da büyük oranda yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin (TAM) yapmış olduğu bir araştırma³⁸, bu durumu net olarak ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılanların üçte ikisi kendilerini dindarlığa eğilimli kimseler olarak tanımlarlarken, yüzde 7'lik bir kesim ise kendisini koyu dindar olarak tanımlamıştır. Bir diğer önemli nokta da Almanya'da uzun yıllar ikamet edenlerin dinlerine daha sıkı bağlı olduklarının tespit edilmiş olmasıdır. Bu sonuç, Müslüman olmayan bir çevrede uzun süre yaşamayan, Müslüman göçmenlerin kendi dinlerinden kopmalarına neden olmadığı anlamını taşımaktadır. Veya bir başka söyleyişle, asimilasyonun uzun vadede etkisizleştiğini dile getirmektedir. Hatta söz konusu asimilasyonun yön değiştirdiği ve bizzat faillerine döndüğü bile söylenebilmektedir. Bu nedenle, ABD'nin ünlü Time dergisi³⁹, Avrupalılarla Müslüman göçmenler arasında yaşanan problemleri kapak konusu yapmış ve Monalisa'ya başörtüsü takarak asimilasyon sürecinin kimin aleyhine döndüğünü Hristiyan/seküler Batıya göstermeye ve uarmaya çalışmıştır. Dergi, Kimlik Krizi başlığıyla verdiği haberinde, birçok Avrupalının yaşanan Müslüman göçü karşısında ulusal kimliklerini kaybetme endişesine düştüğünü belirtmektedir. Dergi, 3. sayfasında kullandığı başörtülü Türk kızlarının fotoğrafını da, Avrupa'nın yeni yüzü olarak tanımlamıştır. Dergi, Belçika'daki sağcı partilerden birisinin lideri Filip Dewinter'in, Avrupa'nın şu anki en büyük sorunu İslâmlaşma. Eğer hızla bir şeyler yapmazsak, çok geç olacak sözlerine de yer vermiştir. Ünlü tarihçi Bernard Lewis

³⁸ Faruk Şen, Almanya'daki Türkler-Entegrasyon ya da Gettolaşma, <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf>, (erişim 24 Kasım 2014)
³⁹ Time, 28 Şubat 2005

ise, Hamburg'da yayınlanan Die Welt gazetesine verdiği demeçte⁴⁰, Avrupa'nın en geç bu yüzyılın sonunda İslâmlaşacağını söyleyerek, dikkatleri İslâm'ın güçlenmesi problemine çekmiştir. Hollandalı Avrupa Komisyonu üyesi Frits Bolkestein'e gelince; O, işlerin Lewis'in tahmin ettiği gibi gidip-gitmeyeceğini bilmediğini Ama eğer haklıysa 1683'te Viyana'nın Türk ordularından kurtuluşu boşuna olacak diyerek Hristiyan/seküler Batı'nın bir kaygısına tercümanlık yapmıştır. Bu aşamada New York Sun'da İslâm'ın Modernize Edilmesini Teşvik Etmek⁴¹ ismiyle bir makalesi yayınlanan Batı dünyasının önemli kanaat önderlerinden Daniel Pipes, Yakın savaş hedefi militan İslâm'ın çökertilmesi, son hedef ise İslâm'ın modernize edilmesi olmalı diye yazmıştır.

Sonuç

İnsan'ı anlamak, İnsan'ı bütün varlığıyla doğru tanımlamak ve buna göre İnsan'a uygun bir hayatın planını sunmak, İnsan'ın kapasitesini aşıyor. İnsanlık, kendisine uygun normal bir ölçü oluşturamadığı gibi, toplumun ve evrenin İnsan için gerekli ve önemli olan bütün özelliklerinin dökümünü de yapamıyor. Bir de bunlara, varlıklarını, insanları sömürerek sürdürenlerin, sömürülerinin anlaşılması için ortaya attıkları hileler, sahtekârlıklar eklenince problemler hepten içinden çıkılmaz hale geliyor. Zulümler, sömürüler, baskılar, ahlâksızlıklar, kötülükler insanların çoğunluğunun ayrılmaz parçası olacak tarzda varlığını sürdürmeye başlıyor. İnsanlık tarihi ve özellikle de Felsefe tarihi ise bütün bu sürecin en önemli tanığı. Zira bu ikisinden hareketle biliyoruz ki, insanlığın özlemini duyduğu dünyayı tesis edememe probleminin şiddet ve büyüklüğü iki bin beş yüz yıl önce ne ise, bugün de aynı. Bu süreçte, akli veya diğer insanî güç ve yetenekleri esas alarak yapılan bütün çözüm gayretleri, bilinmezleri çoğaltmaktan başka bir şey sağlamadı. Bir felsefecinin tanıklığı bu gerçeği gözler önüne seriyor: Felsefe düşüncesinin bilimler gibi bir gelişim süreci yoktur. Bizim Grek hekimi Hippokrates'ten çok ileride olduğumuz kesindir. Oysa Platon'dan daha ileride olduğumuzu söyleyemeyiz. Ancak onun yararlandığı bilimsel bilgi gerecinden daha ilerideyiz. Felsefe üretiminde biz belki de Platon'a yaklaşamayız⁴². Diğer bir filozofun tespiti ise şöyle: Felsefe, hayat hakkında şimdiye kadar birçok farklı yorum getirmiştir...(Fakat) felsefe hiç bir zaman nihaî doğruya erişememiştir⁴³. Bunlar, insan aklının, zekasının, insanlığın temel problemlerini çözme konusundaki acziyetinin itirafından başka bir şey değildir.

Fakat bütün bunlara rağmen insanlık çaresiz değil. Umutsuzluğu bir kader olarak kabullenilmesi gereksiz. Çünkü Allah, insanlığı çaresizliklerin içinde bırakmadı ve bırakmıyor. Gönderdiği Elçileri ve elçileriyle sunduğu Kitaplarıyla her iki problemin de çözüm yöntemlerini bildirdi. İnsanların dünya ve ahiretlerinin esenlik yurdu olması için her türlü yardımı hiç bir kısıtlamaya gitmeden takdim etti. Sonsuz merhamet

⁴⁰ Die Welt, 28 Temmuz 2004

⁴¹ New York Sun, 6 Nisan 2004

⁴² Jaspers, Karl, Felsefe Nedir, İstanbul, 1986, s. 44

⁴³ Randall, J. Herman; Buchler, Justus, Felsefeye Giriş, İzmir, 1985, s. 12-14

sahibi olan yüce Allah, eğer insanlar dünyalarının ve ahiretlerinin esenlik yurdu olmasını sağlayan ilahî hakikatleri unuttuklarında, bir daha onlara sahip olamaz duruma geldiklerinde ve bu nedenle de bireysel ve toplumsal hayatları bir yığın problemler içinde kaldığında, diğer bütün lütuflarına ek olarak bir de peygamber göndererek gerekli bilgileri verdi, gerekli açıklama, ihtar, müjde ve korkutmaları yaptı. Böylelikle, insanları yanlışların her türlüünden kurtarıp, iyi, doğru, güzel şeylere sevk ederek, gerçek anlamda huzur ve saadetin kapısını sonuna kadar araladı. Bu durum bugün de değişmiş değil. Bugünün ve geleceğin dünyasıyla ilgili olarak gerekli hakikatler, Kitap'ta bütün tereddütlerden uzak şekilde açıklanmış, Elçi'nin uygulamalarıyla da özlenen dünyanın hayattaki örnekleri oluşturulmuş bulunuyor. Dünya'yı bir esenlik yurdu yapacak, bireysel ve toplumsal hayatı huzurun, adaletin, güzelliğin mekanı kılacak ölçüler açık-seçik bildirilmiş ve uygulamalarıyla da gösterilmiş durumda⁴⁴. Elçi veya diğer ismiyle Peygamber ve peygamberle insanlığa sunulan Kitap ise, bütün bunların kaynağını ve özelemleri gerçek kılacak model hayat tarzının iki temel dinamiğini oluşturuyor.

Hakikatin rehberi olan peygamberlerden sonuncusu, takvimlerin M.S. 7. yüzyılın ilk çeyreğini gösterdiği bir zamanda gönderildi. Onun aracılığıyla, bütün insanlara, her zaman karşı karşıya kaldıkları ve filozofların, idarecilerin, ekonomistlerin, hukukçuların, sosyologların, psikologların, pedagogların... çözümünü bulmaya çalıştıkları, ancak ne var ki tarihin şahitliğiyle bilindiği üzere bulamadıkları problemlerin çözümlerini bildirilip, gerçek huzur ve saadeti sağlayacak yol gösterildi⁴⁵. Bu son peygamber ile, tüm insanlara, saçma, yalan ve yanlış olduğu için şaşkınlıklara sürükleyen, her türlü kötülüklerin muhatabı kılan temelsiz inançlara sahip olmaktan uzaklaştıracak mutlak bilgiler ve bu bilgilere dayalı hayat tarzı takdim edildi. Takdim edilen bilgi, mutlak anlamda doğru ve insan için gerektiği kadardı. İnsanlar, gereksiz bilgi yükünden, akılları kurcalayan, zihinleri kilitleyen fazlalıklardan uzak tutuldu. Takdim edilen hayat tarzı, öylesine bir hayat tarzıydı ki; insanları sıkıntılara sokmadı, zahmet vermedi, çaresiz bir şekilde bırakmadı, usandırmadı, zorlamadı. Bunu Kitap bir ilke olarak bildirdi: Allah hiç kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz' (Bakara, 2/286). 'O sizi seçti ve dinde size bir zorluk yükledi' (Hacc, 22/78). Çünkü Allah, insanlar için kolaylık ister zorluk istemez (Bakara, 2/185). Bu nedenledir ki, son peygamber, insanlığa getirdiği inanç ve hayat tarzını tanımlarken şunu söyledi: Ben size kolay, hoşgörülü hanif dinini getirdim⁴⁶.

Ancak ne var ki, ABD'nin ve Avrupa'nın din mühendisleri, daha önce birçok kez yaptıkları gibi, özellikle şu son zamanlarda yeni bir atraksiyonda daha bulundular. Bu atraksiyonlarıyla da, özel olarak Avrupa'da, genel olarak da tüm dünyada

⁴⁴ Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulumu apaçık ayetlerle indiren O'dur. Şüphesiz Allah sizlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir (Hadid, 57/9). Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor (Yunus, 10/25).

⁴⁵ Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilicidir, yegane hikmet sahibidir (Nisa, 4/26).

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/266, 6/116, 233

egemen olan ve insanlığı her gün biraz daha sefalete, yok oluşa, hakikatten tamamen uzaklaşmaya sürükleyen tek boyutlu, materyalist modern düşünceyi ve hayat tarzını sorgulayan İslâm'ı yeniden kurgulamanın ve böylelikle yeni bir din inşa etmenin adımlarını atmaya başladılar. İnşası sürdürülen din, Batının inanç ve düşüncesine, hayat tarzına müdahale etmeyen, mevcut anlayış ve uygulamalarla her hangi bir problemi bulunmayan, İslâm'dan bozma bir din olarak tasarlanmış bulunuyor. Bu yeni dinin Avrupa kıtasındaki versiyonunun ismi de belirlendi; o, Avrupa İslâm olarak anlam kazanan Euro-İslâm'dır.

Batının din mühendisleri, söylemi değiştirilmiş, temel iddialarından vazgeçmiş, Hristiyan/seküler kültürle uyum sağlamış bir din inşa etmeye çalışırken, bir yandan da olanca yoğunluğuyla, inşasını sürdürdükleri dinin aslını değersizleştirmeye; İslâm'ı insanlığın gözünden düşürmeye çalışıyorlar. Kısa vadeli stratejilerinin İslâm'la terörü özdeşleştirmeye çalışmak ve sonuçta İslâm'ın yeniden tarih sahnesine çıkışını engellemek olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu nedenle, terör olayları ile İslâm'ı yapışık ikizler olarak takdim ediyorlar. Bunu yaparken de planlanan hedefe ulaşmak için çok ilginç ve iğrenç bir yöntemle başvuruyorlar. Bu, Umberto Eco'nun göstergebilimsel gerilla savaşı dediği medya yoluyla sürdürülen; yani hem sanal hem de reel yönleri olan bir yöntemdir. Söz konusu savaşta doğrudan İslam veya Müslümanlar hedef alınmıyor. Görünüşte, terörist olarak adlandırılan insanlar hedef alınıyor, ama görüntülere bakıldığında doğrudan İslâm'ı çağrıştıracak temel semboller; namaz kılan insanlar, camiler, ezan sesi, başörtülü kadınlar, uzun sakallı erkekler vs. kullanılıyor. Dolayısıyla İslâm'ı, fanatizm ve terörizmle aynılaştıran bir formül üretilmeye çalışılıyor. Böylelikle, Müslüman olmayan tüm insanlar, İslâm'ı ve Müslümanlığı tarihi ve kültürel zenginliği içinde değil, şiddet olayları bağlamında öğrenmiş oluyorlar.

İslâm'ı terörle eşleştirme çalışmalarında ne oranda başarılı olurlarsa olsunlar, Batılı din mühendislerinin uzun vadeli stratejilerinin daha başka olduğu, İslâm'ı sekülerize etmeyi, protestanlaştırmayı hedefledikleri kesin. Bunu yapabilirlerse, daha önce Hristiyanlığa yaptıkları gibi, İslâm'ı da siyasî, ekonomik, toplumsal, entelektüel taleplerinden tecrit ederek kamusal alandan uzaklaştırıp, sadece bireysel bir inanç meselesine indirgemiş olacaklar. Bu konuda Huntington'un, Fukuyama'nın ve Kissenger'ın isimleri sadece birer örnektir. Hatırlanmalı ki, Huntington'ın modeline göre İslâm ve Batı kültürü arasındaki ilişki, jeopolitik çıkar çatışmalarının ötesinde bir değerler ve tasavvur çatışmasına doğru evrilmek zorundaydı. Fukuyama'nın tarihin sonu tezine göreyse İslâm'ın, dünyasının mevcut gidişatının teşkil ettiği tarihe direnen tek din olarak hizaya getirilmesi gerekiyordu. Kissenger ise İslam, diğer dinlerle değil, kendi içinde çatışacak⁴⁷ derken bir öngöründe bulunmuyor, programladıkları şeyin ipucunu veriyordu. Bugün yapılan ve yapılmaya çalışılanların ise tüm bunların gerekleri olduğundan kuşku yok.

⁴⁷ Vatandaş, Celalettin, "Bir Din Mühendisliği Projesi Olarak Euro-İslam", Avrupa Günlüğü Dergisi, Sayı: 8, Haziran 2006

SIYER KAYNAKLARI METODOLOJİSİ¹

Doç. Dr. Şaban ÖZ
(*Sütçü İmam Üniversitesi*)

Giriş

Siyer kaynaklarına geçmeden önce kaynağın ne olduğu üzerinde bir parça durmamız gerekmektedir. Kaynağı, “bilgi veren”, “değeri olan bilgi veren”, “bilgi barındıran”, “sahih bilgi veren/içeren” şeklinde tanımlamak mümkündür. Ancak dikkat edileceği üzere bu tanımlamaların kaynağı ifade hususunda yetersiz olduğu muhakkaktır. Öncelikle ifade edelim ki, bilginin değerini belirleyecek olan kaynak değil, o kaynaktan istifade eden araştırmacının bizatihi kendisidir. Dolayısı ile bir araştırmacıya göre bilgi değeri olmayan bir aktarım, başka bir araştırmacı için son derece önemli olabilir. Hakeza sahih/doğru bilgi verme şartını da kaynak olabilmeye eklememiz söz konusu değildir. Zira bir haber mutlak anlamda uydurma olsa bile, ilgili olduğu alanda olmasa da uydurulması itibarıyla yine kaynaktır ve ayrı bir alanda kaynaklık değerini muhafaza eder. Temel fonksiyon olarak “bilgi verme” şartının da açıkçası yeterli düzeyde tanımın kapsamını ifade etmediği düşüncesindeyiz. Çünkü mevcut haliyle bilgi vermeyen özellikle de “kalıntılar”ın kaynaklığını böyle bir durumda yok saymak mümkündür.

Kaynağın ne olduğu konusunda bizim tercihimiz, “ona ait olan” şeklindedir.

Burada kullandığımız üçüncü tekil ifadesinden kastımız ise; incelediğimiz şahsiyeti, olayı, kurumu ifade etmektedir ve açıkçası böyle bir kaynak tanımının haricinde kalabilecek herhangi bir meta bilmiyoruz. Siyere geldiğimiz zaman, Hz. Peygamber’e veya yaşadığı döneme veya yetiştirdiği nesle veya söylediklerine *ait olan her şey* bir şekilde ona ve hayatına kaynaklık etmektedir ki, aidiyet açısından baktığımızda nicelik ve nitelik açısından tanımın son derece geniş bir yelpazeye sahip olduğu açıktır.

Siyer Kaynakları

Kaynağın niteliğinden sonra nelerin kaynak olduğuna geçebiliriz. Siyere dair klasik ana kaynak sıralaması şu şekildedir:

1. Kur’ân-ı Kerîm,
2. Hadîsler,
3. Sahifeler/Risâleler,
4. Vesikalar,
5. Şiirler,
6. Sözlü (Şifâhî) kaynaklar.

Bu sıralama mevcut siyer kitaplarında kullanılan kaynaklara uygundur ve ilk dönem herhangi bir siyer eserini açtığımızda içeriğin bu kaynaklar tarafından doldurulduğunu görürüz. Klasik dönem için açıkçası bu kaynak sıralamasına itiraz etme konumunda değiliz. Bununla beraber günümüzde bu kaynaklara yeni başlıkların eklenmesi gerektiğini de söylemeliyiz. Bugün Hz. Peygamber’e dair sözlü şahitliklerin yazılı hale geçmiş olmasına binaen onun yerine “kalıntıları” ekleyebiliriz. Zira teknolojik gelişmelere bağlı olarak, Hz. Peygamber’e veya dönemine dair eşyalardan, birtakım incelemeler neticesinde tarihi, içeriği vb. hususlara dair bilgiler elde etmek mümkündür. Sahifeler, vesikalar, şiir veya sözlü nakiller artık eserlerin münderâcâtına dâhil oldukları için müstakil kaynaklık hususiyetlerini de bir bakıma kaybetmiş gibidirler. Dolayısıyla biz burada kaynakların özelliklerinden bahsetmek yerine, bağımsız olarak kaynaklık özelliklerini sürdürmekte olan Kur’ân ve hadîslerin siyerde kullanılması üzerinde durmanın daha yararlı olacağı kanısındayız.

Kur’ân-ı Kerîm

Tebliğ edilenin, tebliğ eden hakkında bilgi vermesi açısından Kur’ân, siyer kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm, sadece siyerin ilk kaynağı değil, aynı zamanda Hz. Muhammed’in hayatına dair bilgi veren en sahih kaynak olma özelliğine de sahiptir. Kur’ân’ın en sahih kaynak olması, genelde onun nüzûlünden itibaren yazıya aktarılması, zaman içerisinde tahrife uğramaması ve Allah kelamı olmasına bağlanmaktadır. Biz bunlara, Kur’ân’ın yaşanan hâdiselerle eş zamanlı olmasını da ekliyoruz. Zira Kur’ân anlatımlarına kendi döneminde bir itirazın vukû bulmamış olması, anlattığı hâdiselerin sıhhatinin temel noktasıdır. Kur’ân’ın genel itibarıyla tarih/siyer anlatımının “didaktik/öğretici” sınıfına dâhil olması pek de itiraz edilebilir bir husus değildir. Kur’ân’ın gözettiği temel hedef; Hz. Peygamber’in hayatını bir bütün halinde tarihsel bilgi olarak aktarmak değil, nebevî boyutta inananlara “modelliğini” ibret-öğüt perspektifinde sunmaktır. Ancak bu amaç, içeriğin sıhhatini/tarihî boyutunu etkilememiş, yani Kur’ân gözetttiği hedefe

¹ Bu bölüm Siyer’e Giriş (Ankara 2012) isimli çalışmamız esas alınarak hazırlanmıştır. Daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için ilgili çalışmaya bakınız.

ulaşmak için *kurgusal tarih anlatımına* gitmemiştir.

Kur'ân'ın, siyer araştırmalarında birinci kaynak olması, onun tek kaynak olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Hz. Muhammed'in hayatına dair birçok hâdiseden bahsetmesine rağmen; ayrıntılara yer vermeyerek, sınırlı bilgi ile yetinmesi Kur'ân'ın tek kaynak olmadığı/olamayacağına da göstergesidir. Kur'ân'ın Siyer ilmine kaynaklık ettiği bölümleri genel itibarıyla; İslâm öncesi Araplar, Resulullah'ın şahsî ve ailevî hayatı, nübüvveti, savaşlar (meğâzî), gayrimüslim gruplarla ilişkiler, komşu devletlerden haberler, Hz. Muhammed'in iç dünyasına dair haberler ve Hz. Peygamber'in sıfatları, özellikleri gibi hususları saymak mümkündür. Burada hemen belirtelim ki, Kur'ân, Nebî'nin iç dünyasına dair tahliller konusunda tek kaynak mesabesinde değildir. O, sadece Hz. Muhammed'in değil, Müslümanlar, münafıklar, müşrikler gibi toplumun her tabakasından insanların psikolojik durumlarına dair de bilgiler vermektedir.

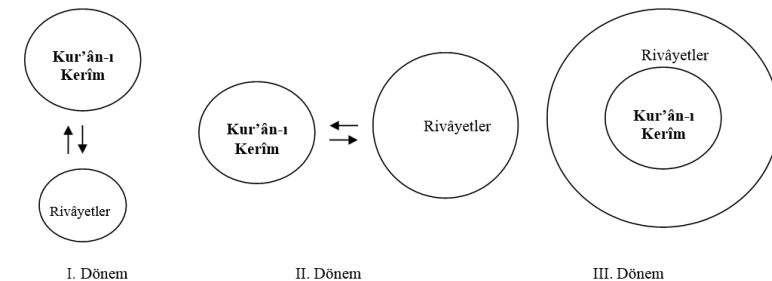
Kur'ân'ın, siyere dair bilgiler verirken izlediği belli başlı yöntemleri ise; Haber tashihi (İfk hâdisesinde olduğu gibi), zaman, mekân ve şahıslardan müstağni anlatım, bazen hâdiseyi özet olarak vermesi (İsrâ hâdisesi gibi), bazı yerlerde ayrıntılara yer vermesi (Zeyd b. Hârise'nin haberindeki gibi), hâdiselerin arka planını zikretmesi ve şahıs veya grupların gizlediklerini açığa çıkarması şeklinde sıralayabiliriz.

Kur'ân, aynı zamanda sîrete dair nakledilen bir haberin sıhhati için de ölçü konumundadır. Diğer siyer kaynaklarında yer alan haberlerin, aynı konuda Kur'ân'ın verdiği bir habere veya ölçüye muhalif olması, ilgili haberin sıhhatini tartışmaya açmaya fazlasıyla yeter nedendir.²

Müslümanlar, Kur'ân'la siyer arasındaki karşılıklı *anlam bağlılığını* (Kur'ân'ı anlamak için siyerin, siyeri anlamak için Kur'ân'ın gerekliliği) ilk dönemlerden itibaren fark etmişlerdir. Zira Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesi için tarihî çevrenin bilinmesine ihtiyaç vardı ve bir ayetin hangi şart ve hâdiseye binaen nâzil olduğunu bilmek, ayetin doğru anlaşılması açısından önemli idi. İlk siyer müelliflerinin eserlerinde birçok ayet ve tefsirini zikretmiş olmaları da işte bu anlayışın neticesidir. Bu algının diğer vechesi ise; Hz. Peygamber'in hayatının Kur'ân'dan bağımsız yazılamayacağı gerçeğini oluşturmaktadır ki, bu da ilk siyer yazıcılığında Kur'ân'ın referanslığına çok sık başvurulması, hem hâdiseye hem de hâdiseye delil için Kur'ân'dan faydalanılması neticesini doğurmuştur. Bununla beraber sadece Kur'ân endeksli bir siyer yazmanın mümkün olmayacağını da kabul etmek durumundayız. Bunun nedeni de Kur'ân'ın öncelikli hedefinin, Hz. Peygamber'in hayatını anlatmak değil, onu model olarak sunma gayesinde olmasıdır.

Burada "*Kur'ân'ın siyer yazıcılığında kullanılması*" ifadesi üzerinde de durmak gerekecektir. Haberin kabulü için Kur'ânî zeminde paralellik, daha klasik dönemde vaaz edilmiş önemli bir kaidedir. Ancak geleneğin ortaya koyduğu bu kural yine bizzat gelenek tarafından göz ardı edilmiştir. Geleneğin sorgusuz bir şekilde günümüzde de tekrarlanması, metnin kabulünde Kur'ânî tutarlığın aranması ilkesini neredeyse unutturmuştur. Buna dayanarak esas meselenin; siyer anlatılarında Kur'ân'a yer verilip verilmeme olmadığına altını çizmeliyiz. Çünkü Kur'ân, geleneğin oluşturduğu Hz. Peygamber motifi çerçevesinde değerlendirilmekte, referans çerçevesini Kur'ân'ın kendisi değil, tarihî süreçle beraber Hz. Peygamber'in hayatına ve imajına yapılan eklemeler oluşturmaktadır. Buna birçok örnek vermemiz mümkündür. Nitekim siyer anlatılarında, Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması anlatıldıktan sonra, "*Biz senin göğsünü açmadık mı*" (94/İnşirah, 1) ayeti; Hz. Ömer Müslüman olurken gusül abdesti alması anlatıldıktan sonra, "*Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz*" (56/Vâkıa, 79) ayeti; ayın yarılması anlatıldıktan sonra, "*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı*" (54/Kamer, 1) ayeti; Huneyn'de Hz. Peygamber'in bir avuç çakıl taşı atması ile orduyu dağıttığı anlatıldıktan sonra, "*Atığın zaman sen atmadın Allah attı*" (8/Enfâl, 17) ayeti delil olarak getirilmiş, ilgili ayetler Kur'ânî bütünlük içerisinde değil, geleneğin oluşturduğu çerçevede zikredilmiştir. Başka bir ifade ile Kur'ân bütünlüğü içerisindeki ayetleri değil, bağlamından/siyak-sibakından kopartılmış rivâyet literatüründeki ayetler kullanılmıştır. İçeriğini ve tarihsel çerçevesini geleneğin şekillendirdiği ayetlerin, siyer anlatımında bu şekilde kullanılması da, aslında Kur'ân'ın değil, geleneğin tekrar tekrar kullanılmasından başka bir şey değildir. Hele Kur'ân'ın bu şekilde kullanımına "*parantezin gücü*"nü de ekleyecek olursak, geleneğin oluşturduğu, bugünkü kabullerin de hem ısrarla sürdürdüğü, hem de yeni eklemelerin yaptığı, gerçek anlamda Kur'ân'ın ve tarihin anlattığı Peygamber'le alakası olmayan yeni bir peygamber profili ile karşı karşıya kalmaktayız. Böyle bir Peygamber modelinin veya algısının yirmi birinci yüzyıl insanına ne kazandıracağı tartışmasına haliyle girmiyoruz. Netice itibarıyla Kur'ân'ın siyerde kullanılmasından değil, Kur'ân'ın siyerde nasıl kullanılacağından bahsetmemiz gerekecektir.

Tarihsel süreçte genelde bütün, özelde siyer rivâyetleri ile Kur'ân ilişkisini şematik olarak şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

² Kur'ân'ın kaynaklığı konusunda bkz., Öz, Şaban, İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008, 23-27.

Rivâyet literatürünün, başlangıçtaki onay-izah şeklindeki ilişkiden gelerek Kur'ân'ı bu şekilde kuşatıp içeriğini kendi yönlendirmeleri ile anlam kayması yaşatmasındaki en büyük etken hiç kuşku yok ki, *rivâyetin gücünün* hafife alınmasıdır. Öncesinde siyasî, dinî, iktisadî birtakım çıkarlar, amaçlar uğruna güçlenmeye başlayan, sonra Kur'ân'la doğrudan muhatap olmayan İslâmiyet'i yeni benimsemiş halk kitlelerinin katkıları (mevâlî) ile daha da artan rivâyetin gücü, ehl-i hadîsin saraya, camiye, medreseye hâkim olması ile zirveye ulaşmış, Kur'ân- rivâyet ilişkisi tarihî süreçte Kur'ân aleyhine işlemiş ve maalesef kaydıyla bu görünüme kavuşmuştur. Yapılması gereken ise; her ne surette olursa olsun, Kur'ân-rivâyet ilişkisinin birinci dönemdeki haline çevrilmesi, zihinlerdeki algı değişiminin geriye doğru işletilmesinin sağlanmasıdır.

Bu çerçevede Kur'ân'ın siyer yazıcılığında nasıl kullanılacağı konusunda dile getirilen bütünsellik meselesine de değinmeliyiz. Kur'ân'ın bir konuya yaklaşımını, nihaî anlamda tespit açısından son derece önemli bir yöntem olan "âyetlerin bir arada değerlendirilmesi" usûlünü kullanırken çok dikkatli davranmak gerektiği muhakkaktır. Zira bu yöntemin temel amacı; ilk muhatapların anlam çerçevesine ulaşmak, en azından yaklaşımdır. Oysa atlanılan husus; ilk muhatapların söz konusu konu ile peyderpey muhatap oldukları, karşılarında toptan münezzel bir kitap bulmadıklarıdır. Dolayısıyla böyle bir durumda bütünsellik, yanlış çıkarımlara neden olan bir yöntem haline gelebilecektir. Bu yüzden de özellikle siyer ile alakalı diyebileceğimiz âyetleri değerlendirirken bütünsellikten ziyade kronolojinin daha önemli olduğu kanaatindeyiz. Siyere dair âyetlerin tespiti ve kronolojik sıralamasının yapılması, ilk İslâm toplumunun peygamber algısı ve genel anlamda dönüşümü konusunda da ciddi katkılar sağlayacağı şüphesizdir.

Siyere kaynaklık etmesi bakımından Kur'ân konusunda karşımıza çıkan bir diğer sorun da amaç/gaye problemidir. Zira Kur'ân'a yaklaşım amacı, Kur'ân'ın referans olma özelliğini de etkilemekte, doğru anlama ve kullanımının önüne geçmektedir. Bu açıdan Kur'ân'ı kullanırken tarihî çerçevesi haricindeki kültürlerin oluşturduğu dinî, siyasî, tarihî ve mezhebî kabullerle hareket edilmesi, geleneğin sorgulanmaması, Kur'ân'ın doğru anlaşılması konusundaki en büyük engeller olduğu kanaatindeyiz. Buna 17/İsrâ 59. âyeti oldukça enteresan bir örnek olacaktır; "*Bizi sana mucizeler vermekten alıkoyan; senden öncekilerin yalanlamış olmasındır*" mealindeki bu âyet, Hz. Peygamber'in hayatında mucize arayanları oldukça sıkıntıya sokmuş gibidir. Bu yüzden parantez içi açıklamalarla geleneğin, Kur'ân'a onaylatılması ihtiyacı hissedilmiş ve sorun bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Hatta -söz konusu olanın Kur'ân olduğu unutulmuş olsa gerek ki- ilgili âyet, şayet bu âyet falan mucizeden önce inmişse şöyledir, sonra inmişse böyledir şeklinde değerlendirilebilmiştir.

Hadîs:

Siyer ilmi açısından hadîsler son derece önemli kaynaklardır. Hadîslerde yer alan

H. Peygamber'in doğumu, Nübüvveti, vahyin nüzûlü ve keyfiyeti, Menâkıb, Meğâzî, Cihâd gibi kitaplar, siyere dair önemli bilgiler içermektedirler. Hadîsin tarihî bakımdan ehemmiyeti, Peygamberin hayatına dair bilgimizin, Kur'ân'la birlikte iki mühim kaynağından birini teşkil etmesinden başka, İslâm'ın ilk asırlarına ait dinî ve gayridinî haberlerin rivâyet şekline hâkim olmasından da ileri gelmektedir.³

Hadîs külliyyâtının, siyer ilmi açısından önemini ve kaynaklık ettiği alanları genel itibarıyla; tarih kaynaklarında yer almayan bazı nüansların tespiti, Arapların, âdap, görgü, yeme-içme, evlilik gibi sosyal hayata dair alışkanlıklarının, geleneklerinin tespiti, hukukî uygulamaların tarihî kökenlerinin tespiti, ekonomik (ganimet, ticaret, alış-veriş) ve dinî hayata dair (namaz, oruç, hac) Resulullah'ın uygulamalarının tespiti, günümüze ulaşmamış olan siyer râvî ve müelliflerinin nakillerinin tespiti, sahabe menkıbelerine dair verilen ayrıntılı bilgiler ve Peygamber telakkilerindeki yanlış algılamaların tashihi şeklinde kaydetmemiz mümkündür.

Günümüz siyer araştırmalarında, hadîs merviyâtının göz ardı edilmesi mümkün olmayacağı gibi, aksi durum da araştırmacıları, hatalı çıkarımlara götürecektir, ulaşılan neticelerin genel geçerliliğini sorgulamaya açacaktır.⁴ Burada şunu ifade etmeliyiz ki, bugün elimizde mevcut büyük hadîs külliyyâtının siyere kaynaklığı ilk dönem sonrası siyer yazıcılığı itibarıyla değildir. Yoksa ilk siyer kaynaklarında hadîs eserlerinin bir referanslığından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla ilk siyer müellifleri olan Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Sa'd gibi önde gelen âlimlerin henüz teşekkülünü tamamlamamış bir hadîs külliyyâtından istifade etmeleri doğal olarak mümkün değildir. Bu açıdan hâdiseye yaklaştığımızda, gözden kaçırılan bir hususa işaret etmeliyiz ki o da; hadîsin kaynağı olarak siyerin ihmal edilmesidir. Hz. Peygamber'in dile getirdiği sözleri hangi ictimaî, siyasî, dinî çerçevede dile getirdiğinin tespiti ihmal edilemez önemi haiz olmakla beraber, maalesef hep siyere kaynaklık eden hadîsten söz edilmiş, hadîse kaynaklık eden siyerden bahsedilmemiştir. Hiç şüphesiz bu, disiplinler çerçevesinde Hadîs'in bir meselesi olarak durmaktadır ve asıl ilgilenmesi gerekenler de hadîsciler olduğu için bu problem üzerinde durmuyoruz.

Siyer Kaynaklarına Yaklaşım Problemleri

Siyer yazıcılığında kaynak seçiminin çok önemli olduğu muhakkaktır. Zira seçilen kaynağa, daha doğru ifade ile metne göre birbirine zıt Peygamber profilleri elde etmek mümkündür. Özellikle de mezhebî kabullere uygun olarak ulaşılmak istenilen peygamber modeli için kaynak-metin seçimi önemlidir. Yalnız şunun altını çizmek gerekir ki, kaynak seçimi nihaî anlamda belirleyici olmayacak, devreye yazarın kendisi girecektir. Ali Şeriatî, *Muhammed Kimdir*'de Sünnî kaynakları

³ Sezgin, M. Fuad, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi, II, İstanbul 1957, 19.

⁴ Hadîsin kaynaklığı konusunda bkz., Öz, Siyer Kaynakları, 27-29.

kullandığını belirterek, Sünnî kardeşlerinden de siyer çalışmalarında Şii kaynakları kullanmalarını ister.⁵ Peki, bu durum onun objektifliği, hadî objektifliği geçelim, yalın bir modele ulaşması için yeterli olabilir mi? İslâm rivâyet literatürünün doğasına hâkim olan herhangi bir araştırmacının bunu savunabilmesi son derece güçtür. Çünkü mezhebî kabullerle üretilmiş veya dizayn edilmiş haberlerin ehl-i sünnet kaynaklarında olmadığını söylemek mümkün değildir. Bu yüzden de tarihçinin, “şu kaynakları kullandım” demesi, Hz. Peygamber’in model hayatına ulaşma konusunda yeterli olmayacaktır. Tam tersine asıl belirleyici olan; İslâm tarihçisinin metne yaklaşımı, metinle ilişkisidir.

Metinler, siyerin tanıklıkları konumundadırlar ve klasik siyer ulemâsı, metinleri salt içerikleri itibarıyla hiçbir zaman yeterli tanıklık olarak kabul etmemişlerdir. Bilakis metne de tanıklıklar aramışlar, onun oluşturulma, yazma, nakletme ve kaydetme aşamalarında muhafaza edilip edilmediği, herhangi bir müdahaleye uğrayıp uğramadığı üzerinde de kafa yormuşlardır. Metni tanıma ve metnin tanıklığını onaylama açısından son derece önemli olan bu çaba, zamanla muhtemelen çok yorucu olduğundan veya metni kaydedenin tanıklığına olan güven yüzünden ihmal edilmiştir. Bugün için çağdaş siyer araştırmacısının o devasa konumda olan tanıklıkları yeniden ele alması gerekliliğinin, disiplineli gelişme adına kaçınılmaz bir sorumluluk olduğunu belirtmeliyiz.

Siyer araştırmacısının doğal olarak en çok uğraşacağı husus; metinlerle ilgilidir. O, *metni tanıma*, metni kullanma ve metne anlam verme konusunda *metinlerle boğuşmak* zorundadır. İster kendi görüşünü onaylatmak için, ister tarihin doğrusuna ulaşmak için, ister reddetmek için, isterse mezhebî kabullerini delillendirmek için kısacası hangi amaç itibarıyla yönelirse yönelsin her hâlükârda metinlerle uğraşmak durumundadır.

Yukarıda kullandığımız *Metni tanımaktan* kastımız; sadece metnin içeriğine hâkim olmak demek değil, onun oluşumundan nakline, naklinden kitabetine kadar bütün süreci, oluşturanın kimliğini, metnin kurgusal içeriğe sahip olup olmadığını yani “metnin tarihi”nin çok iyi bilinmesidir. Siyer incelemelerinde alan dışı araştırmacıların en çok yaptıkları hatanın başında da siyer rivâyet literatürünün hususiyetlerini bilmemek geldiğini ifade etmeliyiz. Herhangi bir İslâmî disiplinli araştırmacı, doğrudan klasik siyer kaynaklarına gidip araştırması ile ilgili bir rivâyeti alıp çalışmasında kullanmasının onu, son derece vahim hatalara sürükleyeceği açıktır. Zira klasik dönem siyer kaynaklarımızın içeriğini genel itibarıyla “işlenmemiş malzeme” oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmacının, elde ettiği bir metni, gerek aynı kaynaktaki diğer metinlerle, gerek diğer kaynaklardaki metinlerle karşılaştırmadan, sıhhat derecesini tartışmadan kullanması mümkün değildir.

Bazen tek bir konu hakkında bazılarının birbirine taban tabana zıt olduğu dokuz farklı rivâyet vardır ki, araştırmacının tahlile, tenkide, yoruma tabi tutmaksızın bunlardan birine dayanarak görüş ileri sürmesi, daha baştan tezinin tartışmaya açılması demektir. Hz. Peygamber’in biyografisine dair alan dışı araştırmacıların çalışmalarında bu hataya sık sık düşmelerine karşın, savunularını “kaynaklarda geçiyor” argümanına dayandırmalarının da anlamsız olacağı kanısındayız.

Metin konusunda karşımıza çıkan en ciddi problem, yazılan dönemle yazılanın (hâdisenin) dönemi arasındaki zaman-mekân farklılığıdır. Bu farklılık, hem metni ilk oluşturan hem de metni işlemek konumunda olan bugünkü tarihçi arasındadır. İbn İshâk eserini Hz. Peygamber’den bir asır sonra telif etmiştir, bugünkü tarihçi İbn İshâk’ın metnine on üç asır ilerden bakmaktadır. Netice itibarıyla metnin, fiziken olmasa dahi içerik ve yorum olarak değişimi kaçınılmaz olacaktır. Hakeza her bir metin, bütünün bir parçası konumundadır. Uhud Savaşı ile ilgili bir metin, Uhud Savaşının bir parçası, Uhud Savaşı Hz. Peygamber’in savaşlarının bir parçası, Hz. Peygamber’in savaşları Medine döneminin, Medine dönemi de Hz. Peygamber’in hayatının bir parçasıdır. İç içe geçmiş halkalar şeklindeki bu diyagramı bütün olarak yakalayabilmek için tablonun tamamına bakmak gerektiği kaçınılmazdır. Aksi halde her bir metin farklı bir bakış açısı getirecek, bu da zorunlu olarak Peygamber profillerindeki farklılıkları artıracaktır. Özellikle de siyerden hukukî birtakım sonuçlar çıkarma hedefinde olan İslâm hukukçularının bütünü kaçırmadan parçayı yorumlamaları, sonuçların sıhhati açısından bir tercih değil zorunluluktur.

Bununla alakalı olarak, metnin diline hâkim olmanın da metni tanıma açısından son derece önemli olduğunu eklememiz gerekmektedir. Burada sadece metni doğru okumaktan değil, dilin içeriğine de nüfuz etmekten bahsettiğimizi belirtmeliyiz. Kastımız; özellikle de çağdaş Türkçe siyer yazarlarımızda sık sık karşımıza çıkan *Busrâ’yı Basra* şeklinde okumanın *gelenek* (!) haline getirmesi değil, metni oluşturanın dilinin altyapısına yaklaşmanın önemine vurgudur.

Hiç şüphe yok ki, içinde bulunulan kültürel ve edebî özellikler peygamber algısını ve yazımını doğrudan etkilemektedir. Nitekim Türkçe siyer kitaplarında Hz. Peygamber’in eşleri ile olan ilişkilerinde Resulullah’a biçilen rolün son derece durağan olmasının nedeninin, Türk toplumundaki erkek algısı ile doğrudan alakalı olduğu açıktır. Bununla beraber siyer özelinde, Hz. Peygamber’in kimliğinin evrensel bir boyut kazandığı da muhakkaktır. Dolayısıyla siyer çerçevesinde kullanılan dilin, anlam ve yazımda karşımıza çıkması doğaldır. Bu yüzden de anlama çabasında siyer telifâtının oluşturulduğu dönemin (geçmişin), yazım çabasında ise muhatap olunan toplumun (bugünün) diline hâkim olması gerekliliği vardır.

Burada üzerinde durmamız gereken bir diğer mesele de, özellikle toplumumuzda sık sık karşılaştığımız “*metin=Hz. Peygamber*” algısıdır. Zira günümüzde ister alan

5 Ali Şeriatî, Muhammed Kimdir, çev: A. Seyidoğlu, Ankara 1994, 8.

içi ister alan dışı araştırmacıların daha çok farkında olmadan yaptıkları en büyük hatalardan biri: Hz. Peygamber'in hayatına dair bir tarih metni ile Hz. Peygamber'in şahsiyetini eşitlemeleri hâdisesidir. Oysa İbn İshâk'tan İbn Sa'd'a, Belâzurî'den Taberî'ye kadar hangi kaynak olursa olsun –tabi ki Kur'ân'ı hariç tutmak kaydıyla– râvîlerin, müelliflerin, müstensihlerin bilgi birikimlerine, yetkinliklerine, siyasî ve dinî kabullerine göre oluşturdukları şey; Hz. Peygamber'in kendisi değil, onun hayatına dair olduğu iddiasını taşıyan *metinler*dir. Bu yüzden de yapılması gereken; metnin arkasındaki Hz. Peygamber'i görebilmek ve onu metnin önüne geçirebilmektir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'in şahitlikleri haricinde bir desteğe sahip olmadığımızı da belirtmeliyiz. Kur'ân'ın çerçevesini çizdiği Hz. Peygamber profilini eldeki metinlere uygulamak yeterli olmamakla beraber, başlangıç için iyi bir nokta olacağı da muhakkaktır.

Hz. Peygamber, hayat hikâyesini kendisi yazmış veya yazdırmış olsaydı dahi otobiyografilerdeki "kendi tarafından bakış" sıkıntısından dolayı söz konusu eserin Hz. Peygamber'le özdeşleştirilmesi yine de mümkün olmayacaktı. Kur'ân'ın siyere dair anlatılarında *yanıllıktan* bahsettiğimiz bir ortamda, yanıllığın beşerî boyutta gerçekleşmeyeceğini kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla her ne surette inşâ edilmiş olursa olsun hiçbir yazılı metin, konu edindiği şahsı bize tam olarak veremez. Geriye kalan tarihçinin bilgi düzeyi, kültürü, algısı, sezgisi, mantığı, bakış açısı, hayal gücü ve yazıya aktardıklarıdır. Bu yüzden de metne hâkim olmak, tarihe hâkim olmak demek değildir. Metne hâkimiyet tarihçinin, tarihin sadece bir parçasına ama ilgili olduğu alan, ama üretildiği alanla ilgili olsun, sadece ve sadece bir parçasına hâkim olması demektir.

İslâm ilim geleneğinde eleştirinin, haberin sıhhatinin araştırılmasının tarihî kökeni daha Hz. Peygamber zamanına dayanmasına, çok erken dönemden itibaren haber tenkidinin teorik kaideleri belirlenmesine karşın ilmî çevrenin, enerjisini haber toplamaya veya haberleri tasnif etmeye ayırması nedeniyle, kısmen de olsa "tenkit ameliyesi"nin ihmal edildiğini veya mevcut eleştirel zihniyetin gözden kaçırıldığını söyleyebiliriz. Çağdaş bilimsel düşüncenin, "sorgulayıcı/şüpheli" yaklaşımı, bilimin temeline yerleştirmesi ile beraber Müslüman fikir erbâbı da mevcut literatüre "*yeniden*" sorgulayıcı bir tavırla yaklaşmaya başlamıştır. İşittiğimiz, okuduğumuz bir metne karşı sorgulayıcı bir tavır içerisinde olmanın, sıhhati konusunda şüpheli davranmanın olumsuz bir yanı da yoktur. Bununla beraber her şeyden şüphe duymak, her şeyi eleştirmeye kalkmak, her şeye uydurmadır nazariyle bakmak da ilmî bir davranış değildir. Şunu açık yüreklilikle ifade etmeliyiz ki, her metni yalanlamak için çaba içerisinde giren algı, işi o seviyeye vardırmıştır ki, âdeta Kur'ân'ı ellerinden vahye olan inançları kurtarmış gibidir. Sonuç itibarıyla şunu söyleyebiliriz ki, ne her tarihî metin masumdur, ne de hepsi mevzudur. Dolayısıyla metne bakış açımızın; "aksi ispatlanıncaya kadar uydurmadır" değil, "aksi ispatlanıncaya kadar sahihtir" olması gerektiği kanaatindeyiz.

"Müslüman Siyer âliminin, tarihçisinin eleştirisinde bir sınırı olmalı mıdır?" sorusuna cevabımız; "kaynakları arasında birinci sırada Kur'ân olan bir araştırmacının, eleştirisinin sınırlarının olmadığını savunması, tek kelime ile "ölçsüzlük" olacaktır" şeklindedir.

Ölçsüz tenkidin neticeleri arasında şu olumsuz tesirleri saymamız mümkündür:

1. Bütün siyer merviyâtına karşı şüpheden mütevellid küçümseyici tavır,
2. Araştırmaksızın, okumaksızın, düşünmeksizin ortaya çıkan toptan retçilik,
3. Sahabe ve Hz. Peygamber'e karşı saygısız, haddi aşan üslup,
4. Farklı olma, orijinalite kurma adına tuhaf, asılsız, temelsiz, mantık mahrumu tespitler,
5. Toplumdan ve bilimsel düşünceden kopuk yeni güya bilim adamı tipolojisi.

Eleştirinin bir diğer sınırı da zaman açısidir. Her dönem, kendi eleştirisini yeniden üretmek durumundadır. Eleştiri yöntemimize aşırı güven ve sınırsız yetki tanımanın, zaman içerisinde başımıza çok ciddi sorunlar çıkartması oldukça yüksek bir ihtimaldir. Netice itibarıyla her zaman için "ölçülü eleştiri"yi siyer yorum ve araştırmalarında genel prensip olarak kabul etmeliyiz.

Bir üst paragrafla bağlantılı olarak ve tam tersi bir tutum biçiminde karşımıza çıkan çağdaş siyer yaklaşımlarında bulunanlara *ucuz eleştiri* getirmek konusuna da kısaca değinmemiz gerekecektir. Son dönemde sergilenmeye başlanan siyere farklı yaklaşımların "şimdiye kadar kimse görmedi de sen mi gördün?" "âlimlerden daha mı iyi bileceksin?" gibi, son derece "ucuz eleştiriler"in, yapılan çalışmaların önüne geçmemesi gerektiği kanısındayız. Hatta, "akademik ego"nun devreye sokulması dahi böyle bir ucuzluğa prim verilmesinden çok daha ehven olduğunu açık yüreklilikle ifade etmeliyiz. Zira ne Siyer'de ne de başka bir ilim dalında henüz söylenecek söz bitmediği gibi, hiç kimsenin de geçmişin gölgesine sığınarak bugünün "ilmiye"sini tahkir boyutunda suçlamaya hakkı yoktur. Hele söz konusu "Son Peygamber" ise bu söylenilecek sözü "sonlandırma hakkının" kimsede olamayacağı muhakkaktır.

Metin/kaynak eleştirisinin bir neticesi olarak elde edilecek olan mevzu haberlerin siyer araştırmalarında kullanılması konusu üzerinde de durmamız gerekmektedir. Mevzu haberlerin, her ne kadar ilgili oldukları konu hakkında doğruluk değeri olmasa da, ortaya atılmış olduğu dönemin ictimaî, siyasî, dinî, kültürel ve hatta iktisadî yapısının izlerini taşımaları dolayısıyla büyük önemi haizdirler. Burada asıl önemli olan husus; tarihe ait bilgilerimizin genişlemesi ya da tarihteki mevcut boşlukların doldurulması için, şu ana kadar mevzu diye âtıl bir vaziyette duran belge ve bilgilerin tarihte nasıl kullanılacağı meselesidir.

Kaynak meselesi ile ilgili bir diğer ciddi problem ise; akademik-popüler ayrımı

yapılmaksızın bütün çalışmalarda sık sık karşımıza çıkan “kaynak gösterme” sorunudur. Hırsızlıkların en adisi, haksızlıkların en zalimi olarak değerlendirdiğimiz intihal vakaları her geçen gün bir parça daha artmaktadır ve sosyal, bilimsel ve resmî baskılar yeterli düzeye ulaştırılamadığı sürece maalesef bunun artarak süreceği kanaatindeyiz. Herhangi bir araştırmacının gecelerini, aylarını ve hatta yıllarını vererek ulaştığı bir sonucu/tespiti herhangi bir utanma hissine kapılmaksızın kendi görüşü gibi aktarmak, takdir edileceği üzere pek de sineye çekilecek bir hâdise değildir.

Burada son olarak özellikle de çağdaş popüler siyer çalışmalarında sık sık karşılaştığımız kaynak tanımı problemine de yer vermemiz gerekmektedir. Çağdaş siyercilerimiz daha doğrusu siyer yazdığını ileri süren sayın yazarların “kaynak”tan anladıklarının; “kendilerinden önce yazılmış ve nispeten asıl kaynaklara dayanmış kitaplar” olduğunu ifade etmeliyiz. Alanın uzmanı olan birçok kişinin cesaret edemediği bir konuda, internet bağlantısına sahip bir bilgisayar veya iki üç kitabın masa üzerine açılması, paragrafların yerlerinin, cümlelerin öğelerinin değiştirmesi ile güya siyer yazarlardan daha ötesi bir şey beklemek aslında onlara haksızlık olacaktır. Sorun; durumun farkında olmamalarından neşet eden cehaletin boyutlarının her geçen günle beraber artması ve bu cehaletin getirdiği cesaretin ölçüsüzlüğüdür. Açıkçası bu sorunun kolaylıkla aşılabileceği konusunda da ciddi endişelerimiz vardır. Çünkü sorunun asıl tarafını oluşturan kesimin böyle bir sıkıntısı olmadığı gibi, problemi kabule hazır zihin yapısına da sahip değillerdir. Bu yüzden de muhatap olarak, kussâs geleneğinin çağdaş versiyonları konumunda olan bu yazarlardan çok, genel okuyucu kitlesini almak, onları “doğru”yla buluşturmak daha sağlıklı bir yöntem gibi görünmektedir.

Siyer Metodolojisi

Hız. Peygamberi araştırma konusunda kaynak ve terminolojiden sonra karşımıza çıkan temel sorun metodoloji/usûl/yöntem sorunudur. Metodolojiyi sorun haline getiren de kendine özgü metodolojisinin oluşturul(a)mamış, başka bir ilim dalının (Hadîs) usûlünü kullanıyor olmasıdır. Genel ifade ile temel esprisini; Hız. Peygamber’in sözlerini tespit, sözlerin ona aidiyetini onaylama veya reddetme oluşturan Hadîs ile Hız. Peygamber’in hayatındaki hâdiselere ulaşma, kronolojisinde boşluk bırakmama ve bunları yaparken de en ilgili şahitlikleri kullanma peşinde olan Siyer’in metodoloji olarak farklılık arzetmesi gerekirken, tam tersine Hadîs usûlü Siyer’de uygulanmaya kalkışılmıştır. Hatta sadece uygulamaya kalkışmakla yetinilmemiş, bu usûlün kaidelerine aykırı davrandıkları için İbn İshâk, Vâkıdî gibi önde gelen siyer âlimlerimiz tenkit edilmiş, güvenilmez olarak damgalanmışlardır.

Farklı amaç ve içeriğe sahip Hadîs usûlünü Siyer’e uygulama çalışmaları neticesinde ortaya çıkan usûl çatışmasına örnek olarak haberin kaynağını inceleme olan cerh ve ta’dîl’i verebiliriz. Öncelikle belirtelim ki, Müslüman tarihçilerin geliştirmiş

oldukları “telfîk” sistemi, klasik hadîs değerlendirme kriterlerine uygun değildir. Dolayısıyla farklı bir alanda tespit edilmiş olan cerh ve ta’dîl’in, bu sistemde uygulanabilirliğinin tartışılması anlamsızdır. İkinci olarak, muhaddislerin gayesi, her ne surette olursa olsun haberi ilk kaynağına ulaştırmak olmasına karşın, tarihçilerin ana vazifesi hâdiseye ulaşabilmektedir. Tarihçi için asolan, seneddeki kopukluğu gidermek değil, kronolojideki boşluğu doldurmaktır. Bu yüzden tarihçiler, hâdiseyi anlatabilecek ehl-i kitabı kaynak olarak görürken, bu durum muhaddis için tenkit sebebi olabilmektedir. Hristiyan veya Yahudi bir kaynağı, Müslüman kriterlerine göre değerlendirmek mümkün olmayacağı için, cerh ve ta’dîl kurallarını bütün tarihî haberleri kapsayacak şekilde uygulamaya kalkmak mantıken mümkün değildir. İslâm tarih kaynaklarındaki klasik Hadîs metodu ile gelen haberlere gelince, bunların cerh ve ta’dîl kurallarınca irdelenmesi hâlinde elimizde tarihe dair bir şey kalmaz, bahanesiyle göz ardı edilmemesi gerektiği kanısındayız. Zira mevzulardan ya da şüpheli rivâyetlerden müteşekkil bir tarih anlatımının, tarihten beklenen faydaları teminde aciz kalacağı aşîkardır.⁶

Bu metodoloji farklılığından kaynaklanan en büyük sıkıntıyı ise, ilk siyer râvî ve müelliflerine karşı güven düzeyinin haksız bir şekilde aşağıya çekilmesinde görmek mümkündür. Hadîs metodolojisine göre bir haberin sıhhati için kaynağın Müslüman olması öncelikli şarttır.

Böyle bir şart, İslâm tarihçilerine uygulandığı zaman karşımıza son derece “tuhaf” bir sonucun çıkması kaçınılmazdır. Nitekim ehl-i kitaptan rivâyet konusunda herhangi bir çekinme veya gizleme ihtiyacı hissetmeyen İbn İshâk, ciddi tenkitlere maruz kalmış, muhaddislerin eleştirilerini üzerine çekmiştir. İbn İshâk’ın, onlardan rivâyet etmede oldukça rahat olması onun, gerçek anlamda bir tarihçi olduğunun göstergesidir. Zira Yahudi, Mecusî, Hristiyan tarihleriyle ilgili konularda başvurulması gereken kaynaklar onlardır ve İbn İshâk da gayet haklı olarak, tarihlerini onlardan almıştır. İbn İshâk’ın onlardan aldığı rivâyetlere dikkat edilecek olunursa bunların; Yahudilerin kendi aralarında cereyan etmiş hâdiselerle veya dış olaylara bakış açılarıyla ilgili nakiller olduğu görülecektir. İbn İshâk’ın bu haberlere ulaşmak için, onlardan başka bir kaynağı da yoktu. Dolayısıyla onun yaptığı; ilgili konulardaki yegâne kaynağı müracaat etmekten ibarettir. Dönemi için oldukça büyük bir gelişme sayılabilecek olan haberleri tek taraflı vermeme şeklindeki ve evveliyatı İbn İshâk’a münhasır olmayan tarih anlatım tarzının, İbn İshâk’ın şahsında tenkide uğramasını da ilmî gereklilik olarak değil, İbn İshâk’ı her konuda tenkit etmeye hazır bir kitlenin davranışı olarak kabul etmek lazımdır.⁷ Takdir edilmesi, ilmî anlayışının övülmesi gerekirken tenkide uğrayıp, güvenilmez olarak nitelendirilmesi de herhalde bu metodoloji sorunun trajikomik yönünü

⁶ Öz, Siyer Kaynakları, s:239

⁷ Öz, Siyer Kaynakları, s:239

oluşturmaktadır.

Metin veya kaynak tenkit yönteminde de benzer bir sıkıntı ile karşılaşmaktayız. Muhaddislerin getirdiği "râvîlerin mülâkî olma şartı"nın Siyer için pek de önemli bir şart olmadığı açıktır. Zira Hadîs âliminin haberin isnadında kopukluk olmama çabası, her ne surette olursa olsun olgunun peşine düşmüş olan Siyer âlimi için hiçbir şey ifade etmeyecektir. Siyer âliminin sırf mülâkî olmadığı veya sırf ehl-i kitap olduğu için kendisine ulaşan bir haberden müstağni kalması mümkün değildir. Anlatımında yoğun bir şekilde -ki bazen kendisi oluşturmak durumunda kalmaktadır- kurguya yer verme durumunda olan siyer müellifini, lafız eksenli bir anlayışla hareket eden Hadîs'in tenkit yöntemleri ile incelemeye kalkışmak, hiç şüphe yok ki ilmî bir tavır olmayacaktır.

HZ. PEYGAMBER'İN SİRETİNİN KAYNAĞI OLARAK KUR'AN

Yrd. Doç. Dr. Şevket KOTAN

(İstanbul Üniversitesi)

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Kur'an, siretin sadece kaynağı değildir. Kur'an'ın kendisi, aynı zamanda ve bizatihi sirettir. Kur'an, bir bütün olarak Hz Muhammed'in siretidir. Bu gerçek şu şekilde temellendirilebilir.

1-Kur'an sıhhat bakımından siretin mihveridir. Çünkü tarihsel kaynakların en sahih haberlerinde dahi, insan hafızasından geçmiş olmaları bakımından bazı zafiyetler meydana gelmiş olabilir. Mesela Kur'an'da Hz Peygamber'in başarılarının kendi azmi, cesareti ve çalışması ile olduğu, bunun üzerine de Allah'tan yardım aldığı ifade edilmektedir. Buna karşılık kimi tarihsel rivayetlere bakıldığında ise nerdeyse başarılarının tamamının arkasında mucizeler, mucizev-î olaylar vardır. Mesela Huneyn savaşının etrafında anlatılan rivayetlere bakıldığında savaşın bazı rivayetlerde siyah giyinimli, bazı rivayetlerde beyaz giyinimli melekler ile Hz. Peygamberin bazı rivayetlerde Hevazinlilere attığı nokta taşlar, bazı rivayetlerde ise yüzlerine doğru attığı bir avuç toprak ile gözlerine toprağın girmesi gibi mucizevi yardımlarla kazanıldığı anlatılmaktadır.¹ Oysa Kur'an'a bakıldığında böyle ayrıntıların bulunmadığı görülür. Bunun yerine, daha muhtasar ve pek ala Kur'an'ın genel havası ile uyumlu şekilde yorumlanması gereken ifadeler vardır. Nitekim Huneyn savaşı ile ilgili ayetler şöyledir:

¹ Bkz. El-Hasaisu'l-Kübra, Suyuti, 420 vd.

"Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yer yüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır."²

Yukarıdaki ayette geçtiği gibi Allah, peygamberini ve müminleri desteklemek için zor durumlarda melekler göndermiştir. Fakat bu destek anlaşıldığı kadarıyla bazı özel durumlarda meleklerin savaşması şeklinde ise de genel olarak onların kalbine sekinet, düşmanın kalbine ise korku salması şeklindedir. Bedir savaşı ile ilgili benzer ayetleri de aynı şekilde yorumlamak daha isabetlidir. Nitekim Enfal Suresi 9, ve Ali İmran Suresinin 123-124. ayetleri ve bu ayetler etrafında gelen rivayetler konunun bu şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir.

Aşağıdaki ayetler ve ilgili rivayetler yardım için gönderilen meleklerin müslümanlara sadece sekinet vermek şeklinde değil aynı zamanda savaşarak da destek verdiklerini göstermektedir.

Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin melek ile yardım ediyorum" diye cevap vermişti. Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.³

"Hani sen mü'minlere, "Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun. Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek ile size yardım eder."⁴

Rivayete göre müslümanlar Bedir Savaşı'nda Kürz b. Câbir el-Muhâribî adında bir Arap liderinin, yanındaki savaşçılarla birlikte müşriklere yardıma geleceğini haber alınca kaygılanmışlar; bunun üzerine Hz. Peygamber aldığı vahye dayanarak bu âyetlerde açıklandığı şekilde müslümanlara müjde vermiş ve onların moralini yükseltmiştir. Müşriklerin yenilgiye uğradıklarını haber alan Kürz ise yardıma gelmekten vazgeçmiştir.⁵ Yüce Allah Bedir Savaşı'nda müslümanlara yardım etmek üzere yukarıda Enfal suresi 9. ayetinde geçtiği gibi önce bin melek göndermiş daha sonra Kürz'ün karşı tarafta savaşa katılmak üzere geleceği haberi üzerine müslümanların moralini takviye etmek amacıyla üç bin melek daha göndererek müşriklerin yenilgiye uğramalarını hızlandırmıştır. Ayrıca Kürz'ün hemen yardıma gelecek olması durumunda müminlerin sabretmeleri ve Allah'ın emrine aykırı

davranmaktan sakınmaları şartıyla özel işaretli ve eğitimli beş bin melek ile desteklenecekleri de müminlere haber verilmiştir. Ne var ki Kürz müşriklere yardıma gelmekten vazgeçtiği için bu melekler gönderilmemişlerdir.⁶

Bedir Savaşı'nda savaşa muharip olarak katılmaları şeklinde müminlerin meleklerle desteklenmesi konusuna Enfâl sûresinin 9 ve 12. âyetlerinde de açık biçimde değinilmiş ve bazı sahâbîler meleklerin bizzat kâfirlerle savaştıklarını ve onları öldürdüklerini ifade etmişlerdir.⁷ Ne var ki bu haber izaha muhtaç gibi gözükmemektedir; çünkü yukarıda Tevbe suresi 26. Ayette "sizin göremediğiniz ordular indirdi" denilmektedir. Acaba sahâbi gözleriyle görmediği halde bu desteğin sonuçlarından hareketle mi böyle söyledi?

Meleklerin gayb âlemine ait varlıklar olmaları dolayısıyla onların savaşa katılmaları mûcizedir. Gayb âlemi ve mûcize akıl üstü alanlar olduğu için, meleklerin gelmesini "moral gücü" olarak te'vil ederek aklileştirmek doğru değildir. Nitekim Hz. Peygamber Uhud harbinde sahabeyi savaş düzenine sokarken onlara Bedir Savaşı'ndaki bu durumu hatırlatarak morallerini yüksek tutmaya çalışmış ve Allah'ın, Bedir'de meleklerle müminlere nasıl destek verdiyse burada da sabır ve sebat ettikleri takdirde aynı şekilde destekleyeceğini haber vermiştir.⁸

"Hani Rabbin meleklerle, "Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına" diye vahyediordu."⁹

Bu ayet, Meleklerin mü'minlere hem güven duygusu ve sebat verdiğini hem de fiilen savaştıklarını göstermektedir. Allah Teâlâ da müslümanlar için çok önemli olan bir mânevî desteği, "İnkâr edenlerin kalplerine korku salmak." şeklinde vermiştir. Yukarıda geçen Müslim rivayetine ve lafızların zahiri anlamlarına ilaveten bu ayetteki, Meleklerle yönelik "vurun" emri de, meleklerin bu savaşa fiilen ve muharip olarak katıldıklarını göstermektedir.

Yüce Allah Ali İmran suresi 126 ve 127. ayetlerde bu desteği müminlere bir müjde ve onların kalplerini sağlamlaştırmak yanında inkâr edenlerin bir kısmının helak edilmesi için verdiğini beyan etmektedir.

"Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır. Bir de Allah bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helak etsin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye yaptı."¹⁰

2-Kur'an'da sirete ilişkin bilgi, sadece Hz. Peygamberden söz eden ya da ona işaret

² 9 Tevbe, 25-26.

³ Enfal: 9-10

⁴ Ali İmran 3:124-125.

⁵ İbn Kesir, II, 112.

⁶ Bkz. Elmalılı, II, 378-379.

⁷ Müslim, Cihad, 58.

⁸ Kur'an Yolu, I, 666.

⁹ Enfal: 12

¹⁰ Al-i İmran: 126-127

eden ayetlerden ibaret değildir. Aksine Kur'an'ın ihtiva ettiği bilginin tamamı Hz. Peygamber'in siretini teşkil etmektedir. Mesela sadece ifk hadisesi üzerine inen ayetler değil, Mücadele suresinin müslümanlardan bir karı koca arasında meydana gelen bir sorunun çözümü sadedinde gelen ayetleri de onun siretinin bir parçasıdır. Yine Kur'an'da yer alan bütün emir ve nehiyler ve helal ve haramlar ve değerler sistemini teşkil eden beyanlar da böyledir. Hatta daha ötesi Kur'an'da yer alan bütün kıssa ve darb-ı meseller de onun siretini anlatmaktadır. Mesela Yusuf Suresi, Hz. Yusuf'un kıssasını anlatmıştır. Fakat bu kıssanın inzal edilmiş olması tamamen Hz. Peygamber'in risalet faaliyeti ile ilgilidir. Bu nedenle bu kıssa Hz. Yusuf'un olduğu kadar Hz. Peygamber'in de kıssasıdır. Diğer örnekler de böyledir. Bu bakımdan aslında Kur'anın tamamını da Hz. Peygamber'in kıssası olarak okumak gerekir. Bu konuda Konularına Göre Kur'an¹¹ isimli çalışmanın fihristine bakmak yeterli olacaktır.

Kur'an'ı Kerim bir taraftan Hz. Peygamber'in siretini anlatan bir kitap iken diğer taraftan bu sireti şekillendiren otorite olarak işlev görmüştür. Bununla şunu kastediyoruz; bir resul daha baştan terbiye edilip yetiştirildikten sonra risalet vazifesinin sonuna kadar bu programla vazifesini yapmamıştır. Aksine Kur'an vahyi onu adım adım takip ederek bazen yeri geldiğinde, bazen de ihtiyaç hasıl olduğunda onun düşünüş ve davranışlarına yön vermiştir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında risalet vazifesini ifa etme süreci aynı zamanda yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'in eğitim sürecidir. Kur'an'ın risalet süreci boyunca gelişmeler ve olaylar bağlamında indirilmiş olmasını bir de bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bunun en iyi örneklerinden birisi Maide suresi 2. ayetidir.

"Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu) şiarlar, haram ay, hac kurbanı, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklar ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenler (ile ilgili konulmuş haramları) helal kılmayın."¹²

Bu ayetin inzali ile ilgili nakledilen bir rivayete göre, bir gün Resulullah ashabıyla birlikte mescidde otururken bir adam çıkageldi. Yemâme taraflarından bir kabileden olup ismi Hutam b. Hind el-Bekrî olan bu adam Hz. Peygamber'e kendisini kavminin temsilcisi diye tanıtmış, arkadaşlarıyla birlikte gelip müslüman olacaklarını söylemiş ve İslâm'ın ne olduğunu öğrenmek istemişti. Hz. Peygamber de İslâm'ın, Allah'tan başkasına tapmamak, namaz kılmak, zekât vermek ve oruç tutmak olduğunu anlatınca Hutam, "Senin bu anlattıkların çok büyük şeyler, ben dönüp bunları kavmime anlatacağım, kabul ederlerse ben de kabul ederim; eğer kabul etmezlerse ben onlarla beraberim" deyip Hz. Peygamber'in huzurundan ayrılmıştı. Yurduna dönerken Medineliler'in meralarda yayılmakta olan develerini de sürüp götüren Hutam, ertesi yıl Yemâme'den bir ticaret kervanı yükleyip hacca gelmiş ve bir yıl önce götürdüğü develerin de içinde bulunduğu bazı hayvanların

¹¹ Konularına Göre Kur'an, (Sistematik Kur'an Fihristi) Ömer Özsoy, İlhami Güler, Fecr Yayınları, Ankara, 2006.

¹² 5 Maide, 2.

boynuna gerdanlık takıp kurbanlık olarak Harem-i şerife getirmişti. Bunu haber alan müslümanlar, adamın kervanını vurmak ve zaten kendilerine ait olan hayvanları o hırsızın elinden almak ve müşrik olması hasebiyle hac ibadetinden engellemek için Hz. Peygamber'den izin istediler. İşte bu olay üzerine bu âyet inerek müslümanların ona saldırmalarını engellemiş ve Allah tarafından haram kılınmış şeylerin hiç bir surette helal kılınmayacağını ihtar etmiştir¹³

Aslında ilk bakışta müslümanların söz konusu kişi hakkında düşündükleri makul görünmekteydi. Çünkü adam hem müşrik hem de hırsızdı. Ama yüce Allah, haram ay ve harem bölgesinde niza çıkarmayı, Allah için kurban edilmek üzere işaretlenen hayvanlara dokunmayı ve hırsız da olsa müşrik de olsa Allah'ın hoşnutluğunu ve fazlını isteyerek mescidi harama yönelmiş bir kişiyi engellemeyi haram kıldığından hiç bir surette Allah'ın şiarları olan bu kurallar ihlal edilemezdi. İşte bu vesileyle böyle bir durumda mü'minlerle birlikte Hz. Peygamber'e de doğru düşünce ve davranış gösterilmiş oldu.

Tarih boyunca klasik dönemlerde mülhidler, modern dönemde ise oryantalistler, kıssalarda geçen bilgilerin tarihen vakiliğine ve bu bilgilerin doğru bilgiler olduğuna yönelik itirazlar ileri sürmüşlerdir. İslam dünyasında ise bu itirazlar modern dönemde Muhammed Halefullah tarafından kısmen sahiplenilerek ileri sürülmüştür. O kıssaların bazısını mitolojik temellere dayandığını aynı haberlerle ilgili kronolojik farklılıklar bulunduğu ve Ad ve Lut örneğinde olduğu gibi aynı olayın farklı şahıslar için anlatıldığı gibi gerçek olduğunu düşündüğü sebeplere dayanarak ileri sürmüştür.¹⁴ Kur'an Kıssalarının Mahiyeti isimli kitabında Mustafa Öztürk ise, ara bir yol bulmaya çalışarak iki arada bir derede kabilinden fikirler geliştirmektedir. Halbuki aşağıda örnek olarak aktaracağımız gibi Kur'an'da tevil imkanı olmayan açık lafızlar vardır. Yapılacak bir yorumun hiç bir surette lafzın zahiri manasını iptal edemeyeceği en temel ve en basit tefsir usulü kaidelerinden birisidir. Bu nedenle konuya ilişkin lafızların sözel manalarını boşa çıkaran yorumların kıymeti yoktur.

(Ey Peygamber) Bu sana anlattıklarımız, gayba ait olaylardır. Onlar elbirliği edip düzen kurarlarken sen yanlarında değildin.¹⁵

Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) hakk (gerçek) kıssadır.¹⁶

İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.¹⁷

İbn Abbas, Ali İmran 62. ayette geçen "el-Kasasu'l-hakk" ifadesini, Hz. İsa'nın Allah,

¹³ Taberî, VIII, 33-34.

¹⁴ Bkz Öztürk, 122-127.

¹⁵ 12 Yusuf, 102.

¹⁶ 3 Ali İmran, 62.

¹⁷ 11 Hud, 49.

ya da oğlu, ya da ortağı olmadığına ilişkin "gerçek haberler" olarak açıklamaktadır¹⁸. Aynı şekilde Kehf Suresi 13. ayette Ashab-ı Kehf ile ilgili olarak geçen "Biz onların haberlerini hakk ile anlatıyoruz" ifadesindeki hakk kelimesini de "Kur'an" olarak açıklamaktadır. Buna göre ayetin anlamı, "Biz onların haberlerini sana Kur'an ile anlatıyoruz," şeklinde olur.¹⁹ Dolayısıyla Öztürk'ün, Halefullah'ın fikirlerine katılmıyormuş gibi yapıp sonuçta okuyucuyu Halefullah'ın fikirlerine götürecektir şekilde fikirler ileri sürmesi ve bu meyanda hakk kelimesinin farklı anlamlarını söz konusu ederek geleneksel görüşün kuşkulu hale gelmesini sağlayacak argümanlar geliştirmesi durumu değiştirmez. Halbuki eğer mutlak yaratıcı ve gaybın sahibi olduğuna inanıyor isek, Allah'ın mitolojik anlatımlara ihtiyacı mı var? Bu bakımdan daha önce araplar tarafından bilinsin ya da bilinmediği halde Allah tarafından Hz. Peygambere ilk olarak gaybi bir bilgi olarak anlatılsın, kıssaların tamamı Hz. Peygamber'in siretini anlatmaktadır.

Hz Peygamber'in vefatından sonra geç dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılan bazı rivayetlerde tasvir edildiği şekilde Hz Peygamber, insanlar arasında yaşayan olağanüstü bir insan olarak değil, yaşadığı müddetçe onların da kendisinde hiç bir insanüstülük görmedikleri bir beşer olarak bilinmekteydi. Kur'an, İsrâ Suresinde bu hususun altını çizerken, bununla birlikte olağanüstü peygamber tasavvurunun hurafeye batmış toplumların tasvuru olduğunu da örneklemektedir. Nitekim aşağıdaki ayet bu durumu açıklıyor.

"Dediler ki: "Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça; yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça; yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe; yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe; yahut altından bir evin olmadıkça; ya da göğ'e çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğ'e çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim."²⁰

Açıktır ki Hz. Peygamber, kendisine vahiy geleceğini ve peygamber olarak seçileceğini de bilmiyordu. Bu durumu en iyi şekilde gösteren olay, Alak Suresinin ilk beş ayetinin kendisine indirilmesiyle zatına tevdi edilen risalet karşısında düştüğü dehşet durumudur. Nitekim Yunus Sûresinde geçen bir ayet de bununla ilgilidir.

"Deki:"Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'an'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?"²¹

Kur'an'ın bir çok ayetinde, O'nun normal bir insan olduğunun altı çizilir, mesela melek olmadığı, gaybı bilmediği ve Allah'ın dilediğinden başka kendisine bir yarar

sağlama ve zarar verme gücüne sahip olmadığı vurgulanır.²² Duha Suresinde geçtiği gibi yeri geldiğinde Allah'ın kendisine olan nimetleri hatırlatılmış ve mesela Peygamberin, Allah'ın hoşuna gitmeyen bazı davranışları da herkesin okumasına sunulmuş olduğu halde Kur'an'da eleştirilmiş ve peygamber uyarılmıştır.²³

Kur'an'a bakıldığında, inanmayan Mekkelilerin Hz. Muhammed'e temelde itirazı, onun peygamberlik iddiasına idi; yoksa Allah'ın bir topluma peygamber göndermesine, dolayısıyla bir insanın peygamber olarak seçilmesine bir itirazları yoktu. Aksine Mekkeliler, özellikle de Kureyş, kendi dindarlıkları ve dine sadakatle bağlı olmakla övünen bir toplumdur. Öyleki diğer tüm araplardan daha dindar, hatta dinin temsilcileri, hizmetçileri, Allah'ın yakınları, Allah'ın milleti, Allah'ın komşuları, dininin koruyucuları ve harem ehli olmak gibi ayrıcalıklara sahip kimseler anlamında kendilerini hums ehli olarak tesmiye ediyorlardı. Bu bakımdan cahiliye geleneği diye tesmiye edilegelen şey aslında cahiliye dinidir. Yani onlara göre Hz. İbrahim'in dini idi. Dolayısıyla her ne kadar zaman içerisinde çeşitli tahrifatlara uğramışsa da cahiliye dininin zemininde ilahi din vardır. Nitekim yukarıda Allah'ın şiarları meselesinde geçtiği gibi dönem araplarının geleneksel şiarlarının arkasında ilahi din vardı ve Yüce Allah, bunların değiştirilmesi gerekenlerin dışındakilerin müslamanlar tarafından değiştirilmesi ya da ihlal edilmesine mücadele etmemiştir. Değişmesi gerekenleri de Allah değiştirecekti. Dolayısıyla Cahiliye Araplarının, peygamberler geleneğinin içerisinde yer alan bir toplum olarak peygamberlik meselesine yabancı oldukları zaten düşünülemez. Onların inanmayanları, kısaca Hz. Peygambere "sen peygamber değilsin" diye itiraz ediyorlardı. Hatta onların kendilerinden çıkması muhtemel bir peygamber beklentisi içerisinde oldukları bile söylenebilir.

Kureyş kabilesi kendilerini Ahmesi olarak tesmiye etmiş olmaları itibarıyla Hz. Peygamber'i de bu gelenek içerisinde ele almak gerekir. Nitekim Taberi tefsirinde geçen bir rivayette Hz. Peygamber "ben de Ahmesi'im" demiştir.²⁴ Kur'an'da, mesela "evlere arkadan girmek", Kureyşin hac ibadetinde diğer arapların aksine Arafat'a gitmemeleri, harem bölgesinden dışarı çıkmamaları, çıplak tavaf gibi bu geleneğe dair bir çok örnek vardır. Mücadele suresindeki zihar olayında geçtiği gibi Hz. Peygamber'in, vahiy gelmedikçe Kureyş dini geleneğini değiştirme hususunda insiyatif kullanmada pek istekli olmadığını görmekteyiz.

Alak suresinin ilk ayetleri, bu ayetlerin inişi ve ilk olarak risalet vazifesinin Hz. Muhammed'e tevdi edilmesi çevresinde rivayet edilen haberlere bakıldığında Hz. Peygamber'in kendisi hakkında peygamberlik beklentisi içerisinde olmadığı açıkça görülmektedir. Hz. Hatice ile aralarında geçen konuşmalara dikkatle bakılırsa Hz. Peygamber adeta bir şok hali yaşamaktadır. Hatta Hz. Hatice'nin onun peygamberliğine Hz Muhammed'den (a.s.) daha önce inandığı ya da adapte olduğu söylenebilir. Dolayısıyla risalet vazifesi, toplumun en ileri gelenlerinden olmamakla

¹⁸ İbn Abbas, 63

¹⁹ İbn Abbas, 309.

²⁰ 17 İsrâ, 90-93.

²¹ 10 Yunus, 16.

²² En'am, 50, Araf, 188.

²³ Bkz. Abese Suresi.

²⁴ et-Taberi, III, 284-285.

birlikte toplum içerisinde emin bir şahsiyet ve ibadete, tahannüse çokça önem veren bir insan olarak bilinen Hz. Muhammed'e büyük bir ikram olmuştur.

Kureyş'in ileri gelenleri açısından ise Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiası kabul edilecek bir durum değildi. O ileri gelenlerden olmadığı ve de her hangi insanüstü bir niteliğe sahip olmadığı halde nasıl böyle büyük bir iddiada bulunabilirdi? Olsa olsa bir deli olabilirdi; çünkü böyle bir iddiayı ileri sürmek aklı başında bir kişinin yapacağı şey değildi. Bu nedenle de Hz. Peygamber'i deli, cinlenmiş olarak yaftaladılar.

Şüphesiz ki risaletin selameti, ancak Hz. Peygamber'in şahsına yönelik itibarsızlaştırmanın boşa çıkarılması ile mümkün olacaktı. İşte bu durum karşısında Yüce Allah Hz. Peygamber'in kendisi tarafından seçildiğini teyit sadedinde indirdiği surelerden biri de Tekvir suresidir. Surenin başlarında kıyametin kopması esnasında meydana gelecek olan korkunç tablo tasvir edilerek muarızların akıllarını başlarına toplamaları tembihlendikten sonra her zaman önemli bir şeyi söylediğinde olduğu gibi, kuvvetle yemin ederek Hz. Peygamber'in risaletini teyit etmiştir. Surenin 15-28. ayetlerini, tarihsel arka plana ve ilk dönem tefsirlerine dayanarak aşağıdaki şekilde meallendirmeyi uygun bulduk.

"Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun! Kararmakta olan geceye andolsun! Ağarmakta olan sabaha andolsun ki, O Kur'an gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, bir elçinin sözüdür. (Elçi) orada saygın ve güvenilir. Beraber yaşadığınız arkadaşınız kesinlikle mecnun değildir. Andolsun ki onu (vahiy meleğini) apaçık ufukta gördü.

(Andolsun) O (peygamber), gaybden haber getirdi diye suçlu değildir. (Andolsun) O (Kur'an da), lânetlenmiş şeytanın sözü değildir. Öyleyse nereye gidiyorsunuz? (ne yaptığınızın farkında mısınız?). O alemler için, özellikle de sizden doğru yolda gitmek isteyenler için bir öğüttür."²⁵

Özellikle "Öyleyse nereye gidiyorsunuz, ne yaptığınızın farkında mısınız?" sorusu taaccüp yanında bir hatırlatmayı da içeriyor: Kendinizi Allah'ın milleti ve komşuları olarak görüyorsunuz; o halde Allah'ın elçisinin yanında olmanız gerekmez mi?

Duha suresi ve biraz sonra üzerinde duracağımız İnşirah suresi Hz. Peygamber'in hem gençlik dönemine hem de tevhit mücadelesinde yüzyüze geldiği sıkıntılara ışık tutarak o aşamada Hz. Peygamber'in durumunu tasvir ediyor. Taberî'den gelen bir rivayete göre Fecr sûresinin inşinden sonra, öncekine nisbetle daha kısa bir süre vahiy kesilmiş, müşrikler bu durumu kullanarak Hz. Peygamber'e, "Herhalde rabbın sana darıldı ve seni terketti" demişlerdi. Bu sözlerden dolayı Hz. Peygamber'in duyduğu üzüntü üzerine bu sûre inmiştir.²⁶

Bu konuda başka rivayetler de vardır. Bunlardan birine göre ilk vahiy olan Alâk ve

Müddessir sûrelerinin ilk âyetlerinden sonra uzunca bir süre vahiy kesilmiş, tekrar başladığında ilk olarak Duhâ sûresi gelmiştir. Diğer bir rivayete göre ise, Necm sûresinde geçen "Cebrâil'i bütün azametiyle görme ve ona iyice yaklaşma" sonucu Hz. Peygamber'de oluşan heyecan ve sarsıntı yatışsın diye bir süre vahiy kesilmiş, sonra Duhâ sûresi gelmiştir. Vahyin mâkul sebeplerle kesilip araya fâsılların girmesi her seferinde putperest muhaliflerin dedikodu yapmalarına vesile olmuş, Allah da resulünü teselli etmiştir.²⁷ Yüce Allah resulünü teselli ederken ona geçmişini de hatırlatarak şu ana kadar nasıl ki yanında olmuşsa bundan sonra da daima yanında olacağını altını çizmiştir. İşte bu vesileyle Kur'an şimdi mealini vereceğimiz Duha suresinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in siretinin hem o anına hem de risalet öncesi geçmişine ışık tutmaktadır.

"Kuşluk vaktine andolsun, Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki Rabbın seni terk etmedi, sana darılmadı da. Muhakkak ki senin için bundan sonrası, öncekinden daha hayırlı olacaktır. Şüphesiz, Rabbın sana verecek ve sen memnun olacaksın. Nitekim seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu bilmez halde bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? Öyleyse sakın yetimi ezme. Sakın isteyeniyi azarlama. Rabbının nimetine gelince işte onu anlat."²⁸

Duha Suresinde belki de en fazla üzerinde durulması gereken konu, surede yer alan **"Seni "dall" olarak bulup ta hidayete erdirmedik mi?"** ayetinin tefsirine yansıyan, Hz. Peygamber'in risalet öncesindeki dini durumu konusudur. Acaba o da kavmi gibi yaşıyor ve dini düşüncesi de onlar gibi miydi? O da şirk koşuyor, putlara mı tapıyordu? Her ne kadar bu konuda farklı fikirler varsa da biz göre bunlar temelsizdir. Nitekim sahabe müfessirlerden İbn Abbas'tan gelen rivayetlere göre bu ayeti, **"seni yolunu şaşırmış bir kavmin içerisinde yaşarken bulup ta sana nübüvvet vererek yol göstermedik mi?"** şeklinde anlamak gerekir. O da bu ayetin, "seni şirk içerisinde iken hidayete kavuşturmadık mı" şeklinde çevrilmemesini gerektirmektedir.²⁹

Gerek Kur'an ayetlerinin tamamından ortaya çıkan sonuç, gerekse de ilgili tarihsel veriler incelendiğinde bu veriler, Hz. Peygamber'in biraz önce de geçtiği gibi, risalet öncesinde de muvahhid olduğunu göstermektedir. Sadece Hz. Peygamber değil bir kısmı Hz. Peygamber'in arkadaşlarından oluşan ve O'nun çevresini teşkil eden bir muvahhid arkadaş gurubunun da böyle olduğu da kuvvetle muhtemeldir. Hz. Hatice, Varaka b. Nevfel, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman gibi bir çok kimsenin tevhid inancına yakın ve şirkten uzak durdukları bilinmektedir.

Nitekim müfessirlerin çoğunluğunun yorumuna göre de bu âyette Hz. Muhammed'in peygamberlikten sonraki dönemiyle önceki dönemi arasında bir karşılaştırma

²⁵ Tekvîr 81: 15-28.

²⁶ Taberî, XXIV, 486-487.

²⁷ Bkz. Kur'an Yolu, V, Duha Suresi Tefsiri.

²⁸ 93 Duha, 1-11.

²⁹ İbn Abbas, 651.

yapılmaktadır. O, peygamber olmadan önce de başta putperestlik olmak üzere kendi toplumunda hâkim olan inanç ve yaşayışın yanlışlığını, insanın varlık amacına yakışmadığını görüyor, bu vaziyeti beğenmiyordu, hatta buna çok üzülmüyordu; ama onların bundan nasıl kurtulacaklarını da bilmiyordu. Âyetteki deyimiyle bu konuda "yol bilmez bir halde" idi. İşte yüce Allah Kur'an'ı göndererek onu bu durumdan kurtarıp yolunu aydınlatmış; bu konuda nasıl bir yol takip edeceğini öğretmiştir.³⁰

Yine İnşirah Suresi de, Hz. Peygamber efendimizin hem gençlik dönemini hem de tebliğin ilk aşamalarında maruz kaldığı sıkıntıların yaşandığı bir aşamayı tasvir ediyor. Ne yazık ki Hz. Peygamber hakkında daha çok geç dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılan beşer üstü tasvirler, kendisine Kur'an tefsirinde de yer bulmuştur. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri de, İnşirah Suresinin tefsirinde yer almaktadır. Halbuki kalbin inşirahı ile ilgili anlatılan, gençliğinde Hz. Peygamber'in göğsünün Cebrail tarafından yarıp kalbinin çıkarılarak zemzem suyu ile yıkanmasından sonra yerine konulması şeklinde ki anlatılar efsanevi anlatımların ötesine geçmez. Nitekim erken dönem tefsirlerde kalbin inşirahı, kalbe genişlik verilmesi ve feraha kavuşturulması olarak anlaşılmıştır.³¹

"Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Senin şânını yükseltmedik mi?"³²

"Senin kalbini açıp genişletmedik mi?" âyetindeki **"şerh-i sadr"** kavramını Râgıb el-İsfahânî, kalbin ilâhî bir nur ile Allah tarafından bir huzur ve sükûnet, bir rahatlık ile genişletilmesi şeklinde açıklamıştır.³³ Hz. Peygamber'in kalbinin açılıp genişletilmesi ifadesini, Zümer sûresinin 22. âyeti de dikkate alındığında, onun beşerî idrak kapasitesinin vahiy ile artırıldığına ve âzami seviyeye çıkarıldığına işaret olarak anlamak uygun olur. Ayrıca müfessirler bunu, ona indirilen vahyi anlaması, koruması ve peygamberlik görevini yerine getirebilmesi için kendisine verilmiş olan zihin açıklığı, mâneviyat yüksekliği gibi mânalarla da açıklamışlardır. Bazı müfessirler ise Duhâ sûresinin devamı mahiyetinde olan bu âyetlerde, bir süre ara verilmiş olan vahyin yeniden başlamasıyla Hz. Peygamber'in mâneviyatının güçlendirildiğine değinildiği kanaatindedir.³⁴

Bu iki surede de görüldüğü gibi, Kur'an'ın tarihsel arka planı ile ele alınması, Kur'an'ın doğru anlaşılması yanında daha makul bir peygamber sireti ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki arka planı anlatan rivayetlerin de âyetlerle uyumlu olması gerekir.

Kur'an nüzul sırasına göre okunduğunda, risalet vazifesine başlarken Hz. Peygamber'in, kendi toplumunun bir ferdi ve onlardan biri olarak onlara yanlışlıklarını hatırlatan ve onları ayrılmış bulundukları doğru yola geri çağırarak bir ıslahatçı olarak

yumuşak ve şefkatli bir söylem tarzı ile hareket ettiği görülmektedir. Nitekim onları ilk olarak Ebu Kubeys tepesinde toplayarak yapmış olduğu konuşmada, ne kadar içten, ne kadar samimi ve ne kadar müşfik tonda ifadeler kullandığı, buna karşılık Mekke ileri gelenlerinin bu toplantıda 'bu iş sana mı kaldı' türünden O'nu hafife aldıkları malumdur. Zira Hanifler örneğinde olduğu gibi böyle kişilerin ara sıra ortaya çıkmaları onların karşılaştıkları bir durumdu. Bu nedenle Hz. Peygamber'i ciddiye almamışlardı. Hatta daha ileri giderek zaman içerisinde onun hakkında yakışıksız vasıflandırmalarda bulunuyorlardı. İşte Necm Suresinde geçen aşağıdaki âyetler böyle bir atmosferde nazil olmuşlardır.

"Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görümlü (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslı sûretine girip) doğruldu. Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğünüz şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslı suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü."³⁵

Fakat devam eden süreç içerisinde işin ciddi olduğunu, Hz. Peygamber'in davetinin mesela haniflerinkinden farklı bir davet olduğunu anladıklarında ve toplumun bazı fertlerinin bu davete kulak vererek bir cemaat oluşturduklarını fark ettiklerinde işi ciddiye alarak Hz. Peygamberle mücadele etmek ve davetini başarısız kılmak için çalıştılar. Hatta daha ileriye giderek şiddet kullanmayı düşünmeye başladılar. Hz. Peygamber'e yönelik şiddetin Kur'an'a ilk yansımasının bir örneğini Alak suresinde görmektediriz.

"Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder. Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir. Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü? Ne dersin, ya o (engellenen kul) hidâyet üzere ise; ya da takvayı (Allah'a karşı gelmekten sakınmayı) emrediyorsa!? Ne dersin, ya o (engellenen kul) hidâyet üzere ise; ya da takvayı (Allah'a karşı gelmekten sakınmayı) emrediyorsa!? Ne dersin engelleyen, Peygamberi yalanlamış ve yüz çevirmişse!? O Allah'ın, her şeyi gördüğünü bilmiyor mu? Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız. Haydi, taraftarlarını çağırсын. Biz de zebânileri çağıracağız. Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş."³⁶

³⁰ Elmalılı, VIII, 519-522.

³¹ İbn Abbas, 651.

³² İnşirah: 1-4

³³ Bkz. el-İsfahani, el-Müfredât, "şrh" md.

³⁴ Bkz. Kur'an Yolu, V, İnşirah Suresi Tefsiri.

³⁵ 53 Necm/ 1-18

³⁶ Alak :6-19.

Müfessirlerin çoğunluğu 6. âyetle eleştirilen "insan" ile Ebû Cehil'in kastedildiği görüşündedir. Rivayete göre Ebû Cehil, "Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun, Muhammed'i namaz kılarken görürsem mutlaka ensesine basıp yüzünü toprağa sürteceğim!" diyerek onun namaz kılmamasını engellemeye karar vermişti. Hz. Peygamber'i namaz kılarken gördüğünde yeminini yerine getirmek isteyince hemen geri döndüğü ve garip bir şekilde elleriyle kendini korumaya çalıştığı görülmüş; niçin böyle tuhaf hareketler yaptığı sorulunca, "Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç bir varlık ve bazı kanatlı şeyler meydana geldi" demiştir. Hz. Peygamber, "Eğer bana yaklaşırdı melekler onu kapıp parça parça edeceklerdi!" buyurmuş ve bu olay üzerine surenin ikinci kısmı olan 6-19. âyetler inmiştir.³⁷

Doğrusu Alak suresinin bu kısacık bölümü, bütün risalet vakasını özetlemekte ve Hz. Peygamberin siretinin temel taşlarını ortaya koymaktadır. Burada Hz. Peygamber, risaleti, hakkı ve adaleti ve yaratılış üzere olmak manasında ahlaki temsil etmekte, Ebu Cehil ise, şirki, tekebbürü ve yaratılış üzere olmaktan sapmak manasında ahlaksızlığı temsil etmektedir. Oysa daha önce üzerinde durulduğu gibi kendilerini kuvvetle ilahi dinin temsilcileri ve samimiyetle bağlıları olduklarını iddia etmektedirler.

Ebu'l-Hakem lakabıyla bilinen Ebu Cehil, Kureyş içerisinde seçkin bir konuma sahipti. Lakabından da anlaşıldığı gibi hakem konumundaydı; çünkü ilim ve hikmet sahibi olarak öne çıkmıştı. Dini ve milleti, milletin düzeni için canını ortaya koyacak kadar hem samimi hem de cesurdu. Dininin ve devletin geleceği için sorumluluk üstlenerek bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışıyordu. Fakat bunu başaramadı; zira karşısındaki kişi her hangi biri değil, Allah'ın elçisi idi. Belki de O, kendi davası için canını verdiğinde bile hala Hz. Peygamber'in Allah tarafından seçilmiş bir adalet savaşçısı olduğunu anlayamamıştı. Ama âyetler dikkatle okunursa namaz, hidayet ve takva gibi kavramların Ebu Cehil için önemli kavramlar olduğu anlaşılacaktır.

Gerçek şu ki, gerek Hz. Peygamber'in risaletindeki, gerekse de diğer tüm risaletlerdeki temel amaç, insanoğlunun bu dünya hayatında sadece hukuki anlamıyla değil geniş anlamıyla adaletin gerçekleşmesidir. Bunu şu âyet özlü bir şekilde ifade etmektedir.

"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."³⁸

Adalet kavramı, varlığın temelini teşkil eden ilahi kanuna işaret etmektedir. Çünkü geniş anlamıyla adalet, bir şeyin olması gereken yerinde olması ya da bulunması gereken yere konulmasıdır. Bundan şu sonuç çıkar: Yer yüzünde herkesin hakkı kendisine verilecek, kimseye haksızlık yapılmayacak; bunun içinde bazı kimselerin

kurduğu ve devamı için çalıştıkları zulüm düzenleri meşru kabul edilmeyecektir. İşte peygamberler ve onların izinden gidenler adalet temelinde bir düzenin tesisi için mücadele etmişlerdir.

Bu bakımdan, Hz. Peygamber'i yeryüzünde adaleti tesis etmekle vazifeli bir elçi, risaletini de adaletin tesis edilmesine yönelik bir teşebbüs olarak anlamak gerekir. Bu temel ilke, Hz. Peygamber'in şahsını, adaletin kendi şahsında temsil edildiği şahıs, yerleştirmiş olduğu İslam dinini ise adaletin tesisi olarak okunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle adalet hizmet etmeyen hiç bir anlayışın ya da fıkhi çıkarımın, ne Hz. Peygamber'le ne de yerleştirmiş olduğu diniyle bir alakası yoktur.

Son olarak, Hz. Peygamber'in siretinin, Kur'an ahlakının Hz. Peygamber'in şahsında bir hayat tarzı olarak şekillenmesinden ibaret olduğuna temas etmek gerekir. Ahlak, hayatın yaratılışa yani fitrata uygun şekilde yaşanması olduğu için, bu da adaletin ahlaki bir hayat tarzı olarak gerçekleşmesidir. Nitekim Hz. Aişe'ye Hz. Peygamber'in ahlakı sorulduğunda şaşırarak "siz Kur'an okumuyormusunuz? O'nun ahlakı Kur'an'dı" şeklinde cevap vermiştir.³⁹ O'nun ahlakının fitrata uygunluğunun Kur'an'daki izdüşümü şöyledir:

"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."⁴⁰

Mekke'nin ilk zamanlarında inen bir âyetle bu hakkın teslim edilmesinde, O'nun risalet öncesi ahlakına da bir atıf vardır. Zira risaletten önceki hayatında da Hz. Peygamber'i en iyi tanımlayan özellik, O'nun Muhammedu'l-Emin olmasıdır. Mekke'de O'nun bu yönü tartışmaya açık bir konu değildi. Nitekim Hicret etmeye hazırlandığında önünde halletmesi gereken en önemli sorunlardan birisi de Mekkeliler tarafından kendisine teslim edilen emanetlerin sahiplerine geri verilmesiydi. Çünkü emanetlerin sahiplerine iadesi dikkat çekebilir, sır olarak sakladığı Hicret planı Mekke liderlerince engellenebilirdi. İşte yukarıdaki âyet ile O'nun zamansız olarak yüksek bir ahlak ile anılması, risalet öncesini de kapsamaktaydı. Bu nedenle Kur'an'ın çizdiği ahlaki çerçeve, aynı zamanda Hz. Peygamber'in siretidir.

³⁷ Bkz. Müslim, "Münâfikun", 38; İbn Kesîr, VIII, 438.

³⁸ Nahl 16:90.

³⁹ et-Taberi, XXIII, 150-151.

⁴⁰ 68 Kalem/4

Kaynakça

- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kureşi ed-Dımeşki, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, thk, Sami bin Muhammed es-Selame, Riyad, 1999.
- EL-İSFEHANİ, el-Hüseyin bin Muhammed el-Ma'ruf bi'r-Ragıb, el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, İstanbul, 1986.
- Kur'an Yolu, Hayrettin KARAMAN, Mustafa ÇAĞIRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, Türkçe Meal ve Tefsir, DİB, Ankara, 2008.
- Konularına Göre Kur'an, (Sistematik Kur'an Fihristi) Ömer Özsoy, İlhami Güler, Fecr Yayınları, Ankara, 2006.
- Mustafa ÖZTÜRK, Kur'an Kıssalarının Mahiyeti, Kuramer, İstanbul, 2016.
- et-Taberi, Ebu Ca'fer, Muhammed bin Cerir, el-Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, thk, (Abdullah bin Abdi'l-Muhsin et-Türki), Tarihsiz.
- Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri ibn Abbas, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 2004.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Şura-Çelik Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

ARAP PAGANİZMİ¹ CAHİLİYE: KUR'AN'IN İNDİĞİ TARİH

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ
(İstanbul Üniversitesi)

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Hicaz bölgesinde cârî olan sosyal, siyasal ve kültürel yapıyı ifade etmede kullanılan kavram cahiliye kavramıdır. Kur'anî bir kavram olarak cahiliye,² dayanağını oluşturan değerler sistemi açısından Allah'ın dinine dayanmayan, referansını gelenekten görenekten, atalar kültüründen, mevcut statükodan ve toplumsal yapıdaki çeşitli güç unsurlarından alan sosyal ve siyasal yapılanmanın ifadesidir.³ Birazdan üzerinde duracağımız Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki Arap dini cahiliye geleneğinin tarihsel bir örneğidir; bir parçasıdır, bir uzantısıdır.

Kur'an'ın nüzulü dönemi cahiliye Arap toplumundan hareketle Kur'an'ın yer yer atıfta bulunduğu cahiliye Hicaz bölgesi Arap kültürel yapısında ifadesini bulmuştur. Bununla birlikte cahiliye dönemi yalnızca tarihin derinliklerinde kalmış bir gelenek olarak görülmemelidir. Zira dayandığı esaslar ve karakteristik özellikleri dikkate alındığında cahiliye, tarihin her döneminde varlığını sürdüren bir zihniyet, bir yaşam biçimi ve bir gelenek olarak karşımıza çıkar. Esasen Kur'an'da, Kur'an'ın nüzulü dönemi Arap toplumundan hareketle dikkat çekilen tarihsel cahiliye bizlere teolojik

¹Bu çalışmada önemli ölçüde yazarın "Cahiliye dönemi Arap putperestliği" (Cahiliye Araplarının İlahları, ed. M. M. Söylemez, Ankara: Ankara Okulu 2016, s. 11-50) başlıklı çalışmasındaki materyalden yararlanılmıştır.

² Bkn. Ali İmrân 154, Mâide 49-50, Fetih 26, Ahzâb 32-33.

³ Bkn. Gündüz, Şinasi, "Cahiliyenin kültürel kodları", *Milel ve Nihal*, 13 (1), 2016, s. 8-27.

algı ve yaklaşımları, değer yargıları, hayat anlayışı ve felsefesi, yaşam biçimi ve sosyal kurumları itibarıyla cahiliye zihniyetinin bir prototipini, bir örneğini verir. Geçmişten günümüze insanlık tarihi incelendiğinde bu prototip, bu örnek yalnızca bundan yaklaşık 1500 yıl öncesiyile sınırlı değildir; tarihin hemen her döneminde yaygın şekilde örneklerine rastlanılan bir zihniyettir. Bir takım metafizik varlık ve değerler yanında esas itibarıyla çıkar ve menfaatlerin yani hevânın ve hevesin insan tutum ve davranışlarında belirleyici bir üstün güç olarak ortaya çıkması, dolayısıyla ilahlaştırılması geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaygındır. Yine tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de insanlığın, içinde yaşadığı toplumsal yapıda sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri güç unsurları tarafından temsil edilen güce tazime dayalı bir yaşam biçimini ön plana çıkardığı bilinmektedir. Bunun dışında insanlığın inanç sisteminde, geleneklerinde ve göreneklerinde yaygın şekilde görülen sayısız batıl itikatlar, bununla irtibatlı kutsallar ve buna dayalı davranış biçimleri, tıpkı cahiliye dönemi Arap toplumunda olduğu gibi insanların günlük yaşamlarının önemli bir parçası olarak bugün de varlığını sürdürmektedir.

Hicaz bölgesinde tevhid inancının tarihi

Elimizde bulunan mevcut kaynaklardan hareketle Hicaz bölgesinde tevhid inancının temelleri Hz. İbrahim tarafından atılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, tevhidin bir simgesi olan Kâbe'nin temellerinin Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yükseltildiği vurgulanmakta⁴ ve bu topraklardaki muvahhid yapının o dönemden itibaren mevcut olduğuna işaret edilmektedir. Nitekim Hicaz bölgesi Araplarının aslında İbrahim'in dini doğrultusunda muvahhid oldukları tarzındaki yaygın gelenek, temelde Kur'an'ın bu ifadelerine dayandırılmaya çalışılmaktadır. Hz. İbrahim'e yönelik ilahi emrin özü Allah'a hiçbir şeyin ortak koşulmaması, yani şirkten uzak durulması ve tevhid inancının bir merkezi olarak beytin her türlü kirlenmeden, tevhid inancına muğayir tutum, tavır ve davranışlardan arındırılmasıdır.

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ
وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rûkû ve secde edenler için temizle” diye belirlemiştik.”⁵

Hz. İbrahim öncesi dönemde Hicaz bölgesinin dini yapısıyla ilgili bilgi verecek somut bir delilimiz mevcut olmamakla birlikte, Hz. İbrahim'in Mekke'ye ilişkin "... halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle besle"⁶ şeklindeki duasından hareketle o zamanda da yörede yaşayanlar arasında putperest kültüre mensup

⁴ Bakara 125-127.

⁵ Hac 26.

⁶ Bakara 126.

olanların varlığı anlaşılabilir.⁷ Bu durumda Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından temsil edilen monoteizmin, büyük ihtimalle yöredeki geleneksel kültür olan paganizmle mücadele ettiği ve bu iki unsurun, en azından belirli bir dönem yan yana varlıklarını devam ettirdikleri söylenebilir. Mevcut tarihsel kaynaklardan Hz. İbrahim'in yaşadığı dönemde (takriben M.Ö. 2000-1800 arası), başta Mezopotamya olmak üzere Ortadoğu'nun birçok bölgesinde temelde göksel cisimlerin tanrılaştırılmasına, naturalizme ve animizme dayalı bir politeizm ve paganizmin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Hicaz bölgesinin en azından MÖ 5.-4. yüzyıllardan itibaren bilinen sosyal ve kültürel yapısı dikkate alındığında, bu politeist, yani çoktanrılı ve pagan gelenekle Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından tebliğ edilen tevhid inancı arasındaki mücadeleyi sonradan politeizmin ve paganizmin kazandığı ve tevhid inancının Hicaz Araplarınca yörenin putperest kültürü içerisinde eritildiği anlaşılmaktadır.

Burada asıl üzerinde durulması gereken husus; geleneksel olarak kendilerini, monoteizmin simgesi olan Kâbe'nin kurucuları Hz. İbrahim'in ve oğlu Hz. İsmail'in varisleri olarak takdim eden Hicaz bölgesi Araplarının cahiliye geleneğiyle nasıl tanıştığı ve hemhâl olduğudur. Bir başka ifadeyle Hicaz bölgesi halkı Hz. İbrahim tarafından vaz olunan tevhid inancından nasıl ve neden yüz çevirmiş, nasıl müşrik bir toplum haline gelmiştir?

Paganizm ve politeizm Hicaz bölgesinde ne zaman ve nasıl başladı?

Arap yarımadasında politeizme ve paganizme oldukça erken dönemlerden itibaren rastlanıyor olmakla birlikte, Hicaz bölgesinde paganizmin ve politeizmin ne zamandan itibaren yaygınlaştığı konusunda elimizde çok fazla bir veri bulunmamaktadır. MÖ 5. 4. yüzyıllardan itibaren yöredeki politeist ve paganist yapının göstergesi olan bazı arkeolojik verilere rastlanmaktadır. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde ise çoktanrıcılık ve putperestlik Hicaz bölgesinde oldukça yaygındır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi fethettiğinde Kâbe ve civarında 360 kadar put bulunduğu anlatılmaktadır. Peki geleneksel olarak kendilerini, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in varisleri olarak takdim eden Hicaz bölgesi Araplarını putperestlikle kim tanıştırmıştır? Bu soruya cevap sadedinde bazı kaynaklarda Amr ibn Luhayy isimli bir kişiden söz edilir. İslâmi kaynakların birçoğu, yaşadığı zaman tam olarak bilinmeyen Amr ibn Luhayy isimli bir Mekke reisinin yaşadığı döneme kadar, Hicaz bölgesi Araplarının Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in tevhid inancını devam ettirdiklerine dair geleneksel düşüncüyü tekrar eder. Amr ibn Luhayy ise tevhid inancını bozan ve şirki yöreye getiren kişi olarak gösterilir. Çeşitli kaynaklarda yer alan bir hadiste, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Amr ibn Luhayy'yı cehennemde bağırırsaklarını sürüklerken gördüğü anlatılır.

⁷ Burada Hz. İbrahim ve İsmail öncesi dönemde Hicaz bölgesinin bomboş olduğu ve sonraki Hicaz bölgesi halkının tamamen İsmail soyundan türediği tarzındaki bazı geleneksel görüşleri şüpheyile karşılamak gerektiğini belirtmeliyim.

“‘Amr bin Luhay’ı ateşin içinde bağırsaklarını çekerken gördüm.’ **Çünkü o, bahîra, sâibe ve hâm bidatını çıkardı, İsmail’in dini değiştirdi ve putperestliği getirdi.**”⁸

İbnü'l-Kelbî (ö. 819 veya 821-822), İbn Hişam (ö. 833) ve el Ezrakî (ö. 858) gibi erken dönem İslâm âlimleri, Amr ibn Luhayy'ın⁹ bir hastalık nedeni ile Mekke'den Şam tarafına gittiğini ve Belkâ yöresindeki Moab'a geldiğinde buradaki yerli halkın (Amalika kabilesinin) putlara taptığını gördüğünü, dönüşünde bu putlardan bazılarını Mekke'ye getirdiğini ve halkın bunlara tapınmasını emrettiğini anlatırlar. Rivayetlere göre Amr'ın Mekke'ye getirdiği put veya putların en önemlisi, Hübel adı verilen büyükçe bir heykeldir.¹⁰ Amr, Hübel'in dışında diğer putları da (örneğin Vedd, Suva, Yağus, Yaûk ve Nasr) Araplar arasında tapınılmak üzere getirmiş ve böylelikle putperestliğin Araplar arasında yayılmasını sağlayan kişi olmuştur.

İbnu'l-Kelbi, bununla ilgili şöyle der: «Amr ibn Luhayy putçuluğu yayınca Araplar da putlara tapılar ve onları ilah edindiler.»¹¹ Ayrıca İbnü'l-Kelbi, Amr'ın aslında bir kâhin olduğunu, onu, putları Araplar arasında onlara tapınılmasını sağlamak üzere Hicaz'a getirmeye bir cinin sevkettiğini anlatır.¹²

Ne zaman yaşadığı tam olarak bilinemeyen Amr ibn Luhayy isimli bir kişiyi Arap paganizminin kurucusu ve Hz. İsmail'den itibaren devam edegelen monoteizmin bozulmasının baş sorumlusu olarak gösteren bu geleneksel görüş, ciddi bir takım problemlerle karşı karşıyadır. Öncelikle yüzyıllardır monoteist inanca bağlılığı devam ettiren bir toplumun, tarihin herhangi bir kesitinde bir kişinin dayatmasıyla ani bir dönüş yaparak politeizmi benimsediğini ve herhangi bir itiraz ve karşı çıkma olmaksızın kendi içinde putperestliği yaygınlaştırdığını düşünmek çok yüzeysel bir yaklaşım olur. Zira yabancı istilalar ve beraberinde gelen güçlü kültürel baskı ortamları gibi durumlar olmadıkça bir inanç sisteminden bir başka inanca geçiş ya da dönüşüm çok istisnai bir hadisedir. Özellikle de monoteist bir gelenekten politeizme ve tevhid inancından şirke geçiş yapan toplumların, en azından oldukça uzun bir zaman dönemine yayılan tedrici bir geçiş dönemi geçirmiş oldukları düşünülür. Örneğin Kur'an'da insanların peygamberlerin kendilerine ilettiği hak ve hakikat mesajına zamanla nasıl arkalarını döndüklerine ve sapkınlığa yöneldiklerine dair geçmiş toplumlardan çeşitli kıssalar anlatılır.

Amr ibn Luhayy, Hz. İsmail ve sonraki dönemlerde yaşayan muvahhidlerce yörede hâkim kılınmaya çalışılan monoteizme karşı bölgenin yerel kültürü olan paganizmi

savunan ve tevhide karşı mücadele eden birisi olabilir. İfade etmeye çalıştığımız hususu kısaca belirtmek gerekirse, Amr ibn Luhayy öncesi yörede paganizmin hiç olmadığını savunmak tutarsızdır. Zira geleneksel ifadelerde Amr'ın kuzeye seyahatinde karşılaştığı bir takım tanrı kültlerini kabule yatkın bir karakterde olması ve onun beraberinde getirdiği söylenen pagan kült unsurlarına Mekke ve civar bölge halkının kolay uyum göstermesi, çok önceki dönemlerden itibaren putperestliğin yörede mevcut olduğuna ve yöre halkının paganizme yatkın karakterine işaret eder. Ayrıca, Amr öncesi Hicaz'da paganizmin hâkim unsur olduğunu gösteren başka deliller de mevcuttur. Örneğin, el-Ezrakî'nin cahiliye dönemi Araplarının İsaf ve Naile kültüyle ilgili verdiği bilgiye göre, İsaf ve Naile putlarının yerleri önceden Safa ve Merve'de bulunmaktaydı ve hac için gelen Araplar ibadet maksadıyla bunlara el sürerlerdi. Amr ibn Luhayy, bu putların yerlerini değiştirerek birini Kâbe yanına, diğerini ise Zemzem kuyusu başına dikmişti.¹³ Dolayısıyla yukarıda naklettiğimiz Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen ifadede “Amr'ın Hz. İsmail'in dinini değiştirenlerin ilki” olduğuna dair ifadeyi, Amr ibn Luhayy'ın Hz. İsmail'in tesis etmeye çalıştığı tevhid dinini değiştirmeye çalışanlar arasında önde gelen, önemli birisi veya tevhide karşı mücadele edenlerin en şiddetlisi şeklinde anlamak kanaatimizce daha isabetli olur.

Tanrı tasavvurları

Cahiliye dönemi Arap dini politeist/çoktanrı yapıyla dikkati çeker. Yöredeki birçok çoktanrı geleneğin ortak özelliği olarak karşımıza çıkan animizm ve natüralizm Arap dini için de geçerlidir. Sayıları yüzleri bulan tanrısallıklar yukarıdan aşağıya piramitsel bir yapı bir panteon oluştururlar. Bu panteonda bazı tanrısallıklara inanan bireyin inanç ve ritüellerinde diğerlerine göre daha fazla yer verilir. Yöreden yöreye ya da kentten kente panteonda üst sıralarda yer verilen uluhiyetler değişir. Bunun dışında inanılan her uluhiyetin kadere hükmetme, verimlilik ve bereket sağlama, savaşta yardımcı olma, koruma, kollama ve benzeri etki ve işlev açısından ön plana çıkan bir karakteristik özelliği vardır, dolayısıyla söz konusu etki dikkate alınarak bu tanrısallıklarla iletişime geçilirdi. İnanılan tanrısallıkların biri haricinde hepsinin eril ya da dişi bir cinsiyeti olduğuna inanılırdı. Yalnızca Allah'ın cinsiyetinin olmadığı düşünülürdü. Esasen Allah, diğer sıradan uluhiyetlerden farklı olarak her türlü tahayyülden uzak şekilde düşünülürdü. O bir üstün güçtü; ilahlar ilahıydı.

a-) Üstün güç inancı

Üstün bir güç olarak Allah cahiliye inancının tanrılar panteonunun en tepesinde yer alan bir uluhiyettir. Allah mutlak aşkın olan bir üstün güçtür; dolayısıyla onunla

⁸ Bkn. Ahmet ibn Hanbel, Müsned, c. I, s.446; Buhari, Sahih, “Menakib”, 9, amel 11; Müslim, Sahih, “Cennet”, 50, 51. Ayrıca bkn. İbnü'l Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm (çev. Beyza Düşüngen, Putlar Kitabı) Ankara 1969, s. 51, İbn Hişam, Siret-i İbni Hişam Tercemesi, (çev. Hasan Ege), İstanbul 1985, c. I, s. 117.

⁹ Amr ibn Luhayy'la ilgili olarak bkn. Özeydin, A., “Amr b. Luhayy”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul s. 87-88.

¹⁰ Bkn. İbnü'l Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s. 27-28; İbni Hişam, Siret-i İbni Hişam, c. I, s. 117; el-Ezrakî, Ahbâru Mekke, çev. Y. Vehbi Yavuz, Kâbe ve Mekke Tarihi, İstanbul 1974, s. 106.

¹¹ Bkn. İbnü'l Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s.29, Ayrıca İbnü'l Kelbî ve İbni Hişam gibi yazarlar, Arapların Kâbe'yi tavaf sonrası hatıra olarak buradan bir taş almalarının ve buna zamanla tazimde bulunmalarının Araplardaki taşlara tazim etmenin ve puta tapıcılığın başlangıcı olduğunu iddia ederler. Bkn. Aynı eser, ss.26-27; İbn Hişam, Siret-i İbni Hişam, c. I, s. 118.

¹² İbnü'l Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s. 49.

¹³ el-Ezrakî, Ahbâru Mekke, s. 108.

ilgili her tasvir ve tanımlama onun yüceliğine aykırı görülür ve bu nedenle inanılan tüm ulûhiyetlerin tasvirleri ve putları yapılırken Allah'ın tasvirini yapmaktan uzak dururlardı. Arap müşrikleri Allah'ın yaratan, rızıklandıran, arzın ve içindekilerin sahibi, yedi kat göklerin ve arşın Rabbi olan, her şeyin mülkü elinde olan, koruyan ve kendisi korunmaya ihtiyacı olmayan yüce varlık olduğuna inanıyorlardı. Allah'ın yerin ve göğün yaratıcısı olduğu, güneşi ve ayı insanların hizmetine verdiği, gökten yağmur yağdırıp yeryüzüne bereket verdiği gibi hususları kabul ediyorlardı.

“Andolsun, onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka “Allah” diyeceklerdir. O hâlde nasıl döndürülüyorlar? Allah, kullarından dilediğine rızıkı açar da kısar da. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir. Onlara, “Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?” diye soracak olsan, mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. De ki: “Hamd Allah’adır.” Fakat onların çoğu akletmezler.”¹⁴

Yine onlara göre Allah o kadar yüce ve üstündür ki onun adına ya da onun adıyla kesilecek hayvanlardan yemek caiz olmazdı. Bu nedenle yemek maksadıyla kestikleri hayvanlara özellikle Allah'ın adını anmazlar ve Allah'ın adı anılarak kesilen şeylerden de yemezlerdi. Zira onların inancına göre üzerine Allah'ın adı anılmış olan bir şey artık Allah'ın hakkıdır ve ondan yemek haramdır. Nitekim Kur'an cahiliye Araplarının bu geleneğini reddeder ve eleştirir. Tam tersine kesilecek hayvanlar konusunda Allah'ın adının anılmasını şart koşar ve üzerine Allah'ın adı anılmayan ya da Allah'tan başkaları adına kesilen hayvanların etlerinden yenilmemesini ister.

“Eğer Allah'ın âyetlerine iman ediyorsanız, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyeceğinizi size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yemiyorsunuz? Halbuki O size, mecbur kalmanız dışında haram olan şeyleri genişçe açıklamıştır. **Doğrusu birçokları bilmeden keyiflerine uyarak insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Muhakkak ki, Rabbin, sınırı aşanları çok iyi bilir. ...** Üzerine Allah adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.”¹⁵

Cahiliye dönemi Arapları Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm adetleri gibi bazı geleneksel uygulamalarının Allah tarafından tesis edildiğine de inanırlardı. Kur'an, yukarıda değindiğimiz hadisi şerifte Amr ibn Luhayy tarafından başlatıldığı vurgulanan bu adetlerin Allah tarafından tesis edilmediğine dikkat çeker ve bunun Allah'a karşı yapılan bir iftira olduğunu vurgular.

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَثُرُوا هُمْ لَا يَعْقِلُونَ

“Allah Bahîre’den Sâibe’den Vasîle’den ve Hâm’dan hiç birini (meşru) kılmamıştır. Ancak inkâr edenler, Allah’a karşı yalan düzüp uyduruyorlar. Onların çoğu akıl erdirmez.”¹⁶

Bu adetler belirli durumlardaki bazı hayvanların kutsal addedilip bunların kesilmesi veya kullanılması gibi hususların yasaklanmasıdır. Cahiliye dönemi Arapları özel durumları nedeniyle tanrılara adanıp salıverilen bu hayvanları tabu olarak görmüşler; bunlarla ilgili yasakların ihlalinin kişiye ciddi kirlenmeler getireceğine inanmışlardır. Kaynakların verdiği bilgiye göre Bahîre, beş yavru veren, beşinci batın yavrusu erkek (ya da dişi) olan devenin, faydalanılmaktan vazgeçilerek kulağının yarılıp salıverilmesidir. Sâibe, dertten kurtuluş adağı olarak bir hayvanın faydalanılmaktan vazgeçilip putlara adanarak başıboş bırakılmasıdır. Vasîle, koyunun erkekli dişili ikiz doğurması durumunda dişiden dolayı erkek hayvanın da kurban edilmemesi ve Hâm ise on batın döl veren erkek devenin sırtına yük vurulmaması, başıboş bırakılarak yayılması ve su içmesinin engellenmemesidir.¹⁷

Kur'an bu adetlerin dışında Arap putperestlerin bazı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a hisse ayırmalarına dayalı geleneklerine de değinmekte ve bunu eleştirmektedir.

“Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a bir hisse ayırmakta ve kendilerince: “Bu, Allah'a ait; şu da ortaklarımıza ait” demektedirler. Ortakları için olan hisse Allah'a ulaşmamakta, fakat Allah'a ayrılan hisse ortaklarına ulaşmaktadır. Verdikleri hüküm ne kötüdür.”¹⁸

“Zanlarınca dediler ki: “Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtına binilmesi yasaklanmış hayvanlar.” Bir kısım hayvanları da üzerlerine Allah'ın adını anmadan boğazlarlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Allah onları iftiralarıyla cezalandıracaktır. Dediler ki: “Bu hayvanların karınlarındakiler sadece erkeklerimize ait olup kadınlarımıza haramdır”. Eğer ölü doğarsa o zaman hepsi onda ortaktır. Bu nitelemelerinden dolayı Allah onların cezasını verecektir. Çünkü O hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.”¹⁹

Kur'an, Arap müşriklerinin bu Allah inancının hastalıklı bir inanç olduğuna dikkat çeker. Bu, onlar tarafından Allah'ın gereği gibi takdir edilememesidir.

مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Şüphesiz Allah güçlüdür, yücedir.”²⁰

“Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle

¹⁴ Ankebût 61-63.

¹⁵ En'am 118-121.

¹⁶ Maide 103. Ayrıca bkn. En'am 136-139.

¹⁷ Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm için bkn. İbn Hişam, Siret-i İbni Hişam, c. 1, s. 130-131.

¹⁸ En'am 136.

¹⁹ En'am 138-139.

²⁰ Hacc 74.

O'nun elindedir; gökler sağ eliyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından münezzehtir, yücedir.”²¹

Müşriklerin *Allah'ı gereği gibi takdir edemediklerine* dikkat çekilmesi oldukça önemli bir vurgudur. Aslında Cahiliye dönemi Araplarının Allah'a inandıkları ve Allah'ın varlığını inkâr etmedikleri bilinmekle birlikte onların inandıkları Allah, İslâm'ın tevhid öğretisi bağlamında tanımladığı ve inanmamızı istediği Allah değildir. Onların inancında yer verdikleri üstün güç olarak Allah; her şeyi yaratan, evrendeki bazı olaylara düzen veren, ancak bundan sonra yüceliğinden dolayı bütün evrenden, âlemden ve insandan elini eteğini çeken –hâşâ- emekliye ayrılmış bir Tanrıdır. Her şeyi yarattıktan rızıklandırdıktan ve bir düzen verdikten sonra adeta kendi köşesine çekilmiş bir durağan varlıktır (*deus otiosus*). Sanki Aristo'nun tanrısı gibi... Varlığa ilk hareketi verip sonra kenara çekilen bir yüce varlık... Deizmin tanrısına benzeyen bir aralık... Böylelikle Arap müşrikleri aslında Allah'ın evrenle ve insanla olan ilişkisini, O'nun her daim hâkimiyet ve egemenliğini, müdahale ediciliğini ve yargılayıcılığını reddetmektedirler. Bir taraftan inandıkları bu üstün gücü, yani Allah'ı yüceliğinden dolayı doğrudan ulaşılamaz bir Tanrı olarak düşünürken diğer taraftan birçok şeyi, kişiyi ve grubu; gelenek göreneklerini, kabile değerlerini, soylularını, zenginlerini, güç sahiplerini, atalarını ve din adamlarını bireysel ve sosyal yaşamlarında belirleyici ve yönlendirici güce sahip olan egemenler olarak kabul etmekte, bunları Allah'a ortak koşmaktadırlar.

b) İkincil uluhiyetler/metafizik varlıklar

Cahiliye dönemi Arap inancında dikkat çeken hususlardan bir diğeri panteonun tepesinde yer alan ve mutlak aşkınlığı nedeniyle yarattığı evrenle ve insanla doğrudan ilgilenemeyecek kadar yüce olduğu kabul edilen Allah'la birlikte sayıları yüzlerle ifade edilen ikincil uluhiyetlere de yer verilmesidir. Arap müşrikleri bu uluhiyetlere, onların Allah katından kendilerine şefaate edecekleri ve kendilerini Allah'a ulaştıracakları gerekçesiyle tapındıklarını söylemekteydiler.

“Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “işte bunlar Allah katında bizim şefaathçılarımızdır” diyorlar. De ki: “Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.”²²

Bu ikincil metafizik varlıklar/uluhiyetler arasında özellikle dördü, Kur'an'da ismen bahsedilen Lat, Uzza ve Menat ile Hübel Mekke ve civarındaki halkın inancında etkiliydi.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى

وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى

“Gördünüz mü? Haber verin; Lat ve Uzza'yı. Ve üçüncü (put) olan Menat'ın herhangi bir güçleri var mı?”²³

Cahiliye dönemi Araplarının tanrılar panteonunda önemli bir yere sahip olan bu üç tanrıça, yani Lat, Uzza ve Menat, yüksekte uçan kuğulara benzetilir ve Kâbe tavaf edilirken “onlar ulu kuğulardır...” şeklinde bu putlar anılırlardı.²⁴ Lat, Menat ve Uzza, yukarıda da değindiğimiz gibi Araplarca “Allah'ın kızları” olarak da isimlendirilmekteydi.²⁵ Bu tanrıçaların “Allah'ın kızları” diye adlandırılmaları, Araplarca bunların Allah'la doğrudan akrabalık ilişkileri olan varlıklar şeklinde algılanmakta olduğunu gösterebileceği gibi, “Allah'ın kızları” deyimini “ilahi varlıklar” anlamında da kullanılabilir. Zira herhangi bir talihsizlik ya da kötülüğü ifade etmek için *benâtü'd-dehr* ifadesini kullandıkları gibi, Araplar, Allah'ın kızları deyimini de yüce tanrıyla veya tanrısal âlemle bir ilişkiyi ifade etmek amacıyla “ilahi varlıklar” anlamında kullanmış olabilirler.²⁶

Lat, Sakif kabilesinin -Mekkelilerin de tazimde bulunduğu- bir tanrıçasıydı. Onun kült merkezi Taif'teydi ve burada tanrıça Lat'ın dört köşeli düz bir kaya parçasından ibaret olan bir putu vardı. Ayrıca bu putun etrafında onun adına yapılmış olan ve “Taif Kâbe'si” olarak bilinen bir *beyt* mevcuttu²⁷. Hz. Peygamber (s.a.v.), yöre İslâm hâkimiyetine girdiğinde Ebû Süfyan ibn Harb ile Muğire ibn Şube'yi göndererek burayı yıktırdı²⁸. Lat kültü cahiliye dönemi Arapları arasında oldukça yaygındı. Bu nedenle Kur'an'ın yanı sıra onun isminden çeşitli hadislerde de bahsedilir²⁹. Araplar Lat'a nispeten Zeydullat (Lat'ın yetiştirdiği) ve Teymullat (Lat aşığı) gibi şahıs isimleri kullanırlardı³⁰. Klasik kaynaklarda, Lat isminin nereden geldiği ve Lat'a tapınmanın nasıl başladığı konusunda çeşitli görüşler yer alır. Bunlara göre Lat ismi, “karıştırmak” manasına gelen Arapça *lett* kökünden türetilmiştir. Rivayetlere göre, eski zamanlarda adamın biri Mekke'ye giden hac yolu üzerinde bir taşın üzerinde oturur ve hacılar gelip geçerken onlara yağ ile kavutu karıştırmak suretiyle yemek yapar yedirirmiş. Bu adamın ölümünden sonra, onun üzerine oturduğu bu taş onun anısına kutsallaştırılmış ve bu taşla, karıştırmak kökünden gelen Lat ismi verilmiş. Hicaz bölgesine paganizmi getiren kişi olduğu söylenen Amr ise, sonradan “Lat sizin

²³ Necm 19-20.

²⁴ Bu putların bu şekilde anılması hususu İslam tarihinde Garanik hadisesi olarak adlandırılan olayda da karşımıza çıkmaktadır. Bkn. Cerrahoğlu, İ., “Garânik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, s. 362.

²⁵ Bkn. Necm 19-23.

²⁶ Bkn. Armstrong, K., *A History of God*, Mandarin Paperbacks, London 1995, s. 172.

²⁷ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 30-31; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. 1, s. 125.

²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 31; İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, Haydarabad 1361/1942, s. 315.

²⁹ Bkn. Müslim, “Fiten ve Eşrati's-Saat”, 52; “İman”, 5; Buhari, “Surat”, 15.

³⁰ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 31.

²¹ Zümer 67.

²² Yunus 18. Ayrıca bkn. Zümer 43-44; Mü'minin 86,88.

Rabbinizdir; o bu taşın altına girdi” diyerek halkın bu taşta tapınmasını sağlamıştır³¹. Bir başka rivayette ise Lat teriminin hacılara yemek yediren bu adamın ismi olduğu iddia edilir³².

Uzza ise Kureyş, Kinane oğulları ve diğer birçok Arap kabilelerinin tapındığı bir tanrıçaydı. Kureyş kabilesi Uzza'ya tapınmaya özel bir önem atfederdi. Çeşitli hadis kaynakları Uhud savaşı sonrası Ebû Sufyan'la Müslümanlar arasında yaşanan söz düellosunda Ebû Sufyan'ın, Hübel'in yanı sıra Uzza'yla da övünerek Müslümanlara karşı üstünlük taslamaya çalıştığını rivayet etmektedir.³³ Cahiliye döneminde Uzza kültünün merkezi Nahle'ydi. Burada bulunan üç büyük dikenli ağaç (samure ağacı) Uzza'yı temsil etmekteydi.³⁴ Kitabü'l-Asnâm' da yer alan Zeyd ibn Amr ibn Nüfeyl'e ait bir şiirde, Uzza ve iki kızından bahsedilmektedir.³⁵ Bu şiirde geçen “Uzza ve iki kızı” ifadesi, muhtemelen bu üç dikenli ağacı (birisini Uzza, diğerleri ise onun kızları şeklinde) kastetmektedir. Rivayetlere göre bu ağaçların yanında tapınmak için bir beyt ve kurban sunmak için bir sunak (gabgab) yapılmıştı.³⁶ Araplar arasında Uzza kültünün yaygınlaşması Lat ve Menat kültleri sonrasına rastlar. Zira İbnü'l-Kelbi gibi kaynakların verdikleri bilgilere göre cahiliye Araplarında görülen Lat ve Menat'a nispet edilen şahıs isimleri, Abduluzza (Uzza'nın kulu) gibi Uzza'ya nispet edilen isimlerden daha öncedir.³⁷

Cahiliye Araplarının tazim ettikleri bir başka ulûhiyet ise Menat idi. Rivayetlere göre Menat, Amr ibn Luhayy'ın Orta Arabistan'da paganizmi yayması üzerine Arapların tapınmaya başladıkları tanrılar arasında en eskisiydi³⁸. Başta Medine'nin Evs ve Hazrec kabileleri olmak üzere, Kureyş de dâhil yöredeki bütün kabileler tarafından kaza ve kader tanrıçası olarak tapılan Menat, Mekke ile Medine arasındaki sahilde el-Musallal bölgesinde Kudayd denilen yerde bulunan dikili taş şeklindeki bir put ile temsil olunmaktaydı.³⁹ Araplar tanrıça Menat'a nispeten Zeydülmenat (Menat'ın yetiştirdiği), Abdulmenat (Menat'ın kulu), Avfumenat (Menatın aslanı ya da misafiri) Sadmenat (Menat'ın parlaklığı) gibi şahıs isimleri kullanırlardı.⁴⁰ Diğer tanrısal varlıklar konusunda olduğu gibi, Menat putu için de takdimeler sunulur ve onun için telbiye getirilirdi.⁴¹

³¹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 112-113.

³² Buhârî, “Tefsir”, 287.

³³ Buhârî, “Cihad ve's-Siyer”, 163; “Megâzî”, 17. Uzza ismi diğer bazı hadislerde de yer almaktadır. Bkn. Müslim, “Fiten ve Eşrâti's-Saat”, 51; “İman”, 5.

³⁴ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 35; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 113.

³⁵ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 33.

³⁶ Aynı eser, s. 32. Bazı kaynaklar, bunların yanı sıra orada Uzza'yı temsilen bir put (vesen) bulunduğunu da ifade ederler. Bkn. İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, s. 315. İbnü'l-Kelbi'nin eserinde Hz. Muhammed'in de risalet öncesi dönemde Uzza'ya bir koyun kurban takdimesinde bulunduğu şeklinde bir rivayet yer alır. İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 32.

³⁷ Krs. İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 31-32.

³⁸ Aynı eser, s. 29.

³⁹ Aynı eser, s. 29-30; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 125; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 112.

⁴⁰ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 29, 31; Reşit el-Cemilî, *Tarihu'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve Asri'l-Da'veti'l-İslâmiyyeti*. Beyrut 1972, s. 225.

⁴¹ Bkn. Müslim “Hadd”, 263; İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 29-30.

Arap tanrılar penteonunda yer alan varlıklardan bir diğeri ise Hübel'di. Araplarca savaş ve yağmur tanrısı olarak tapınılan Hübel'in, Amr İbn Luhayy tarafından kuzeyden getirildiği düşünülür. Kâbe'nin içindeki bir su kuyusunun başında bulunan, sağ eli kırık bir insan şeklinde kırmızı akik taşından yapılmış bir heykelinin olduğu anlatılır. Araplar bu kırık elin yerine altından bir el yaparak heykeli onarmışlardı.⁴² Putu, Kâbe'de ve avlusunda bulunan putların en büyüğü olan Hübel'e tapınmaya Araplar özel bir önem atfederlerdi. Örneğin, Uhud savaşında Ebû Sufyan “yüce ol Hübel” diyerek onunla Müslümanlara karşı övünmüştü. Yine Abdulmuttalib, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) babası Abdullah için Hübel'in putu önünde fal oku çekmişti.⁴³ Lat, Uzza ve Menat gibi diğer tanrısal varlıkların taş, kaya parçaları ya da ağaçlarla sembolize edilmesine karşılık, Hübel'in insan şeklindeki bir figürle temsil edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Amr ibn Luhayy tarafından kuzeyden getirilerek Kâbe'ye yerleştirildiği söylenen Hübel, bu özelliğiyle Hicaz bölgesinin diğer tanrı kültlerinden bir farklılık gösterir.

Bu dört önemli ulûhiyetin yanı sıra cahiliye dönemi Arapları daha başka birçok tanrı ve tanrıçaya da panteonlarında yer vermişlerdir. Cahiliye dönemi ulûhiyetlerinden İsaf ve Naile, Kâbe mevkiinde bulunan dikili taş şeklindeki iki put ile temsil edilmekteydi. el-Ezrakî'nin verdiği bilgiye göre, bu dikili taşlardan birisi Safa'da diğeri ise Merve'deydi. Hac maksadıyla Mekke'ye gelerek Safa ile Merve arasında dolaşanlar ibadet maksadıyla bunlara el sürerlerdi. Amr ibn Luhayy sonradan bunların yerlerini değiştirmiş; birini Kâbe yanına, diğerini ise Zemzem kuyusunun başına dikmişti.⁴⁴ Araplar, İsaf ile Naile'nin iki sevgili olduğuna inanırlardı, rivayete göre, bunlar Kâbe içerisinde zina ettiklerinden dolayı taşta dönüşmüşler ve onları bu halde bulan Araplar önce bunlara ibret amacıyla bakmışlar, sonradan ise tapınmaya başlamışlardı.⁴⁵ Cahiliye döneminde İsaf ve Naile, başta Kureyş ve Huzaa kabileleri olmak üzere, Kâbe'yi haccetmeye gelen bütün Araplar tarafından tapınılan tanrısal varlıklardı.

Huneyn istikametinde Mekke'den Taif'e giden yol üzerinde bulunan büyükçe yeşil bir ağaçtan ibaret olan Zât-ı Envât'a Araplar kurban keser ve tazim ederlerdi. ⁴⁶ Kaynaklarımızda Zâtı Envât'la ilgili ilginç bir hadis rivayeti de bulunmaktadır. Buna göre ashâbı kiram Rasulullah (s.a.v.) ile birlikte Huneyn seferine çıktığında, müşriklerin “Zâtı Envât” dedikleri, kutsiyetine inandıklarından dolayı silahlarını altında kuşandıkları ve ona ibadet ettikleri ağacın bulunduğu mekândan geçerken henüz yeni İslam'a girmiş olan birileri ona (sav): “Ey Allah'ın Rasulü! Bize de onların

⁴² İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 36; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 122; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 110.

⁴³ Buhârî, “Cihad ve's-Siyer”, 163; İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 36.

⁴⁴ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 108.

⁴⁵ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 28; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 108; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 122-123; İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, s. 311.

⁴⁶ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 116-117. Zât-ı Envât terimi, belirli bir tanrısal varlığın özel ismi olmaktan ziyade, tanrısal varlıkla ilgili bir niteleme olabilir. Nitekim Güney Arabistan'da güneş tanrıçası olarak tapınılan ulûhiyet, Zât-ı Himyâm (parlayan ışık saçan) ve Zât-ı Ba'dan (uzaklarda, ötelerde olan) gibi zât önekiyle başlayan çeşitli isimlerle isimlendirilir.

Zatı Envat'ı gibi bir ağaç tayin et" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.): "Allahu Ekber! Yine aynı yol. Yemin ederim ki, İsrailoğullarının Musa'ya "Ey Musa! Bunların ilahları gibi bize de bir ilah yap" dedikleri gibi diyorsunuz. Şüphe yok ki siz, sizden önceki kavimlerin yolundan yürüyeceksiniz" cevabını verdi.⁴⁷

Kureyşlilerce tapınılan bir başka tanrı Menaf'tı. İbnu'l-Kelbi'nin ifadesine göre putunun dikili olduğu yer tam olarak bilinmeyen Menaf adına Araplar, Abdumenaş gibi şahıs isimleri kullanırlardı. Onun putuna hayızlı kadınlar yaklaşamaz ve dokunamazdı.⁴⁸ Bir diğer tanrısal varlık ise Safa tepesinde bulunan ve muhtemelen dikili bir taş şeklinde olan Nuheyk isimli bir puttu. Araplar Nuheyk'e rüzgâr tanrısı olarak ibadet ederlerdi. Merve tepesinde ise Mutimu't-Tayr (kuşları yediren) isimli bir başka put vardı. el-Ezrakî, bu her iki putu da Amr ibn Luhayy'ın buraya dikmiş olduğunu söyler.⁴⁹

Cahiliye dönemi Arap tanrılarının bir kısmı ise Arapçadaki "zû" önekiyle başlayan isimlerle isimlendirilirdi. "Züşşerâ, Züllübâ, Zülkaffeyn, Zülhalasa ve Zülkaabat" bunlar arasında sayılabilir. İsmi "Şara'lı" ya da "Şara'nın sahibi" anlamına gelen Züşşerâ, Ezd soyundan el-Haris ibn Yaşkur ibn Mubassir oğullarının putuydu.⁵⁰ Bu uluhiyet ileride kendisinden bahsedeceğimiz Nebatilerin üstün tanrısı Duşara ile yakından irtibatlı görünmektedir. Züllübâ ise , doğuda Abdulkays kabilesinin Zülkaffeyn (iki elli) ise Huzaa ve Devs kabilelerinin tanrılarıydı.⁵¹ Devs ve Becile gibi kabilelerin tapındıkları bir başka uluhiyet olan Zülhalasa (sarmaşıklı) Mekke ile Yemen arasında yer alan Tabâla'da, üzerinde bir çeşit taş figürü oyulmuş beyaz bir dikili taş ile temsil edilirdi. Ayrıca bu dikili taş etrafında Zülhalasa adına bir de *beyt* bulunmaktaydı.⁵² Zülkaabat (kare evlerin sahibi) ise Sindad'da Bekr ve Tağlib kabilelerinin tapındıkları bir puttu.⁵³ Arapça zû ön ekiyle başlayan bu isimlerin her biri, ilgili tanrının bizzat özel ismi olmaktan ziyade o uluhiyeti niteleyen bir sıfat olabilir. Muhtemelen bu durumda "Şara'lı ya da Şara'nın sahibi", "iki elli" ve "sarmaşıklı" gibi anlamlara gelen isimler Araplarca tapınılan çeşitli tanrılara ilişkin nitelemeler olarak kabul edilebilir.

Kur'an'da Nuh kavmiyle ilişkili olarak isimleri anılan ve Nuh'un içinde yaşadığı toplumun ilahları olarak zikredilen Vedd, Süva, Yağus, Yaûk ve Nasr da cahiliye dönemi Araplarınca tazim edilmekteydi⁵⁴. Bunlardan Vedd, Kelb ve Kuzaa kabileleri tarafından tapınılır ve Dumetu'l-Cendel'de erkek savaşçı suretindeki büyükçe

bir heykelle tasvir edilirdi. Süva, Batn-ı Nahle bölgesinde bulunan Huzeyl ve Kinane kabilelerinin putuydu. Tabarsî, bunun kadın surelindeki bir put olduğunu söylemektedir⁵⁵. Yağus'a Mezhec, Mudar ve Havazin kabileleri, Yaûk'a Hemdan ve Havlan kabileleri, Nasr'a ise Himyerliler tapınmaktaydı. Tabarsi bunlardan Yağus'un aslan, Yaûk'un at, Nasr'ın ise kartal suretinde yapılmış olduğunu söyler⁵⁶. Tapındıkları tanrısal varlıkları genellikle dikili taş ve kayalar ya da çeşitli ağaçlar gibi temsili olmayan soyut ifadelerle sembolize eden Arapların, Kur'an'da Nuh kavminin putları olarak zikredilen bu tanrısal güçlerle ilgili hayvan ve insan suretli putlara sahip olmaları dikkat çekicidir. Hicaz bölgesi ve civarında genellikle tanrı ve tanrıçalarla ilgili soyut figürlerin hâkim unsur olduğu göz önünde bulundurulduğunda, insan suretindeki bir figür ile temsil olunan Hübel putu gibi, Vedd, Süva, Yağus, Yaûk ve Nasr gibi insan ve hayvan suretindeki putlarının da yöreye dışarıdan getirilmiş olduğu söylenebilir.

Arap müşriklerinin ikinci dereceden uluhiyetlerinin büyük bölümünün çeşitli gök cisimlerinin kişileştirilmiş halini temsil etmekte olduğu dikkati çeker. Özellikle ay ve güneş, cahiliye dönemi Araplarının ilahlaştırdıkları gök cisimleri arasındadır.

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

"Gece, gündüz, güneş ve ay Allah'ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah'a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin."⁵⁷

Yıldız ve gezegen kültü kuzeyinden güneyine hemen hemen bütün Arabistan bölgesinin ortak bir özelliği olarak Hicaz bölgesi putperestleri arasında da oldukça yaygındır. Nitekim Abduşşems (güneşin kulu veya güneşin kölesi) ismi, cahiliye döneminde yaygın olarak kullanılan şahıs isimlerinden birisidir.⁵⁸ Ayrıca Beni Temim kabilesinin Şems adı verilen bir tanrısının olduğu ve kabilenin onun adına bir de mabet yaptığı bilinmektedir.⁵⁹

Cahiliye dönemi Araplarının gök cisimlerinden başka, melekler ve cinler gibi varlığı kabullenilen her türlü metafizik varlığa da uluhiyet atfettikleri bilinir. Kur'an'da yer alan çeşitli ifadelerde, cinlerin ve meleklerin Araplarca üstün güç olarak düşünülen Allah'ın akrabaları olarak görüldüğü belirtilmekte ve bu düşünce şiddetle reddedilmektedir⁶⁰. Tıpkı gök cisimlerinin tanrılaştırılması konusunda olduğu gibi,

⁴⁷ Tirmizi, fiten, 18

⁴⁸ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 38-39.

⁴⁹ el-Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, s. 111-112.

⁵⁰ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 42.

⁵¹ Aynı eser, s. 41; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, s. 317.

⁵² Bkn. İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 40-41; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 127; Buhari, "Cihad ve's-Siyer", 153, "Meğâzi", 64; "Menâkıbü'l-Ensâr", 20; Müslim, "Fiten ve Eşrâti's-Saat", 51.

⁵³ İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 129.

⁵⁴ Nuh 23. Krş. İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 49-51; Buhari, "Tefsir", 329; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 119-121. Ayrıca Bkn. Smith, W. Robertson, *The Religion of the Semites*, Landon 1894, s. 37, 226; Eph'al, I., *The Ancient Arabs Nomads on the Fertile Crescent 9th-5th Centuries B.C.*, Jerusalem 1982, s.121.

⁵⁵ Bkn. Dayf, Ş., *Târihu'l-Edebi'l-Arabiyyi el-Asru'l -Câhiliyyu*, Kahire (t.y.) s. 91 (Tabarsî'nin Mecmau'l-Beyân li Ulûmi'l-Kur'an başlıklı eserinden naklen).

⁵⁶ Aynı eser, s. 91.

⁵⁷ Fussilet 37.

⁵⁸ Çağrıncı, M., "Arap (İslam'dan Önce Araplarda Din)", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul, s. 318.

⁵⁹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, s. 316.

⁶⁰ Bakara, 116; En'am 100; Nahl 57; Zuhurf 16-20.

yüce tanrıya oğullar ve kızlar isnat etme hususunun da eski devirlerde başta kuzey bölgeleri olmak üzere bütün Arabistan'da yaygın bir durum olduğu bilinmektedir.⁶¹

Atalar Kültü

Cahiliye dönemi Arap geleneğinde en dikkat çekici özelliklerden birisi atalar kültürüdür. Esasen atalar kültürü yalnızca Hicaz bölgesi halklarının değil geçmişten günümüze bütün cahiliye toplumlarının dikkat çekici karakteristik bir özeliğidir. Atalar kültürü toplumda cari olan geleneğin, göreneğin, törenin ve geçerli sosyal siyasal ve kültürel yapının en temel dayanağıdır. Babadan oğula geçen değer yargılarının ve tüm doğru ve yanlış kabullenmelerinin temel referansıdır. İnsanlar arasında belirleyici olan etnik ve kültürel aidiyetin devamını sağlayan önemli bir faktördür. Hicaz bölgesi halkı için bu faktör mevcut statükonun korunması ve kabilesel, siyasal, ekonomik ve askeri gücün sürdürülmesi açısından da oldukça önemlidir. Statüko ve miras alınan dinsel yapı bireylerle, toplumla geçmişin, ataların arasındaki en köklü köprü olarak görülmüş ve bu nedenle atalardan miras alınan gelenek sıkıya sahiplenilmiştir. Statükoyu sahiplenip korumak ve bu doğrultuda geçmişten miras kalan dinsel yapıyı muhafaza etmek, aynı zamanda rakipler arasında siyasal üstünlüğün bir garantisi olarak da görülmüştür.

Atalar kültürünün, geçmişten geleceğe nesilleri birbirine bağladığına ve etnik bilincin güçlü şekilde devamına katkı sağlayan bir köprü görevi üstlendiğine de inanılmıştır. Bu nedenle olsa gerek, cahiliye Arapları için ataların yolundan gitmek, geçmişte geleceğe bağlamak açısından olmazsa olmaz olarak görülmüştür. Onlara göre, bir inancın haklılığı ya da doğruluğu, kalplere, vicdanlara ya da akıllara hitap etmesiyle değil, ataların izinde gidip gitmemeyeyle ölçülürdü. Dolayısıyla Kur'an mesajına, atalardan miras alınan sosyal ve siyasal yapıyla bunun ayrılmaz bir parçası olan geleneksel dini yapıya karşı çıktığı, ataların yolunu eleştirdiği için itiraz edildi. Müşrikler için babalarını üzerinde buldukları, atalarından miras aldıkları din, temel inançlarının ve yaşamlarının temel referansıydı. Kur'an'ın bunu eleştirmesi, sorgulaması ve reddetmesi onlar için kabul edilemezdi.

"Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve elçiye gelin" denildiğinde, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler. (Peki,) Ya ataları bir şey bilmiyor ve hidayete ermiyor idilerse?"⁶²

Müşrik Araplar için ataların yolu ve mirası sorgulanmadan kabul edilmesi gereken bir referans ve üzerinde bulundukları tüm sapkınlıklara ve yanlışlara önemli bir meşruiyet zeminiydi.

"Kötü (çirkin) bir şey yaptıkları zaman: "Babalarımızı onun üzerinde bulduk (onlardan

böyle gördük) ve Allah onu bize emretti." dediler. De ki "Muhakkak ki; Allah, fahşayı (kötülüğü, çirkinliği) emretmez. Allah'a bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"⁶³

Bu nedenle atalar kültürünün cahiliye dönemi Arapları üzerinde aslında en belirleyici faktör olduğu söylenebilir. Zira bu kültür, bütün inançlarının, değer yargılarının, geleneklerinin, göreneklerinin ve sosyal ve siyasal sistemlerinin temel belirleyici konumundadır. Her türlü meşruiyetin ana kaynağı konumundadır; sorgulanmaması gereken bir referans olarak kabul edilmiştir.

Vahiy ve Peygamber Tasavvurları

Cahiliye dönemi Arap dininde vahiy ve risalet inancının var olduğu, ancak Allah'tan kaynaklanan bir vahiy olarak Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine mesafeli durdukları bilinmektedir. Arap putperestler kitab geleneğine sahip olan ve *ehli kitab* olarak adlandırılan Yahudilerle ve Hristiyanlarla bir arada yaşamaktaydılar. Bunlardan Yahudiler, Yesrib, Hayber ve Fedek gibi bölgelerde Hristiyanlar ise Necran ve Gassan bölgelerinde bulunmaktaydı. Bundan başka ciddi bir ticaret uğraşısı içinde olan Hicaz halkının güneyden kuzeye birçok ticaret ve kültür merkeziyle yakından ilişkili oldukları ve buralardaki dinsel/kültürel yapıyı bildikleri de bir gerçektir. Ehli kitab olarak adlandırılan Yahudilere ve Hristiyanlara karşı Arap putperestleri ise ümmiler olarak adlandırılmışlardır. Ümmi terimi ehli kitab olmayan anlamına kullanılan bir kavramdır. Zira Kur'an'da bu terimin yer aldığı ifadeler dikkate alındığında, bunun, okuma yazma bilmeyen anlamına değil, Hz. Muhammed'in muhataplarından ehli kitab kategorisinde olmayan ve geleneksel Arap inancını benimseyen kimse/kimseler anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁴ Nitekim Âl-i İmrân suresinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitap eden bir ifade "kitab verilenlere ve ümmilere deki..."⁶⁵ denilerek, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) karşısındaki insanların ana olarak iki grupta toplanmakta olduğuna dikkat çekilmiştir. Benzer şekilde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "ümmiler içerisinde onlara gönderilen bir resul" olduğu da vurgulanmaktadır.⁶⁶ Ümmiler olarak Arap müşrikleri dinsel olarak Hz. İbrahim'in mirasını sahiplendikleri iddiasındadırlar. Hatta bu çerçevede haram aylarla ilgili geleneklerinden hac ibadetlerine kadar birçok hususu Allah'ın tesis etmiş olduğu dinin gerekleri olarak icra ettikleri kanaatindedirler. Kur'an birçok ifadesinde onların bu iddialarını yalanlar. Hz. İbrahim'in bir müşrik olmadığını, Allah adına icra etmekte oldukları birçok şeyin de Allah'ın emrettiği şeyler olmadığını vurgular.⁶⁷

Arap müşriklerinin vahye ve risalete yönelik inkâr ve yalanlamaları Kur'an ve Hz.

⁶³ A'raf 28.

⁶⁴ "... içlerinde birtakım ümmiler vardır ki, Kitabı bilmezler; bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. ..." Bakara, 2/78

⁶⁵ Âl-i İmrân 20

⁶⁶ Cuma 2. Ayrıca bkn. Bakara 78.

⁶⁷ Bkn. Ali İmran 67; Maide 103.

⁶¹ Sarıkçıoğlu, E., "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler", İslâmi Araştırmalar, 1, 1986, s. 28.

⁶² Maide 104.

Muhammed (sav) bağlamındadırlar. Onlar Kur'an vahyine karşı çıkmaktadırlar. Kur'an'a yönelik temel itirazları onun *esâtîru'l-evvelîn* yani "eskilerin söylenceleri" olduğudur.

"Onlara karşı âyetlerimiz okunduğu zaman, "Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin söylencelerinden başka bir şey değildir" dediler."⁶⁸

Burada eskilerin söylenceleri olduğunu iddia ettikleri hususlar Kur'an'da Allah'ın âyetleri olarak kendilerine bildirilen hususlardır. Onlara göre buna benzer şeyler daha önceden de zaman zaman söylenegelmiştir; dolayısıyla bir orijinalitesi ve gerçekliği söz konusu değildir. Onlara göre Kur'an olsa olsa uydurulmuş bir mesajdır, bir büyüdür.⁶⁹

Kur'an'ın Allah'tan kaynaklanan bir kitab olmasına yaptıkları itirazın bir benzerini Hz. Muhammed'in (s.a.v.) risaleti için de yapmışlardır. Onlara göre Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği gerçek değildi; o büyülenmiş ve cinlenmiş bir kişiydi.⁷⁰ Burada esasen müşrikler, risaletin kendisine değil, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risalet göreviyle görevlendirilmiş olmasına itiraz etmekteydiler. Öyle ki onlara göre, içinde yaşadıkları toplumda servet, silah ve adam gücü ve siyasal etkinlik açısından diğerlerinden bir üstünlüğü olmayan bir kişinin peygamber olması da düşünülemezdi. Peygamberlik olsa olsa sahip oldukları güç ve kuvvet ile toplumda öne çıkan bazı şahıslar için düşünülebilirdi. Nitekim onların bu konudaki tutumları Kur'an'daki bir âyetle şöyle dile getirilmektedir:

"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?" dediler. Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? ..."⁷¹

Mekkeli müşriklerin burada Peygamberliği yakıştırdıkları kişiler Mekkeli Velid ibn Muğîre ile Tâifli Urve ibn Mes'ûd es-Sekaff idi. Onlar Hicaz bölgesinin bu iki önemli kentinin en varlıklıları ve güçlüleri olarak bilinen bu iki şahıs dururken, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olmasını içlerine sindiremiyorlardı. Çünkü bu durum, yaşadıkları toplumda belirleyici olan güç algısına aykırıydı. Oysa yukarıdaki âyeti kerimeye de yansıdığı şekilde, risalet görevi Allah'ın bir rahmetidir ve Allah'ın rahmetini paylaşmak ya da bu rahmetin kime yönelik olup olmaması insanın görevi değildir; Allah rahmetiyle dilediğini nimetlendirir.

"Ne Ehli Kitaptan inkâr edenler ne de müşrikler Rabbinizden size bir hayır indirilmesini isterler. Allah rahmetini dilediğine tahsis eder; Allah büyük lütuf sahibidir."⁷²

Kıyamet, Haşir ve Ahirete Yönelik Tasavvurları

Kur'an'da cahiliye dönemi Arap dinsel geleneğiyle ilgili olarak yapılan en dikkat çekici tanımlamalardan birisi; Kur'an'ın nazil olduğu dönem Hicaz bölgesi Araplarının ahiret inançlarına yöneliktir. Kur'an'daki birçok ifadede, o dönem Araplarının yeniden diriliş ve hesaba yönelik itirazlarının özellikle iki ana noktada yoğunlaştığı üzerinde durulur. Buna göre; öncelikle o dönem Arapları yeniden dirilişin ontolojik olarak imkânını tartışmakta ve temel itiraz noktalarını bu dayanak üzerine temellendirmeye çalışmaktadırlar:

"Ve onlar da, sizin zannettiğiniz gibi Allah'ın hiç kimseyi yeniden diriltmeyeceğini zannettiler."⁷³

"Ve bizim hayatımız, dünya (hayatından) başka bir şey değildir. Ve: "Biz tekrar diriltilecek değiliz." dediler."⁷⁴

"Kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek verdi; dedi ki: "Çürümüş bozulmuşken, bu kemikleri kim diriltecekmiş?"⁷⁵

"Ve "Biz, kemik ve kırıntı olduğumuz zaman mı? Gerçekten biz, mutlaka yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?" dediler."⁷⁶

"Hayır, ahiret hakkında onların ilimleri tamamlandı Aksine onlar, (hâlâ) ondan (ahiretten) şüphe içindeler. Hayır, onlar, ona karşı kördürler. Ve kâfirler (şöyle) dediler: "Babalarımız ve biz toprak olduktan sonra mı? Gerçekten biz, mutlaka (topraktan) çıkarılacak mıyız?"⁷⁷

Burada en dikkati çeken husus, cahiliye dönemi Araplarının tecrübi verilerden hareketle, ölümden sonra diriltiilenin yani haşrin imkânını sorgulamalarıdır. Müşrik Araplar, Kur'an mesajına ve bunun bir parçası olan yeniden diriltiime ve hesap inancına yönelik olarak, esasen bunun öteden beri söylenegelen mitolojik bir anlatı olduğu zannını ifade etmektedirler. Kur'an, çeşitli âyetlerde inkârcıların yeniden diriliş ve hesap inancıyla ilgili olarak, bunun *esâtîrul evvelîn*, yani eskilerin söylenceleri olduğunu söylediklerini vurgular.

"Hayır onlar, öncekilerin söyledikleri sözler gibi sözler ettiler. Dediler ki: "Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz? Andolsun, biz de bizden önce atalarımız da bununla tehdit edildik. Bu eskilerin söylencelerinden (*esâtîrul evvelîn*) başka bir şey değildir."⁷⁸

"İnkâr edenler dediler ki: "Biz ve babalarımız toprak olmuş iken mi, gerçekten bizler mi (diriltiip) çıkarılacağız? Andolsun, bizler de bizden önce babalarımız da

⁶⁸ Enfal 31. Ayrıca bkn. Mutaaffifin 13; Nahl 24; Kalem 15.

⁶⁹ Bkn. Yûnus 36-38; Zuhuruf 30

⁷⁰ Bkn. Furkan 8; Şuara 153, 185; Zariyat 52.

⁷¹ Zuhuruf 31-32.

⁷² Bakara 105.

⁷³ Cinn 7.

⁷⁴ En'am 29. Ayrıca Nahl 38; Nâziat 10-12.

⁷⁵ Yâsîn 78.

⁷⁶ İsra 49. Ayrıca Vâkıa 47-48.

⁷⁷ Neml 66-67.

⁷⁸ Mûminûn 81-83.

bununla tehdit edilmiştik. Bu eskilerin söylencelerinden (*esâtirul evvelîn*) başka bir şey değildir.”⁷⁹

Buna göre cahiliye dönemi Arapları, ahirete ve hesaba yönelik mesajın yeni ve özgün bir öğreti olmadığını ve bunun öteden beri konuşulagelen mitolojik bir anlatı olduğu kanaatini dile getirmektedirler. Burada cahiliye Araplarının Allah'ın tek ulûhiyetine ve haşir ve hesaba yönelik öğretiyi eskilerin söylenceleri olduğu gerekçeyle reddetmelerinin, körü körüne bağlı oldukları yukarıda bahsettiğimiz atalar kültüyle nasıl bağdaştığı hususu üzerinde durulması gereken bir konudur; zira cahiliye Araplarının sürdürdükleri bütün gelenek atalardan kendilerine tevarüs eden bu kültüyle yakından irtibatlıdır.

Bu dönem Arap kültüründe Kur'an'da ifadesini bulan ölüm sonrası ve ahirete yönelik bu inanışın, Cahiliye dönemi Araplarının tamamına yönelik genel bir gelenek mi yoksa yalnızca toplumun belirli bir kesimine yönelik bir inanış biçimi mi olduğu bir tartışma konusudur. Hicaz bölgesi civarındaki pagan ve çoktanrıci diğer geleneklerin geneline baktığımızda, ölüm sonrası yaşama yönelik genel bir inancın var olduğu, günümüze kadar ulaşan arkeolojik ve yazılı malzemelerden anlaşılmaktadır. Cahiliye dönemi Arap gelenek ve göreneklerine ve bunun bir parçası olan ölüm ve cenaze törenlerine yönelik ritüellere bakıldığında öte dünya inancının varlığını gösteren çeşitli veriler de bulunmaktadır. Müşrik Arapların cenaze törenlerinde ölüyü kefenlemeleri, bir takım eşyalarıyla birlikte gömmeleri, *beliyye* ve *akira* gibi geleneklere sahip olmaları ve daha birçok husus Hicaz bölgesi Arapları arasında gelen anlamda bir öte dünya inancının mevcut olduğunu göstermektedir.⁸⁰

Kur'an'da yer alan ifadelerde tanımlanan ahiretin ve haşrin reddine dayalı bu geleneğin, özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke döneminde önde gelen muhaliflerinin, yani inkârcı ileri gelenlerin (*mele*) inancını yansıttığıdır. Kur'an, geçmiş topluluklar döneminde gönderilen peygamberler ve onlar tarafından tebliğ olunan mesajın reddi konusunda o toplulukların *mele*'nin yani sahip oldukları güç vesilesiyle topluma yön veren ekâbir takımının yaklaşımlarını ön plana çıkarmakta ve bu ekâbir takımının fikir ve yaklaşımlarına yönelik eleştirilerden hareketle dini/hakikati anlatmakta ve müminlere çeşitli dersler vermektedir. Aynı şekilde Kur'an'ın nüzulü döneminde de halk üzerinde yönlendirici olan Mekke'nin önde gelenlerinin ileri sürdükleri tezleri ve hakikati inkâr gerekçelerini ön plana çıkartıp bunları sorgulayarak hakikati anlatma yoluna gitmektedir.⁸¹

Melek ve Cin İnancı

Cahiliye dönemi Arapları gök cisimlerinden başka, melekler ve cinler gibi varlığı kabullenilen her türlü metafizik varlığa da ulûhiyet atfetmekteydiler. Cahiliye dönemi Arap dini konusunda en önemli kaynak olan Kur'an'da yer alan çeşitli ifadelerde, cinler ve meleklerin Araplarca yüce tanrı Allah'ın akrabaları olarak görüldüğü belirtilmekte ve bu düşünce şiddetle reddedilmektedir.⁸² Arap putperestleri melekleri dişi varlıklar, Allah'ın kızları olarak tasavvur ederlerdi.

“Ve Rahmân'ın kulları olan melekleri, dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların şahadetleri yazılacak ve sorgulanacaklar. Ve (onlar): “Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık.” dediler. Onların bu konuda bir ilimleri (bilgileri) yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.”⁸³

“Haydi, onlardan fetva (açıklama) iste: “Kızlar Rabbinin de oğlanlar onların mı?« Yoksa melekleri, Biz dişi olarak yarattık da onlar şahit mi oldular? Yalanlarından dolayı mutlaka (şöyle, şöyle) diyenler kesinlikle onlar değil mi? “Allah doğurdu.” Muhakkak ki onlar, kesinlikle yalan söyleyenlerdir. (Allah), kızları oğlanlara tercih (mi) etti? Size ne oluyor? Nasıl (böyle) hüküm veriyorsunuz? Hâlâ tezekkür etmeyecek misiniz?”⁸⁴

Arap putperestleri melekler gibi cinlerin ulûhiyetine de inanmışlar ve Allah'la onlar arasında bir nesep bağı olduğunu düşünmüşler ve onları Allah'a ortak koşmuşlardır.

“Bir de cinleri Allah'a bir takım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir.”⁸⁵

“Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler.”⁸⁶

Tıpkı gök cisimlerinin tanrılaştırılması konusunda olduğu gibi, meleklerin ve cinlerin ilahlaştırılmasıyla yüce tanrıya oğul ve kız isnat etme hususu da eski devirlerde başta kuzey bölgeleri olmak üzere bütün Arabistan'da yaygın olan bir durum olduğu bilinmektedir.⁸⁷

İbadet Anlayışları

Hicaz bölgesi Arap putperestlerinin ibadet anlayışının temelini puta tapıcılık oluşturmaktadır. Esasen yalnızca Arap müşriklerinde değil bütün müşrik

⁷⁹ Nemi 67-68. Ayrıca bkn. Ahkâf 17.

⁸⁰ Bu konuda bkn. Söylemez, M.M., “İlk dönem İslam tarihi kaynaklarına göre cahiliye Araplarında ahiret inancı”, Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı, ed. M.M. Söylemez, Ankara: Ankara Okulu 2016, s. 9-49.

⁸¹ Bkn. Gündüz, Şinasi, “Ölümünden sonra diriliş ve hesap inancına muhalefetin temelleri”, Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı, ed. M.M. Söylemez, Ankara: Ankara Okulu 2016, s. 183-200.

⁸² Bakara, 116; En'am 100; Nahl 57; Zuhuruf 16-20.

⁸³ Zuhuruf 19-20.

⁸⁴ Saffat 149-155.

⁸⁵ En'am 100; Sebe 41.

⁸⁶ Saffat 158.

⁸⁷ Sarıkçıoğlu, “Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler”, s. 28.

topluluklarda ulûhiyetine ve kutsiyetine inanılan varlıklarla irtibatın bu varlıkları temsil ettiğine inanılan birtakım objelerle, nesnelere ve suretlerle irtibat kurmak suretiyle mümkün olabileceğine inanılmıştır. Böylelikle paganizm kavramıyla ifade ettiğimiz puta tapıcılık bütün müşrik toplulukların ortak bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Put ve puta tapıcılığı yalnızca oyma ve yontma bazı figür ve suretler önünde tapınma ritüelleriyle sınırlamamak gerekir. Zira put, kutsal olduğuna ve kutsiyeti nedeniyle kişi ve toplum üzerinde etkileyici bir güce sahip olduğuna inanılan metafizik ya da dünyevi varlıkları/değerleri temsil eden semboldür. Farklı şekil ve bağlamlarda ifade edilen bu sembol, onun kutsiyetine inanan birey için bağlanan, irtibat kurulduğunda fayda umulan bir fenomendir.

Cahiliye dönemi Arapları putlarını ahşaptan, taştan veya çeşitli madenlerden imal etmişlerdir. Yapıldıkları maddelere ya da yapılış tarzlarına göre putlara nusûb (çoğulu ansâb), vesen (çoğulu avsan) veya sanem (çoğulu asnâm) gibi çeşitli adlar verilirdi. Nusûb, insan suretinde olmamakla birlikte genellikle yontulmuş taşlar şeklinde özel bir suret verilmiş kaya ve taş parçalarından oluşan putlar için isim olarak kullanılmaktaydı. Taştan belirli bir suret verilerek yontulmuş putlara ise vesen deniliyordu. Bu arada altın ve gümüş gibi herhangi bir maden ya da ahşaptan yapılmış insan suretindeki putlara da sanem adı verililiyordu⁸⁸.

Cahiliye dönemi Arap putlarının büyük bir kısmının temsili olmayan, yani herhangi belirli bir canlı motifi taşımayan düz kaya parçalarından ya da kesme taşlardan ibaret olması oldukça dikkat çekicidir. Tanrısal varlıklar genellikle dikili taşlarla temsil edilmekteydi. Kaynaklar, cahiliye dönemi Arapları arasında taşlara tapınmanın çok yaygın olduğunu, hatta bir seyahate ya da sefere çıkan kişinin konakladığı yerde etrafta bulunan taşların bir kısmını yemek pişirmek için ocak yapmada kullanırken, bulduğu iri ve düzgünce bir taşı da tapınmak amacıyla kullandığını anlatmaktadır⁸⁹.

Cahiliye Arapları tapınma objesi olarak kullandıkları putların bizatihi tanrı ya da tanrıça olmaktan öte, uluhiyetin odağı olduğuna inanmaktaydılar. Yani farklı şeylerden imal edilmiş olan putlar temsil ettikleri kutsal varlık ya da değerden ötürü bir kutsiyet taşımaktadırlar. Bir başka ifadeyle her bir put, kendisinde kutsal bir töz kutsal bir güç taşımakta ve bu özellikleriyle sıradan varlıklardan ayrılmaktadır. Zaten putlara tapınan bireyler açısından tapındıkları ya da tazimde bulundukları şey de bu putlarda var olduğuna inanılan bu kutsal güçtür. Bu ve benzeri durumlar, tıpkı Kuzey Amerika yerlileri ve Polinezyalıların "mana" tasavvurunda olduğu gibi, cahiliye Araplarının tabiatta bulunan kaya, taş gibi bütün doğal nesnelerde ilahi ruhun bulunduğu inandıklarını göstermektedir. Dolayısıyla -Armstrong'un da ifade ettiği gibi- Araplar bunlara kaba şekilde tanrısal birer varlık olarak değil, ulûhiyetin odağı olarak tapınmaktaydılar⁹⁰. Bir başka ifadeyle cahiliye Arapları,

tapınılan ulûhiyetleri sembolize eden bu tabii varlıkları, ilgili ulûhiyetin bizzat kendi sureti olarak görmezler, bu taş ve kaya parçalarını tanrısal varlığın kendisi olarak değerlendirmezler, ancak bunların ilgili tanrısal gücün ruhunu taşıdığına inandıklarından, ona tazim ederlerdi⁹¹. Putlara tazimde uyulması gereken bazı kuralar vardı; tapınma esnasında bunlara riayet edilmesi istenirdi. Örneğin hayızlı kadınların putlara yaklaşmaları ve dokunmaları yasaktı.⁹²

Cahiliye dönemi Arapları putlar önünde ve kült merkezlerinde kurban kesmek, tanrı temsilleri önünde fal oku çekmek, putlara dokunmak, el ve yüz sürmek, putlar ya da kült merkezleri etrafında dönmek ya da tavaf etmek ve putların önünde eğilmek ve secde etmek gibi ritüellere sahipti. Kur'an, cahiliye Araplarının ısıklık çalmak ve el çırpırmaktan ibaret olan bir dualarından (namazlarından) da söz etmektedir.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَتَصْدِيَةٌ فَذُقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

"Onların Beyt önündeki duaları, ısıklık çalmaktan ve el çırpırmaktan başkası değildir. Artık inkâr ettikleriniz dolayısıyla tadın azabı."⁹³

Bundan başka Kur'an'da Arap putperestlerin dikili taşlara ve fal oklarına rağbet ettiklerine de dikkat çekilir ve inananlardan bunlardan uzak durmaları istenir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Öyleyse bun(lar)dan kaçın; umulur ki kurtuluşa erersiniz."⁹⁴

Cahiliye dönemi Araplarında kurban törenleri önemli bir yer tutmaktadır. Araplar tanrısal gücü temsilen tapınmak amacıyla edindikleri kutsal taşlar için kurban keserler ve hayvan boğazlardı. Arapların Uzza için kurban kestikleri *gabgab* isimli bir meydanları vardı.⁹⁵ Kutsal taşlarının ve putlarının önünde kestikleri koyunlara *el-ata'ir*, kurban kestikleri yerlere ise *el-itr* derlerdi.⁹⁶ Araplar, ölüleri için kurban

⁸⁸ İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s. 49; Şelebi, Ahmed, Mevsû'âtu't-Târih'il-İslâmî ve'l-Hadâratil-İslâmiyye (6.baskı) Kahire 1974, c. I, s. 175; Abdulfettah Ali Şahata, Dirâsatu fi Târihi'l-Arab ve Sadri'l-İslâm, Kahire, 1972, s. 194.

⁸⁹ İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s. 39.

⁹⁰ Armstrong, A History of God, s. 172. Ayrıca Bkn. Emin, A., İslam'ın Bugünü, (çev. A. Öztürk) Ankara 1977, s. 26;

Allouche, A., "Arabian Religions", Encyclopaedia of Religion, ed. M.Eliade, c. I, s. 364.

⁹¹ Bkn. Sankçoğlu, "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler", s. 29.

⁹² İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s. 72.

⁹³ Enfal 35.

⁹⁴ Maide 90.

⁹⁵ İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Asnâm, s. 57.

⁹⁶ İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Esnâm, s.74.

(akira) keserler, ayrıca ölen kişinin öte dünyada kullanabilmesi düşüncesiyle mezar yanlarına diri ya da ölü bazı hayvanlar (beliyye) gömerlerdi.⁹⁷

Arap Cahiliye Dininin İnanç Merkezleri

Cahiliye dönemi Arapları tanrısal varlıklar adına yapılmış olan kutsal mekânlara sahipti. Beyt (çoğulu *buyût*) adı verilen bu kutsal evler, genellikle soyut olarak düşünülen tanrısal gücün bir bakıma hulûl ettiği mekânlar sayılır ve dolayısıyla buralara büyük kutsiyetler atfedilirdi. Belirli tanrısal varlıklar adına bina edilen bu kutsal evler yanında putları barındıran put evleri, yani *buyûtu'l-asnâm* kuzeyden güneye Hicaz bölgesine yayılmış durumdaydı. Belirli tanrısal varlıklar adına inşa edilmiş olan beytler yalnızca ilgili tanrı ya da tanrıçanın kültünü değil, diğer tanrısal varlıkları temsil eden birçok kültün de merkezini teşkil eden yapılarıdır. Bu nedenle bu evlerin içinde veya civarında bazen yüzlerce put bir arada bulunur ve bunlara kurban sunulurdu. Beytlerde ve diğer kült merkezlerinde putlara hizmet eden, sihir ve büyü ve falcılıkla uğraşan din adamları vardı. Kült merkezlerinde gelecekte haber veren ve sihir ve büyü ile uğraşan din adamları için kâhin ismi kullanırlardı.⁹⁸ Bu evlerin bir diğer özelliği de birer putperest kült merkezi olarak, her birinin bulundukları yörenin hac ve toplantı merkezleri olmasıdır. Mekke'de bulunan Kâbe, Hicaz bölgesindeki en dikkat çekici beyt idi. Kur'an'da tevhidin simgesi olmak üzere Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından Allah adına inşa edildiği belirtilen Kâbe (Beytullah), cahiliye döneminde Hicaz paganizminin bir merkezi haline getirilmişti. Mekke'deki Kâbe'nin dışında Tâif'te bulunan ve tanrıça Lât için yapılmış olan bir beyt (Tâif Kâbe'si) ve ayrıca güneyde Yemenlilerin Kâbe'si olarak adlandırılan ve Zülhülasa putu için yapılmış olan bir başka beyt vardı⁹⁹. Bunlardan başka klasik kaynaklarda San'â'da bulunan Himyer ve Yemen halkının rağbet ettiği Ruam adı verilen bir diğer beytin bulunduğu da haber vermektedir¹⁰⁰. Bu beytler, bulundukları yörede sadece birer kült merkezi olma özelliği kazandırmakla kalmayıp, buraların birer sosyokültürel ve ticari merkez haline gelmesini de sağlamaktaydılar. Bu nedenle, kaynakların da bize bildirdiği gibi, cahiliye döneminde beytlere sahip olan şehir ve yöreler arasında büyük bir rekabet ve çekişme yaşanıyordu. Ancak yine de Mekke'de bulunan Kâbe'nin diğerlerine karşı açık bir üstünlüğü mevcuttu¹⁰¹.

Arap putperestleri tanrısal varlıkların kült merkezlerini ve tapınaklarını birer sığınak olarak da kabul ederlerdi. Örneğin, Fals putunun kült merkezine sığınanların affolunacağına inanılırdı. Bu nedenle bazı kaynaklara göre bizzat Fals'ın bekçisi de dâhil birçok hırsız çaldıkları eşyalarla birlikte buraya sığınarak cezalandırılmaktan kurtulmuşlardır.

Kaynakça

- Abdulfettah Ali Şahata, *Dirâsatü fi Târihi'l-Arab ve Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1972.
- Allouche, A., "Arabian Religions", *Encyclopaedia of Religion*, ed. M.Eliade, c. I.
- Armstrong, K., *A History of God*, Mandarin Paperbacks, London 1995.
- Cerrahoğlu, İ., "Garânik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13.
- Çağrı, M., «Arap (İslam)dan Önce Araplarda Din», *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.3.
- Dayf, Ş., *Târihu'l-Edebi'l-Arabiyyi el-Asru'l -Câhiliyyu*, Kahire (t.y.).
- Emin, A., *İslam'ın Bugünü*, (çev. A. Öztürk) Ankara 1977.
- Eph'al, I., *The Ancient Arabs Nomads on the Fertile Crescent 9th-5th Centuries B.C.*, Jerusalem 1982.
- el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, çev. Y. Vehbi Yavuz, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, İstanbul 1974.
- Gündüz, Şinasi, "Cahiliyenin kültürel kodları", *Milel ve Nihal*, 13 (1), 2016, s. 8-27.
- "Cahiliye dönemi Arap putperestliği", *Cahiliye Araplarının İlahları*, ed. M. M. Söylemez, Ankara: Ankara Okulu 2016, s. 11-50.
- "Ölümden sonra diriliş ve hesap inancına muhalefetin temelleri", *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M.M. Söylemez, Ankara: Ankara Okulu 2016, s. 183-200.
- İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, Haydarabad 1361/1942.
- İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam Tercemesi*, (çev. Hasan Ege), İstanbul 1985.
- İbnü'l Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm* (çev. Beyza Düşüngen, *Putlar Kitabı*) Ankara 1969.
- Özeydin, A., "Amr b. Luhayy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul s. 87-88.
- Reşit el-Cemilî, *Tarihu'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve Asri'l-Da'veti'l-İslâmiyyeti*. Beyrut 1972.
- Sarıkçıoğlu, E., "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler", *İslâmi Araştırmalar*, 1, 1986.
- Smith, W. Robertson, *The Religion of the Semites*, Landon 1894.
- Söylemez, M.M., "İlk dönem İslam tarihi kaynaklarına göre cahiliye Araplarında ahiret inancı", *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M.M. Söylemez, Ankara: Ankara Okulu 2016, s. 9-49.
- Şelebi, Ahmed, *Mevsû'atu't-Târîh'il-İslâmî ve'l-Hadâratil-İslâmiyye* (6.baskı) Kahire 1974.

⁹⁷ Bkn. Söylemez, "İlk dönem İslam tarihi kaynaklarına göre cahiliye Araplarında ahiret inancı", s.18-19, 24-25.

⁹⁸ Bkn. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 99.

⁹⁹ Bkn. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 40-41; İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 84. Ayrıca bkn. Buhari "Cihad ve's-Siyer", 153, 191; "Megâzi", 64; "Menâkıbü'l-Ensâr", 20; İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, Haydarabad 1361/1942, s. 317.

¹⁰⁰ İbn Hişam, *Siret-i İbni Hişam*, c. I, s. 128.

¹⁰¹ Bkn. Aynı eser, c. 1, s. 124.

CAHİLİYE DÖNEMİNDE MEKKE'NİN DEMOGRAFİK, İDARİ, EKONOMİK, KÜLTÜREL VE DİNİ YAPISI ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
(İstanbul Üniversitesi)

Aziz Gençler, sözlerime başlarken hepinizi sevgiyle selamlıyorum. İslam dini tarihin içine inmiş bir halkayı ifade etmektedir. Bu halkayı anlayabilmek içine indiği tarihe nüfuz etmek gerekir. Dolayısıyla İslam'ın bir önceki evresi olan Cahiliye Dönemi bilinmeksizin İslam'ın gerçekleştirdiği devrim anlaşılamaz. Bu nedenle bu dersimizi, Allah izin verirse, Cahiliye Dönemine ayıracağız. Ancak bunu yaparken özellikle, Mekke'yi merkeze alacağız. Zira İslam dini buraya inmiş ve buradan çevreye yayılmıştır. Bu açıdan Mekke hayati bir öneme sahiptir.

Mekke'nin Demografik Yapısı

Mekke'nin Hz. İbrahim dönemimde meskûn mahal haline geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla buraya ilk yerleşen Hz. İbrahim'in eşi Hacer ile oğlu İsmail olmuşlardır. Bunların Mekke'ye yerleşmeleri ve Zemzem suyunun bulunmasından sonra Yemen kökenli Curhum kabilesinin gelip yerleştiği ifade edilmektedir. Hz. İsmail

Curhumilerden bir kız ile evlenmiş, böylece soyundan gelenler Curhumilerle birlikte burada yaşamaya başlamıştır.

Yemen'de meydana gelen meşhur Arim Selin'den sonra Yemenli kabilelerin kuzeye doğru göçtükleri bilinmektedir. Bu göç esnasında Huzaa kabilesi de Mekke'ye gelmiş ve Curhumilerle savaşarak onları Mekke'den çıkarıp buraya yerleşmiştir. İsmailoğullarına karışmayan Huzaa, onlarla birlikte Mekke'de yaşamaya başlamışlardır. Kusay b. Kilab'ın Suriye'den gelip Mekke'ye yerleşmesinden sonra yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte Huzza, Mekke'den sürülmüş ve Kureyş Kabilesi Mekke'nin yegâne hakimi haline gelmiştir. Kureyş kabilesi kendi içerisinde temelde Kureyş el Bitah ve Kureyş ez Zevahir olmak üzere iki kümeye ayrılmaktaydı. Bildiğiniz gibi "zahr" ifadesi bir şeyin dışını; "bitah" kelimesi ise bir şeyin içini ifade etmektedir. Dolayısıyla Mekke'nin içerisinde mukim olan Kureyş boylarına "Kureyş el-Bitah", Mekke'nin dışında yaşayan Kureyş boylarına ise "Kureyş ez- Zevâhir" deniliyordu.

Mekke'nin içerisinde oturan ve İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Kureyş el Bitah Abduddaroğulları, Esedoğulları, Zühreoğulları, Sehemogulları, Cumahogulları, Adiyogulları, Teymogulları, Mahzumogulları, Haris b. Fihrogulları ve Abdulmenafogulları olmak üzere on boya ayrılmıştı. Bu on boyun sonuncusu olan Abdumenaf oğulları da her biri zamanla büyük kabilelere dönüşecek olan Haşimoğulları ile Beni Umeyye'nin yanı sıra, Müttalibogulları ve Nevfelogulları oluşan dört boya bölünmüş vaziyette idi. Kureyş Kabilesi, Kusay'ın ölümünden sonra Kabe ile ilgili görevlerin dağıtımı konusunda iki büyük siyasi kümeye bölünmüştü. Bu siyasi kümelerden Kusay'ın oğlu Abduddar'ı destekleyenlere "Ahlaf"; Abdulmenaf'ı destekleyenlere ise "Mutayyebun" denildi. Ahlaf sırtlarını Kabe'ye vererek yemin edenler; Muttayebun ise kokulu suyun bulunduğu bir kaba ellerini sokarak birbirlerinden ayrılmayacaklarına ve sürekli birlikte hareket edeceklerine dair yemin edenlerdi. Bu siyasi kümelerden Ahlaf yani yemenliler Abduddar, Mahzum, Sehm, Cumah ve Adiyogullarından oluşuyor iken; Mutayyebun ise Abdulmenaf, Esed, Zühre, Teym ve Haris kabilelerinden meydana gelmekteydi.

Mekke'nin İdari Yapısı

Mekke'nin kadim bir tarihinin bulunduğunu, geçmişinin Hz. İbrahim dönemine kadar geri gittiğini anlatmıştım. Ancak şehir olarak Mekke'nin tarihi ne kadar geri gitse de Mekke Site Devleti'nin tarihi o kadar eski değildir. Bu devletin tarihini Kusay ile başlatmak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle Mekke Site Devleti'nin gerçek kurucusu Kusay'dır. Dolayısıyla bir devlet olarak Mekke'nin tarihini onunla başlatmak gerekir. Dilerseniz önce biraz Kusay'dan bahsedelim, sonra konumuza devam edelim. Kilâb'ın oğlu Kusay'ın annesi, oğlu Kusay henüz çok küçük iken Suriyeli bir adamla evlenmiş ve çocuğunu da yanına alarak eşinin memleketi olan Suriye'ye gitmiştir. Küçük Kusay burada medeni dünyada ve medenî dünyanın

müesseseleri arasında büyümüştür. Belli yaşa geldikten sonra aslen Suriyeli olmadığını öğrenmiş, akrabalarına katılmak üzere Mekke'ye dönmüştür. Mekke'ye geldiğinde ailesi tarafından kabul görmekle kalmamış el üstünde tutulmuştur. Zira ailesi, her ne kadar Hz. İbrahim'in soyundan geldikleri için saygın kabul edilse de, o gün şehirde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekteydi. Şehrin o tarihteki yöneticileri Huzaa kabilesi olup Mekke'nin gözde yerlerinde oturmakta; Kusay'ın kabilesi olan Kureyş ise şehrin kenar mahallelerinde ikamet etmekte, adeta varlık mücadelesi vermektedir.

Kusay Mekke'ye döndükten sonra bu durumu görünce hâkim aile olan Huzaalılarla yakınlık kurmuş, güçlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle Suriye'de gördüklerini buraya taşımaya çalışması, sahip olduğu değişik düşünceler, dikkatlerin kısa sürede üzerinde toplanmasına neden olmuştur. Gençliği, yakışıklılığı ve çalışkanlığını kattığınız zaman tam bir damat adayına dönüşmüştür. Nitekim kısa süre içerisinde Huzaa kabilesinin reisi Huleyl'in kızıyla evlenmiştir. Dünürlük fikri kimden gelmiştir? Huleyl mi yoksa Kusay mı bilinmemektedir. Her ikisinin de böyle bir teklifte bulunmuş olması muhtemeldir. Zira her ikisi de Arap geleneğine uygundur. Bilindiği gibi Arap geleneğine göre kız tarafı da erkek tarafına dünürlük teklifinde bulunabilmekteydi. Hz. Hatice'nin Peygamber efendimize evlenme teklifinde bulunduğunu hatırladığınızda ne demek istediğim anlaşılmış olacaktır. Dolayısıyla Huleyl'in genç, dinamik ve gelecek vadeden Kusay'a "Gel sana kızımı vereyim" demiş olması muhtemeldir. Durum ne olursa olsun Kusay Habba ile evlenmiş ve mutlu bir hayatı da olmuştur. Hatta bu evlilik onu hem Huzaa kabilesi nezdinde, hem de kendi kabilesi içerisinde seçkin bir konuma yükseltmiştir. Kısa süre sonra da kayın pederinin hastalık döneminde Mekke'nin fiili yöneticisi haline gelmiştir. Kayın pederinin yetkisini kullanmakta, onun adına hareket etmekte ve onun yerine Kabe'yi açmaktadır. Kabe'yi açabilmek sıradan bir görev değildir. Cahiliye Araplarının ibadet edegeldikleri bütün tanrılarının bir temsilcisini içinde bulunduğu panteonu açmak demektir. Bu da bütün Arapların saygısını kazanmak anlamına gelmektedir. Dahası Ka'be aynı zamanda hala muvahhitliğini koruyan kimi zevatın nezdinde de Beytullah'tır ve bu açıdan da çok kutsaldır. Onun adına hareket edenlerce de kutsiyetin varlığına inanılmaktadır. İleriki yıllarda bunu daha net göreceğiz. Yani Kabe kendi kutsiyetini adeta bakıcılarına da yansıtmaktadır. Nitekim ileri dönemlerde Kureyş kabilesi bu inançtan istifade edecek ve adına Ahmesi denilen yeni bir sınıf ortaya çıkmış olacaktır. Bu konuya zamanı gelince değineceğim.

Kusay kayın pederinin vefatından sonra çevre kabilelerden bazılarının ve özellikle de Suriye'deki anne bir kardeşi ve kabilesinin desteğini alarak Mekke'nin yöneticisi olmuştur. Mekke'nin yönetimini ele geçirdikten sonra ciddi bir idari reformda bulunmuş, var olan kurumların yanına yenilerini de katarak burayı bir site devletine dönüştürmüştür. Biraz sonra teker teker ele almaya çalışacağımız birçok kurum onun tarafından kurulmuş ve sağlığında bizzat kendisi tarafından idare edilmiştir.

Bir başka ifade ile Kusay iktidarına ne ailesini ne de çocuklarını ortak etmemiş, devleti tek başına yönetmiştir. Ancak yaşlanıp ölüm döşeğinde iken bu görevleri o gün hayatta olan iki oğlu Abduddâr ile Abdulmenâf arasında taksim etmeye karar vermiştir. Ondan sonra da bu müesseseler değişik dönemlerde cereyan eden iç çekişmeler esnasında zaman zaman el değiştirse de sürekli, onun soyundan gelen, Kureyş kabilesine mensup şahısların elinde kalmıştır.

Burada şunu vurgulamamız gerekmektedir. Bu görevler zamanla kişiden ziyade kabilesine ait hâle gelmiş ve deruhte eden şahıslar bu görevleri kabileleri adına yürütmüşlerdir. Bir başka ifade ile Kusay'dan sonra bahis mevzuu görevler kabileler arasında pay edilince her kabileye konumuna mütenasip bir görev düşmüştür. Kabilenin lideri bu görevi deruhte ediyordu. Lider vefat ettiğinde onun yerine seçilen zat aynı zamanda bu görevi de üstlenmiş oluyordu.

Bilindiği gibi Mekke bir lider tarafından yönetilmemektedir. Yani Mekke'nin bir lideri veya önderi ya da bir reisi yoktu. Mekke'de tamamı Kureyş'in alt boyları olan on iki kabile vardı ve bu kabilelerin her biri aslında yarı müstakil yapılar olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Bununla birlikte Mekke'de kabilelerin tamamının kendilerini ifade ettikleri bir mekânları vardı. Adına Nadi denilen bu mekân Kabe'nin hemen yanında kurulur, boyun reisinin etrafına toplanan ileri gelen zevattan oluşurdu. Burada alınan kararlar bağlayıcı olur, boyun tamamını ilgilendirirdi. Mekke'nin tamamına gelince; kuşkusuz Kureyş'in tamamını ilgilendiren yönetim mekanizmalar da vardı. Şimdi bunlara kısaca bakalım:

1-Nedve: Kusay'dan önce Huzaa kabilesinin Mekke'nin tek hâkimi olduğunu söylemiştim. Onlar tarafından verilen kararlar Mekkelilerce kabul edilir ve uygulanırdı. Bu açıdan bakıldığında Huzaa döneminde Mekke'de bir kabile oligarşisinden bahsedilebilir. Buradan bakıldığında Kusay döneminde bu kabile oligarşisinin yıkıldığını ve yarı demokratik bir sistemin getirildiğini söylemek mümkündür. Çünkü onun döneminde Kabe'nin hemen yanına adına Darunnedve denilen bir bina inşa edildi. Mekke eşrafı, bugünkü meclisi andıran bu binada toplanır ve şehri ilgilendiren her konuyu karara bağlardı. Dolayısıyla Darunnedve'ye Mekke'nin yönetim merkezi şeklinde bakmak da mümkündür. Darunnedve'deki toplantılar Kusay döneminde onun, ölümünden sonra ise oğlu Abduddâr'ın; Abduddâr'ın ölümünden sonra ise evlat veya ahfadından birinin riyasetinden toplanırdı.

Her ne kadar toplantıların nasıl ilan edildiği hakkında bilgimiz olmasa da Hz. Ömer dönemi istişare meclisinden istifade ederek şunları söyleyebiliriz. Münadiler Mekke'nin içerisinde dolanı, toplantıya katılma yetkisi bulunan zevatı çağırır, istişareye katılma yetkisi bulunanlar toplanınca Nedve'e sorumlusu toplantının gerekçesini açıklar, akabinde de tartışmalar başlardı. Tartışmaların bazen uzun sürdüğü kaynaklarca zikredilmektedir.

Kimlerin Darunnedve'ye üye olduğu hakkında kaynaklarımızda bazı bilgiler

bulunmaktadır. Buna göre Kureyş kabilesine mensup, kırk yaşını ikmal eden her erkek bu meclisin doğal üyesi idi. Kırk yaşını ikmal eden diyoruz, ancak kırk yaşını doldurmamakla birlikte kendini ispatlayan bazı gençlerin daha erken üye oldukları da bilinmektedir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Halid b. Velid, İkrime b. Ebî Cehil bunlardan bazılarıdır. Hz. Peygamberin risalet ile vazifelendirildiği dönemde onunla ilgili yapılan bir toplantıya Necidli bir şahsın katılmış olması– ki onun tavsiyesi üzerine bu toplantıda Hz. Peygamber'in öldürülmesi karara bağlanmıştı. Kureyş kabilesine mensup olmamakla birlikte onlarla hilf bağı olan şahısların da toplantılara iştirak edebildikleri ve fikirlerini ibraz edebildikleri görülmektedir. Darunnedve'de ne tür meselelerin tartışıldığına gelince

1-Mekke'nin Güvenliği İle İlgili Meseleler: Mekke site devletinin güvenliğini ilgilendiren her hadise burada tartışılırdı. Hz. Peygamber'in risalet ile görevlendirildiği dönemde, onun tarafından savunulan veya anlatılan "Tevhidî Çağrı" Mekke güvenliği için tehdit olarak kabul edilmiş ve bu nedenle de Darunnedve'de müteaddit defalar tartışılmıştır. Kalem Suresi'nin sonunda anlatılan, risaletin başlangıç dönemlerinde Hac mevsiminin yaklaşması üzerine dışarıdan gelen ziyaretçilerin Hz. Peygamber ile ilgili sorulara muhatap olacaklarında kendilerine ne diyecekleri burada tartışılmış ve mecnun, yalancı veya şair şıkları elenmiş, sihirbaz denilmesine karar verilmiştir. Kur'an bunu anlatırken bu kararı ve kararın alınmasını sağlayan zevatı sert bir dille eleştirmektedir.

2-Keza başta Ficar savaşları olmak üzere savaş kararları da burada alınmaktaydı.

3-Barış kararları da burada alınıyordu.

4-Aynı zamanda evlilik çağına gelen kızların kuşağı burada bağlanırdı.

5-Nikah akitleri de burada yapılıyordu. Bir başka ifade ile evlilik törenleri de burada icra ediliyordu.

6-Savaş kararları alındıktan sonra liva görevini ihraz eden şahsın sancağı yani livası burada bir törenle bağlanırdı.

7-Darunnedve aynı zamanda Mekke ticaretinin yönetildiği bir mekândı. Mekke kervanları buradan hareket eder, Mekke'ye dönerken de ilk kez buraya gelir, buradan şehre dağılırdı. Dolayısıyla Mekke kervanının kim tarafından idare edileceği, nereye gideceği, hangi güzergâhı takip edeceğinin, kervanın kim tarafından korunacağı, hangi şahısların ne oranda sermaye katacakları burada karara bağlanırdı. Bir ticarî şehir olan Mekke'nin ticari aktivitelerinin buradan idare edilmesi, kurumu daha da önemli kılmaktadır.

2-Eşnak: Mekke Site Devleti'nin önemli kurumlarından biridir. Bu kurumu günümüz 'Kültür Bakanlığı'nın muadili olarak kabul edebiliriz. Bu kurum, Kureyş kabilesinin alt kolu olan Teymoğullarının uhdesinde idi. Bu müessesenin son temsilcisinin, Teymoğullarının o tarihteki lideri olan, Hz. Ebu Bekir olduğu bilinmektedir. Hz.

Peygamber İslâm dinini anlatmaya başladığı dönemlerde Hz. Ebu Bekir'i düzenli olarak yanında götürürdü.¹ Uğradıkları her kabileye, önce kimlikleri sorulur, sonra Hz. Ebubekir'den bunlarla ilgili bilgiler alınır, daha sonra da Kur'an'dan onlara uygun ayetler seçilerek okunurdu. Hz. Ebu Bekir bütün bunları bu başkanlığı üstlendiği için biliyordu. Bir başka ifade ile kabileler ile ilgili bilgilere vakıf olmak Hz. Ebu Bekir'in görevi icabıydı. Hz. Ebu Bekir'in aynı zamanda kabileler arası çatışmalar ile de ilgilendiğini ilave etmek gerekir. Zira bu başkanlık aynı zamanda kabileler arası sorunları gidermekle de ilgileniyor, onları çözmeye çalışıyordu.

3-Sifare: Kusay tarafından ihdas edilen önemli görevlerden biri olan Sifaret, yani sefirlik Adiyoğullarının uhdesinde bulunuyordu. Sifaret, Kureyş kabilesi ile sair kabileler veya devletler arasında diplomatik ilişkileri yürütmekteydi. Bu görevi Adiyoğulları adına kabilenin reisi yerine getiriyordu. Son sefirin bu kabilenin reisi olan Hz. Ömer olduğu bilinmektedir. Hz. Ömer'in bu görevi üstlenmiş olmasından dolayı Hz. Peygamber onu Hudeybiye' de her iki taraf arasındaki görüşmeleri yürütmekle vazifelendirmişti. Ancak onun yönlendirmesiyle bu görev Hz. Osman'a tevdi edilmiştir.

4-Rifade: Kusay öncesinde var olan önemli görevlerden biridir. Kabe'ye gelen insanların iâşe ve ibatesiyle ilgilenen kurum, Mekke'ye gelen her bir hacının yemek ve yatacak ihtiyacıyla ilgilenirdi. Kurum, Kusay öncesinde var olsa da onun tarafından yeniden yapılandırılmıştır. Nitekim o, Kureyş kabilesinin her bir ferdine, burada harcanmak üzere bir meblağ, derseniz buna vergi de diyebilirsiniz, takdir etmiş ve bu müessesenin başında bulunan zat tarafından toplanmasına ve hacılar için harcanmasına hükmetmiştir. Rivayetlere göre Kusay bu amaçla Kureyş kabilesini toplamış ve onlara "Ey Kureyş kabilesi sizler Allah'ın beytinin komşularısınız. Allah'ın evinin halkı, Harem'in ahalisisiniz. Buraya gelen hacılar da Allah'ın misafirleri, evinin ziyaretçileridir. Dolayısıyla ağırlandırmaya en layık insanlar onlardır. Hac günleri boyunca, Mekke'den ayrılıncaya kadar, onlara yiyecek ve içecek ikram ediniz." Kusay'ın bu talebi üzerine Kureyşliler her yıl hac mevsiminde, özellikle de Mina günlerinde, develer boğazlayarak hacılara yemek ikram etmeyi gelenek haline getirmişlerdir. Mina'da yemek ikramı geleneği hala devam etmektedir.

5-Sikaye: Bu kurum hacılara su sağlamakla görevli idi. Sair görevlerle mukayese edildiğinde en önemli görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dışarıdan gelen Arapların içeceği bu kurum tarafından sağlanıyordu. Hele hele suyun mahdud olduğu, zemzem kuyusunun kapalı olduğu dönemi düşündüğümüzde bu daha da önem kazanıyordu. Çünkü Mekke'de su bulunmadığı için, çevreden suyun tedarik edilmesi gerekiyordu. Oradan hayvanlarla şehre taşınan su, deri veya ahşap teknelere konur, tadında hafif kekremilik olduğu için de arındırılmaya,

¹ Yeri gelmişken şunu da söylemeden geçemeyeceğim: Hz. Peygamber muhatabı ile asla tartışmaz, onun Kur'an üzerinde düşünmesini sağlamaya çalışır, şayet muhatabı tarafından bir soruya muhatap olmuşsa onu cevaplamakla yetinirdi. Kanaatimce bugün İslâm'ı anlatma durumunda olan, kendini tebliğci, dava adamı, davet sahibi olarak gören her bir bireyin aslında örnek alması gereken bir durumdur.

gerektiğinde kuru üzüm katılarak tatlandırılmaya, bulunursa bal ilave edilerek sıra haline getirilerek hacılara ikram edilirdi. Burada kullanılan kuru üzümler Taif tarafından getirilir, dövülerek suya katılır böylece ikram edilirdi. Dolayısıyla Arap içtiği bu suyu, kendisine ikram edilen yemeği unutmaz, genelde Kureyş'in tamamına özelde ise bu işin asıl yükünü çeken Haşimoğulları'na karşı özel bir muhabbet duyardı. Bilindiği gibi Araplar ikram etmeyi sevdikleri gibi ikram edeni de sever, onu el üstünde tutarlardı. Bir başka ifadeyle Araplar, cömertliği abartı halinde bir tutkuya dönüştürmüşlerdi. Kendileri cömertliği sevdikleri gibi her cömert insanı tebci eder, onu el üstünde tutar, ona aynı bir ilgi duyarlardı. Bütün bunları şunun için söylüyorum. Bu iki kurum yani rifade ve sikaye Kureyş'e itibar sağlarken, Haşimoğulları'nın da sair Araplar arasında tanınmasını sağlamıştır. Ben öteden beri bu iki görevin Hz. Peygamber'in kabilesi tarafından yerine getirilmesini, onun peygamberliğine hazırlayan olaylar içerisinde görmüşümdür. Çünkü eğer bu kurum olmamış olsaydı dışarıdan gelenler Haşimoğulları'nı tanımayacaklardı. Bu müessese Haşimoğulları'nı Kureyş kabilesi içerisinde apayrı bir yere taşımıştır. Eğer bu müessese olmamış olsaydı Haşimoğulları bu kadar etkili olamazlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber'in atalarından Abdulmenaf, Haşim, Abdumuttalip hatta Ebu Talip kendi dönemlerinde Mekke'nin adeta reisi gibi idiler. Oysaki daha önce de söylediğim gibi Mekke'nin bir reisi bulunmuyordu.

Rifade görevi önce Abdulmenaf'a, ondan sonra oğlu Haşim'e, Haşim'den sonra Abdumuttalib'e, Abdumüttalib'den sonra oğlu Ebu Talip'e geçmiştir. Ancak bu kurum ciddi bir harcama gerektiriyordu. Oysaki Ebu Talib fakir idi. Bu nedenle de kurumu çekip çevirmekte zorlanınca kardeşi Hz. Abbas kendisine devretmesini; bunun karşılığında bütün borçlarını ödeyeceğini söylemiştir. Başka çaresi kalmayan Ebu Talip, bunu kabul etmiş ve her iki kurumun da riyasetini Hz. Abbas'a bırakmıştır. Hz. Abbas'ın bu görevi deruhte ettikten sonra toplum içerisinde daha da önemli bir konuma geldiği rivayet edilmektedir. Kimi kaynaklarda Hz. Abbas'ın Medine'ye geç hicret etmesini de bu görevleri başkasına bırakmak istememesine bağlanmaktadır.

6-Ezlâm: Kusay öncesi kurumlardan bir başkası ise Ezlâm'dır. Ezlâm dönemin en önemli müesseselerinden biri idi. Anakronizme düşmeyi göze alırsak kurumu günümüz Diyanet İşleri Başkanlığı'na benzetebiliriz. Zira bu kurum Tanrı'yı hayatın içerisine müdahil kılan bir mahiyete sahip idi. Şöyle ki Cahiliye Arabı son derece dindardı. Tanrıya bağlı, onu hayatının içerisinde görürdü. Sıradan şahıslar bile Tanrı'yı hayatının nirengi noktasına yerleştirerek varlığını sürdürmeye çalışırdı. Anlayacağınız, dinsiz bir topluluktan asla bahsetmiyoruz. Tekrar ediyorum Cahiliye Arapları çok dindar idiler. O kadar dindar idiler ki Allah'ın onların hayatı ile ilgili bütün kararları verdiği, onun rızasını almadan hiçbir işi yapamayacaklarına, ona başvurmaksızın asla bir karar almamaları gerektiğine inanırlardı. Allah'ın kararlara müracaat etmeyen insanların başarıyı elde edemeyeceklerine; hem bu dünyada hem de öte dünyada asla mutluluğu yakalayamayacaklarına inandıkları için onun kararlarını fal okları aracılığıyla öğrenmeye çalışırlardı. Onlara göre Allah,

kendi çocukları olan Lat, Menat ve Uzza gibi aracı ilahların önüne konan fal okları aracılığıyla sürekli konuşur, fikrini beyan ederdi. Onun fikrine başvurmak isteyenlere her zaman lehlerine karar verirdi. Ezlâm denilen bu fal okları o kadar önemli idi ki başka bir yargıya veya hakeme çoğunlukla ihtiyaç bırakmıyordu. Bir adamın haklı veya haksız olduğunu, bir adamın öcünün alması gerekip gerekmediğini, ne yapacağını, kızını veya oğlunu kiminle evlendireceğini, ne zaman ticarî sefere çıkacağını, hangi malı satın alırsa kazanacağını; eşinden şüphelenen kocanın haklı olup olmadığını, kendinden olmadığını düşündüğü çocuğunun kimden olduğunu da böylece karara bağlarlardı. Onun için fal oklarına sıradan bir hadise gibi değil, aslında bir hukuk sistemi nazarıyla bakmak gerekir. Hal böyle olunca her putun önüne bir ok termesinin konması ve sorumlu olarak adına "sadin" denilen bir görevlinin bulundurulup oklarla ilgilenilmesini sağlamak önemli bir iş olmuştur. Allah'ın kararını ifade eden bu fal oklarının her birinin üzerinde değişik ifadeler yer alırdı: "yap", "yapma", "evet", "hayır", "sizdendir", "değildir" ifadelerinin her biri Tanrı'nın kararı olarak durur, bunlara uyulması adeta bir vücubiyeti ifade ederdi. Dolayısıyla putlar hayatın içerisinde idi. Putlar ile tapıcıları kadar iç içeridirler ki bazen adam putunu yanında taşıma gereği hisseder, taşırken yükten kazanmak isterse helvadan döktürür, sonra putunun ayaktan başlayarak bir taraftan ötesini berisini yiyerek karnını doyurur, öte taraftan da arta kalanına ibadet etmeye devam ederdi. Helva bitince artık yerine ne bulduysa onu putunun temsilcisi olarak görür, ona prestij ederdi. Dolayısıyla her zaman putu yani tanrısı yanında olurdu. Yanında taşıdığı bu putu tanrının yeryüzüne uzanan eli, görüngüler âleminde konuşan dili olarak kabul ederdi. Yoksa bu puta veya helvaya asla tanrının bizzat kendisi olarak bakılmazdı. Dahası hiç bir Arap Lat, Menat, Uzza tarafından yaratıldığına inanmazdı. Her birinin bildiği gibi Kur'an-ı Kerim'de "Onlara ölüden diriye, diriden ölüyü çıkaran kimdir diye sorarsanız Allah derler". "Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" anlamında bir sürü ayet-i kerime vardır. Bu ayetler de cahiliye Arabının bu putlara yaratıcı nazarıyla bakmadıklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bunlara değer vermelerinin nedeni bunları Allah'a ulaştıran halka olarak görmelerinden kaynaklanıyordu.

7-Ukkâb/Kiyâde: Kusay tarafından ihdas edilen önemli görevlerden ikisidir. Bu görev Abduşşems yani Ümeyyeoğullarına ait olup askerî görevleri bünyesinde barındırmaktaydı. Bilindiği gibi "kiyâde" komutanlık demek olup, düşman birlikleri ile savaşıldığında onları sevk ve idare etme görevini ifade etmektedir. Ukkâb ise "sancak" anlamına gelmektedir. Bu görev de askerî karakteri olup savaş sırasında Kureyş Kabilesi'nin sancağını taşımayı ifade etmektedir. Kuşkusuz bu görevlerin ikisi de son derece itibarlı ve önemli idi. Bu görevleri Ümeyye oğulları adına en son Ebû Süfyan yürütmekteydi. Bilindiği gibi Mekke ile yürütülen savaşların tamamında, Bedir Savaşı hariç, Kureyş ordusu onun tarafından idare edilmişti. Bedir Savaşı'nda ise o Kureyş kervanının başında olduğu için bu vazife onun adına kayın pederi olan Ebu Cehil tarafından ikame edilmişti. Mekke site devletinde Ümeyyeoğulları'nın bu denli etkili olmaları, hatta Ebu Süfyan örneğinden hareketle söylersek, Mekke'nin

liderleri olarak öne çıkmalarının nedeni bu vazife olmuştur. Zira son derece önemli bir görev olup günümüz modern devlet yapılanması içerisinde Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığına tekabül ettiğini hatırlatmak isterim.

8-Sidâne/Hicâbe Görevi: Kabe'nin bakımı, onarımı, açılıp kapanması görevi olup son derece itibarlıydı. Mekke tarihi itibarıyla en eski ve en önemli kurumlardan. Yukarıda bir vesileyle ifade ettiğimiz gibi bu kurum zaten Kusay öncesinde vardı. Dahası Kusay'ı Mekke'nin liderliğine taşıyanın da bu kurum olduğunu yukarıda ifade etmiştim. Bu görevi üstlenen şahıs, Kabe'nin anahtarlarını yanında taşır, Kabe'nin ne zaman açılıp kapanmasına karar verir, örtüsüyle ilgilenir, örtünün dokunması ve özellikle bir tören dâhilinde örtülmesi, Kabe'nin ihrama girmesi, ihramdan çıkması gibi işler onun sorumluluğunda olurdu. Keza Kabe'nin tamiri söz konusu olduğunda burada harcanacak paralar kurumun başında bulunan şahıs tarafından toplanır, yine onun nezaretinde harcanırdı. İslam öncesi dönemde bu kurumun sorumluluğu Abduddâroğulları'na ait olup en son temsilcisi ise Osman b. Talha idi. Hz. Peygamber, Mekke'yi fethettiği zaman Kabe'nin kapısında durmuş;

“Ey insanlar! Bugün size ne yapacağımı düşünüyorsunuz” diye sormuştur. Mekkeliler “Ey Muhammed sen kerem sahibi bir kardeşin mukrim bir oğlusun. Bize ikramda bulunacağını tahmin ediyoruz” demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Size Yusuf'un kardeşlerine söylediğini söylüyorum. Gidiniz siz bugün salıverildiniz” dedikten sonra “Ey Osman neredesin” diye bağırarak, Osman b. Talha'yı ünlemiştir. Osman b. Talha gelince de Kabe'nin anahtarını kendisinden alarak, kapıyı açmış ve içeri gitmiştir. Kabe'nin anahtarını aldığı gören amcası Abbas hemen fırlayarak Hz. Peygamber'e “Ey Allah'ın Elçisi o görevi bana ver.” demiştir. Hz. Peygamber, amcasının bu isteğini kabul etmemiş ve Kabe'nin kapısında durarak tarihi konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmasında Cahiliye döneminde var olan kurumların tamamının kaldırıldığını, sidâne kurumunun bunun istisnası olduğunu söylemiş ve “Emaneti ehline tevdi ediniz” meşhur cümlesini sarf ederek anahtarı yeniden Osman b. Talha'ya teslim etmiştir. Bu tarihten itibaren Kabe'nin anahtarı atadan evlada geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde de anahtar bu ailede bulunmaktadır. Anahtarın kendisinde bulunduğu şahsın vefat etmesi durumunda, Suud kralının da iştirak ettiği resmi törenle evladına teslim edilmektedir.

9-Nesiy: İslam öncesi kurumlarının önemlilerinden biridir. Tarihi Kusay öncesine dayanmaktadır. Bilindiği gibi Araplar ay takvimi kullanıyorlardı. Ay takvimi ile güneş takvimi arasında 10 günlük bir fark bulunmaktadır. Dolayısıyla ay takvimi, güneş takvimine göre daha kısa olduğu için hac mevsimi sürekli yer değiştirirdi. Günümüzde olduğu gibi yazın sıcaklığına denk gelmesi, ticari açıdan büyük bir riski ifade ediyordu. Zira havalar soğuduğu için insanlar kışın hacca gelemedikleri gibi, yazın sıcaklığında da gelemiyorlardı. Buda ciddi anlamda bir ticari kaybı ifade ediyordu. Bunun önüne geçmek için adına “Nesiy” denilen bir sistem geliştirdiler. Bu sistem ay takvimine gerektiğinde bir ay ilave ederek hac mevsimini yaz ve kışa

denk getirmeme üzerine kuruluydu.

Bu görevi ifa eden şahsa nâsi veya kalemme denilmekte olup Kinâne kabilesine mensuptu. Her sene hac mevsiminin üçüncü günü, hacılar Mina'dan Mekke'ye döndükten hemen sonra Kabe'de yüksek bir yere çıkar ve tarihi konuşmasını yapardı. Bu konuşma “Ey insanlar, ben burada bir suç işliyorum değilim, ayıplanacak bir iş de yapmıyorum. Benim kararım kesin olup sorgulanamaz. Bir karar vermişsem herkes buna uymak zorundadır” şeklinde başlar ve o sene Nesiy olup olmadığının ilanı ile biterdi. Şayet Nesiy'e karar verilmişse “Ben Safer ayını haram aylarının içerisine dahil eyledim, muharrem ayını ise erteledim” denir, zilhicce'den sonra gelen muharrem ayının yerini değiştirmek suretiyle haramlığı ortadan kaldırılır ve zilhiccenin arkasına haram olmayan bir ay ilave edilmiş olurdu. kalemme'in bu kararı ile insanlar yılın başta hac olmak üzere önemli hadiselerini, özellikle de panayırların yapılacağı günler belirlemiş olur ve buna göre yılı planlardı. İslam'dan sonra da bir süre uygulanan bu sistem, Veda Haccı'na yakın bir dönemde inen ayetlerle yasaklanmıştır. “Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde (Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle top yekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı top yekûn savaşın ve bilin ki Allah kötülükten sakınanlarla beraberdir. (haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığına sayısını bozmak ve onun haram kıldığını helal kılmak için (haram ayını) bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez. Tevbe, 36-37.” Bu ayette açıkça görüldüğü gibi yüce Mevla Nesiy uygulamasının küfürde daha ileri bir noktaya ulaşma dışında bir anlam ifade etmediğini beyan etmiştir. Böylece merkeze ticaretin konduğu bu uygulama, tarihe karışmış ve yeni bir dönem başlamıştır.

Aziz Gençler burada bir konuya daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Yüce Allah'ın öteden beri dört olarak ilan ettiği haram ayları uygulaması, ticaret olmadan ayakta durması imkânsız olan Araplar için adeta bir can simidi mahiyetinde idi. Zira yarım ada çapulculukla ayakta durabiliyordu. İslam dini nazil olduktan sonra, her tarafa güven ve emniyetin hâkim olması, çapulculuğun tarihe karışması, hukuk sisteminin egemen olması, “haram aylar” hususundaki bilincin törpülenmesine ve zamanla hiçbir değeri bulunmayan arkaik uygulamaya dönüşmesine neden olmuştur. Oysaki günümüzde kendisine Müslüman diyen kitlenin kendi arasında güven sorunu yaşanmaktadır. Coğrafyamızın neredeyse her noktasında kan ve gözyaşı dökülmektedir. Kendine Müslüman diyen insanlar, Allah'u ekber diyerek, kendine Müslüman diyen ve Allah'u ekber diyerek onlarla savaşanları yok etmeye çalışmaktadırlar. Bu mücadelede hiçbir zamanın, zeminin kutsiyeti kalmamıştır. Keşke hiç olmazsa bu kutsal değerimiz hatırlansa ve en azından haram aylarda Müslüman kanının akmasının önüne geçilse, kuşatmalar altında açlıktan can veren

kadın ve çocukların yok oluşunun önüne geçilmiş olsa. Son zamanlarda bu ayeti okurken Kur'an'ın tarihselliğini savunan ve zaman zaman bu ayeti de gösteren insanların ne kadar sığ ve öz düşünceden yoksun olduğunu da hatırlamış olurum. Bu ayet Kur'an'ın tarih üstü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu konuya ileride tekrar değinileceği için bununla iktifa ediyor ve kaldığım yere geri dönüyorum.

10-Liva: Tarihi oldukça eski olan kurumlardan bir başkası ise Liva'dır. Liva kelime olarak sancak demektir. Mekkelilerin kendilerine ait, onların adeta kimliklerini gösteren ve sair Araplar tarafından da tanınan bir sancakları vardı. Bu sancak Darunne'de korunurdu. Ticari kafileler yolculuğa çıkmadan önce buraya gelir, icra edilen törenin akabinde, kafilin başkanı olarak belirlenen şahsa sancak burada emanet edilirdi. Sancağı alan şahıs, kafilinin önünde yürürdü. Bu sancağı görenler bunun Kureyş kafilisi olduğunu anlar ve hiçbir şekilde dokunmazlardı.

İşte size anlatmaya çalıştığım bu müesseseler Mekke'nin idari kurumlarını teşkil eder. Ve ilk başlarken söylediğim cümleyi tekrar ediyorum. Mekke bir devlet, bir site devleti olup kendine özgü müesseseleri vardır. O günkü bir şehir devleti ile mukayese edildiğinde çok daha ileri bir yönetime sahip olduğu görülmektedir. Oy birliği ile kararların alındığı, bütünü ilgilendiren konuların tamamının müzakere edilebildiği, ortak olarak alınmayan kararların hiçbir şekilde uygulanmadığı, kurumları olan, müesseseleri bulunan bir yapıdan; meclisten, meclisin üyelerinden bahsediyoruz.

Mekke'nin Ekonomik Durumu

Mekke'nin tarıma müsait olmadığını zaten biliyorsunuz. Bununla birlikte orada yaşayan insanların da hayatlarını devam ettirecek bir şeylerinin olması gerektiği de izahtan varestedir bir konudur. Bir başka ifade ile bunların da geçim kaynaklarının bulunması lazımdı. O geçim kaynağını Yüce Rabbimiz ticaret olarak takdir etmiştir.

Miladi IV. asra kadar o günkü dünya ticaret merkezi Seylan Adası yani günümüzün Srilanka'sı idi. Buraya Hindistan'dan baharat çeşitleri, ipek, fildişi, tütsü, kumaş çeşitleri; Çin'den ise ipek gelirdi. O bölgede yetişen ve gemi imalatında kullanılan, kerestesiyle meşhur saç ağacının da kerestesi alınır, gemilere yüklenirdi. Bu gemiler ya Hüzmüz Boğazı'nı geçip, Basra Körfezi'ne ulaştıktan sonra yüklerini burada bulunan Übülle limanı'na indirir, oradan da daha küçük kadirgalılarla Dicle ve Fırat nehirleri üzerinden, şimdiki Bağdat'a yakın olan Medain'e veya Zeugma'ya yani günümüz Nizip'ine ulaştırılır buradan da gideceği son noktaya kadar ulaşması sağlanırdı. Bu malların İstanbul'a kadar geldiği bilinmektedir. Bu birinci güzergâhtır.

İkinci güzergâh ise Seylan Adası'ndan yola çıkan gemiler Sokodra Adası'nın yakınlarından geçer, Umman Denizi'nden sonra Babu'l-Mendeb'e ulaşır, buradan Kızıldeniz'e girmiş olurdu. Kızıldeniz'e girdikten sonra, yolculuğuna devam eder, Akabe Körfezi'ne varırdı. Akabe Körfezi bugün Ürdün sınırları içerisinde yer almaktadır. Orada boşaltılan mallar, kervanlarla ya İskenderiye'ye ulaşır gemilerle

İstanbul'a, hatta Roma'ya gider veya Akabe'den sonra kervanlara yüklenir, bugünkü Filistin topraklarına gelerek buradan gemilerle İstanbul veya Roma'ya kadar yolculuğuna devam ederdi.

Bu güzergâh miladi IV. asra kadar işte bu şekilde kullanıldı. Zikrettiğim çağda Bizans ile Sasaniler arasında asırlarca devam eden savaşlar meydana geldi. Kur'an'da, Rum Suresinde zikredilen bu savaşlar, Müslümanların Medine'ye hicretlerine kadar da sürdü. Dolayısıyla bu savaşlar uzun yıllar devam ettiği için güzergâhın her ikisini de kullanılamaz hale getirdi. Bunun üzerine dışarıdan gelen mallar sahil boylarına indirilmeye başlandı. Bu mallar kervanlar aracılığı ile toplanmaya, oradan da önce Ukaz'a sonra yeni kervanlarla yolculuğa devam ederek Suriye'ye götürülürdü. Buradan da deniz veya karayoluyla, yolculuğuna devam eder gideceği son noktaya vasil olurdu.

Miladi dördüncü asırdan itibaren kervan ticareti Kureyş Kabilesi tarafından organize edilmiştir. Kureyş Kabilesi, Bizans, Sasaniler, Habeşistan ve yarımada içerisinde yarı bağımsız olarak varlıklarını sürdüren Gassaniler, Lahmiler, Himyeriler ve Kinde Devletleri ile serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştı. Yine yarımada da yaşayan kabileler de bu anlaşmalara dahil edilerek büyük bir ticaret ağı kurulmuştu. Kuran bunu "İlaf" kavramı ile ifade etmekte ve şöyle demektedir: "Kureyş'in ilafına and olsun. Onların o kış ve yaz seferlerine imkân veren ilaflarına. Öyleyse bu beytin Rabbine ibadet esinler. O Rab ki onları aklıktan doydurdu ve aynı zamanda korkudan emin kıldı. Kureyş 1-4"

İşte Rabbimiz bu ayeti kerimelerde kureyş Kabilesi tarafından organize edilen bu ticarî yapıyı anlatmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın da ifade ettiği gibi Mekke, dönemin ekonomisini yönlendirecek kadar önemli bir siyasî güç idi. Onlar tarafından yönlendirilen bu ticari faaliyetleri kontrol etmek isteyen devletlerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Sasaniler hem de Bizans bu faaliyetlerin kendi hâkimiyetinde sürmesini arzuladığı görülmektedir. Öyle ki Bizans, Habeşliler aracılığıyla bölgeye müdahil olmaya çalışırken; Sasaniler de Hireliler aracılığıyla bu faaliyeti kontrol etmek istemiştir. Ficar Savaşları ile Fil Hadisesi'nin asıl nedeninin de bu durum olduğu bilinmektedir.

Aziz gençler Mekke'nin ticarete bu kadar faal olmasının ilahî bir tarafının bulunduğu ve Rabbimizin Mekke ile Kureyş Kabilesi'nin tanınmasını murat ettiğine inanıyorum. Çünkü Yüce Rabbimiz buradan, bütün insanlığa hitap edecek, onlara rehberlik yapacak, kendilerini hidayete yönlendirecek bir peygamberin gönderilmesine karar vermişti. Dolayısıyla bu Peygamberin, insanların bildiği bir mekândan gönderilmesi, işini önemli ölçüde kolaylaştırıcaktı. Bu mekân öyle güvenli bir yer olmalıydı ki insanların oraya zarar vermeleri mümkün olmamalıydı. Onun için Mekke'nin özellikle seçildiğini düşünüyorum. Kanaatimce Allah tarihe müdahale edeceği zamanı, mekânı, zevatı kendisi bizzat belirlemiş ve o belirlediği mekana bizzat kendisi müdahil olmuştur.

Mekke'nin Kültürel Yapısı

Mekke gerçekten kültürlü bir mekândı. Belki burada Medine'de olduğu gibi bir okul bulunmuyordu. Ancak insanlar birden fazla alfabe ve birden fazla dil bildikleri gibi medeni dünyayı da tanıyorlardı. Mekke'de Hîrî, Himyeri (müsned) alfabesi ile İberi yani İbrani alfabesi kullananlar vardı. Gerçi kaynaklarımızda Mekke'de sadece on yedi kişinin okuma yazma bildiği ifade edilmektedir. Ancak bunun İslam'dan kısa süre önce Mekke'de yayılmaya başlanan Hîrî alfabeyle ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Bilindiği gibi bu hat daha sonra Kufi, arkasından da nesih hattı olarak bilinmiştir. Bugün buna Arap yazısı denilmektedir. Bu yazı Mekke'ye İslam'dan kısa süre önce Hire'den yani Irak'tan girmiş ve oranın adıyla da anılmıştır. Oysaki Hiri yazıdan önce insanlar Yemen'de yaygın olarak kullanılan müsned yazısını Mekke'de kullanıyorlardı. Tekrar ediyorum Arapların önemli bir kısmı 3 alfabeyle kullanabiliyordu. İnsanların birkaç dil bildiklerini de unutmayalım. Örneğin Hz. Ömer İbranice biliyordu, Amr b. As Habeşçe biliyordu. Bunu daha da artırmamız mümkündür.

Burada bir başka konunun daha üzerinde durmak istiyorum: İslam öncesi dönemde Araplar günümüzde olduğu gibi birden fazla lehçe kullanıyorlardı. Ancak bütün Arapların ortak olarak kullandıkları bir edebiyat lehçesi de vardı. Bu edebiyat lehçesine zamanla Kureyş lehçesi denilecektir. Kur'an işte bu lehçe üzerine nazil olmuştur. Ancak İslam öncesi dönemde adına muallaka-ı seb'a denilen yedi askı bu lehçe ile inşad edilmiştir. Bildiğiniz gibi bu yedi askı şairler tarafından inşad edilen ve yarışmaya girip birinci olan ve Kabe'nin duvarına asılma hakkı elde eden şiirler için kullanılmaktadır. İşte bu yedi askı şiirlerinin bazısı Hicazlı bir kısmı ise Iraklı şairler tarafından yazılmıştır. Bu da Irak'ta da bu edebî lehçenin yaygın olduğunu göstermektedir.

Aziz gençler Mekkelilerin elit insanlar olduğunu söyledim. Bu konuda bir şeye daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu insanlar ticaretle uğraşıyorlardı. Dolayısıyla yazı ve hesap onlar için olmazsa olmaz kabilindendi. Kuran'ı Kerim'de yazıya hesaba dair bu kadar fazla atfın bulunmasının nedeni de bu olsa gerektir. Kaldı ki Kur'an'da kitap, kalem, defter, divit, yazı, harf, cümle, tümce, dil, edebiyat, kılıf, hokka ve benzeri onlarca kelime ve kavram geçmektedir. Bu da söz konusu kültürel birikime işaret etmektedir.

Dini Hayat

Aziz gençler bu dersimizde Mekke'nin dinî yapısı üzerinde duracağız. Her ne kadar Mekke tevhidî dinin merkezi olsa da burada değişik dinî, grupların olduğu bilinmektedir. Bu grupların kimisi Mekke'nin kendi sakini iken kimisi ise dışardan ticari amaçlarla veya değişik vesilelerle buraya gelip yerleşenlerden meydana gelmektedir.

1-Hristiyanlar: Mekke'nin en dikkat çekici dini grubunu Hristiyanlar oluşturmaktaydı. Bunun birden fazla nedeni vardı. Öncelikle Mekke'nin kendi sakinleri içerisinde Hristiyanlar vardı. Esed kabilesine mensup olan Ubeydullah b. Cahş ve Varaka b. Nevfel'i bunlara örnek olarak verebiliriz. Ancak bunların Hristiyanların hangi mezhebine mensup olduklarını net olarak bilmiyoruz. Bunlarla ilgili sadece bazı fikirler yürütebiliriz.

Bildiğiniz gibi o zamanlar Arabistan'da yaşayan Hristiyanlar değişik mezheplere mensup idiler. Bunların başında Nasturiler geliyordu. Bunlar daha çok Irak ve çevresinde yaşamaktaydılar. Irak derken Lahmi Devletini ve özellikle de başkentleri Hire'yi kastediyorum. Hatta burada bir de bir tarikat gibi görünen ve adına Ubbâd yani abidler denilen ve kendilerini İsa'ya adayanlar olarak izah edilen bir kitle de vardı. Hirelilerin Mekke'yle ciddi bağlarının bulunduğunu, bunların karşılıklı olarak ticarî faaliyetler icra ettiklerini unutmamak gerekir. Hatta ileriki derslerimizde Hz. Peygamberden bahsedince ifade edeceğimiz gibi Peygamber efendimizin de içerisinde yer aldığı Ficar savaşları bunlarla yürütülen ticarî anlaşmazlık dolayısıyla neşet etmişti. Zamanı gelince bu konuya yeniden döneceğim. Bütün bunları bu iki mekânın belli bir ilişki ağına sahip olduğunu belirtmek için ifade ettim.

Az önce Mekkeliler Hristiyanların hangi mezhebe mensup olduklarını bilmediğimizi söyledim. Ancak bir fikir yürütebiliriz. Bunu yapabilmemiz için de o günkü Hristiyan mezheplerine biraz daha yakından bakmamız gerekir. Mekke ile en çok irtibatı bulunan Nasturiler olduğunu söylemiştim. Bunlar Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul ediyorlardı. Onlara göre Hz. İsa, Allah'ın oğlu olmakla birlikte Allah'ın bizzat kendisinden farklı bir şey de değildi. Zira Allah, kendisini zaman zaman İsa, zaman zaman baba, zaman zaman da Ruh'u'l-Kudus olarak açıklıyordu. Yani Allah'ın üç ayrı vechesi vardı ve kendisini hasbe'z-zuruf yani şartlara göre bu üç ayrı vecheden biri olarak gösteriyordu. Dolayısıyla onlara göre Hz. İsa saf bir tanrı olup babadan farklı bir şey değildir. Tanrı İsa beşer olan Hz. Meryem'den dünyaya gelmiştir. Bir beşer olan Meryem'den dünyaya gelmesi onun saf tanrılığına mani değildir. Meryem'den dünyaya gelmesi beşer formuna giren bir Tanrı olmasını sağlamıştır. Bu da beşer ile kuracağı irtibata ilişkindir.

Arap yarımadasının ikinci büyük Hristiyan kümesini ise Yakubiler oluşturmaktaydı. Onlar ise Hz. İsa'nın saf bir tanrı olduğuna, hiç bir şekilde beşer formuna sahip olmadığına inanıyorlardı. Onlara göre Hz. İsa'nın bir beşerden dünyaya gelmesi beşeri parçalar taşıdığı anlamına gelmez, aksine o beşerlikten hiçbir şey almamıştır. Tam bir Tanrı olup bilumum tanrısal özelliklere sahiptir. Onlar bu düşüncelerini temellendirmek için şöyle bir örnek kullanmaktadırlar: "Hz. İsa aynen oluktan akan yağmura benzemektedir. Yani yağmur yağıp çatıya döküldüğünde, oluklar aracılığıyla yeryüzüne inmektedir. Yağmur oluklar aracılığıyla yeryüzüne indiğinde, oluktan hiç bir şey almamakta, oluğu yeryüzüne inmek için bir aracı olarak kullanmaktadır. Hatta kendisi yağmurdan etkilenmekte onun aracılığıyla temizlenmekte, paklanmaktadır. Aynı durum Hz. İsa ile annesi Meryem için

geçerlidir. İsa beşer Meryem'den dünyaya gelmekle ondan bir şey almamış tam tersine Meryem onun aracılığıyla kutsanmıştır.

Aziz Gençler dikkat ederseniz Hicaz'da yaygın olan bu iki Hristiyan mezhebinin ikisi de Hz. İsa'yı kul değil tanrı olarak görmektedirler ve Kur'an onların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul ettiklerini söylemekte ve bundan dolayı onları müşrik olarak görmektedir.

Peki Mekke'nin Hristiyanları bunlardan hangisine mensuptu? Onların Hz. İsa'ya nasıl baktıklarını anlamamız, düşüncelerini tespit etmemizi mümkün kılacaktır. Şimdi Varaka'ya bakalım: hatırlarsanız Vahiy ilk nazil olmaya başladığı zaman Hz. Peygamber paniklemiş, ne olduğunu anlayamadığı bu yeni durumu eşine anlatmış eşi de bir rivayete göre Ebu Bekir'i çağırarak Hz. Peygamber'i kendisiyle birlikte, diğer bir rivayete göre ise bizzat kendisi Peygamberi yanına alarak Varaka b. Nevfel'e götürmüştü ve

–“Bak kardeşinin oğlu ne diyor” demiştir.

Varaka b. Nevfel Hz. Peygamber'e dönerek:

“Ne gördün ey kardeşimin oğlu” diye sormuştur.

Hiz. Peygamber Hira mağarasında yaşadıklarının tamamını, muhtemelen vahiy inmeden önce yaşadıkları ile birlikte Varaka'ya anlatmış, Varaka da kendisine

–“Bu Musa'ya gelen Namus el-Ekberdir. Keşke sen tebliğe başlayıp kavmin seni memleketinden çıkacakları zaman yaşamış olsaydım. Sana yardım ederdim” demiştir. Hatta kaynaklarımız Hz. Peygamber'in onun böyle demesi karşısında, hayretler içerisinde kaldığını ve

–“Kavmim beni memleketimden mi çıkaracak?” diye sorduğunu onun da

–“Evet senin getirdiğin bu mesajı hangi peygamber getirmişse mutlaka memleketinden sürülmüştür” dediğini aktarırlar.

Evet aziz gençler bu hadiseyi şunun için size aktardım. Dikkat ederseniz Varaka b. Nevfel, “namus el-ekber” yani vahiy meleği, “vahiy”, tebliğ, peygamber ve hicret gibi kavramlar kullanmaktadır. Ve bu kavramlara baktığınızda bunlar Nasturî ve Yakubiler tarafından kullanılmamaktadır. Zira onlara göre Hz. İsa mesajın bizzat kendisidir. Dolayısıyla aracı meleğin de bizzat kendisidir. Tanrıdan da başka bir şey değildir. Vahiy alması düşünülemezdi, kendisi bir vahiydir. Oysaki Varaka, Hz. Peygambere gelen Cebraîl'i Hz. Musa'ya gelen Yahudi geleneğindeki Namus el-Ekber olarak tesmiye edildiği anlaşılan meleğe benzemektedir. Bu da onun bu iki mezhebin dışında bir başka mezhebe mensup olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda Cabirî'nin, Kur'an'a Giriş, adlı bir kitabı Mana Yayınları'ndan çıktı. Bu eseri okumanızı tavsiye ederim değişik konulara değinmektedir. Cabirî bu eserinde Varaka b. Nevfel ile Necaşî'nin Aryuşçu olduklarını söylemektedir. Dahası Cabirî, İbn

Hişam tarafından zikredilen bir rivayette geçen “irisiyyîn” kavramının da Aryuşçuları ifade ettiğini söyleyerek bu rivayetten de destek almaktadır. Kuşkusuz ne bu rivayet ne de Varaka'nın sahip olduğu düşünce onun kesinlikle Aryuşçu olduğunu söylememizi mümkün kılmamaktadır. Ancak Aryuşçu olabileceğini söylememize de imkân vermektedir.

Bir şey daha Hz. Peygamber Varaka için “o tek başına bir ümmettir. Ve tekbaşına haşr olacaktır” demektedir. Bu durum da Hz. Peygamber'in onu muvahhit olarak gördüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Mekkeli Varaka'nın aynı zamanda bir din adamı olduğu, Tevrat'ı kendi dilinden okuduğu yani Aramice bildiği ve Tevrat'tan bazı parçaları Arapça'ya tercüme ettiği de rivayet edilmektedir. Bu da Varaka'yı diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bunun yanı sıra Mekke'de Nasturîler, Yakubiler de yaşamaktaydı. Ancak bunların sayılarının fazla olmadığı, bununla birlikte etkili oldukları anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber Mekke'nin fethi esnasında Kabe'ye gelip açtığında içerisinde 360 putun yanı sıra Hz. İsa ile Meryem'in de resimlerini görmüştü. Bu da Hristiyanların etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Mekke'de çoğunluğu köle kökenli olan bazı Hristiyanlar ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun mezhebi olan Ortodoksluğa inanıyorlardı. Ancak bunların daha çok Medine'de etkili oldukları görülmektedir. Muhammed Hamidullah hocanın da dikkat çektiği gibi Medine'de yaklaşık olarak 40-50 kişilik bir cemaate sahip idiler. Başlarında da Ebu Abdullah er-Rahib adında bir şahıs bulunuyordu. Ebu Abdullah, kendisini rahip olarak görüyor, İstanbul ile irtibatı bulunuyor, hatta zaman zaman gidip geliyordu. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra burayı terk etmiş, İstanbul'a yerleşmiş ve orada da ölmüştür. Medine'deki cemaati ise onun ve bir başka ifade ile Bizans'ın lehine istihbarat toplayıp göndermeye devam etmiştir. Mescidi Dırar adındaki mescit onlar tarafından merkez olarak kullanılıyordu. Bildiğiniz gibi burası Yüce Allah'ın emri ile Hz. Peygamber tarafından yıktırılmıştır.

2-Yahudiler: Mekke'de Yahudilerin yaşayıp yaşamadığı sorusuna gelince: aslında bu önemli bir sorudur. Maalesef kaynaklarımızda bu konuda çok ciddi bilgiler bulunmamaktadır. Sadece bir Yahudi aileden bahsedilmektedir. Bu aile de ticaretle iştigal ediyordu. İsrail kökenli edebiyatçı ve tarihçi Michel Lecker de bu konuya yoğunlaşmış sadece bir aile bulmuş bunu da bir makale olarak yayınlamıştır. Bu dışında Mekke'de herhangi bir Yahudi aile bilinmemektedir. Bu durum Yahudilerin Mekke'de etkili olmadığını göstermektedir. Medine'ye gelince, burada önemli bir Yahudi cemaati yaşıyordu. Önümüzdeki derslerimizde bu Yahudiler üzerinde, inşaallah, duracağız.

3-Mazdaistler (Mecusiler): Bildiğiniz gibi Mazdaizm Sasanîlerin resmi dini olup merkezde Ahura Mazda'nın bulunduğu Mecusilik için kullanılmaktadır. Araplar İslam öncesi dönemde İran, bir başka ifade ile Sasanîler ve özellikle Hirelilerle ilişki içerisinde bulundukları için bu dine aşina olmuş, hatta işlerinde bu dini kabul edenler

de oluşmuştu. Nitekim kaynaklarımızda Temim kabilesine mensup bazı şahısların Mazdaist oldukları aktarılmaktadır. Mekke'de daha çok da Temim kabilesi ile Hireliler bağlamında bu dine mensup olanlardan bahsedilmektedir. Yoksa Mekkeli olup bu dini kabul eden herhangi bir şahıstan bahsedilmemektedir.

Mazdaizm'in dini sistemine gelince: bu dini yapı düalizm üzerine kurulmuştu. Mazdaizme göre iyilik ve kötülük tanrısı olmak üzere iki tanrı bulunmaktadır. Ahura Mazda iyilik Tanrısı; Ehrimen ise kötülük tanrısıdır. Her iki Tanrı arasında ciddi bir çatışma vardır. İyilik ve kötülük arasındaki çatışma aydınlık ve karanlık, zulüm ve zorbalık, adalet ile haksızlık, hatta ruh ve beden arasında da devam etmektedir. Nitekim ruh pak ve yüce iken beden murdar ve necistir. Ruh bedenden ayrıldığı zaman ona dokunmak haramdır. Zira bedeni anlamlı kılan ruhun kendisi idi, o ayrılınca anlamını da yitirmiş oldu. Bu nedenden dolayı bedenin nezih ve necip olan toprağa gömülmesi, suya atılması veya ateşte yakılması caiz olmaz. Zira bu durumda toprak, ateş ve suyun kutsiyetine zarar verilmiş olur. Gördüğünüz gibi bu anlayışın bir kısmı daha sonraki dönemde İslam medeniyeti içerisinde de etkili olmuştur. Nitekim halveti tarikatı başta olmak üzere bazı tarikatlarımızda ruhun yücelmesi için bedene eziyet edilmesi gerekir. Hatta bunun için çilehaneneler inşa edilmiş, orada kalınarak ruhun yüceltilmesi için bedenin te'dib edilmesine çalışılmıştır. Her ne kadar Cahiliye döneminde Mekkeli Mecusiler bulunmasa da Mekkelilerin ona aşına olduklarını bir kez daha hatırlatmak isterim. Kaldı ki kimi kaynaklarımız özellikle Hz. Peygamber'in doğumu esnasındaki hadiselerden bahsederlerken Mecusilere de göndermede bulunmaktadırlar. Bu da söz konusu aşinalık için karine olarak takdim edilebilir.

4-Maniheizm: Ünlü tarihçi Muhammed b. Habib 'Kitabu'l-Muhabber' adlı eserinde İslam öncesi dinleri anlatırken "Zındıklık da Kureyş Kabile'si arasında yaygındı." dedikten sonra başta Ebu Süfyan olmak üzere bazı şahısların da isimlerini zikretmektedir.

Aziz gençler bildiğiniz gibi "zındık" kavramını günümüzde sapkın, bir başka ifade ile yerleşik kültüre muhalefet eden anlamında kullanılmaktadır. Oysaki bu kavram kadim bir ifade olup Pehlevice kökenli idi ve iki kelimeden oluşuyordu. Kelimelerin ilki olan "zend" Ahura Mazda'nın Zerdüşte gönderdiği kutsal metin olan Avesta'nın tefsiri mahiyetindedir. "dik" ise bu tefsiri kendi reyine göre yapan bir başka ifade ile dirayet tefsiri yapan şahıs için kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelime köken itibarıyla yerleşik kültüre muhalefet eden şahıs için kullanılıyordu. Zamanla her yerleşik kültüre muhalefet eden için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın erken dönem metinlerinde Ebu Süfyan ve çevresindeki şahıslar için kullanılması, onların Mekke ve dolaylarında egemen olan düşünce yapısına muhalefet ettiklerini akla getirdiği gibi birazda yorumlarında İran anlayışını kullandıklarını da akla getirmektedir. Zira ta'dad edilen isimlerin içerisinde Nadr b. Haris de vardır. Nadr'ın eğitimini İran'da aldığı, İran mitolojilerini en iyi bilen kişi olduğu, hatta Kur'an kıssalarını eleştirerek kendisinin bunlardan daha iyi hikâyeler bildiğini söylediği ve halkı kendisini

dinlemeye çağırdığı ve onlara, bir çoğu daha sonra Firdevsî'nin Şahname'sinde arzı endam edecek olan, mitolojik İran hikâyelerini aktardığı rivayet edilmektedir. Bu durum da söz konusu Zındık ifadesinin kökenini tebellür ettirmesi açısından önem arz etmektedir. Zındık kavramının Maniheistler için kullanıldığını gösteren verilerden bir diğeri ise daha geç döneme Abbasiler dönemine aittir. Kaynaklarımızın ifadesine göre o dönemde Maniheistler devletin içerisinde paralel bir yapılanma oluşturdukları için Abbasi halifeleri adına Sahibu'z-zenadika denilen bir kurum kurmuş ve maniheistlerin peşine düşmüşlerdir. Bu da kavramın erken dönemden itibaren bu anlamda kullanıldığını göstermektedir. Ancak bununla birlikte Ebu Süfyan ve avvanesinin saf Maniheist olduklarını söylemek de güç görünmektedir. Muhtemelen Maniheizm'den kısmen dahi olsa etkilenmiş, bu durumdan dolayı da zındık olarak anılmalarına neden olmuştur.

5-Dehriler: Mekke'de var olan dinî gruplardan bir başkası ise Kur'an'da da kendilerinden bahsedilen Dehrilerdir. Ateist oldukları anlaşılan Dehriler, her şeyin failinin "zaman" olduğunu söylüyorlardı. Nitekim Kur'an onların şöyle dediklerini söylemektedir: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder" Casiye 45/24.

Zaman ve zamanla ilgili tartışmalar oldukça eski olup İranî dinlerde de bulunmaktadır. Bilindiği gibi en eski İranî dinlerin adı Zurvanizm idi. Zürvanistler de aynen diğer İranî dinlerde olduğu gibi düalist idiler. Yani iyi ve kötü düalizmine inanmaktaydılar. Dehriler de düalisttirler. Onlarda da iyi ve kötü dikotomisi bulunmaktadır. Onlara göre iyi vardır ve bu dünyadadır. Siz bu dünyada bulunduğunuz sürece de sizinle beraberdir. Ancak ne zamanki siz bu dünyadan ayrılırsınız o zaman da yokluk başlar, yokluk ise hiçbir anlam ifade etmez ve kötüdür. Dolayısıyla iyi sizden sonra bu dünyada var olmaya devam eder. Benzer düşüncenin Mekkeli Dehrilerde olduğunu da görürsünüz. Onlar Dehrin her şeyi var kılıp yok edeceğine inanıyorlardı ve yeniden yaratılmaya da karşıydılar. Hatta onlardan bazıları Hz. Peygamberin yeniden yaratılma düşüncesini reddederken eline bir kemik almış, onu ufalayarak haydi yeniden nasıl yaratılacakmışız göster diyerek Allah elçisine meydan okumuştur. Mekke'nin küçük bir kitlesini oluşturan Dehrilerin bu düşüncesi halkın tamamını kapsamadığı anlaşılmaktadır.

6.Gök: Cisimlerin Kudsîyetine İnanlar: Kur'an'ı Kerim Mekke'de gök cisimlerinin kudsîyetine inanan bir kesimden bahsetmektedir. Bunlar başta Şir'a yıldızı, Utarit, Güneş ve Ay olmak üzere gök cisimlerinin önemli bir kısmının tanrısal varlıklar olduğuna inanmakta ve onlara ibadet etmekteydiler. Hatta Kur'an'da yer alan Hz. İbrahim kıssası da bunlarla ilgili olup zımnen ibadet edegeldikleri gök cisimlerinin tamamının Allah tarafından yaratıldığını özetle takdim etmektedir. Sizler aslında kıssayı gayet iyi bilmektesiniz. Ancak ben yine de bilgilerinizi tazeleme adına kıssayı size hatırlatmak istiyorum. Bildiğiniz gibi Hz. İbrahim uzun süre bir mağarada yaşar, bir gece vakti mağaradan dışarı çıkar ve gökyüzünün parıldayan yıldızlarla dopdolu olduğunu fark eder. Onları seyrederek, içlerinden en güzelini seçer bunun Tanrı'sı

olduğuna hükmeder. Biraz sonra bulutların arkasında gizlendiği yerden çıkan ve ortalığı ışığa gark eden ayı görür. Bunun daha büyük ve güzel olduğuna hükmeder ve tanrısının bu olduğuna karar verir. Hayranlıkla sabaha kadar seyrettiği ayın yerini güneşe terk ettiğini görünce yanıltıldığına karar verir ve Tanrı olarak güneşe hükmeder. Akşama kadar da güneşi seyreder. Ancak akşam olup güneşin yok olduğunu fark edince bunun bir devr-i daim olduğunu anlar. Bu devr-i daimde ayın gece, güneşin ise gündüz parıldadığını; biri gelince diğerrinin gittiğini görür. Yani her ikisinin de yok olduğu ve etkisiz olduğu bir zamanın bulunduğunu fark eder. Bu durumda Allah'ın her ikisinden de büyük olması gerektiği ve yok olmaması gerektiğine hükmeder, her ikisini de reddederek Allah'ta karar kırar. Hz. İbrahim merkeze alınarak Mekke müşrikleri içerisinde gök cisimlerin kutsiyetine inananlara aslında bir göndermede bulunulmakta ve bu cisimlerin hiç bir anlam ifade etmediği, evrenin yek ve tek bir yüce yaratıcısının bulunduğu, bu yüce yaratıcı boyun eğilerek, ona bende ve kul olunması gerektiği anlatılır. Bu hadise aynı zamanda yegâne ilah ve rabbın de yüce Allah olduğunu onun dışında ululanagelen varlıkların tamamının reddedilmesi gerektiğini anlatmaktadır.

7.Putperestler: Mekke sakinlerinin çoğu Arap yarımadasının kahir ekserisi gibi putperest idi. Putperstlik Mekke'ye tevhidi dinin kurucusu olan Hz. İbrahim'den asırlarca sonra girmiştir. Paganizmin Mekke'ye Amr b. Luhay adında bir şahıs tarafından getirildiği rivayet edilir. Kaynaklarımıza göre Amr b. Luhay bir cilt hastalığına yakalanır, tedavi görmek için Suriye bölgesine gider. Tedavisi esnasında orada bulunan halkın bazı putlara ibadet ettiğini görür, nedenini sorduğunda, bu putların kendilerine yağmuru yağdırdıklarını, ihtiyaç duyduklarında yardım ettiklerini, sıkıntılı zamanlarında sıkıntıların giderdiklerini söylerler. Bunu duyan Amr, bu kadar çok işe yarayan tanrılardan kendisi ve lideri olduğu kabilesinin de faydalanmasını murad eder ve onlardan izin alarak bu putları Mekke'ye getirir ve ibadet eder, halkı da bunlara ibadet etmeye çağırır. Hatta bununla da iktifa etmez, Hz. Nuh'un kavminin putları olan ve Tufan esnasında yok olan putları da arar bulur ve onları da Kabe'ye getirir, halkın bunlara ibadet etmesini sağlayarak ilk kez putperestliği getiren adam unvanını elde eder.

Evet kaynaklarımızda paganizmin Mekke'ye nasıl yayıldığı bağlamında anlatılan hikaye budur. Ancak hadiseye biraz daha yakından bakıldığında apayrı bir durum ortaya çıkmaktadır. Hz. İbrahim'in vefatından sonra Kabe'nin önemi hızla kaybolmaya başlar, hatta insanlardan bazısı kendilerine Kabe'ye benzer mekânlar inşa ederler. Belki de bunlardan bazısında Kabe'den veya Harem'den götürülen taşlar da kullanılmıştır. Bunlarla da yetinmeyen Arap kabilelerinin her biri kendilerine ayrıyeten sadece kendi kabilelerine ait olmak üzere putlar da edinirler. İşte bütün bunları gören Amr b. Luey bir sistem geliştirir ve her Arap kabilesinin değer verdiği putlardan birini getirip Kabe'ye koyar ve Kabe'yi bir panteona çevirir. Böylece Kabe sadece Mekkeliler için değil, bütün Arap kabilelerin tanrılarının da yer

alması hasebiyle onlar için de değerli hale gelir. Hatta adına "muhiillun" denilen ve Kabe'nin kutsiyetine inanmayan kabileler bile Kabe'de bulunan kendi putlarından dolayı buraya karşı saygı duyarlar. Lât ile ilgili yaptığım ve Cahiliye Araplarının ilahları² adındaki kitabımda da neşrettiğim araştırmamda da ortaya çıktığı gibi Hicaz Putperestliğinin arkasında Nebatiler bulunmaktadır. Hicaz da ibadet edilen Lât, Menât, Uzza aslında Nebati tanrılarıdır. Oradan Hicaz'a taşınmıştır. Amr b. Luhay kıssasında da bu putların Suriye dolaylarından getirildiği ifadesi Putperestliğin Hicaz'ın dışından geldiğini doğrulamaktadır.

Putperestliğin nasıl başladığı sorusuna gelince bu soruyu Hişam el-Kelbî cevaplamaktadır. Bildiğiniz gibi Hişam el-Kelbî Cahiliye Araplarının putlarını bize anlatan en eski kaynak olma hüviyetine sahiptir. Kitabı yani Kitabı'l Esmâ/Putlar Kitabı, Beyza Düşüngen tarafından tercüme edilmiş ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasında n eşredilmiştir. İşte yazar bu kitabın girişinde özetle şöyle demektedir. İnsanlar salih, Allah dostu olan şahısların önce resimlerini yapıp heykellerini diktiler ki onları görenler bu insanlara bakarak doğrudan ayrılmamaya, hak ve adalet üzere kaim olmaya devam etsinler. Ancak zamanla bunun tam tersini yaptılar ve bunları tanrılar olarak kabul edip onlara tapmaya başladılar.

Kuşkusuz cahiliye Arapları bu putların hiç birine kendilerini yaratan tanrı nazarıyla bakmamaktaydı. Aksine bunların da Allah tarafından yaratıldığını, Allah'ın yegâne güç ve kudret sahibi olduğunu, yegâne yaratıcının o olduğunu, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarabilen yegâne varlığın da o olduğuna inanıyorlardı. Diğer putları ise sadece ve sadece kendilerini Allah'a yaklaştıran araçlar olarak görüyorlardı. Herkes tarafından kabul gören bu putların yanı sıra her bir Arap kabilesinin kendi müstakil tanrısı vardı. Bu tanrı kabile ile Allah arasında dururdu. Şayet kabile Kabe'nin kutsiyetine inanıyor ve haca gidiyorsa, hacını tamamladıktan sonra mutlaka bu putuna gelir, onu tavaf eder, katında kurbanı keser, saçlarını tıraş eder, ihramdan çıkarak hacını ikmal ederdi. Böyle yapmaması durumunda hacının kabul olmayacağına inanırdı.

Aracı put, cahiliye Arabı nezdinde Allah'ın bu dünyaya müdahil olan eli mesabesinde idi. Allah'ın yardım elini yanında görmek istediği için putunu mutlaka yaşadığı mekânın en özel köşesine yerleştirir, evine gelirken ilkin ona dokunur, ayrılırken de en son onu meshederek kutsanmaya çalışırdı. Böyle yapmaması durumunda tanrısının kendisine küseceğine inanır, onu yalnız bırakacağından korkardı. Sefere çıkacağı zaman putunu mutlaka yanında taşırdı. Ancak devesinin yükü ağırsa, hep putunu hem de azığını taşıması zor olacaksa o zaman putunu helvadan döker ve onu yanına alırdı. Bir taraftan bu helvacık aracılığıyla putunun rızasını ve onun vasıtasıyla Allah'ın hoşnutluğunu yanına alırken diğer taraftan da acıktığı zaman ötesi berisinden yemeye başlayarak onunla beslenmeye çalışırdı. Bu hadise onun tanrısıyla ne kadar barışık olduğunu gösterdiği kadar bizzat kendisinin

² Mehmet Mahfuz Söylemez, Cahiliye Araplarının ilahları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

döktüğü helvayı değil, onun temsil ettiği manevi şahsiyeti tanrı olarak kabul ettiğini göstermektedir. Cahiliye Arabı bu araçları o kadar çok önemser olmuştu ki bir kişinin tek başına Allah'a ulaşmasının mümkün olmadığı sonucuna varmıştı. Hatta Allah'ı el açıp dua edilmekten çok yüce olarak kabul etmişti. Yine onları Allah'ın yeryüzündeki tabiri caiz ise elleri kabul ettiği için onlar adına yemin eder, nezdinde kurban keser, adını çocuklarına verir, kutsal alanı (harem) olduğuna inanır, nezdlerinde fal oku çekmek suretiyle Allah'ın kararının ancak onlar aracılığıyla öğrenilmesinin mümkün olduğuna iman ederdi.

Cahiliye Arabının en önemli ibadeti tavaftır. Mutlaka belli zaman diliminde tavaf ederdi. Tavaf yaparken kutsal varlıkların etrafında dönmeyi, böylece Allah'ı hoşnut etmeyi gelenek haline getirmişti. Mekke'de ise Kabe'nin etrafında tavaf ederdi. Mekke'nin dışına çıkmışsa Kabe'den aldığı bir taşı merkeze koyar, onun etrafında dönerek ibadetini yapardı. Şayet Mekke'nin dışında ise ve yanına da Harem'den bir taş almamışsa getirdiği putunu merkeze koyar onun etrafında dönerdi. Herhangi bir putu da yanında değilse o zaman çevresine bakar en temiz ve düzgün taşı alır, onu temiz bir yere koyar ve etrafında aynen Kabe'nin etrafında döndüğü gibi ve orada okuduğu telbiyelerin aynısını mırıldanmak suretiyle ibadetini yapardı.

Araplar kutsal olarak kabul ettikleri putlarının büyük bir kısmını dışı yani tanrıça olarak kabul ederlerdi. Aslında Kur'an'ın da Necm suresi ayet 23 de işaret buyurduğu gibi bu ciddi bir paradoksu da içeriyordu. Zira onlar kız çocuklarını değersiz kabul ediyor, diri diri toprağa gömecek kadar merhametsiz davranıyor, kız çocuğuna sahip olmayı utanılacak bir hadise olarak görüyorlardı. Kendileri erkek evlat istemelerine rağmen Allah'a kız çocuk izafe ediyor başta Lat, Menat ve Uzza olmak üzere bu putların Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlardı. Bunu eleştiren yüce Allah, onları biraz da ironik bir dil kullanarak "Lat ve Uzza ile üçüncüleri olan Menat'ı gördünüz mü? Erkekler sizin dişiler Onun öyle mi? bu ne kadar insafsızca bir taksimat. Bunlar sizin ve atalarınızın kendi taktıklarınız isimlendirmelerden başka bir şey değildir. Allah bunlar hakkında hiç bir kanıt indirmemiştir. Tamamen zanna ve nefislerinin arzusuna uymaktadırlar" diyerek eleştirmektedir.

Cahiliye Arabının putları hayatına müdahil olan Allah'ın eli mesabesinde kabul ettiklerini az önce söyledim. İşte bundan dolayı herhangi bir konu hakkında karar vermezden önce mutlaka putuna gelir, onun fikrine başvurur, onun kararına göre hayatını yoluna koyardı. Her putun yanında mutlaka bir bekçi bulunurdu. Adına sadin denilen bu bekçi, aynı zamanda putun yanında bulunan fal oklarının da muhafızı idi. Dışarıdan gelen insanlar niçin geldiklerini önce sadine söyler, putları memnun edeceğine inandıkları hediyelerini ona bırakırlardı. Hediyeleri alan sadin, bunlarla birlikte putun huzuruna gelir ve şöyle derdi: "Ey ulu rabbimiz falanca şu hediyelerle birlikte huzuruna geldi ve senin şu konuda kendisine doğru yolu göstermeni murad ediyor. Sen de ona doğru yolu göster" der. Ondan sonra da fal okları termesinden oklar çekilirdi. Çekilen ok Allah'ın kararı kabul edildiği için tartışmasız kabul edilirdi. Şayet kararın değiştirilmesini istiyorsa birkaç gün sonra yeni bir hediye ile

gelip, tanrısının kararının değişip değişmediğini sorabilirdi. Abdumuttalib'in Hz. Abdullah'ın kurban edilmesi meselesinde daha önce verilen kararı değiştirmek için yaptıklarını hatırladığınızda ne demek istediğimi daha net anlamış olursunuz.

Fal okları Allah'ın kararı kabul edildiği için her şeyde başvurulurdu. İki kişi arasındaki problemin çözümünde başvurulduğu gibi kızını kime vereceği, oğluna kimi alacağı, kervanı ne zaman yola çıkaracağı, çocuğunun akıbetinin nasıl olacağı gibi hemen hemen hayata müteallik her şeyde puta başvurulduğuna daha önce de ifade etmiştim. Hatta eşinin kendisini aldattığını düşünse veya annesinden şüphelense bunun için de fal oklarına başvurur ve oradan çıkan oku Allah'ın tartışmasız kararı olarak kabul ederdi. Her kabile kendi putunun yanında fal okları çektiğini yukarıda ifade etmiştim. Kureyş kabilesi bunun için Hubel putunu kullanır, fal okları onun yanında bulunurdu. Bu da onu diğerlerine göre daha önemli kılmıştır.

Cahiliye Arabı hizada putunu yanında taşıdığı gibi savaş esnasında da onu yanından ayırmaz, gerektiğinde ondan istimdat ederdi. Hatta Mekke'deki bakanlıklardan biri savaş esnasında taşınan puta bakmakla alakalıydı. Yanında putunu götürmüş ve savaşta başarılı olmuşsa bu başarıyı putundan kabul eder, başarısız olmuşsa putunu başarısızlığa ortak etmez, irtikap ettikleri suçlardan dolayı putlarının kendilerini yalnız bıraktığına inanır, ona özel hediyeler takdim ederek, kendilerine küsmemesi, onlara yardıma devam etmesi için yalvarır. Daha iyi bendeler olacaklarına dair kendisine yemin eder, söz verirlerdi.

Putu onun için o kadar önemlidir ki onun adını çocuklarına vermeyi bir ayrıcalık kabul ederdi. Ondan dolayı Mekke'de Abdulmenaf, Abduluzza, Emmetuuzza, Abdulmenat, Emmetumenat, Abdulka'be, Emmetulat gibi birçok isme rastlanmaktadır. Putunun adına yemin eder, onun adına yaptığı yemini bozmayı çok kötü bir hal ile yüz yüze gelmenin nedeni olarak kabul ederdi. Zira Allah'ı kızdırırsan putun onu razı edebileceğine, ancak putu kızdırırsan kimsenin onu memnun edemeyeceğine inanır, onun için de putunu kızdırmamaya özel önem verirdi. Zekat vereceği veya sadaka vereceği zaman da putunun payını Allah'ın payından fazla tutar, onu memnun etmeyi daha çok önemserdi. Daha önce ifade ettiğim gibi putunu memnun ederse, putunun Allah katında kendisine şefaataçı olacağına inanırdı. Kur'an'ı Kerimde şefaate ilgili onca ayetin bulunmasının arkasında var olan neden işte budur. Bundan dolayı Yüce Allah şefaati kendi iznine bağlamakta, kendisinin izin vermemesi durumunda hiç kimsenin onun katında şefaatte bulunamayacağını söylemektedir.

Cahiliye Arabı Ahirete inanırdı. Bir şahıs öldüğü zaman adına "beliye" denilen hayvanı kabrinin başına bağlanır, orada ölünceye kadar tutulurdu. Şayet atı bağlanmamışsa haşre doğru yaya gideceğine inanılırdı. Yine şayet ölüsünü mağaralara defnetmişse, bu mağaraların girişine putunu koyar bu putun ona gideceği yerde rehberlik edeceğine inanılırdı. Cahiliye Arabı'nın Kabe konusunda da kafası son derece karışıktır. Onun muhayelesine göre Kabe bir taraftan beytullahtı,

diğer taraftan da canlı bir organizma idi. Adeta bir put gibi idi. Bundan dolayı da Mekke'de adı Abdülka'be olan birçok şahsa rastlanılmaktadır.

Her putun yanında adına “ğabğab” denilen sunağı vardır. Dolayısıyla kurbanlar bu sunakta kesilir ve aslan pay sadine ait olması koşuluyla, diğer insanlara veya hayvanlara pay edilirdi. Sadin yani put bekçileri cahiliye döneminin en etkili şahısları arasında yer almaktaydılar. Onun emrinde puta bağışlanan veya vakfedilen birçok şey olurdu. Bu bazen bir tarla bazen de bir hayvan olurdu. Eğer hayvan ise özellikle de deve ise buna “saibe” denilir ve sadece sadin ile putu ziyarette gelen misafirlerin bundan faydalanmasının caiz olduğuna inanılırdı.

Put bekçiliği bir ailenin tekelinde olup çoğunlukla babadan oğula geçiyor olmasına rağmen, bazen kabilenin kararı veya bir şahsın zorbalığı ya da değişik nedenlerle el değiştirdiği de olurdu. Kimi sadinler putlarının yanında anlaşılmas sesler çıkardıkları, hatta bazen bu seslerin putlar tarafından çıkarılıyormuş gibi davrandıkları da olurdu. Bu da birçok kaynakta başta Uzza olmak üzere bazı putların konuştuğuna dair rivayetlerin yer almasına neden olmuştur. Hatta bazı kaynaklarda bunların içerisinde cinlerin olduğu ve onların konuştuğu söylenmektedir. Uzza putu kırılacağı zaman içinden bir kadının çıkıp putun kırılmaması için mücadele etmiş olması, bu putların içerisinde bazı insanların girerek diğer insanları kandırıp kendi çıkarları için kullandıkları da anlaşılmaktadır.

Taş, ahşap malzeme, değerli maden veya taşlardan yapılan putlardan bazısı ise yatırı idi. Cahiliye döneminin en ünlü yatırı ise Taif'te bulunan Lat'tır. İslam öncesi dönemde hac güzergâhı üzerinde oturan ve hacılara hizmet eden Lat öldükten sonra üzerine bir yapı inşa edilmiş, zamanla aynen Kabe'de olduğu gibi örtülmüş ve etrafına bir harem yapılmıştır. Hatta çoğunlukla da Kabe'ye alternatif kabul edilmiş, Kabe kadar kutsiyet atfedilmiştir. Bir Müslümanın Allah'a verdiği sıfatların tamamı cahiliye Arabınca putlar için de kullanılırdı. Putlar duyar, görür, tasarruf gücüne sahiptir, yardım eder, azap eder, kullarını bağışlama gücüne sabittir.

Cahiliye Arabının muhayelesinde cin ve meleklerin apayrı bir yeri vardır. Cin ve meleklerin Allah'ın akrabaları olduğuna inanan cahiliye Arapları tanrı olarak gördüğü varlıkların tamamının aslında melekler olduğu kanaatindeydi. Cinler ise genelde ıssız yerlerde ikamet ederlerdi. Her vadinin bir cininin olduğuna inanılırdı. Arap o vadiye girdiği zaman “bu vadinin rabbi/tanrısı olan cine sığındım” der, öyle oradan geçerdi. Böyle yapmaması durumunda cinlerin kendisine zarar vereceğine inanırdı. Her şair veya kahinin bir cinin olduğuna inanılır, bir adamın cini ne kadar güçlü ise o oranda iyi şair veya kahin olabildiği düşünülürdü. Hz. Peygamberin risalet ile görevlendirildiği dönemde kendisine “mecnûn” yani cini var denmesinin nedeni de işte buydu.

8-Haniflik: Birçok kaynakta haniflik Cahiliye döneminde var olan ve Hz. İbrahim'in dininin adı olarak zikredilmekte, hatta bu dine mensup bazı isimler de ta'dad edilmektedir. Ancak rivayetler ciddi bir şekilde incelendiğinde bu kavramın Fil

hadisesinden önceye gitmedi ortaya çıkmaktadır. Ezrakî'nin Ahbaru Mekke adlı şaheserinde ifade ettiği gibi Fil hadisesi meydana geldikten sonra Araplar uzun yıllar Allah dışında hiçbir varlığa ibadet etmemiş, yegâne güç sahibi olarak ona inanmışlardır. Ancak zamanla eski dinlerine geri avdet ederken bu dini düşünceye karşı çıkanlarda olmuştur. İbn Hişam onları “Hunefa-ı Arbaa” dört hanif olarak zikreder ve bunların Varaka b. Nevfel, Zeyd b. Amr, Ubeydullah b. Cahş ve Osman b. Huveyris olduğunu belirtir. Bu şahıslardan üçü Hristiyan idi. Hatta bunlardan Varaka b. Nevfel ile Osman b. Huveyris'in din adamlığından yani papazlığından da bahsedilmektedir. Zeyd'e gelince hiçbir dine mensup değildi. Sahih dini arayanlardandı. Cahiliye Araplarının sahip olduğu dini anlayışı eleştiriyor, bu anlayışla hiçbir bağının olmadığını söylüyor, ancak Allah'a nasıl ibadet edeceğini bilmediğini ifade ediyordu. Nitekim bu katı eleştirisinden dolayı da önceleri Mekke'den uzaklaştırılmış, daha sonra memleketine gelirken de fanatik putperestlerden biri tarafından gizlice öldürülmüştür. Bunların tek ortak noktaları ise puta tapıcılığı reddetmeleriydi. Dolayısıyla putçuluğa karşı olmaları onları bir noktada birleştirmiş bu da hanif olarak adlandırılmalarına neden olmuştur.

Aziz gençler “hanif” kelimesi İslam öncesi dönemde olumsuz bir anlama sahipti. Kelime hem Arapça'da hem de kardeş diller olan İbranice ve Süryanicede sapık, çarpık, yoldan çıkmış gibi olumsuz bir anlam içermektedir. Hatta Araplar ayakları içe doğru çarpık olan adama da bundan dolayı “ahnef” diyorlardı. Peki nasıl oldu da bu kelime İslâm'dan sonra olumlu bir anlam içermekle kalmadı, tevhidi bir dinin de sıfatı haline geldi? Kur'an'a bakarsanız ikisi çoğul olmak üzere on iki yerde geçmekte olup hepsinde de Hz. İbrahim'in dinini sıfatı olarak zikredilmektedir. Nedeni ise şudur. İslam öncesi dönemde puta tapan insanlar hâkim kültürü teşkil ettikleri için kendilerine muhalefet eden, bir başka ifadeyle tanrılarına tapmayı reddeden insanlara sapık anlamında “hanif” diyorlardı. Kur'an bu kelimeyi puta tapmayan anlamında yeniden kurdu ve Hz. İbrahim'in veya onun dininin sıfatı olarak karşımıza çıkardı. “İbrahim Yahudi veya Hristiyan değildi. Ancak o hanif (yani puta tapmayan) bir Müslümandı” ayetinde olduğu gibi. Böylece “hanif” kavramı bir dinin adıymışçasına algılandı. Oysaki bir kez daha söylüyorum “haniflik bir dinin adı olmayıp, Fil hadisesinden sonra ortaya çıkan bir düşünce kırılmasını ifade ediyordu”.

9-Ahmesi ve Hill: Aziz gençler İslam öncesi dönemde Araplar temelde iki dini tabakaya bölünmüş vaziyette idiler. Bu dini katmanın ilkine Ahmesi denilmektedir. “Ahmesi” kelimesi yani “hums” kavramı dindarı tesmiye etmektedir. Mekkeli kendini diğer kabilelerden daha dindar ve daha üstün olarak görürdü. Zira Mekkeli, Kabe'nin komşusu ve onun beytinin hizmetkârı olarak kendini kabul ediyor, böyle olunca da diğer Araplardan daha ayrıcalıklı, Allah katında daha değerli olduğuna hükmediyordu. Ahmesiler diğer kabilelerden üstün oldukları için onların kızları ile ancak Ahmesi anlayışını benimseyerek evlenile biliyordu.

Kureyş, Kinane ve müttefiklerini kapsayan ahmesilik anlayışına göre bunlar hac mevsimi esnasında Arafat'ta vakfeye gitmez, Harem sınırları içerisinde diledikleri

verde vakfeye dururlar. Tavaf ederlerken kendi elbiseleri ile tavaf eder, deri çadır altında gecelemez, aynen dindar Yahudilerde olduğu gibi iç yağ yemez, bunu kendilerine haram olarak kabul ederlerdi.

İkinci tabakaya ise "hill" denilmektedir. Harem sınırları dışında ikamet eden her bireyi kapsadığı söylenen "hill" zamanla Kureyş, Kinane ve müttetiklerinin dışındaki Arapları ifade eder olmuştur. Hill mensup olan bir şahsın Ahmesilerin üstünlüğünü kabul etmesi gerekmektedir. Hill mensubu bir şahıs, Mekke dışından gelip Ka'be'yi tavaf edeceği zaman kendi kıyafetleriyle tavaf edemediği gibi Mekke'de bulunduğu zaman diliminde "harem" sınırları dışından getirdiği kendi yemeğini de yiyemezdi. Buna haram nazarıyla bakılırdı. Hill mensubu şahıs Harem sınırlarına dâhil olacağı zaman Mekke'de tanıdığı bir Ahmesi varsa ona haber gönderir, onun gönderdiği elbiseyi giyerek hareme dâhil olurdu. Şayet böyle bir elbise bulamamış kendi elbisesiyle Hareme girmiş ve tavaf yapmışsa, tavaf bittikten sonra sırtındaki elbisesini çıkarır atar, ona bir daha elini süremezdi. "Lakit" olarak isimlendirilen bu elbise tavaftan önceki günahkar hayata ait olduğu için atılır, yerine yenisinin giyilmesi yeni bir yaşam, bir başka ifadeyle yenilemeyi ifade ederdi. Dolayısıyla Hareme gelip burada ibadet etmeyi bir yenilenme, hatta bir yeniden doğuş olarak kabul eder, sırtındaki elbiseden kurtulduğu gibi o ana kadar irtikap ettiği günahların tamamından da kurtulmuş olduğuna inanırdı. Bundan dolayı günah işlediği elbiseyi bir daha üzerinde taşımazdı.

Şayet tavaf edeceği zaman herhangi bir Ahmesi'nin elbisesini bulamamış veya kendisine ait de üzerindeki elbisesi dışında başka bir elbiseye sahip değilse uryan olarak tavaf yapardı. Bu şekilde tavaf yapan birçok şahıs kaynaklarımıza sirayet etmiştir. Uryan tavaf edenler genelde gecenin karanlığını tercih ederlerdi. Bu dini katmanlar arasındaki fark, son derece güçlü idi. İşte yıllar sonra Hz. Ebubekir'in halife seçileceği toplantıda dile getirilen "Araplar Evs ve Hazrec'in liderliğini kabul etmez. Ancak Kureyş'in önderliğine evet diyebilirler" cümlesinin anlamı işte budur. Yani Araplar Hill'e mensup olan Evs ve Hazrec'in liderliğini kabul etmez, Ahmesi olan Kureyş'in önderliğine evet diyebilirlerdi. Nitekim durum aynen öyle de olmuştur.

Cahiliye döneminde Mekke Arabı diğer Araplardan kendisini üstün tutmasının bir başka noktası ise zenginlikti. Zenginliği Allah'ın onu üstün tuttuğu için ona verdiği bir ayrıcalık olarak kabul eder, bundan dolayı da fakiri hor görür, onu öteler, eğer Allah katında bir değeri olmuş olsaydı Allah'ın ona da mal verip kendisine ikramda bulunacağına inanırdı. Bu nedenden dolayı fakire yardım edenlerin sayısı oldukça azdı. Bundan dolayı iflas eden tüccar kendini ailesi ile birlikte evine kapatır, insan içine çıkmayı bir onursuzluk olarak kabul eder, adeta ötenazi kararı vererek kendini ve ailesini ölüme mahkûm ederdi.

Cahiliye dini hiyerarşisinde kadının doğal olarak bir yeri ve değeri yoktu. Kadın ya para kazanılacak bir meta, ya çocuk doğurmaya adanmış bir aracı veya bir zevk objesi olarak kabul edilirdi. Bir kadın erkek evlat doğurmamışsa uğursuz olarak kabul edilir, tanrıların gazabına maruz kaldığı düşünülürdü. Şayet bir kadın on erkek

evlat dünyaya getirmişse bu kanına tanrısal bir nesne gözüyle bakılır, ona ayrı bir saygı gösterilirdi. Zaten Arap on dişi deve doğuran devesine de aynı gözle bakardı. O da tanrısal bir hüviyeti ihraz eder, ona da dokunulmaz, el üstünde tutulur, kesilmez, etinden, tüyünden ve sütünden faydalanılmaz, kulağı kesilerek bu özelliği anlatılmış olur ve kendi haline bırakılırdı. Bu tür develer çoğunlukla çöllerde aç, sefil bir şekilde ölürlerdi. Keza Arap geleneğinde on nesli peş peşe dölleyebilen erkek deve olan "ham" ve keza dört kez doğurduktan sonra beşincisinde dişi deve doğuran bahira; biri dişi diğeri erkek olmak üzere ikiz doğuran ve adına "vasile" denilen deve veya koyun da tanrısal olarak kabul edilir, kendisine dokunulmazdı.

Aziz Gençler bununla iktifa edelim. İleriki derslerimizde de zaman zaman bu konuya değineceğiz. Bir sonraki derste buluşmak üzere diyor ve sizleri Allah'a emanet ediyorum.

HZ. MUHAMMED'İN NÜBÜVVET ÖNCESİ HAYATI

Yrd. Doç. Dr. Fethullah ZENGİN
(*Inönü Üniversitesi*)

Giriş

Nübüvvet öncesi Resulullah'ın (s) hayatı hakkında elimizdeki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu durum anlaşılır basit bazı sebeplere dayanmaktadır. Tanınmış bütün tarihi şahsiyetlerin, insanlar tarafından bilinmeden önceki hayatları doğal olarak meçhul kalır. Onların erken dönem hayatları hakkında bildiklerimiz genellikle kendi anlatımlarına ve onların yanında kalan kimselerin şahitliklerine dayanmaktadır. Ancak çoğu kez bir insanın ileride toplumda nasıl bir konumda olacağı bilinmediğinden, toplumun geri kalanından daha fazla bir ilgiye muhatap olmamışlardır. Bu nedenle onların hayatının bütün safhaları hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olamamaktadır. Aynı şey son peygamber Hz. Muhammed (s) için de geçerlidir. Biz onun özellikle risaletten sonraki Medine hayatını adeta gün gün bilirken Mekke yaşantısı hakkında yukarıda ifade edilen nedenlerle o kadar şanslı değiliz. Bu derste elimizdeki bilgileri derli toplu bir biçimde bir arada sunacak ve tartışılan bazı meseleler hakkında fikirlerimizi beyan edeceğiz.

Soyu

Hz. Peygamber, Kureyş kabilesinin Haşimoğulları boyuna mensuptur. Babası

Abdullah b. Abdulmuttalib, annesi, anne tarafından Taifli baba tarafından Zühreoğullarına mensup olan Âmine bt. Vehb'dir. Resulullah'ın dedesi Abdulmuttalib Mekke'nin doğal lideri pozisyonundaydı. Babası Abdullah ise diğer Kureyş gençleri gibi ticaretle meşguldü. Abdullah, babasının verdiği bir sözden dolayı gençlik çağında iken kurban edilmek istenmiş ancak bulunan bir formülle yerine 100 deve kurban edilmiştir. Bu nedenle Resûlullah "Ben iki kurbanlığın oğluyum" demiştir.¹ Abdullah bu olaydan kısa bir süre sonra evlenmiş ve bir süre sonra da Şam'a ticari bir yolculuk yapmış ancak Medine'de vefat etmiştir. Genellikle, babasının vefatı sırasında Hz. Peygamber'in henüz doğmadığı kabul edilir. Ancak vefat ettiğinde Resulullah'ın birkaç aylık olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Her iki durumda da baba ve oğul birbirlerini görmemişlerdir.

Doğum Tarihi

Hz. Peygamber meşhur olan görüşe göre Fil vakasından elli gün önce Rebiülevvel ayının 12'sine denk gelen pazartesi günü dünyaya gelmiştir. Bilinen bir takvimin kullanılmadığı o dönemde, tarih, önemli olaylar esas alınarak belirlenirdi. Yukarıda yazıldığı gibi filanca savaştan 3 ay sonra, kıtlıktan 40 gün sonra gibi ifadelerle tarih belirlenmiş olurdu. Bu nedenle Hz. Peygamberin doğumunun miladi takvime göre karşılığında da bazı güçlükler yaşanmıştır.

Astronom Mahmut Paşa el-Feleki o dönemde meydana gelen bir güneş tutulmasından yola çıkarak Resulullah'ın doğumunun Fil Vakasının meydana geldiği yılın 9 Rebiülevvel yani 20 Nisan 571 Pazartesi günü olduğunu öne sürmüş ve bu görüş Müslümanlar arasında büyük ölçüde kabul görmüştür. Ancak son devir siyer âlimlerinden Muhammed Hamîdullah, cahiliye döneminde yaygın olan nesi uygulamalarını da hesaba katarak bu tarihin 17 Haziran 569 Pazartesi günü olduğunu ifade etmiştir. Yine de dediğimiz gibi asıl yaygınlık kazanan tarih 20 Nisan 571 olmuştur.² Bizce bunun genel siyer anlatımı ya da olayların akışına bir etkisi de bulunmamaktadır. Neticede gerçek olan, olayların belli bir kronoloji takip ederek cereyan etmesi ve etkileri kıyamete kadar sürecektir. Bu şekilde dünyayı değiştirmiş olduğu olgusudur.

Doğumu ile ilgili anlatımlar

Hz. Peygamber'in doğumu sırasında bazı harikulade olayların yaşandığı kaydedilmiştir. Bunlar arasında en yaygın olanlar şunlardır; Hz. Peygamberin doğduğu gece İran'daki Kisra sarayının 14 burcu yıkıldı, mecusilerin bin yıldır yanan ateşleri söndü, Kâbe'deki putlar yüzüstü yere düştü. Ayrıca Resûlullah'a hamileliği boyunca ve doğum sırasında Âmine'nin hiçbir sıkıntı çekmediği, Resulullah'ın doğumdan hemen sonra yere kapaklanıp secde ettiği ve ağzından ilk çıkan sözün "La ilahe illallah" olduğu da doğrudan Resûlullah ile ilgili hususlar olarak

¹ Hâkim, Müstedrek, II, 609.

² Fayda, Mustafa, DîA, "Muhammed", XXX, ss.,410-425.

sıralanmıştır.

Kanaatimizce bu tür anlatımlar daha sonraki dönemlerin tarihi ve kültürel izlerini taşımaktadır. Olayların olduğu öne sürülen gecede yaşandığı ileri sürülen olayları tespit etmek mümkün değildir. Söz konusu bazı olaylar gerçekleşmişse bile bunların aynı gece İran'da olduğunu tespit edebilecek bir mekanizma mevcut değildi. En önemlisi de bunca olağanüstü olayın daha sonra Resûlullah tarafından bir tebliğ unsuru olarak hiçbir zaman dile getirilmemiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in bu hadiselerin gerçekliğini bildiği halde bunları Mekke müşriklerine (ki söz konusu rivayetlerde olayların bir kısmına onların da şahit oldukları anlaşılmaktadır) bunları hatırlatmamış olması akıl alır bir şey değildir. Özellikle de amcası Ebu Leheb'e. Çünkü bu olaylardan aynı ailenin bir ferdi olarak onun haberdar olmaması mümkün değildir. Resulullah'ın dile getirmediği bu türden anlatımların Müslümanlar tarafından bu kadar sahiplenilmiş olması da doğrusu şaşılacak bir şeydir.

Süt anneye verilışı

Eşinin vefatına duyduğu acı mı yoksa başka nedenlerle mi bilemediğimiz bir şekilde Âmine'nin çocuğunu fazla emziremediği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in doğumunda itibaren sütanne aranmış ve bu çerçevede Hz. Muhammed'i bir süreliğine Ebu Leheb'in cariyesi Süveybe emzirmiştir. Ancak daha sonra, Mekke'deki yaygın âdete uyularak daha sağlıklı ve temiz havada büyüüp serpillmeleri ve fasih Arapça öğrenmeleri için bedevî kabilelerinden bir sütanneye teslim edilmiştir. Sütanne olarak seçilen kadın Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir koluna mensup Halime bt. Ebu Züeyb idi. Hz. Muhammed burada, Halime'nin kocası Haris ve çocukları Abdullah, Üneyse ve Şeyma'dan oluşan ailenin yanında iki yıl kadar kalmıştır. Halime iki yılın sonunda (biraz da gönülsüzce) çocuğu ailesine teslim etmek üzere Mekke'ye götürdü. Ancak hem Âmine Beni Bekr yurdunun havasının oğluna iyi geldiğini müşahade ettiğinden hem de Halime'nin arzulu hali nedeniyle, bazı rivayetlere göre de o sırada Mekke'de veba salgını bulunduğu için çocuğun bir süre daha sütannede kalmasına karar verildi. Böylece Hz. Muhammed toplam dört veya beş yıl sütannede kalmış oldu. İslam tarihi kaynakları Halime ve ailesinin Muhammed'i yurtlarına götürmeleri nedeniyle bolluk ve berekete kavuştuklarını ve ayrıca bazı olağanüstü olaylarla karşılaştıklarını ifade ederler. Bunlardan en meşhur olanı ve en çok tartışılanı Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması hadisесidir. Detaylarını siyer kitaplarında bulabileceğimiz bu hadise ile ilgili birkaç söz ifade etmekle yetineceğim.

Öncelikle şunu belirtmem gerekir ki imanın şartlarından olmayan, kabulü veya reddinin imanla ilgili bir mesuliyetinin olmadığı, sadece bir rivayet tenkidi olarak değerlendirdiğim bu tür tartışmaların hararetle yapılmasını doğru bulmamaktayım. Oysa günümüzde, ne yazık ki bu tür tartışmalar ilmi olmaktan çıkmış, ortalama bir Müslümanı ilgilendirmeyen tartışmalarla adeta Abbasi dönemi mihne ve mihne sonrası (anti mihne) ortamının yaratılmaya çalışıldığını üzümlere müşahade

etmekteyim. Bu tür tartışma konularından birisi olan Şakku's-Sadr hadisesi de geçmişte olduğu gibi bugün de tartışılmaya devam edilmektedir. Olayın kabulü ve yorumlanması hususunda hem lehte hem de aleyhte o kadar çok söz söylenmiştir ki hepsinin burada serdetmenin imkânı bulunmamaktadır.

Bu konuda sadece şu kanaati ifade edebiliriz; Güvenilir hadis literatürü ve ilk siyer kaynaklarında yer alan bu olayı bir çırpıda atıp kurtulmak mümkün değildir. Gerek hadis rivayet teknikleri açısından gerekse de tarih usulü açısından bu mümkün değildir. Ancak öte yandan konuyla ilgili rivayet çeşitliliği ve çelişkiler de Şakku's-Sadr olayına ilişkin anlatımlara ihtiyatlı yaklaşmamızı zorunlu kılmaktadır. Şakku's-Sadr'ın fiziki bir müdahale mi yoksa ruhani bir olay mı olduğu, kaç defa gerçekleştiği, Resulullah'ın bu esnadaki yaşı bu ihtilaf ve çelişkiler arasındadır. Öte yandan cahiliye dönemindeki benzer hadiseler ve Pers mitolojisinde Zerdüş't metaforları ile karşılaştırması sonucunda hadisenin aslında 7. ve 8. asır insanına çok da yabancı olmadığını görmektediriz. Ancak yine de ben daha önce yaşanan bir olayın tekrarının mümkün olmadığı kanaatinde değilim. Hele olayı eleştirmek için bazı araştırmacıların "çölde kar suyu ne arasın" ya da "soğuk suyla kalp yıkanır mı zarar görür" türünden eleştirileri de akla uygun görmüyorum. Çünkü hadise zaten olağanüstü bir nitelik taşımaktadır. Sonuç olarak Şakku's-Sadr hadisesinde ben şimdilik sükût etmeyi daha uygun buluyorum.³

İlk Çocukluğu ve Aile Büyüklerinin Vefatı

Hz. Muhammed annesinin yanına döndükten bir süre sonra, dayılarıyla tanışmak amacıyla Yesrib'e bir seyahate çıktı. Yesribli Hazrec kabilesinin Neccar oğulları boyu Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in anne tarafından dayıları oluyordu. Arap toplumunda akrabalık (kabile) bağlarının önemi göz önünde bulundurulduğunda 6 yaşındaki bir çocuk için uzun ve zahmetli olan bu yolculuk anlaşılır hale gelmektedir. Bu yolculuğun diğer bir muhtemel motivasyonu da Âmine'nin vefat eden eşinin mezarını ziyaret etmek arzusudur.

Medine dönüşü rahatsızlanan Âmine Ebva denilen köyde vefat etti. Hz. Peygamber'i Annesinin Ümmü Eymen adındaki hizmetçisi Mekke'ye geri getirdi.

Mekke'de doğrudan dedesi Abdulmuttalib'in himayesine giren Hz. Muhammed çok geçmeden onunda vefat etmesiyle 8 yaşından evleneceği güne kadar yanında kalacağı amcası Ebu Talib'in gözetimine verildi.

İlk Gençliği

Hz. Peygamber amcası Ebu Talib'e yük olmamak ve elinden gelen bir iş yapmak için Mekkelilerin hayvanlarını belli bir ücret karşılığı otlatmıştır. Resûlullah sonradan çobanlık yaptığı döneme atıflarda bulunmuştur. Çobanlık yaptığı yerleri, oranın

³ Bu konuda geniş bir tartışma için bkz. Balci, İsrail, Şakku Sadr Hadisesine dair rivayetlerin Kitiği, İstem, sayı:21/ s. 11-38. Ayrıca bu yöndeki hadislerin senet ve metin tahlilleri için bkz. Güzel, Yüksel, "Şakku's-Sadr Riayetinin Tahlili" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2007.

bitki örtüsünü ve otlatıldığı hayvanları arkadaşlarına anlatmıştır. "Her peygamber çobanlık yapmıştır" cümlesiyle başlayan hadiste kendisinin çobanlık hayatı hakkında bilgi vermiştir.

Muhtemelen ilk gençlik çağlarına kadar devam eden çobanlık hayatından sonra Hz. Muhammed de diğer Mekkeliler gibi ticaret kervanları aracılığıyla ticarete başladı. Yine muhtemeldir ki bu işe ilk olarak amcasıyla beraber girişmiştir. Nitekim İslam tarihi kaynakları onun amcasıyla çıktığı ticari yolculuklardan detaylıca söz etmektedir. Bu yolculuklar sırasında Rahip Bahira adıyla bilinen ve Şam yakınlarındaki Busra şehrinde bir manastırda ikamet eden bir Hristiyan din adamıyla karşılaştığı ve konuştuğu İslam tarihi kaynaklarında yer almaktadır. Hristiyanların Müslümanlar hakkında araştırma ve yazılarının yoğunlaştığı X. yy'dan sonra yazılan bazı eserlerde Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sahte olduğu, insanlara anlattığı bilgilerin kaynağının da bu rahip olduğu iddia edilmiştir. Bu iddialar bazı müsteşrikler ve Müslümanlar tarafından reddedilmiştir. Müslümanlar bu konudaki reddiyelerini iki ayrı yönde geliştirmişlerdir. Birincisi bu rivayetin uydurma olduğunu ve gerçekte böyle bir konuşma ve buluşmanın gerçekleşmediğini öne sürenlerdir. İkinci grup ise rivayetleri sahih kabul ederek mantıksal bazı çıkarımlarla Hristiyanların iddialarını reddetmiş ve 9-12 yaşları arasında bir çocuğun bu tür bilgileri alıp yıllar sonra insanlara sunmasının imkânsız olduğunu ifade etmişlerdir.

Hız. Muhammed 20'li yaşlarının ortalarına kadar bu şekilde ticari faaliyetlerde bulunmuş ve hem kişisel hayatı hem de ticari hayatındaki ahlaki tutumundan dolayı Mekkelilerce "el-Emin" olarak adlandırılmıştır.

Hız. Peygamber'in evliliği de ticari hayatıyla ilintili bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir. Mekkeliler zengin ve temiz ahlaklı (Tahire) bir kadın olan Hatice bt. Huveylid kervanının başında Suriye'ye gidecek bir kişi ararken Hız. Muhammed'le yolları kesilmiş, bir süre sonra da evlenmişlerdir. Bu evlilikten altı çocuk dünyaya gelmiştir.

Hilfu'l-Fudûl Cemiyetine İştiraki

İslam öncesi Mekke'de sık sık zayıf insanların haklarının ellerinden alındığına şahit olunuyordu. Mekkeliler zayıf kabilelere mensup insanlar da bu tür zulümlere uğramakla birlikte en çok sıkıntıyı Mekke'ye dışarıdan gelen ve korumasız olan şahıslar yaşıyordu. Yine böyle bir haksızlık neticesinde Mekkeliler bazı hakperest insanların bir araya gelerek Hilfu'l-fudûl denilen bir organizasyonu oluşturduğu rivayet edilmektedir. Zübeyd kabilesine mensup bir adam umre için Yemen'den Mekke'ye geldi. Genellikle Mekke'ye her ne sebeple olursan olsun gelenler, bir ticaret merkezi olan Mekke'de satmak üzere yanında bazı mallar getirirlerdi. Bu şahıs da yanında getirdiği ticaret metaini kaynaklarda As b. Vail olduğu belirtilen Mekkelilere sattı. Ancak As b. Vail, yaptıkları pazarlığa sadık kalmayarak adamın parasını belirlenen miktarda vermek istemedi.

Yemenli satıcının müracaat ettiği bazı ileri gelenlerde çeşitli siyasi bağları göz önünde bulundurarak adama yardım etmekten kaçındılar. Çaresiz kalan Yemenli, son bir girişimde bulunarak Ebu Kubeys tepesine çıkıp yüksek sesle As b. Vail'in kendisine yaptığı haksızlığı dile getiren bir şiir okudu. Şiirin Arap toplumundaki tesiri bir yana, böyle bir haksızlıkla anılmanın muhtemel zararlarını düşünen vicdan sahibi bazı insanlar harekete geçtiler. Bunların başında da Hız. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdulmuttalib gelmektedir. Onun girişimleriyle Mekke'de birbirinin hasmı konumundaki iki bloktan Hilfu'l-Mutayyebîn'e mensup kabileler bir araya gelerek durumu müzakere ettiler. Yapılan toplantıya çağrılanlar arasında Hilfu'l-Ahlâf mensuplarından kimse yoktu. Toplantıda hazır bulunanlar uzun tartışmalardan sonra Mekke'de cereyan edecek haksızlıkları önlemek için yemin ettiler ve gönüllülerden oluşacak bir grup kurmayı kararlaştırdılar. Bu toplantıda bulunup anlaşmaya katılan kabileler şunlardır: Benî Hâşim, Benî Muttalib, Benî Zühre, Benî Teym ve Benî Esed. Hilfu'l-Fudûl İslam tarihi açısından özel bir yerinin olmasının nedeni o sıralarda genç bir tüccar olan Hız. Peygamber'in de katılmış olmasıdır.

Bun anlaşmada üzerinde görüş birliğine varılıp sözleşilen konular şu metindeki ifade edilmiştir. "Allah'a and olsun ki Mekke şehrinde birine zulüm ve haksızlık yapıldığı zaman hepimiz, o kimse ister iyi ister kötü ister bizden ister yabancı olsun, kendisine hakkı verilinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz; deniz süngeri ıslattığı ve Hira ile Sebîr dağları yerlerinde kaldığı sürece bu yemine aykırı davranmayacağız ve birbirimize malî yardımda bulunacağız."⁴ Hilfu'l-Fudûl Mekke'de oldukça etkili olmuş ve hatta Hilfu'l-ahlâf mensupları tarafından bile saygı görmüştür. Mesela Ebu Süfyan'ın kayınpederi ve Hilfu'l-Ahlâf bloğunun önemli isimlerinde Utbe b. Rebîa bu antlaşmaya katılmadığı için çok üzülmüş ve şöyle demiştir: "Eğer Hilfu'l-fudûl katılmam için soyumdan ve ailemden ayrılmam gerekseydi bunu hiç çekinmeden yapardım."⁵

Hilfu'l-Fudûl cemiyeti Mekke'de önemli bazı görevler ifa etmiştir. Örneğin Übey b. Halef'ten parasının tahsil edemeyen bir tüccarın alacağı Übey'den alınmış, Nübeyh b. Haccac tarafından alı konulan Yemen'li bir tüccarın kızının babasına geri verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca bizzat Resulullah'ın girişimleriyle Ebu Cehil'den iki defa yukarıdaki hadiselerle benzer şekilde ticari haksızlıklarla elde ettiği bazı malların sahiplerine iade edildiği rivayet edilmektedir.

Bu cemiyetin tesiri son ferdinin Emeviler dönemindeki vefatına kadar da sürmüştür. Şu örnek bu anlamda oldukça çarpıcıdır. Muâviye'nin hilâfeti sırasında, yeğeni Medine Valisi Velîd b. Utbe ile Hız. Hüseyin arasında bir mal hususunda anlaşmazlık çıktı. Hız. Hüseyin kendisine baskı yapmak isteyen Velîd'e hakkının verilmemesi durumunda Hilfu'l-fudûl'e başvuracağını söylemesi üzerine Velîd haksız tutumundan vazgeçti.⁶

⁴ Süheyli, Ravdu'l-Ünf, II, 73.

⁵ Ebû'l-Ferec, XVII, 300.

⁶ İbn Hişâm, es-Sire, I, 134-135.

Bütün kaynaklarda Hz. Peygamber'in bi'setten sonra da bu ittifaktan övgüyle bahsettiği, İslâmiyet'in onu daha da pekiştirdiğine inandığı ve Abdullah b. Cüd'an'ın evinde gerçekleşen bu yemini kızıl tüylü bir deve sürüsüyle de olsa asla değişmeyeceğini, hatta İslam'dan sonra bile böyle bir cemiyete tekrar çağrıldığı takdirde de tereddüt göstermeden derhal icâbet edeceğini söylediği kaydedilmektedir.

Kâbe Hakemliği

Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi Mekke toplumu içindeki konumunu en güzel bir şekilde ortaya koyan hadiselerden birisi de Kâbe'nin onarılması sırasında ortaya çıkan ihtilafı gidermedeki rolüdür.

Mekkeliler m. 605 yılı civarında sel suları ve çıkan bir yangından dolayı oldukça zarar gören Kâbe'yi yıkıp yeniden inşa etmek istediler. Hz. Peygamber'in de bizzat taş taşıyarak destek olduğu bu onarım ve inşa faaliyetlerinde sıra Haceru'l-Esved'in yerine konulmasına gelince Kureyş boyları arasında neredeyse onları savaşa götürecek bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Çünkü herkes bu şerefli görevi kendi kabilesinin yerine getirmesini istiyor ve bu yolla cahiliye Araplarının en önemli amaçlarından olan övünmeye başkalarının asla ulaşamayacağı bir hususiyet eklemek istiyordu. Ancak nihayet sağduyu hakim oldu ve yapılan görüşmeler sonucu o gün harem-i Şerif'e ilk girecek kişinin hakem olmasına karar verildi. Bir süre sonra da o esnada orada olmayan Hz. Muhammed Kâbe'ye geldi. Kureyş'in bütün boyları bunu sevinçle karşıladılar. Zira ona el-Emin ünvanını kendileri vermişlerdi. Onun hiç kimseyi kayırmayacağına inançları tamdı. Hz. Peygamber de kendinden beklendiği üzere herkesi bu şerefe dahi edecek bir formülle olayı çözüme kavuşturdu. Getirilen bir örtüye haceru'l-esved'i yerleştirdi ve Kureyş boylarının her birinin örtünün bir tarafından tutup kaldırmalarını teklif etti. Bu teklifle belki de on yıllar sürecektir bir savaş başlamadan bitirilmiş oldu.

Hz. Muhammed evliliğinden sonra da bir süre ticari faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. Ancak özellikle 40 yaşlarına yaklaştıkça daha fazla tefekkür ve toplumsal sıkıntılara yönelik dertlenmeler onu meşgul etmiştir. Bu sürecin sonunda da diğer bir dersin konusu olan vahye muhatab olmuştur.

Ümmi Oluşu Meselesi

Hz. Peygamber'in Ümmi oluşu meselesi esasen hayatının Nübüvvet öncesine has bir konu değildir. Ancak ders sırasında bu konuda sorulan sorular konunun nübüvvet öncesinde de var olduğu göz önünde bulundurularak yazılmaya karar verilmiştir.

Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilip bilmediği hususu eski bir tartışma olup son zamanlarda (m. 2017) tekrar güncel bir hale gelmiştir.⁷ Bir kısım İlahiyatçılar onun

⁷ Bu konuda yapılan bazı çalışmalar için bkz. Önkâl, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği" Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy: 2.; Demil, Emine, "Ümmi Kavramı ve Hz. Muhammed'in Ümmiliği" İlahiyat Araştırmaları Dergisi, sy: 7, ss: 91-123.

net bir şekilde okuma yazma bildiğini ileri sürerken diğer bir grup ise okuma yazma bilmediği fikrindedirler. Gerçi gen hatlarıyla bu iki gruba ayrılırsalar da bu iki grup da nüans farkları diyeceğimiz bazı farklarla kendi içinde çeşitlenmektedir. Örneğin bazı harfleri tanıyordu, kendi adını yazabiliyordu, okuma biliyor ama yazma bilmiyordu, vefatına yakın bir dönemde öğrenmişti vb.

Gerek ilk vahiy esnasında "Ben okuma bilmem!" demesi gerekse de Ankebut suresinin ilgili ayeti Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi hayatında okuma yazma bilmediğini kesin bir dille ortaya koymaktadır. "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuyla düşerlerdi."⁸

Kur'an'ın Resûlullah için bir özellik olarak belirlemiş olduğu "ümmi" kavramı çoğunlukla okuma yazma bilmeyen şeklinde anlaşılmıştır. Ancak Resûlullah'ın okuma yazma bildiğini iddia edenler bu kavramla kastedilenin Ehl-i kitab olmayanlar olduğunu öne sürmektedirler. Gerçekten de Ümmi kelimesi Kur'an'da şu şekilde de geçmektedir. "Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere, "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir."⁹

Ancak şu da bir gerçektir ki ümmi kelimesinin tek anlamı ehl-i kitab olmayanlar değildir. Hatta öncelikli anlamı bile o değildir. Zira burada ehl-i Kitab dışında kalanlara ümmi denilmesinin sebebi bile kendilerine bir kitap verilmemiş olmaları yani okuma yazma bilmiyor oluşlarıdır. Bu nedenle tarihi vakayı bir kenara bırakıp kelimenin etimolojik kökeni ve anlamları üzerinden sonuca ulaşmaya çalışmak sağlıklı neticeler veremeyecektir.

Resulullah'ın ticaretle uğraşan bir kimse olarak okuma yazma bilmemesinin mümkün olmadığı fikri de öne sürülen tartışmalardandır. Öncelikle bilinmelidir ki o dönemin ticaret kültürünü, imkânlarını ve hacmini bugün ile kıyaslamak abesle iştigal olacaktır. 10 bin nüfuslu bir beldeye ve ihtiyaçlarına hitap eden bir ticari faaliyet ile bugün zaman zaman sadece çalışanlarının bile sayısı on binleri bulan şirketleri düşünerek ticari faaliyetleri kıyaslamak bizi yanlış neticelere götürür. Ayrıca ticari değeri olan ürünler ve miktarları da son derece kısıtlı idi. Bütün bunları söylerken kastettiğimiz okuma yazma bilmeden de pekâlâ bu ticari faaliyetin yürütüleceğidir. Nitekim temel geçim kaynağı ticaret olan Mekke halkının ekseriyeti de okuma yazma bilmemektedir.

Son olarak Hz. Peygamber'in ilerleyen süreçte okuma yazmayı öğrenmiş olması elbette ihtimal dahilindedir. Zeki, Fitnat sahibi bir peygamber olarak sürekli

⁸ Ankebut 48

⁹ Al-i İmran:20

muahedeler kaleme aldırın, mektuplar yazdırın ve mektuplar alan bir kişi için bunu öğrenmek zor değildir. Hatta bazı harflerin şeklini ve okunuşunu öğrenmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu bildiğimiz manada bir okuma yazma anlamına gelmemektedir. Bu konuda çeşitli rivayetler yer almakla beraber beni bu konuda ikna eden önemli bir husus Hz. Peygamber'den bize kendi el yazısı olduğuna dair bir görüşün olduğu hiçbir metnin olmayışıdır. Tecrübeyle bilinmektedir ki bir ya da iki tane dahi yazı mevcut olsaydı bunlar korunur ve ne yazık ki sakal-ı şerif diye gezdirilen kıllar gibi binlerce sahte kitabet-i şerif! İslam beldelerinde dolaşırdı.

Sonuç

Hz. Peygamber nübüvvet öncesi hayatını 6 asrın sonlarında Mekke'de geçirmiştir. Bu dönemde kavminden herhangi bir insanın yaşadığı standartlarda ve o dönemin maddi şartlarına uygun bir hayat yaşamıştır. Şairlik, kâhinlik gibi o dönemin revaçta olan işlerinde bilinmemiş, meşhur bir savaşçı da olmamıştır. Fakir bir çocuk olarak başladığı hayatının sonraki dönemlerinde de Mekke'nin en zengin tüccarlarından birisi olmamıştır. Ayrıca ne Haşimoğulları içinde ne de Kureyş kabilesi ölçeğinde bir güç sahibi de olmamıştır, bununla beraber böyle bir talepte de bulunmamıştır.

Diğer yandan o, içinde yaşadığı toplumdan bambaşka bir yaşam tarzına sahip olmuştur. Asla yalan söylememiş, kimseyi aldatmamış ve o toplumun rağbet ettiği kötülüklerden olan kumara hiç bulaşmamıştır. Zina gibi o dönem insanlarınca da çirkin bir fiil olarak kabul edilmekle birlikte yaygın olan düşüklüklere tevessül etmemiştir. Genç yaşında Hilfu'l-Fudul gibi bir organizasyonda yer alarak mazlumların ve zayıfların destekçisi olmuştur. Bütün bu ahlaki meziyetlerinden dolayı Mekke halkı tarafından "El-Emin" lakabıyla anılmıştır.

Hz. Peygamber, risalet öncesinde de putperest olmamıştır. Bu dönemde onun dinin inanç ve düşünceleri oldukça belirsiz olmasına rağmen Hz. İbrahim ve İsmail'in öğretilerine bağlı olduklarını beyan eden Haniflere olan sempatisi dikkat çekmektedir.

VAHYİN BAŞLANGICI VE İLK AYETLER

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI

(Siirt Üniversitesi)

Yüce Allah insana, iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayırabileceği akı bahşetmiş ve bu yeteneği sayesinde insan, Allah'ın hitabının muhatabı olmuştur. İnsan aynı zamanda iyi ve kötünden birini tercih edebilecek bir yetenekle yani irade ile de donatılmıştır. İnsan iradesi sayesinde tercihte bulunabilmektedir. İnsanın bu yeteneğine Kur'an-ı Kerimde şu şekilde işaret edilmiştir. *"Allah ona kötülüğü (fucur) ve iyilik (takva) ilham etti"* (Şems, 91/ 8) İnsan bu iki yeteneği sayesinde hem iyiyi kötünden ayırt edilmekte hem de bunlardan dilediğini tercih edip ondan yana tavır koyabilmektedir.

İnsan bu yetenekleri sayesinde imtihana tabi olan bir varlık konumundadır. Diğer varlıklara bu yetenekler verilmediğinden onlar için imtihan söz konusu değildir. Örneğin Melekler sadece Allah'ın emirlerini yerine getirmek, O'na ibadet etmekle mükelleptirler. Onların kötülük yapma, iradelerini kötülükten yana kullanma gibi bir yetileri yoktur. Yüce Allah onlara böyle bir yetenek bahşetmemiştir. Cinler hariç diğer varlıkların hiçbir sorumluluğu yoktur. Çünkü onlara akıl verilmemiştir. İnsan ise hem kötülük hem de iyilik yapabilecek bir kapasitede yaratılmıştır. Bundan dolayı da sorumlulukları vardır ve imtihana tabi tutulmaktadır.

Bütün peygamberlerin gayreti, çabası, temel hedefi insanların iyilikten, haktan yana iradelerini kullanmalarını sağlamaktır. Onlar, insanlar şirki terk edip tevhide inansınlar, zulmü terk edip, adil davransınlar, kötülüğü bırakıp iyilik yapsınlar diye gecelerini gündüzlerine katarak insanların hidayeti için çaba ve gayret göstermişlerdir. Yüce Allah'ın peygamberleri, insanların hidayeti ve iradelerini

doğru yönde kullanmalarını teşvik etmek için görevlendirmesi Allah'ın insana olan lütfudur. Bu aynı zamanda Allah'ın insana verdiği değerini ona olan merhamet ve şefkatinin göstergeleridir. İnsan; iyilikten yana iradesini kullanırsa Allah'ın vaat ettiği cennete, kötülükten yana iradesini kullanırsa Yüce Allah'ın sakındırdığı cehenneme gidecektir. İnsanın imtihanı da budur. Bütün peygamberler, Allah'ın vadettiği cenneti kazansınlar ve sakındırdığı cehennemden uzak dursunlar diye çaba harcamışlardır.

İnsan Allah'ın kendisine bahsettiği ve onu diğer varlıklardan üstün kılan aklı sayesinde yüce Allah'ın varlığını, sıfatlarını bilebilecek bir kabiliyettedir. Akıyla; adaletin, doğruluğun iyi; zulüm ve yalanın kötü bir şey olduğunu da bilir. Yüce Allah peygamber göndermese de insan aklı oranında rabbini bilmek ve ahlaki değerleri tanıyıp onları gerçekleştirmekle mükelleftir. Fakat Allah insana merhamet ederek aklının destekçisi olarak ona peygamberler göndermiş, kendi zatını, sıfatlarını, emir ve yasaklarını, bireysel ve toplumsal kural ve kanunları peygamberleri vasıtasıyla insana bildirmiştir. Allah, rahmetinin bir gereği olarak bütün milletlere peygamberler göndermiştir.¹ Hiçbir toplumu peygamber siz ve vahiy siz bırakmamıştır. Buna rağmen vahiy almamış, tebliğ ulaşmamış insanlar varsa onlara da azap etmeyeceğini bildirmiştir.²

Hız. Âdem (as) ile başlayan nübüvvet kervanı Hız. Muhammed (s.a.v) ile son bulmuştur³. Yüce Allah son peygamber olarak Hız. Muhammed'i göndermiş, ona indirdiği Kur'an-ı kerimi de son kitap olarak kıyamete kadar gelecek bütün insanların kutsal kitabı kılmıştır.

Hız. Muhammed, farklı rivayetler olmakla birlikte kabul gören görüşe göre Fil vakasından elli gün sonra Mekke'de dünyaya gelmiş ve kendisine nübüvvet verilinceye kadar da yaşamını Mekke'de sürdürmüştür⁴. Erken yaşlarda anne ve babasını ve daha sonra da dedesini kaybetmesi dolayısıyla amcası Ebu Talibin himayesinde büyümüştür. Amcası Ebu Talip ile Suriye taraflarına ticaret kervanlarıyla küçük yaşlardan itibaren gitmiş ve 20'li yaşlarda ticaret kervanlarında görevler üstlenmiştir. Hanımı Hız. Hatice ile de bu ticaret ilişkisi dolayısıyla tanışmış ve evlenmiştir⁵.

Kaynaklar Hız. Muhammed'in Mekkelilerin sahip olduğu puta tapıcılık, kumar, içki ve zina gibi yaygın inanç, ibadet ve alışkanlıklarından uzak durduğunu aktarmışlardır. Genellikle kendilerini Hız. İbrahim'in dinine mensup olmakla nitelendiren haniflerin

inançlarına yakın görüş ve inançlar serdetmiştir⁶. Esasen kırk yaşına yani kendisine peygamberlik verilinceye kadar Hız. Muhammed'in diğer insanlardan çok farklı olduğunu ve bu yönüyle temayüz ettiğini gösteren olaylara rastlanmamaktadır. Kabe'nin onarımı esnasında Haceru'l-Esved'in yerine konulmasında gösterdiği basiret ve Mekke'de güçlülerin güçsüzlere karşı şiddet göstermelerine ve haksızlık yapmalarına karşı oluşturulmuş Hilfu'l Fudûl'da (erdemliler cemiyeti) yer alması Nübüvvet öncesi Hız. Muhammed'in Mekke içindeki konumuna ve tutumuna işaret eden iki olaydır. Her iki olay da Hız. Muhammed'in akıllı, zeki ve basiret sahibi, saygın ve güvenilir (el- emin) bir insan ve aynı zamanda toplumsal sorumluluk sahibi biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Hız. Muhammed kırk yaşlarına geldiğinde Mekke toplumunun inançlarından, zulme dayanan toplumsal düzeninden oldukça rahatsızdı. Hız. Muhammed'in Mekkelilerin putlara tapmasından nefret ettiği, onların inançlarını benimsemediği ve bundan dolayı zaman zaman daha önce dedesi Abdulmuttalip ve başka Mekkelilerin yaptığı gibi Nur Dağındaki Hira mağarasına gittiği kaynaklar tarafından aktarılmaktadır. Hız. Aişe (ra) Hız. Muhammed'in bu durumunu şu şekilde ifade etmiştir: "Resulullah'ın (s.a.v.) yaşadığı ilk vahiy tecrübesi uyku halinde gördüğü sadık rüya (lar) idi. Öyle ki onun gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi açık bir şekilde tahakkuk ederdi. Derken, Resulullah'a yalnızlık ve inziva sevdirdi. Bu süreçte Hira mağarasında inzivaya çekilir, azığı tüketip eşinin yanına dönünceye değin günler/ geceler boyu orada tefekkürle (tehannüs) meşgul olurdu. Sonra eşi Hatice'nin yanına döner, azığını tedarik edip yeniden mağarada inzivaya çekilirdi. Neden sonra, Resulullah Hira mağarasında iken ona emr-i hak geldi. Dahası, ona melek geldi ve "Oku!" dedi. Resulullah, "Ben okuma bilmem!" diye karşılık verdi. [Resulullah bu esnada yaşananları şöyle anlattı]: Melek beni kavrıdı ve takatim kesilinceye kadar beni sıktı. Ardından beni serbest bıraktı ve bir kez daha "Oku!" dedi. Ben yine "Okuma bilmem!" diye karşılık verdim. Melek beni ikinci defa kavrayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Ardından beni serbest bıraktı ve yine "Oku!" dedi. Ben bu defa da, "Okuma bilmem!" diye karşılık verdim. Bunun üzerine · melek beni üçüncü kez kavrayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Ardından serbest bıraktı ve "Oku! Yaratan rabbinin adıyla ... O Rab ki insanı bir kan pıhtısından meydana getirdi. Oku! Senin Rabbin çok büyük kerem sahibidir." (Alak 96/1-3) dedi.

Hız. Muhammed (sav)'in nefret ettiği Mekkelilerin inançları neydi?, Bunun üzerinde durmak ilk ayetlerin verdiği mesajı doğru anlamak açısından faydalı olacaktır.

Mekke halkı Allah'ın varlığına, yaratıcılığına inanan bir halktı. Hız. İbrahim'in dini genel hatlarıyla unutulmuş olsa da ondan kalan bazı gelenekler hâlâ yaşatılıyordu⁷. Fakat Allah'ın varlığına, yaratıcı olduğuna, rızıklandığına inandıkları halde

¹ "Andolsun ki biz her ümmete, 'Allah'a ibadet edin ve tağuttan uzak durun' demesi için bir elçi göndermişizdir." (Nahl, 16/36).

² "...Biz elçi göndermedikçe asla azap etmeyiz..." (İsra, 17/15).

³ " Muhammed erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir, ancak o, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur." (Ahzab, 33/40).

⁴ Mustafa Fayda "Muhammed", *DİA, İstanbul, 2005, c. 30, ss.408-423*.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Muhammed ibn İshak, *Şiher*, der. Muhammed Hamidullah, Akabe yayınları, İstanbul 1991, 2. Baskı, s.98 vd.

⁶ Nasr Hamid Ebu Zeyd, "Nass Olgu İlişkisi Bağlamında İlk Vahiy Tecrübesinin Değerlendirilmesi" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çev. Mehmet Emin Maşalı, Bursa, 1996, c.VII, sayı:7, ss 671-687.

⁷ İbn İshak, age, s. 175

kendileriyle Allah arasına esnâm denilen putlar yerleştirmişlerdi⁸. Allah’a ait sıfatları bunlara yakıştırdıkları gibi Allah’a yapılması ve sadece Allah’a has kılınması gereken ibadetleri de bu putlara sunuyorlardı. Bunu da şu şekilde izah ediyorlardı: “ Biz bunlara (putlara) ancak bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz”⁹. Bu gerekçeyle Allah’a ait bütün sıfat ve yetkileri bu putlara verdikleri gibi, ibadetlerini de bu putlara sunuyorlardı. Yüce Allah bunu şirk olarak nitelendirmiş ve her türlü günahı affetse de şirki asla affetmeyeceğini bildirmiştir¹⁰.

Hz. Muhammed toplumun inançlarından rahatsız olduğu gibi, maddi güç ve asabiyete dayanan toplumsal yapıdan da rahatsızdı. Güçlülerin, güçsüzleri; fakirleri, yetimleri, köleleri, kadınları itip kakmaları, zulüm ve haksızlığın yaygın ve açık bir şekilde yapılıyor olması ve her yerde bu tür haksızlıklarla karşılaşılması Hz. Peygamberi derinden rahatsız ediyordu. Haklı da olsa haksız da olsa hakkın değil kendi kabilesinin yanında yer almak onun canını sıkıyordu. Fakat bu durum karşısında ne yapacağını da bilemiyordu. Nitekim Mekke’de nazil olan Duha suresinde onun bu durumu “ O seni yolunu kaybetmiş bulup da doğru ulaştırmamış mıydı?” (Duha, 93/7)) şeklinde ifade edilmiştir. Evet, Hz. Peygamber toplumun bu yapısından rahatsızlık duyduğu halde ne yapacağını, bunları nasıl ıslah edeceğini ve onların bu yanlış inanç ve tutumlarını nasıl ve ne şekilde değiştireceğini bilmiyordu. Bu durum karşısında yaptığı şey; toplumdan uzaklaşmak, Hira mağarasına sığınmak ve bu durumu derin derin düşünmek şeklinde olmuştur.

İşte böyle bir dönemde, yani Hz. Muhammed’in insanlardan uzaklaşıp Hira mağarasında inzivaya çekildiği bir anda ilk vahiy nazil oldu. Bu Hz. İsa’dan sonra yüce Allah’ın insanlara altı asır sonra gönderdiği ilk ayetler idi. Ne Yahudilik, ne Hristiyanlık ne de yöredeki diğer dinler insanlara doğru yolu gösterecek, yeryüzündeki haksızlıkları giderecek bir konumda değillerdi. İnsanlar; vahye, peygambere, yol göstericiye değerleri yükseltecek, hakkı ve adaleti ayakta tutacak üstün bir güce muhtaç idi. Her iki dinin temsilcileri kitaptan uzaklaşmış, dinlerini tahrif etmiş şaşkınlık içerisindeydi. İşte böyle bir dönemde yüce Allah ne Yahudi ne de Hristiyan olan tam anlamıyla ümmi olan Hz. Muhammed’i peygamber olarak seçip onlara gönderdi.

İlk Ayetler ve İlk Mesajlar

Uzun bir aradan sonra yani Hz. İsa’dan sonra Yüce Allah’ın insanlığa yol gösterecek, hakkı ve hakikati öğretecek, kıyamete kadar onlara rehberlik edecek vahyin ilk ayetlerini indirdi. İlk inen ayetlerin hangileri olduğu konusunda bazı farklı rivayetler olsa da genel kabul gören görüş ilk inen ayetlerin Alak Suresinin ilk beş ayeti olduğu

yönündedir.¹¹

Bu ayetlere -ilk inen ayetler olmaları hasebiyle-Yüce Allah çok önemli mesajlar yüklemiş olmalıdır. Mekkeliler ve diğer insanlar bu ayetleri okuduklarında duracak; kendilerine, çevrelerine ve yüce Allah ile olan ilişkilerine bakarak bir durum değerlendirmesi yapmalarına yol açacaktır. O zaman yanlısın ne olduğu, nerede olduğu, dünyayı saran haksızlıkların, adaletsizliklerin temel kaynağını öğrenmiş olacaktır. Bu beş ayet nazil olmuş ve iyice sindirilmesi, anlamının verdiği mesajın net olarak anlaşılması ve nefislere/gönüllere etki edip yerleşmesi için tam dört yıl geçmiştir. Kimi rivayetlere göre bu beş ayetten sonra vahiy kesilmiş ve dört yıl sonra Hz. Muhammed’in tebliğe başlamasını emreden Mudessir suresinin ilk yedi ayeti nazil olmuştur. Bu beş ayetin hangi mesajları içerdiğini, Kur’anın bütünlüğü içindeki yerinin ne olduğunu ortaya koymak için ayetleri tek tek ele almak önem arz etmektedir. İlk inen beş ayetin mealı şöyledir:

1. Yaratan Rabbinin adıyla oku.
2. O, insanı kan pıhtısından yarattı
3. Oku! Zira Rabbin en büyük kerem sahibidir.
4. O insana kalemle yazmayı öğretendir.
5. O insana bilmediklerini öğretti.

Bu beş ayeti tek teke ela alıp incelemek ve anlamlarını kavramak istiyoruz.

1. Yaratan Rabbi’nin adıyla oku.

İnen ilk ayetteki ilk ifadenin “Oku!” emriyle başlaması, insanı derinden etkileyen ve dikkat çeken bir olaydır. Burada “Oku” emrini hakiki anlamda anlamak mümkün olduğu gibi, Arap dilinin teville imkân tanıyan mekanizmalarını kullanarak mecaza hamletmek de mümkündür. Bu durumda Hz. Muhammed ve onun şahsında bütün insanlar verili durumu değerlendirmeye davet edilmektedir. Yani “Ey insanlar! düşünün, tefekkür edin, içinde bulunulan durum gerçekten arzulanan bir durum müdür, Yoksa değişmesi gereken bir durum mudur?” Oku emrinden hemen sonra yüce Allah’ın en özel vasıflarından olan ‘Rab’ ve ‘Yaratan’ sıfatlarına vurgu yapılmış olması da üzerinde durulması, incelenmesi gereken bir durumdur. Rab kelimesi Yüce Allah’ın isimlerinden biridir. Sözlükte “bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek¹²” manâsındaki rab (rabb) kelimesi mübalağa ifade etmek üzere daha çok sıfat gibi kullanılır ve kelimeye hepsi de Allah Teâlâ hakkında olmak üzere “mâlik, seyyid, idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mâbud” gibi anlamlar katar.¹³

⁸ “ And olsun ki onlara ‘ gökleri ve yeri kim yarattı’ diye sorsan Allah’tır diyeceklerdir.”(Zümer, 39/38)

⁹ “Şunu çok iyi bilin ki, arınmış (halis) din sadece Allah’ındır. Bunula birlikte O’nun dışında dostlar edinenler biz bunlara ancak bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz derler.” (Zümer, 39/ 3)

¹⁰ “ Hiç şüphe yok ki Allah, kendisine ortak koşmanızı asla affetmez, bunun dışındakileri dilediğine bağışlar.” (Nisa, 4/48)

¹¹ İlk inen ayetlerle ilgili krs. Mustafa Öztürk- Hadiye Ünsal, ‘Kur’an Tarihine Giriş- Evvelu mâ nezel (İlk Nazil Olan Kur’an Vahyi) Meselesi’, *Eski- Yeni; Anadolu İlahiyat Akademisi Dergisi*, 2013, sayı:26, ss. 65-119.

¹² Huseyn b. Muhammed Rağıb el- İsbehâni, el- Müfredât fî ğaribi’l-Kur’an, İstanbul, 1986, s.270.

¹³ Bekir Topaloğlu, “rab”, DİA, İstanbul, 2007, c.34, 372-373,

Burada öncelikle Mekke müşrik toplumunun da kabul ettiği yüce Allah'ın Rab ve yaratıcı vasıflarına dikkat çekilmiştir. Esasen Mekke toplumu Yüce Allah'ın varlığını ve kainatı idare eden, rızık veren anlamında rububiyetini kabul ediyordu¹⁴. Burada ilk ayetlerden itibaren yüce Allah'ın insanlara islamın mesajının ulaştırılmasında ortak değerlerden hareket edilmesini istediği ve bu yönde peygamberlerini yönlendirdiği gözlenmektedir. Örneğin doğrudan doğruya Mekke toplumunda yaygın olan şirk inancına yönelik bir eleştiriden ziyade Mekkelilerinde kabul ettiği yüce Allah'ın rububiyeti ve yaratıcılığı ortaya konulmaktadır. Burada bir ortak değer ve hareket noktası tespit edilmiş olmaktadır. Kuşkusuz bundan sonraki süreçlerde Mekkelilerle yapılacak tartışmalarda onların yüce Allah'ın rablığını ve yaratıcılığı kabul ettikleri halde neden yaratmayan bilakis yaratılmış olan varlıkların yüce Allah'a eş koşulduğu sorgulanacaktır.

Yarattı (Halaka) fiilinin iki mefulünün hazfedilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu ifadeye şu şekilde anlamlar verilmesine yol açmıştır. 1. Bütün varlıkları yoktan var eden Allah'tır. Yani bütün yaratılanların yaratıcısı (hâlık) Allah'tır. 2. Yalnızca Allah yaratandır, başka hiç kimse yaratma vasfına sahip değildir. Bu da yaratmayı Allah'a özgü kılan bir ifadedir.

Yüce Allah'ın rab ve yaratıcı vasıflarının zikredilmesi aynı zamanda Mekkelilerin inançlarına, dini tutumlarına bir eleştiriye de içinde barındırmaktadır. Mekkelilerin ibadet ettikleri putların hiç biri yaratan değildir. Bilakis kendileri yaratılmıştır. Yine Mekkelilerin kutsallaştırıp ilahlık atfettikleri varlıkların hiç bir rızıklandıran değil, rızıklandırılan varlıklardır. Bu ifade Mekkelilere ve onların şahsında bütün insanlara yönelik bir çağrıdır aynı zamanda : Ey insanlar yüce Allah sizi yoktan var edip varlığını sürdürübilmeniz için, yağmurları yağdırmak, yeryüzünü yeşertmek, türlü türlü bitkiler ve meyveler bitirmek suretiyle sizi rızıklandığı halde, yaratmayan aksine yaratılmış olan sizin gibi hatta sizden de daha değersiz putları nasıl oluyor da ilah makamına çıkarıp Allah'ın sıfatlarını onlara yakıştırıp ilah ve rab konumuna çıkarıyorsunuz, Akıl sahibi kimse bunu yapar mı? Allah sizlere akıl vermiştir. Hiç yaratan ile yaratılan bir olur mu? Aklınızı kullanın" Ayette 'Rabbinin adıyla oku', emri aynı zamanda bütün işlerinde ' lat, menat ve uzza'nın adıyla' diye işlerine başlayan Mekkelilere bir eleştiridir. Yaratan ve rızıklandıran, yöneten Allah varken, neden lat, menat, uzza gibi yaratılmış varlıkların adıyla iş görüyorsunuz? Bu ciddi anlamda bir eleştiridir. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, isim vererek, yapılmış bir eleştiri değildir, genel ilkeler üzerinden daha üst perdeden ancak akıllı olan ve tefekkür edenlerin anlayabileceği bir dille bu eleştiri yapılmıştır. Müslümanlara da bütün işlerinde Allah'ın adını anarak, Allah'ın rızasını gözeterek; emir ve yasaklarını göz önünde bulundurarak işlerini yapmaları istenmektedir.

2. O insanı (rahim duvarına yapışmış) kan pıhtısından yarattı.

Alak kelimesi lügatte, yapışıp ilişen kendisinden kurtulma kaçınma imkânı olmayan, yapışıp kalan ve tutunan manasına gelmektedir. Terim olarak insanın kendisinden meydana geldiği öz, kök anlamına gelmektedir. Bundan dolayı kimileri bunu yumurta hücre, kimisi kan pıhtısı ve kimi de embriyo şeklinde Türkçeleştirmişlerdir. Ayette yüce Allah'ın rab ve yaratıcı vasıflarını zikrettikten sonra, insanın yaratılmış bir varlık olmasına vurgu yapması hatta onun en değersiz bir sıvıdan, alakadan yaratılmış olmasına vurgu yapması da dikkat çekicidir. Yüce Allah evrende makro kosmostan mikro kosmosa kadar sayıları milyonları bulan varlıklar var etmiştir. İnsan da bu varlıklardan sadece biridir. Hatta insandan çok daha yetenekli olan varlıklar vardır. Nitekim birçok hayvan doğar doğmaz varlığını devam ettirmek için kendisine kodlanan yeteneklerini keşfederek hemen hayata adapte olurken insan en az bir kaç yıl anne ve babasının ya da herhangi bir insanın yardımına muhtaçtır. Hal böyleyken insan, bu durumunu ve varlığını borçlu olduğu rabbini unutarak kendini rab, ilah konumuna sokmakta ya da kendisi gibi yaratılmış varlıkları Allah'a eş koşmakta veya Allah'a yapılması gereken ibadetleri başkasına yaparak şirk koşmaktadır.

Oysa Allah insanı kendisine ortak koşsun, yaratıcısını unutsun diye yaratmamıştır. Bilakis insanları da cinleri de kendisine kulluk/ibadet etsinler diye yaratmıştır.¹⁵ Aynı zamanda yüce Allah insanı yeryüzünün halifesi kılmış; emir ve yasaklarının yerine getirilmesini, yeryüzünün imar edilmesini, Allah'ın hakimiyetinin yeryüzünde tesis edilmesini de insana bırakmış ve onu bununla görevlendirmiştir.

İnsanın bu değerli ve şerefli makama layık görülmesinin yegane sebebi yüce Allah'ın insana bahşetmiş olduğu akıl ve iradedir. İnsan aklı sayesinde diğer varlıklardan farklı bir varlık kategorisi olarak tasarlanmıştır. Meleklerin Hz. Adem'in şahsında insana secde etmeye davet edilmesi ve bunu kabul etmeyen şeytanın Allah'ın rahmetinden uzak tutulması da insana Allah tarafından verilen bu akıl ve bilgi sayesinde¹⁶.

İnsan, Allah'ın, üzerindeki nimetlerini, yaratılış gayesini ve Allah'ın halifesi olma vasfını unutarak ya kendisi ilahlaşmakta ya da başka varlıkları Allah'a eş koşmaktadır. Bütün peygamberler geldikleri toplumları bu konuda uyarılmışlardır. Hz. Muhammed (sav) de Mekke toplumunun ve onların şahsında bütün insanları yeniden uyararak sadece Allah'ı rab ve ilah olarak tanımaya, ibadetlerini yalnızca Allah'a has kılmaya davet etmiştir. İlk inen ayetlerde bu mesajın verilmiş olması dikkat çekicidir. Adeta insanlara ; Ey insanlar yaratan ve rab olan Allah dururken, sizin gibi yaratılmış varlıkları Rab ve ilah olarak tanımanız; Yüce Allah'a, verdiği nimetlerin bir gereği ve Allah'ın emri olarak ibadeti has kılmanız gerekirken yine Allah'tan başkasına ibadetlerinizi sunmanız ne kadar hakkaniyete uygundur? Oku

¹⁴ Mahmud b. Ömer ez-Zameşerî, el- Keşşâf an hekâiki ğevâmidî't-tenzîl, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, Beyrut, 1987, c. IV, s. 775.

¹⁵ "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zariyât, 51/56)

¹⁶ Bakara, 2/30-31.

emriyle aslında insana emredilen insanın bunu düşünmesi, tefekkür etmesi ve yaratana yaratılanı karıştırmamasıdır.

3. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir/en büyük ikram sahibidir.

Hitap doğrudan Hz. Muhammed'e onun şahsında Mekkelilere ve bütün insanlardır. Birinci ayette Allah'ın rab ve yaratıcı vasıflarına vurgu yapılırken, üçüncü ayette oku emri ikinci defa tekrarlanarak Yüce Allah'ın kerem vasfına vurgu yapılmıştır. Sözlükte cömert olmak, ahlaklı, asil ve değerli olmak anlamındaki "kerem" kökü, öncelikli olarak şeref ve asalet anlamı taşır. Ekrem ifadesi ismu tafdil olarak en büyük kerem sahibi/sonsuz kerem sahibi anlamlarına gelmektedir. Allah'ın kerem sahibi olması insan yönelik bir çok eyleminde kendini göstermektedir. Yüce Allah'ın insanı yoktan var etmesi, varlığını devam ettirebilecek bir ortam ve imkanlar var etmesi, iyiyi kötünden ayırabilecek bir nitelikte yaratması Allah'ın insana olan ikramlarının en başta gelenleridir. İnsanın bütün hayatı, yüce Allah'ın ona yönelik ikramlarıyla kuşatılmıştır. Yemesi, içmesi, çocuk sahibi olması, aile sahibi olması, işlerini görebilecek yetenekte var edilmiş olması bütün bunlar Allah'ın insana olan ikramlarının bazılarıdır. Bu ikramları iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Bir kısmı ikram denilince hemen akla gelen Allah'ın insana ihsan ettiği nimetlerdir. Yüce Allah insana nimet vermede hiç cimri davranmamıştır. Aksine çok cömert davranmıştır. Yüce Allah'ın insana yönelik ikinci kategoride değerlendirilecek nimeti ise Allah'ın diğer varlıklardan farklı olarak insana bahşetmiş olduğu şeref ve haysiyettir. Yalnızca insanın Allah'ın hitabının muhatabı olması başlı başına Allah'ın insana sunduğu büyük bir şereftir.

Yukarıda anlatılanlardan farklı olarak Allah'ın insana olan bir ikramı vardır ki ancak sonsuz kerem sahibi bir zat bunu verebilir o da Yüce Allah'tır. Allah'ın insana verdiği bu nimet, yüce Allah'ın kendisine isyan eden, nankörlük eden, emrine itaat etmeyen insanları hemen eylemlerinin akabinde cezalandırmaması, onlara pişmanlık, tövbe ve istiğfar imkânı tanınmasıdır. Yüce Allah kendisine isyan edenini anında cezalandırıp yok edebilme güç ve kudretine sahiptir. O'nu bundan alıkoyabilecek hiçbir güç de yoktur. Fakat Yüce Allah sonsuz kerem ve lütfunun bir gereği olarak ölüm vakti gelinceye kadar insanlara pişmanlık duyma, tövbe etme yanlışlarından dönme fırsatı vermektedir. Bu, yüce Allah'ın insana yönelik en büyük cömertliği, ikramıdır bence.

4. O, insana kalemle yazmayı öğretendir.

Yüce Allah'ı tanıtan, onun insanlar üzerindeki nimetlerinden birini daha hatırlatan bir ayet. Yüce Allah, şifahi kültürün hakim olduğu, okuma yazmanın yaygın olmadığı bir coğrafyada peygamberine indirdiği ilk ayette, okumadan ve kalemle bahsetmiştir. Kur'an'ın, Hz. Peygamberin içinden çıktığı toplumun bir ürünü olduğunu söyleyip, Kur'an'ın evrenselliğini reddeden insanlar bu ayet karşısında yeniden oturup düşünmek durumundadırlar. Nass olgu ilişkisini temellendirmek için en zayıf rivayetlere ya da Kur'an lafızlarında ifade edilen tarihsel verilere

dayanarak Kur'anın evrenselliğini inkar eden, onu içinden çıktığı tarihe hapseden anlayışlara bu ayetler birer cevap niteliği taşımaktadır. Esasen ilk ayette ifade edilen "Oku!" emri ve dördüncü ayette ifade edilen kalem bu dinin oluşturmak istediği medeniyetin Arap coğrafyası ve İslam'ın doğduğu çağın anlayışına mahkûm olmayacağını; Araplarda yaygın olan şifahi kültürün değil yazının, kalemin bu medeniyetin dayanağı olacağını ortaya koymuştur.

Bu ayette vurgulanan diğer bir husus ise yüce Allah'ın insanı diğer varlıklardan üstün kılan kalemle yazabilme yeteneğidir. İnsan kalem sayesinde bilgilerini, birikimlerini, düşüncelerini, tecrübelerini bir nesilden başka bir nesle, bir bölgeden başka bir bölgeye aktarabilmektedir. Bu sayede bilimde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bir neslin elde ettiği bilgi başka kuşaklara aktarılmasaydı, tecrübeler yazı sayesinde paylaşılmaydı, insan bilimde ilerlemeler kaydedemezdi. Yazı sayesinde insan diğer varlıklardan farklı olarak bilimsel birikimlerini paylaşabilmekte, ilerlemeler bu sayede kaydedilmektedir. Aristo'un, Eflatun'un, Hint, Mısır, Fars medeniyetlerinin milattan önce ortaya koydukları felsefeler, birikimler kalem sayesinde yazı vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir. İnsanın kalemle yazabilmesi kendi icadı değildir. Zira insana kalemle yazmayı öğreten Allah'tır. İnsan kalem sayesinde bilgi sahibi olmuştur.

Kur'anın okumaya, yazmaya/kaleme ilk ayetlerden itibaren vurgu yapması, Hz. Peygamberin ilk günlerden itibaren vahiy katipleri tutmaya, inen vahiyleri yazıya geçirmeye sevk etmiş olmalıdır. Hz. Peygamberin bir ayet nazil olur olmaz vahiy katiplerini çağırarak hemen onu yazıya geçirme hususundaki özen ve ihtimamı dikkat çekmektedir. Bununla ümmetine de bir mesaj vermiş olmalıdır.

Razi'nin bu ayetle ilgili şu açıklaması da dikkat çekicidir: "Cenab-ı Hakkin: "...Rabbi'nin adıyla...O, insanı bir alakadan yarattı" ifadesi, Cenab-ı Hakkin, kudret, hikmet, ilim ve rahmetinin mükemmelliğine delalet eden akli delillere, "Ki O, kalemle yazmayı öğretendir" ifadesi ise ancak nakil ile bilinen farz hükümlere bir şarettir. O halde birincisi rububiyetin tanınmasına, ikincisi ise nübüvvetin bilinmesine bir işarettir. Rububiyetin tanınması nübuvvetten müstağni olduğuna, nübuvvetin bilinmesi rububiyetin tanınmasına muhtaç olduğuna dikkat çekmek için de, birincisi, ikincisinden önce gelmiştir."¹⁷

5. O insana bilmediklerini öğretti.

İnsana bilmediklerini öğreten Allah'tır. İnsan bugün geline nokta bilimde gerçekten büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Bütün disiplinlerde bu böyledir. Fizik, biyoloji, matematik pozitif bilimler, beşeri bilimler kısaca ifade edersek bütün bilimlerde müthiş bir ilerleme kaydedilmiştir. Bugün uzay çalışmaları insanın aklını hayrete düşürecek bir seviyeye ulaşmıştır. Astro-fizik alanında yapılan çalışmalar,

¹⁷ Fahreddin er- Razi, Tefsir-i Kebir- Mefâtihi'l- ğayb, çev. SuatYıldırım, Lütfullah cebeci, , Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Huzur, Yayinevi, İstanbul, 2008, c.23. s.259.

atom ve atom altı parçacıklar; elektronlar, nötronlar bütün bunlara ilişkin inkar edilemeyecek kadar bilgi elde edilmiştir. İnsanların huzur içinde yaşamalarını kolaylaştıracak toplumsal sözleşme; kurallar kanunlar alanında da büyük bir çaba ortaya konulmuştur.

İnsan rabbini unuttuğunda sahip olduğu bu bilgileri kendi akıllı, zekası ve çabası sayesinde elde ettiğini düşünebilmektedir. Bu kadar büyük bilgilere sahip olduğuna ve bu bilgiler sayesinde bu kadar başarı elde ettiğine göre kendisiyle gurur duymalıdır. Ve nitekim insan kendini kendine yeterli görerek, rabbini unutmakta ve azmaktadır. Ayet-i kerimde de bu durum şu şekilde ifade buyurulmuştur: “ ve insan futursuzca azar, ne zaman kendini yeterli görse” (Alak, 6-7). Başardıklarının çokluğu sebebiyle insan kendini yeterli görmekte ve ayette buyrulduğu gibi gerçekten azmakta ve yoldan çıkmaktadır. Oysa insana akletmeyi, kalem kullanmayı ve kalemle yazı yazmayı öğreten, insana bilmediklerini öğreten Allah’tır. Övülecek, teşekkür edilecek biri varsa ki vardır o da Yüce Allah’tır. Allah’ın insan üzerindeki en büyük nimetlerinden biri budur, insan hakkı, hakikati, doğruyu, yanlışı, hakkı, batılı, adaleti, zulmü, değerleri, erdemleri erdemsizlikleri, bunların ne anlama geldiğini gerçekten bilmezdi. Yüce Allah hem kalemle yazmayı öğretti hem de insana aklının ermediği, aklını aşan hususlarda peygamberleri vasıtasıyla bilgiler gönderdi, Allah’ın ayetlerinden biri olan akıl ile nakil bu bağlamda uyum içerisindedirler. Zira aklın ve naklin kaynağı birdir. Akıl ile nakil arasında uyumsuzluk ve herhangi bir çelişki olmadığı gibi kevnî ayetlerle vahiy ayetleri arasında da herhangi bir çelişki ve ihtilaf söz konusu değildir. Bu ayette insanın haddini bilmesi, sahip olduğu bilgileri ve bu bilgiler sayesinde başardığı işleri kendinden bilerek kişinin rabbini unutmaması hatta Allah’a karşı çıkması ve uluhiyete yeltenmesi durumunda sonunun ne olacağı, kötü bir akibetin kendisini beklediği bildirilmektedir. Nitekim bu surenin sekizinci ayetinde “dönüş rabbinedir” buyrulurak insan uyarılmakta ve tehdit edilmektedir.

Sonuç

İnsana şu mesaj verilmiştir: İnsanı yoktan var eden, onu eğiten terbiye eden, rızıklandıran Yüce Allah’tır. Bir kan pıhtısından /et parçasından/embriyondan yaratılmış olan insanın milyonlarca varlık arasından seçilip Allah’ın hitabının muhatabı kılınması, Allah’ın insana olan nimetinin, ikramının bir sonucudur. İnsanın bu hitaba muhatap olmasını mümkün kılan şey, yüce Allah’ın insana bağışlamış olduğu akıl yeteneğidir. İnsan akıllı sayesinde iyi ve kötüyü, doğru ve yanlışı, hak ve batılı birbirinden ayırbilmektedir. Bu meziyeti sebebiyle insan imtihan edilmektedir. Zira insan iradesini iyi ve kötü yönde kullanabilmektedir. Allah insana sonsuz ikramlarda bulunmuştur; insanın geçimini sağlaması, rızkını temin etmesi, hep Allah’ın insana olan ikramının bir sonucudur. Allah’ın insana olan en büyük cömertliği ise hata yapan, Allah’a karşı günah işleyen insana, mühlet verilmesi ölünceye kadar tövbe etme ve yanlışıdan dönme fırsatının verilmiş olmasıdır.

Allah akıl ve irade gibi insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan vasıflarına

bir meziyet daha eklemiş ve insana kalemle yazmayı öğretmiştir. İnsan bu sayede bilgilerini kendisinden sonraki nesillere aktarabilmiştir. Bundan hareketle yüce Allah emrini şu şekilde tamamlamıştır: insana bilmediğini öğreten Allah’tır. İnsan bildiklerine ve başardıklarına dayanarak Allah’a asi olmamalıdır, Allah’la herhangi bir rekabetin içine girmemelidir. Zira insana bilmediklerini öğreten Allah’tır. Bütün bu nimetlere rağmen insan başardıklarını, bilgilerini, sahip olduklarını kendi nefisinden, kendi başarısı ve zaferi olarak bilip azabilmekte, yoldan çıkabilmektedir. İnsanın şu gerçeğin farkında olması gerekir; bu dünyada her ne kadar insan iradesini iyi ve kötü yönde kullanabilmekte ise de bu dünyada yapıp ettiklerinden sorguya çekilecek ve Allah’ın huzurunda hesap verecektir. Yaptığı iyiliklerin karşılığı olarak mükafat, yaptığı kötülüklerin karşılığı olarak da ceza görecektir. Zira dönüş Allah’adır.

KAYNAKÇA

- Fayda, Mustafa “Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30, ss.408-423.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid, “Nass-Olgı İlişkisi Bağlamında İlk Vahiy Tecrübesinin Değerlendirilmesi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Mehmet Emin Maşalı, Bursa, 1996, c.VII, sayı:7.
- ibn İshak, Muhammed, *Siyer*, der. Muhammed Hamidullah, Akabe Yayınları, 1. 2. Baskı, İstanbul 1991,
- Öztürk, Mustafa – Ünsal, Hadiye, ‘Kur’an Tarihine Giriş- Evvelu mâ nezel (İlk Nazil Olan Kur’an vahyi) Meselesi’, *Eski- Yeni; Anadolu İlahiyat Akademisi Dergisi*, 2013, sayı:26, ss. 65-119.
- Rağıb el- İsbahânî, Huseyn b. Muhammed, *el- Müfredât fi ğaribi’l-Kur’an*, istanbul, 1986.
- Topaloğlu, Bekir, “rab”, *DİA*, istanbul, 2007, c.34, 372-373.
- Mahmud b. Ömer ez-Zamehşerî, *el- Keşşâf an hekâiki ğevâmidî’t-tenzîl*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, Beyrut, 1987, c. IV, s. 775.
- er- Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir- Mefâtihi’l- ğayb*, çev. SuatYıldırım, Lütfullah Cebeci, , Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Huzur, Yayınevi, İstanbul, 2008, c.23. s.259.

HZ. PEYGAMBER (S)'E İLK İMAN EDENLERİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Fethullah ZENGİN
(*İnönü Üniversitesi*)

Giriş

Hz. Peygamber (s), 610 yılında ilk vahye muhatap olmuştur. Bir süre sonra da İslam'ı tebliğ etmesi kendisine emredilmiştir.¹ Hz. Peygamber (s) bu doğrultuda ailesi, akrabası ve yaşadığı şehir halkı olarak genişleyen halkalar halinde insanlara tevhidi anlatmaya başlamıştır. Önce gizli başlayan İslam'a davet daha sonraları açıkça yapılmıştır. Ancak yaklaşık 10 bin nüfusa sahip Mekke şehrinde Resûlullah'a müsbet yanıt veren insan sayısı oldukça az olmuştur.

Bir zaman hududu çizilmediği takdirde ilk Müslümanların kimler olduğu hususu oldukça muğlak kalacaktır. Bu nedenle ilk iman edenler ifadesiyle hicretten önce iman eden sahabileri kast ettiğimizi ifade etmek isteriz. Bu derste ilk iman eden Müslümanların karakteristik özelliklerinden bazılarını tanıtacak ve bundan hareketle genel bazı çıkarımlara ulaşmaya çalışacağız.

Kaynaklar, Resûlullah'a ilk iman edenin kim olduğu konusunu belirsiz veya ihtilaflı olarak aktarırlar. Ancak kadınlardan Hz. Hatice, erkeklerden Hz. Ebu Bekir, hür olmayanlardan Zeyd b. Harise ve çocuklardan da Hz. Ali'nin ilk Müslümanlar

olduğunu ifade edebiliriz.²

İlk Müslümanların ortak ve farklı yönleri, onları Müslüman olmaya iten nedenler, içlerinde yaşadıkları toplumdan ayrışmalarına yol açan özellikleri ve en önemlisi de insan takatini sınırlarına kadar zorlayan baskılara rağmen inançlarından dönmemelerini çeşitli sosyal bilim disiplinlerinin ele alması gerekmektedir. Ne var ki öncelikli olarak bu konuyu ele alan müstakil çalışma çok azdır. Bu konuda yazılanlar genellikle Siyer ve İslam Tarihi kitaplarının ilgili başlıkları altında yer almaktadır.

Yukarıdaki paragrafın bazı istisnaları da bulunmaktadır. Bunlardan Abdurrahman Kurt'un Hz. Peygamber (s)'e ilk iman edenler hakkında yazmış olduğu "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar"³ isimli makale bu anlamda dikkate değerdir. Makalede, ilk Müslümanlardan belirlenen bazı sahabilerin yaş, cinsiyet ve toplumsal statüleri gibi verilerle istatistiki bir çalışma yapılmıştır. Biz de bu derste söz konusu makalenin verilerinden istifade edeceğiz.

Yaşlarına Göre İlk Müslümanlar

Mekke döneminde Müslüman olanlarla ilgili bir çalışmaya başlandığında ilk dikkati çeken husus çoğunun genç yaşta olmasıdır. Araplar 40 yaş hayati bir milat ve olgunluk yaşı olarak kabul ederlerdi. Bu yaş altındakileri "delikanlı" "Şâb" olarak nitelendirirlerdi. Hatta 40 yaşını geçmiş olan Resûlullah'a bile yaşı genç diye eleştiride bulunabiliyorlardı. Kurt'un ilk iman eden Müslümanlardan 46 kişiyi örneklem grubu olarak aldığı araştırmaya göre onların %65'i 31 yaşın altında olan gençlerden oluşmaktaydı. Bu Müslümanlardan sadece 3 tanesi 35 yaşın üzerindedir. Bunlar Hz. Hatice, Hz. Ebu Bekir ve Resûlullah'ın amcaoğullarından Ubeyde b. Haris b. Abdulmuttalib'dir.

Modern dönemlerde yapılan araştırmalarda da ihtida (din değiştirme) hadiselerinin daha çok gençler arasında gerçekleştiğini görmek mümkündür.⁴ Bu araştırmalar hem insan doğasının, psikolojisinin ve olaylara yaklaşım tarzının bu anlamda çok değişmediğini gösterdiği gibi İlk Müslümanların gençlerden müteşekkil olduğunu ifade eden İslam Tarihi kaynakları için geriye dönük bir kaynak sağlamasını da gerçekleştirmiş olmaktadır.

Genç insanlar doğaları gereği yeni fikirlere ve değişime daha açık olmaktadır. İlk Müslümanlar arasında bunu gördüğümüz gibi İslam'a şiddetle karşı çıkan Mekkeli müşrikler arasında da yaşlıların önde geldiğini görmekteyiz. Elbette İslam'ın ilk dönemini incelerken olan bitenlerin tek sebebinin yaş olduğunu söylemek fazlaca

² İbn Hişam, es-Sire, I, 245 vd.

³ Kurt, Abdurrahman, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 27-41.

⁴ Hökelekli, Hayati; "Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.15, sy. 1, ss.,23-46, 2006.

iddialı olacaktır. Ancak Ebu Talib'in iman etmemesinde ya da Ebu Kuhafe'nin oldukça geç sayılabilecek bir dönemde (Mekke'nin fethinden sonra) Müslüman olmalarında bu statükocu, muhafazakâr tutumun önemli bir etkisinin olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

Genç Müslümanların birçoğu da oldukça radikal şartlar altında bu kararları vermişlerdir. En çarpıcı örnek olarak verebileceğimiz Mus'ab b. Umeyr, Kureyş'in önemli kollarından Abdudaroğullarına mensuptu. Oldukça lüks ve rahat bir yaşam sürmekteydi. Ancak 25 yaşlarında iken Müslüman olduktan sonra hayatında son derece zorlu bir dönem başlamıştır. Önce tüm maddi imkânlardan mahrum bırakılmış, daha sonra da hapsedilmiştir. Yine de Uhud savaşında şehid edilene kadar davasında sebat etmiştir.⁵

Bilal-i Habeşi olarak bilinen Bilal b. Rebah 30'lu yaşlarının başında Müslüman olmuştur. Bilal'in Müslüman oluşunu zorlu kılan şey, kendisinin bir köle ve efendisinin İslam'ın şiddetli muarızlarından Ümeyye b. Halef olmasıydı. Hz. Bilal dayanılması çok zor olan işkencelere rağmen yeni inancından dönmeyi kabul etmemiştir. Aynı akıbeti yaşayanlardan birisi de Habbab b. Eret'tir. Köle kökenli olan bu sahabe de işkencelere maruz kalmış, vücudunda ateşle dağlanmadık bir yer kalmamıştır.⁶

Verdiğimiz bu örnekler aslında ilk Müslümanların pek çoğunun ortak hikâyesidir. Onlar İslam'a girmekle dünyevi anlamda bir kazanç elde etmemişlerdir. Hatta Suheyb b. Sinan ve Hz. Hatice gibi pek çoğu maddi sermayelerini kaybetmiştir.

İlk Müslümanlardan olan genç sahabilerden birisi de evini Müslümanlar için adeta gizli bir üs haline getiren Erkam b. Ebu'l-Erkam'dır. O günkü şartlarda Mekke'nin kenar mahallesi denilebilecek bir bölgesinde Safa tepesinin yanında bulunan bu ev ilk Müslümanların bir çeşit eğitim ve sosyalleşme merkezi görevini görmüştür.⁷

%65'lik genç kesim içinde yer alan bu sahabiler coşkunkulukları ve dinamizmleriyle ilk İslam toplumunun şekillenişinde rol oynamışlardır. Onların İslam toplumunun adeta çekirdeğini oluşturmuş olmaları, Müslümanların Hz. Peygamber'den sonra da uzun bir süre canlı, heyecan taşıyan, hedefleri olan ve dinamik bir topluluk olmalarında önemli rol oynamıştır. Bu dinamizm İslam'ın çok kısa bir süre içinde Maverayunnehir'den Atlas okyanusu kıyılarına kadar ulaşmasında en önemli etkenler arasında sayılmalıdır.

Cinsiyetlerine Göre İlk Müslümanlar

İlk Müslümanlar arasında hatırı sayılır miktarda kadının yer aldığı gözlenmektedir. Kadının öneminin oldukça düşük olduğu, toplumsal statüsünün bazı ileri gelen ailelere mensup kadınlar dışında neredeyse yok olduğu bir toplumda Yukarıda

sayılan 46 kişi arasında % 28'lik bir oranla temsil edilmeleri son derece anlamlıdır. Kadınlardan ilk Müslüman olma şerefini kuvvetle muhtemel Hz. Hatice'nin almış olduğunu da ilave edersek kadınların ilk dönem İslam tarihindeki rol ve önemlerini daha iyi fark etmiş oluruz.

İlk dönem Müslüman kadınlar arasında sembolleşmiş bazı isimler göze çarpmaktadır. Bunlardan özellikle ikisinden kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Birincisi Hz. Hatice diğeri ise Hz. Sümeyye'dir.

Hatice bt. Huveylid, Resûlullah ile nübüvvet öncesi yapmış olduğu ticari bazı ilişkiler münasebetiyle onun güzel ahlakına ve dürüstlüğüne şahit olmuş ve ona evlenme teklif etmişti. Hz. Peygamber (sav) de bu teklifi kabul etmiş ve günün örfüne uygun olarak evlenmişlerdir.⁸ Hz. Peygamber (sav)'in zevcesi olan Hz. Hatice ilk vahiyden itibaren Resulullah'ın yanında olmuştur. Kureyş'in Resûlullah'a yaşattığı her zorlukta onun en büyük destekçisi olmuş ve maruz kaldığı sıkıntılara karşı daima onun yanında yer almıştır. Özellikle Boykot yılları sırasında bütün mal varlığını Resûlullah ve Müslümanlar uğruna feda etmiştir. Resulullah'ın hayatında o denli önemli bir role sahiptir ki onun vefat ettiği yıl "Hüzün Yılı" olarak adlandırılmıştır.⁹

İlk Müslüman kadınlar arasında ikinci olarak anmamız gereken sahabe Ammar b. Yasir'in annesi Sümeyye'dir. Yasir, Sümeyye ve oğulları Ammar Mekke'ye sonradan yerleşmiş ve herhangi bir kabile tarafından güçlü çevreleri olmayan kimselerdi. Bu nedenle sık sık şiddete maruz kalmış, İslam'ın en şiddetli düşmanı Ebu Cehil tarafından bizzat işkenceye uğratılmışlardır. Bu işkenceler Sümeyye'yi ölümün eşğine getirse dahi o inancından vazgeçmemiştir. Nihayetinde bu işkenceler onun ve kocası Yasir'in şehadetiyle son bulmuştur.¹⁰ Sümeyye yaşadığı dönemde olduğu gibi sonraki asırlar boyunca da Müslümanlar tarafından azim, kararlılık ve dinde sabit olmanın bir örneği olarak zihinlerde yaşatılmaya devam etmiştir. Bu bağlamda ilk Müslümanlar arasında yer alan bu kadın sadece kendi dönemini değil sonraki yüzyılları da etkilemiştir.

Bu iki hanım sahabe dışında ilk Müslümanlar arasında Hz. Fatıma, Esmâ bt. Ebu Bekir, Ümmü Habibe bt. Ebu Süfyan ve Ümmü Seleme gibi önemli bazı hanımları da hatırlamak gerekir.

Sosyal Statülerine Göre İlk Müslümanlar

Sosyal statü kavramıyla, ilk Müslümanların Mekke toplumu içerisinde siyasi güç, üstlendiği görevlerin toplumsal değeri ve bireysel anlamda toplum tarafından kabul edilip saygı gösterilme dereceleri kastedilmektedir.

İlk Müslüman toplumun çoğunluğunun genç olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunların Mekke'de siyasi bir güç sahibi olmalarının zorluğu ortadadır. Hatta içlerinde

⁵ İbn Sa'd, Tabakat, II, 33.

⁶ İbn Sa'd, Tabakat, III, 122.

⁷ İbn Sa'd, Tabakat, III, 183.

⁸ İbn Hişam, es-Sire, I, 188.

⁹ İmtau'l-Esma, I, 45.

¹⁰ İbn Hişam, es-Sire, I, 320.

pek çok köle ve yabancıların olduğu da hesaba katıldığında ilk Müslümanların Mekke siyasi yapısı içinde bir varlık gösteremedikleri açıkça görülecektir. Nitekim Mekke eşrafının Müslümanlar aleyhinde aldıkları her karar ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan uygulanmaya konulmuştur. Müslüman olup da buna karşı engelleyici bir adım atabilen kimse çıkmamıştır. Boykot hadisesi örneğinde olduğu gibi bazen müşriklerden insaf ve vicdan sahibi bazı kimselerin girişimleriyle Müslümanlara uygulanan baskı ve zulümler durdurulabilmiştir.¹¹

Bu zorluklarla birlikte mensup olduğu kabilenin gücü, kabilelerin Müslüman olan fertlerini koruma ve benimseme derecesi gibi bazı amiller bir kısım Müslümana nisbî olarak bir koruma kalkını vermiştir denilebilir. Bunların başında da Haşimoğulları tarafından himaye edilen Hz. Peygamber gelmektedir. Ne var ki o da pek çok işkenceye uğramıştır. Denilebilir ki Haşimoğullarının Resulullah'ı himayesi hayat hakkıyla sınırlı kalmıştır. Hatta Ebu Talib'in vefatını müteakib Ebu Leheb'in kabile reisliğine gelmesiyle bu hakkını da kaybetmiş ve Taif dönüşü Mekke'ye güvenli bir şekilde girmekte bir takım sıkıntılar yaşamıştır.¹²

Görüldüğü üzere ilk Müslümanlar toplumsal olarak güçlü kimseler değillerdi. Bazı batılıların iddia ettiği gibi Hz. Peygamber Arap birliğini tesis etmek, siyasi bir güç elde etmek ve nihayet Arabistan'ın kralı olmak gayelerine matuf adımlar atsaydı, kendisine gelen ilk Müslümanlardan toplumsal statüsü zayıf kimseleri geri çevirir en azından ilk başta onları siyasi hedefine ortak kılmazdı. İkincisi Mekke aristokrasisinin tepe noktalarını işgal eden ekâbirin anlaşma çabalarına bir takım dini hükümlerden taviz vererek olumlu yaklaşırdı.

Her ne kadar çoğunluk statü olarak Mekke'de zayıf konumdaysa da bunların arasında Mekke toplumunda önemli konumlarda bulunan bazı şahıslar da bulunmaktaydı. Özellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman'ı bu konuda örnek isimler olarak sayabiliriz. Hz. Ebu Bekir Arap toplumsal yapısının temellerinden birisini oluşturan Nesep konusunun Mekke'deki birkaç uzmanından birisiydi.¹³ Bu özelliği dolayısıyla toplumsal konumunun bir hayli önemli olduğunu söyleyebiliriz. Yine Hz. Osman genç yaşına rağmen Ümeyye oğullarına mensup oluşu ve başarılı bir tüccar olmasından dolayı değer verilen bir kimseydi. Daha sonra Müslüman olan Hz. Ömer de Mekke idaresinin önemli mertebelerinden sayılan sefaret görevini yürüten ve Adiy oğullarının temsilcisi konumunda bulunan bir kişiydi.

Şüphesiz ilk Müslümanların tamamını dikkate almadan sadece belirli bazı isimler üzerinden tahliller yapmak araştırmacıları yanlış sonuçlara götürür. Bu hareketi toplumsal açıdan dışlanmış, alt tabakada yer alan kölelerin, fakirlerin zulme uğramışların müstekbirlere bir başkaldırısı olarak nitelemek ne kadar yanlışsa, Mekke aristokrasisine mensup eşrafın toplumsal düzeni ıslah ve

tanzim amacıyla bir araya geldikleri siyasi-sosyal bir ıslah hareketi de değildir. Hz. Peygamber'in getirdiği dava, vahiyle yön verilen tevhid öncelikli ve kendinden önceki Peygamberlerin temel düsturlarını insanlara yeniden hatırlatan ilahi bir risalettir. Bu özelliği inkişaf edip benimsendikten sonra tabii olarak insanların kalbindeki merhamet, vicdan gibi duyguları harekete geçirerek toplumsal adaleti tesis etmiştir. Ortaya çıkan sonuca, yani adaletin tesis edilmesine bakarak ilk Müslümanların ana gayesini tespiti çalışmak sonucu amaç gibi algılama hatasından kaynaklanmaktadır. Bu bakış tarzı önce oryantalistler arasında yayılmış daha sonra İslam ülkelerinde de taraftar bulmuştur. Özellikle dönemsel siyasi yönelimler de bu tür popülist diyebileceğimiz okumaları cazip göstermiştir. Böylece Ammar, Ebu Zer, Bilal gibi isimler ön plana çıkarılıp adeta onların Müslüman olma sebepleri salt dünyevi bazı amaçlara indirgenirken, Mus'ab, Osman b. Affan, Ömer b. Hattab gibi Mekke'de rahatlık içinde yaşayan insanların da Müslüman oldukları gerçeği göz ardı edilmiştir.

İktisadi Durumlarına Göre İlk Müslümanlar

Mekke'de Resûlullah'a iman eden insanlar diğer sınıflandırma ölçütlerinde olduğu gibi mali durumları açısından değerlendirildiğinde de çeşitlilik arz etmektedirler. İçlerinde çok fakir insanlar olduğu gibi ekonomik açıdan rahat insanlar da bulunmaktaydı. Ancak ilk Müslümanlar arasında Mekke'nin en zenginlerinden sayılan kimseler yoktu. Daha çok orta sınıf diye tabir edilebilecek iktisadi sınıftan müteşekkil bir topluluk görünümündeydiler. Böylece çoğunluk ne fakirlerden ne de zenginlerden oluşmaktaydı. İstatistiki bir veri sunmak gerekirse köle ve cariyeler gibi toplumun sermaye sahibi olmak anlamında en alt katmanında yer alanlar toplamın sadece %29'unu oluşturmaktadırlar. Hürlerin ise genel manada zengin oldukları söylenemez.¹⁴

Burada Hz. Osman'a bir parantez açmak yerinde olacaktır. Babası Affan b. Ebi'l-As Mekke'nin sayılı zenginleri arasındaydı. Ancak erken dönemde vefat ettiğinden Hz. Osman genç yaşına rağmen Mekke'nin en zenginleri arasına girdi. Onun Müslüman oluşu Hz. Ebu Bekir aracılığıyla oldu ve bu açıdan O Mekke zenginleri arasında Müslüman olmak hasebiyle bir istisnadır.¹⁵

Mekke'nin en zengin tabakasının bu davaya ilgi göstermemesi, dahası pek çoğunun ilk Müslümanlara en sert tepkiyi gösterenlerden olması üzerinde düşünmek gerekir. Kureyşli zenginler sahip oldukları sermayeyi içinde yaşadıkları toplumda elde etmişlerdi. Mekke toplumsal yapısının değişmesi, dönüşmesi ve bu dönüşümün siyasi-idari bazı yansımalarının olması ihtimali onları ürkütmüş olmalıdır. Zira elde ettikleri gelir her ne kadar büyük oranda ticari faaliyetlere dayanıyor olsa da bu ticaret de adeta bir şehir devleti örgütlenmesini andıran Mekke idari sisteminden beslenmekteydi.

¹¹ İbn Hişam, es-Sire, I, 376.

¹² Vakıdî, el-Megazî, I, 110.

¹³ İbn Hişam, es-Sire, I, 12.

¹⁴ Kurt, Abdurrahman, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", s. 37.

¹⁵ İbn Hişam, es-Sire, I, 250.

Burada şu hatırlatmada bulunmak yerinde olacaktır. Mekkeli zenginlerin iman etmemelerini sadece iktisadi kaygılara dayandırmak mümkün değildir.

İlk Müslümanlardan bazıları Mekke dönemi boyunca boykot yıllarında doğrudan iktisadi ambargoya maruz kaldıkları için sermayelerini büyük oranda kaybetmişlerdir. Özellikle zengin bir kadın olan Hz. Hatice neredeyse bütün servetini ambargo altındaki Müslümanlar için sarf etmiştir. Hakeza Hz. Ebu Bekir de bu dönemde büyük miktarda mal yitirmiştir. İyi halli Müslümanların bile maddi varlıklarını kayb ettikleri bu dönemde Müslümanların tamamı fakirleşmişti. Ancak birkaç yıl sonra cereyan edecek olan hicret ile ilgili bazı rivayetlerden anlaşıyor ki aradan geçen zamanda tekrar belli miktarlarda paraya sahip olmuşlardır.

İlk Müslümanların Karakterleri ile İlgili Bir Analiz

Hz. Peygamber'e ilk inanan insanların açık fikirli, yeni düşünceleri kabul edebilen insanlar oldukları görülmektedir. Çünkü din değiştirme gibi radikal bir kararı almış ve bu karara uygun davranmışlardır. Bu kararı verirken de akıl ve vicdanlarına müracaat etmişlerdir. Öteden beri dikkatimi çeken bir husus şudur. Resûlullah'a ilk iman edenler arasında bir mucizeye şahitlik etme neticesinde iman eden kimse yoktur. Ne Hz. Hatice, Hz. Ebu Bekir ne de diğerleri. Onlar en büyük mucize olan Kur'an'ı ve Resulullah'ın sözlerini duymuş, bu sözleri zihin dünyalarında tartıp kararlarını vermişlerdir.

Ashabın öncüleri iman ettikten sonra her türlü sıkıntıya ve geleceğin belirsizliğine rağmen kararlı duruşlarını değiştirmemişlerdir. Türlü işkenceler hatta ölüm korkusu bile onları yollarından alı koyamamıştır.

İlk ashabın büyük çoğunluğu cahiliye döneminde de iyi bir ahlak üzereydi. Aralarında Said b. Zeyd gibi bazıları putlara ibadet etmeyi cahiliye döneminde de reddetmişti. Yine hiç kumar ve zina gibi çirkinliklere asla bulaşmayanlar bulunmaktaydı. Çok sonraları haram kılınmasına rağmen bazıları içki içmeyi kerih görürlerdi.

Mekke'deki ashab iman kardeşliğini zirvede yaşamaktaydı. Onlar birbirleri için fedakârlık etmekten asla kaçınmazlardı. Hz. Ebu Bekir toplumun maddi değeri dışında hiçbir değer vermediği Bilal-i Habeşi için servetini harcaııp onu azad ediyor, diğerleri de birbirleri için canlarını ortaya koyuyordu. Durum böyle olduğundan bütün olumsuz şartlara rağmen Hz. Peygamber'in davası Allah'ın yardımıyla muzaffer olmuştur.

İlk Müslümanlar İslam'ı öğrenmek için azami bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu amaçla kullanılan Daru'l-Erkam ilk İslam Mektebi unvanına da sahiptir. Müslümanlar nazil olan ayetleri büyük bir titizle Daru'l-Erkam'da öğreniyor ve birbirlerine öğretiyorlardı.

Sonuç

İslam'ın ilk müntesipleri ortak bazı özellikleri uhdelerinde barındırmakla beraber

birçok konuda da farklılıklar arz etmektedirler. Özellikle sosyal sınıflandırma açısından değerlendirildiğinde toplumun birden fazla kesimini temsil eden bireylerden oluştukları görülmektedir. Zenginler ve yoksullar, köleler ve hürler, kadınlar ve erkekler, güçlüler ve zayıflar ve farklı kabilelere mensup insanların bir arada bulunabildiği bir topluluk oldukları rahatlıkla söylenebilir. Bu yönüyle bu hareket bir Spartaküs hareketi, siyasi hizip faaliyeti yahut Araplarda sıkça rastlanabildiği gibi kabile asabiyetine dayanan bir mücadele olarak nitelendirilemez.

Hareketin en dikkat çekici yanı ve en fazla ortak özellik olma vasfı taşıyan yönü üyelerinin çoğunluğunun genç oluşudur. Öyle ki hemen hepsi Arap örfüne göre 40 yaş altı için kullanılan "delikanlılık" yaşındadır. Topluluğun en önemli vasfının düşük yaş ortalaması olması bir tesadüf değildir. Aksine modern çalışmaların da ortaya koyduğu üzere yaş aralığı itibarıyla yeniliklere açık olmanın tabii bir neticesidir.

Tevhid inancına mensubiyetini ilan edenler çeşitli işkenceler, toplumsal ve psikolojik baskılara rağmen davalarından asla dönmemişlerdir. İlk dönem mensuplarının, meçhul akıbetine rağmen davaya bağlılıkları Hz. Peygamber'in çağrısının salt dünyevi hedefler ve vaatler üzerine kurulmadığını ispatlamaktadır. Zira Mekke'nin varlıklı ailelerine mensup gençlerin de dünyevi bir beklentileri olmamasına hatta ellerindeki imkânları bile yitirmelerine rağmen bağlılıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

DARU'L-ERKÂM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA
(Siirt Üniversitesi)

Arap yarım adasının önemli kentlerinden biri olan Mekke Kâbe'nin de içinde bulunduğu bir yer olması hasebiyle Araplar için dinî bir merkez bununla beraber birbirinden farklı zamanlarda panayırlar düzenlenen önemli bir ticaret merkeziydi. Bir anlamda bütün Araplar'ın burayla bir bağı mevcuttu. Böyle bir şehirde 610 tarihinde peygamber olarak görevlendirilen Hz. Muhammed(s.a.s) ilk inen surelerden olan *Müdessir*süresinin ilgili ayetlerinin *akabinde* "Ey (esvabına) bürünmüş olan! Ve (O) senin Rabbin, öyleyse (O'nu) tekbir et (yücelt). Ve elbiseni artık (onu) temiz tut. Ve azap (ona sebep olacak şeylerden) artık uzak dur(Müdessir 1-4) emrine muhatap olmuş ve bu zaman diliminden itibaren davasını tebliğ etmeyi görev bilmiştir. Hz. Peygamber(s.a.s) bir yandan gelen vahye muhatap olma durumunu sürdürmüş diğer taraftan bu vahyi güvendiği insanlara ulaştırma çabası içerisinde olmuştur. Hanımı Hz. Hatice, arkadaşı Hz. Ebu Bekir, kölesi Hz. Zeyd ve diğer yakınlarına ilk tebliğini yaptı. Takdir edersizinki Mekke gibi önemli bir şehirde yerleşik olan şirk inancının tam zıddına bir akideyi savunmak pek kolay bir iş değildi. Tevhid inancını anlatmak hem güç hem de tehlikeli bir işti.

Hz. Peygamber(s.a.s) o günün yaşam şartları içerisinde hem kendisine vahyedilmiş olan İslâm inancını tebliğ edecek hem de kendisini ve kendisine inanmış olanları yakından takip eden Mekke devletinin şerrinden koruyacaktı. Çünkü bir taraftan

Allah tarafından sırtına yüklenmiş olan Peygamberlik sorumluluğu, diğer taraftan da kendisine inanmış olanların can güvenliği söz konusuydu. İşte konuşmamızın merkezini teşkil eden «*Dâru'l-Erkâm ve tebliğ meselesi*» bundan dolayı oldukça önemlidir. İsterseniz önce Dâru'l-Erkâm hakkında kaynaklarda zikredilen bir takım bilgileri sizinle paylaşalım akabinde de önemi üzerinde duralım.

Bu küçük Müslüman grubun, iman ve ibadet esaslarını talim edecekleri, Hz. Peygamberden bizzat tatbikini görerek zihinlerine ve gönüllerine yerleştirecekleri, diğer dava arkadaşlarıyla görüşüp mefkûrelerinin neşri için elbirliği edip çalışıp çabalayacakları bir yere ihtiyaç duyduklarından Hz. Peygamber(s.a.s), bu iş için konumu itibarıyla en uygun yer olarak Dâru'l-Erkâm'ı, yani Erkâm'ın evini seçti. İlk Müslümanlardan olan el-Erkâm b.Ebî'l-Erkâm hiç tereddüt etmeden evini bu işe tahsis etti. Bu ev Kâbe'ye çok yakın olan Safâ tepesi civarında bulunuyordu; hacca ve umreye gelen yabancıların istedikleri zaman uğrayabilecekleri merkezi bir yerde idi. Ayrıca Mekke'nin ileri gelenleri olan Kureyş'in Kâbe civarındaki toplantı yerlerini ve Mekke Şehir-Devleti'nin millet meclisi binasını teşkil eden *Dâru'n-Nedve*'yi kontrol altında bulundurabilecek, müşrikleri her an gözetlemeye müsait hâkim bir noktada bulunuyordu. Şüphesiz bu stratejik ehemmiyet ve evin Müslümanların tamamını içine alabilecek durumda olması, Hz. Peygamber'in orayı seçmesinde önemli bir etken olmuştur. Evet, buradan da anlaşıldığı üzere Dâru'l- Erkâm Müslümanların ve Hz. Peygamber ve arkadaşları için bir merkez ve karargâhtı. Dâru'l-Erkâm, şirke karşı olan tevhid ehlinin ilk çekirdek kadrosunun bir araya gelerek toplanıp ders ve eğitim yaptıkları merkez in adıdır. Başka deyişle burası aynı zamanda Müslümanlar için bir sığınak eviydi. Özellikle de kimsesizler için ya da bir başka deyişle şehre dışarıdan gelen insanların rahatlıkla ulaşacakları bir mekân olması hasebiyle oldukça önemlidir. Hatta hatırlarsınız Muhammed Münir Gadban bu durumu kitabında şu şekilde izah ediyordu: Düşman istihbaratının bilemeyeceği bir şekilde, yöneticilerle askerlerin birbirleriyle buluşmaları sağlanarak, gözlerden uzak, gizli bir merkez seçilerek örgütlenme gizli tutulacaktı. Şayet tebliğ ya da örgütlenme açık olarak yapılsaydı, Erkâm'ın evi yerine Mekke'nin toplantı yerlerinden herhangi biri buluşma yeri olarak ilan edilebilirdi. Hatta, bütün Mekkelilerin toplantı yeri olan Kâbe, buluşma yeri olabilirdi. Cahiliye toplumuna tamamıyla ters düşen İslam toplumunun bu şekilde açığa vurulması, Mekkelileri doğrudan doğruya bu toplumu silip, yok etmek için harekete geçirecek ve iki toplum arasında silahlı bir çatışmaya sebep olacaktı. Yani İslam'ı öğrenmeye eğilimi olan insanların bir şekilde Hz. Peygambere ulaştığı kaynaklarda zikredilmesine rağmen bu durumun/ gizliliğin Mekke müşrik toplumunun korku ve baskısından emin bir şekilde yapılıyor olması oldukça önemliydi. Onun içindir ki bu mekân bir yandan sığınak diğer yandan da irşad ve talim merkezi olarak kullanılmıştır. Dâru'l-Erkâm'ın bu şekilde isimlendirilmesinin ve böyle meşhur olmasının sebebi ise, sahabelerde Erkâm b. Ebi Erkâm el-Mahzunî'nin evi olmasından dolayıdır.

Mekke ahalisinden olup ilk iman eden gençlerden birisi de Erkâm b. Ebî'l-

Erkâm olduğundan bu teşebbüs böyle kolay olmuştur. Daha ilk görüşmede Hz. Peygamber(s.a.s)'i tasdik eden ve bu kutlu davanın neferi olmayı kabul eden Erkâm b. Ebî'l-Erkâm'ın oğlu Osman b. Erkâm b. Ebî'l-Erkâm'dan gelen bir rivayetle 7. Müslüman olduğu kabul edilir. Bununla beraber bazı kaynaklar onu 3. veya 12. Müslüman diye de zikrederler. İman edip Müslüman olunca Hz. Peygamber(s.a.s)'e daha yakın olmak gayesiyle evini bu kutlu davanın neferlerine açan bu gencin teklifi kabul edilerek Dârü'l-Erkâm'da ilk günlerden başlayarak, Hz. Ömer'in Müslüman olacağı Nübüvvetin 6. yılına kadar burası Müslümanların karargâhı/mektebi görevini üstlendi. İslâm dininin böylece gelecekte önemli işlerini yürütecek olan genç ve dinamik kadrosu burada yetişmiş oldu. Burası Müslüman mücahidlerin yetişeceği bir karargâh, bir okul, bir medrese bir maddi ve manevi üs oldu; ve bu üs'ten İslâm davasını omuzlayacak nice yiğitler yetişti.

Peygamberimiz Mekke müşriklerinden bu evde gizlenir ve yine bu evde yanına gelenleri İslâm'a davet ederdi. Ashabı ile Dar-ı Erkâm'da toplanır, orada onlara Kur'an-ı Kerim'i okur ve öğretirdi. Keza burada hep beraber cemaatle namaz kılarlardı. Mekke'ye dışarıdan gelen ve İslâm'ı, Hz. Peygamber(s.a.s)'i merak edenler de yine burada kabul edilirdi.

Yüce Allah Peygamber'imize dinini açıkça tebliğ etmesini emredinceye kadar Peygamberimiz davasını bu şekilde Dârü'l-Erkâm'dan yürütmüştür. Bu süre zarfında peygamberimiz yanına gelen insanları Allah'ın birliğine imana ve yalnızca O'na kulluk etmeye davet etmiştir. Bu sayede birçok kişi Dârü'l-Erkâm'a girip Müslüman olmuştur. Dârü'l-Erkâm bulunduğu konum itibarıyla dikkatleri üzerine çekmemiştir. Zira Kâbe'nin arsasında oluşu, harem-i şerifte bulunuşu, kalabalık bir çevrede olması insanlarla teması kolaylaştırmıştır.

Erkâm'ın evinin, Hz. Peygamber(s.a.s) tarafından ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda kaynaklarımızda birçok farklı tarihler verilir.

Acaba Resûlullah(s.a.s) nübüvvetin kaçınıcı senesinde Dârü'l-Erkâm'ı İslâm'a davet merkezi kabul etmiş ve ne zamana kadar orada kalmıştı?

Maalesef kaynaklarımız bu hususta kesin bilgi vermemektedir. Günümüzün değerli siyer âlimi Muhammed Hamidullah, "Mekkeliler Müslümanlara ve Resûlullah(s.a.s)'a bizzat zulmetmeye ve bu zulümlerini iyice artırmaya başlayınca, Peygamberimiz evini terk ederek Erkâm'ın evine sığınmak mecburiyetinde kaldı" der. Resûlullah'ın bundan gayesi, zulümden kurtulmak değil; dini daha rahat yayma imkânını bulmak içindi. Ve bu gizlilik birkaç yıl devam etti" der. Buna göre Resûlullah(s.a.s)'in aleni davetten sonra Dârü'l-Erkâm'a sığındığı görülmektedir. Zira Müslümanlara ve bizzat Hz. Peygamber'e işkencelerin artırılması davetin açıkça yapılmasından sonradır. İslam Ansiklopedisi'ne Erkâm maddesini yazan Reckendorf da kesin konuşmamakla birlikte bu görüşü benimser: "Ömer'in ihtidâsından biraz sonra Peygamber Erkâm'ın evini bırakmıştır. Bununla beraber Hz Peygamber'in orada ne kadar kaldığı kat'i olarak malum değildir. Fakat 615-617 seneleri arasında

kalmış olması muhtemeldir" der. Arnold ise bize Dârü'l-Erkâm'a giriş tarihini verir: "Hz. Muhammed, risâletinin dördüncü senesinde kendi ikametgâhından çıkıp ilk iman edenlerden el-Erkâm'ın evinde oturmaya başladı". Bununla beraber Hz Peygamber'in orada ne kadar süre kaldığı kesin değildir. Ancak burası Peygamber ve arkadaşları için önemli bir karargâh olarak tarihte zikredilmektedir.

İSLAM'A KARŞI ÇIKANLAR VE NEDENLERİ

Prof. Dr. Mehmet Salih ARI
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Giriş

Resûlullah (s.a.s), kendisine peygamberlik geldikten sonra Allah'tan kendisine gelen ilahi mesajı açıkça bildirmek, insanları İslam dinine çağırmak ve onları Allah'a davet etmekle emrolunduğunda, insanları hem gizli hem açık bir şekilde İslam'a davet etmeye başladı. Ona iman edenler çoğalınca kadar, genç adamlar ve zayıf kimseler kendi iradeleriyle Allah'ın davetine icabet ettiler. Mekkeli müşrikler ise önceleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in dediklerine karşı çıkmıyor, onunla tartışmaya girişmiyor ve ona sert muhalefette bulunmuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) inkârcıların oturdukları yerlerden geçtiği zaman ona işaret ederek, "Abdûlmuttalib ailesinin çocuğu gökten haber veriyor" diyorlardı. Yüce Allah, taptıkları tanrılarını putlarını ayıplayıp küfür üzere ölen babalarının helak olduklarını zikretmeye başlayınca durum değişti. Böyle olunca da Mekkeli müşrikler Resûlullah'tan (s.a.s) yüz çevirdiler ve ona düşmanlık etmeye başladılar.¹

"Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtıdır. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı cehenneme girmezlerdi. Halbuki hepsi (tapınlar da tapılanlar

*da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer. Yine onlar orada duymazlar"*² mealindeki ayetler inmeye başlayınca müşrikler, Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı düşmanca davranmaya başladılar.

Resûlullah (s.a.s) ve arkadaşları İslam'a daveti açıktan yapmaya başlayıp, iş Mekke'de yayıldığı ve Mekkeliler birbirlerini İslam'a davet ettikleri zaman Hz. Ebû Bekir, Sa'id b. Zeyd ve Osman b. Affan (r.a.), belli bir kesim de aralarında bulunduğu halka gizli davet te bulunuyorlardı. Daha sonra Hz. Ömer, Hz. Hamza ve Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ise aleni bir şekilde İslam'a davet etmeye başladılar. Kureyşli müşrikler bu açık davete çok kızdı. Bundan dolayı Resûlullah'a karşı kin ve haset duymaya başladılar. Bazı adamlar onun gıybetini yapmaya ve ona karşı husumette bulunmaya başladılar. Bazıları da, onunla aynı fikirde oldukları halde gizlendiler. Ancak onlar Resûlullah hakkında gıybet edip ona düşmanlık yapmak suretiyle kendilerini yüceltiyorlardı. Resûlullah'a karşı husumet ve düşmanlığı yürütenler Ebû Cehil b. Hişam, Ebû Leheb b. Abdûlmuttalib, Esved b. Abdüyağus, Haris b. Kays b. Adi³, Velid b. Muğire, Ümeyye b. Halef, Ubey b. Halef, Ebu Kays b. Fakih b. Muğire, As b. Vail, Nadr b. Haris, Münabbih b. Haccac, Züheyr b. Ebû Ümeyye, Saib b. Sayfi b. Abid, Esved b. Abdülesed, As b. Sa'id b. As, As b. Haşim, Ukbe b. Ebû Mu'ayt, İbnü'l-Asdi el-Hüzeli, el-Hakem b. Ebû'l-As ve Adi b. el-Hamra idi. Bunlar genelde Resûlullah'ın komşularıydı. Resûlullah'ın en büyük düşmanları, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve Ukbe b. Ebû Mu'ayt idi. Rebi'a'nın oğulları Utbe ve Şeybe ile Ebû Süfyan b. Harb da düşmandılar, ancak onlar Resûlullah'a özel bir kin duymuyorlardı. Onların düşmanlıkları diğer Kureyş'in düşmanlığı gibiydi. İbn Sa'd'ın da belirttiği gibi Ebu Süfyan ve el-Hakem dışında onlardan hiçbiri Müslüman olmadı.⁴

Arapların Hz. Peygamber'in çağrısına karşı tutumları özellikle Mekke döneminde ve Mekke'deki tutumları Mekke'nin liderleri büyükleri, efendileri, eşrafı, soyluları ve zenginlerinin etkisiyle oluşmuştur. Hz. Peygamber'in çağrısına karşı mücadele, tartışma, muhalefet, engelleme bayrağını kaldıran liderler, büyükler ve egemen sınıf genellikle ayet-i kerimelerde⁵ sözü edilen liderlerdir.⁶

*"Kendilerine bir uyarıcı (peygamber) gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara uyarıcı (Muhammed) gelince, bu, onların haktan uzaklaşmalarından başka bir şeyi arttırmadı."*⁷

Müşrikler, Hz. Peygamber'in davetini engellemek için her türlü yola başvurdular. Önceleri Hz. Peygamber'le ve Müslümanlarla alay ediyorlardı. Hz. Peygamber'i çok iyi tanıdıkları halde mecnûn, kâhin, sihirbaz ve şâir gibi sözlerle kendisine iftirada bulunuyorlardı. Kureyş'in düşmanlığı, sözlü hakaret, dövmek, boykot,

² Enbiyâ Suresi 21/98-100.

³ Yani İbnü'l-Gaytale. Gaytale onun annesi idi.

⁴ İbn Sad, I, 188.

⁵ Örnek olarak bkz. Fatır Suresi 35/42-43; Saffât Suresi 37/35-36.

⁶ Derveze, I, 377-378.

⁷ Fâtır Suresi 35/42.

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebîr, (çeviri editörü: Adnan Demircan; çeviri Musa Kazım Yılmaz, Mehmet Akbaş ve dğr.) I-XI, İstanbul 2015, I, 186-187.

işkence ve hatta öldürmeye kadar varan boyutlarda devam etti. En fazla baskıya maruz kalanlar, köleler ve himaye edecek kimseleri olmayan Müslümanlardı. Müşrikler, hür ve itibarlı kimseleri pek fazla rahatsız edemedikleri için hınçlarını köle ve câriyelerden alıyorlardı. Müslüman köle ve cariyelerin dışında, bizzat Hz. Peygamber ve Kureyş'e mensup Müslümanlar da saldırı ve işkenceye maruz kalıyorlardı. Saldırı ve işkencelerin yanında Mekke müşrikleri İslâm'ın yayılmasına engel olmak için tüm güçleriyle çalışıyorlar ve çeşitli metotlar takip ediyorlardı. Meselâ, Kureyş kabileleri, hac yapmak amacıyla dışarıdan Mekke'ye gelenlerin Hz. Peygamber'le konuşup görüşmelerine engel olmak için aralarında Mekke'nin yollarını taksim etmişlerdi.⁸

Müşriklerin İslam'a ve Hz. Muhammed'e Muhalefet Nedenleri

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e muhalefet ve düşmanlık etmelerinin önemli sebepleri bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığında bu nedenlerle ilgili çok sayıda bilgi edinebilir. Burada en önemli görülen bazı etkenler üzerinde durulacaktır.

1. Putperestlik

Müşriklerin İslâm'a düşmanlık göstermelerinin en önemli nedeni, Tevhid ilkesine karşı olmaları ve putperestlik inancını terk etmemeleridir. Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerim'de geçen âyetler aracılığıyla insanları Allah'ın birliğine inanmaya ve sadece ona ibadet etmeye çağırıyor, putları ve putperestliği kötülüyor, onların ne fayda sağlayabileceğini ve ne de zarar verebileceğini açıklıyordu. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"Siz, Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyorsunuz, asılsız sözler uyduruyorsunuz"⁹, "Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ve ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar"¹⁰ Yine Kur'ân-ı Kerim, putların ve putperestlerin cehenneme yakıt olacaklarını bildiriyordu: "Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtıdır..."¹¹ Kur'an âyetleri aynı zamanda meleklerle ve cinlere tapanları eleştiriyor, insanların ve cinlerin Allah'a ibadet etmek için yaratıldıklarını açıklıyordu. Kısacası, müşriklerin tüm bâtıl inanç ve ibadetlerine karşı çıkıyor, kendilerini tevhide davet ediyordu. Onlar ise, atalarından miras olarak devrıldıkları inanç, tapınma ve gelenekleri terk etmek istemiyorlardı.

Mekkeli müşrikler Kabe'ye olduğu gibi putlara da saygı gösteriyorlardı. Bu sebeple Kabe'nin dışında put evleri edinmişlerdi. Kabe'yi tavaf ettikleri gibi zaman zaman put evlerini de tavaf ederlerdi.¹² Arabistan, asırlardan beri putperestliğe dalmıştı. Hz. İbrahim'in eseri olan Ka'be, bir tevhid abidesi iken 360 putun toplanma yeri olmuştu. Bütün hayır ve şerrin kaynağı sayılan Hübel, bu putların başında idi. Hübel

yağmurları yağdıran, nesilleri meydana getiren, savaşlarda zaferi temin eden puttu. Araplar, ya ulûhiyeti tanımıyor yahut onu arınmış bir varlık olarak saymıyorlardı.¹³ Çeşitli vesilelerle putlarına hediyeler gönderir, yanlarında kurban keser, ziyafet verirlerdi. Kendisine kurban sunulan putların başında Lat, Menat, Uzza, İsaf, Naile ve Hübel geliyordu.¹⁴

Müşrikler, Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber putların Allah'ın yanında ara buluculuk etme gücüne sahip olduklarına, onlar vasıtasıyla Allah'a yaklaşabileceklerine inanmaya ve putları birer şefaatçi gibi kabul etmeye başlamışlardı.¹⁵ Putlar, heykeller, dikili taşlar gibi nesnelere tapınmaya değer objeler olarak görülüyordu.¹⁶

Kur'an-ı Kerim putperestliği şirk, Allah'a ortak koşanları da müşrik olarak nitelendirmiştir. Kur'an'a göre şirk Allah'ın asla bağışlamayacağı en büyük günah¹⁷ olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber, putlar ve putperestlik ile ilgili âyetleri tebliğ etmeye başlayınca özellikle müşrik liderler ona düşmanlık etmeye başladılar. Âyet-i kerime onların bu tavırlarını çok güzel gözler önüne sermektedir: *"Çünkü onlara: Allah'tan başka tanrı yoktur, denildiği zaman kibirle direnirlerdi. "Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız?" derlerdi."*¹⁸

2. Mevki ve Nüfuz Endişesi:

Bu etkenlerden biri de müşriklerin kin, büyüklük taslama, bizzat peygambere uymayı kendilerine yedirememeye onu küçük görme, kendilerinin değil de onun ilahi Risalet ile görevlendirilmesine öfkelenme şeklinde tespit edilebilir. Zira onlar kendilerini makam ve mevki yönünden daha ileri ondan daha geniş servet sahibi, daha büyük şöhreti olan, daha geniş nüfuzu bulunan, sözü daha fazla dinlenen kimseler olarak görüyorlardı. Bu pek çok âyetin de dile getirdiği bir olgudur.¹⁹

İslâmiyet büyük bir değişik ile bütün bu mevki ve nüfuz vaziyetine nihayet veriyordu. Bunun anlamı, Kureyş'in yüksek mevkiini kaybetmesiydi. Bundan dolayı Kureyş, yeni dine karşı bütün gücüyle mukavemet etmişti. Kureyş büyüklerinin nüfuzu tehlikeye maruz ise İslâmiyet'e karşı mukavemet de o nisbette artıyordu. Kureyş'in en yüksek liderliği Harb b. Ümeyye'de idi. Ficar muharebesinde, bu adam Kureyş'e kumandanlık etmişti. Harb'in ölümünden sonra oğlu Ebû Süfyan'ın yönetim becerisine sahip olmadığından dolayı onun yerine geçememiş, bu mevkie Velid b. Muğire geçmişti. Kudret ve liyakatiyle bu mevkii elde eden Velid b. Muğire'den sonra şehrin nüfuzlu liderlerden biri de Ebû Cehil idi. Ebû Süfyan, Kureyş'in liderlik

⁸ İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara 2002, 91-94.

⁹ Ankebût Suresi 29/17.

¹⁰ Yunus Suresi 10/18.

¹¹ Enbiyâ Suresi 21/98.

¹² Ahmet Güç, "Putperestlik", DİA, XXXIV, 367.

¹³ Mevlana Şibî en-Nu'manî, Asr-ı Saadet, (trc. Ömer Rıza Doğrul, haz. Osman Zeki Molla Mehmetoğlu), I-V, İstanbul 1978, I, 159.

¹⁴ Güç, XXXIV, 367.

¹⁵ Zümer Suresi 39/3.

¹⁶ Güç, XXXIV, 366.

¹⁷ Nisâ Suresi 4/48, 116.

¹⁸ Saffât 37/35-36

¹⁹ İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1989, I, 378.

mevkiine geçememekle beraber Emevilerin lideri olarak biliniyordu. Haşim oğulları içinde ise en yaşlı lider Hz. Muhammed'in amcası Ebû Talib idi. Sehm'in en nüfuzlu reisi, As b. Vâil idi.²⁰

Kureyş'in başında bulunan bu adamlar, İslamiyet'e en şiddetli muhalefet ve mukavemette bulunanlardı. Esved b. Abdulmuttalib, Esved b. Abdiyeğus, Nadr b. Haris, Ümeyye b. Halef, Ukbe b. Ebî Muayt gibi kişiler, bunların elinde birer aletten ibarettiler.

3. Peygamber ve Peygamberlik Hakkında Yanlış Telakkiler

Müşriklerin İslâm'a düşmanlık yapmalarının önemli bir nedeni de onların "Peygamber" ve "Peygamberlik" hakkındaki ön yargı ve anlayışları idi. Onların bu konulardaki anlayışları ile Peygamber şahsiyeti ve görünümü birbirinden farklı olunca muhalefet ettiler. Onlara göre, Peygamberlik, Peygamberi insan olma tabiatı dışına çıkarıyor ve onu üstün bir varlık yapıyordu. Artık o Peygamber olunca evrendeki yasaları ve alışlagelen sünnetullahı aşıyordu. Halbuki Resûlullah (s.a.s.) kendilerinden biriydi. Kendileri gibi bir insandı. Yedikleri gibi yiyordu, içtikleri gibi içiyordu. Onların çarşıda pazarda dolaştığı gibi gezip dolaşıyordu. Kendilerinin başına gelen musibetlerin hepsi onun başına da geliyordu. Kendisine inen melekleri de göremiyorlardı. Buna karşı dehşete kapılıp mucizeler ve deliller istediler. Bu nedenle müşrik Araplar Hz. Peygamber'den kendisini desteklemesi için meleklerin inmesini, elle dokunacakları ve okuyacakları bir kitabı gökten indirmesini yerden sular fışkırtmasını, yerin hazinelerini dışarı çıkarmasını, önceki atalarını diriltmesini ve daha nice Kur'an ayetlerinin anlattığı meydan okumalara başvuruyorlardı.²¹

Kimi muhalifler Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.s.)'den daha asil birisine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Velid b. Muğîre, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olmasını bir türlü kabul edememiştir. O, şöyle derdi: "Nasıl olur? Ben Kureyş kabilesinin büyüğü ve başkanı olduğum halde bir kenara bırakılayım da Muhammed'e vahiy gelsin? Nasıl olur Ebû Mes'ud Amr b. Umeyr es-Sakafî, Sakîf kabilesinin başkanı olsun da o da bir kenara bırakılsın? İkimiz bu iki şehrin (Mekke ve Tâif) başkanlarıyız. Onun bu anlamdaki sözlerine Kur'an'da şöyle cevap verilir: *"Fakat kendilerine hak gelince: Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz, dediler. Ve dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."*²²

Dönemin Araplarına göre liderlik elde etmek için en büyük şartlar servet ve çok evlat sahibi olmaktı. Bütün vahşi kabileler, evlatları çok ve malı fazla olmayan bir adamın

liderlik mevkiine yükselmesini kabul etmemişlerdir. Mesela Brahmanlar çocukları sayıca fazla olmayanların tam bir kurtuluşa eremeyeceklerine itikat ederler.

Kureyş'in itikadınca da ancak Mekke veya Taif büyüklerinden biri Peygamber olabilirdi. Kureyş'e göre bu ulular Velid b. Muğîre ve Ebû Mes'ud es-Sekâfî gibi kişiler olabilirdi. Bundan dolayı Araplarca bu kişiler dinî, medeni liderliğe layık görülüyorlardı. Halbuki Hz. Muhammed hem zengin değildi, hem de ona varis olacak erkek çocukları yaşamıyordu.

Hz. Peygamber'den kendisiyle beraber bir meleğin gelmesini gözlerine görünüp peygamberliğini tasdik etmek için kendilerine konuşmasını isteyen ve bu sebeple haklarında, *"Muhammed'e bir melek gönderilmeliydi dediler. Eğer biz bir melek gönderseydik elbette onların işi bitirilmiş olurdu. Sonra kendilerine göz bile açtırmazdı"*²³ ayetinin indirildiği müşrikler arasında Übey b. Halef de vardı. *"Ey insan! Seni kerem sahibi rabbine karşı aldatan nedir?"* mealindeki ayetlerin²⁴ Übey b. Halef veya Velid b. Muğîre hakkında nazil olduğu nakledilir.²⁵

4. Dinlerle İlgili Yanlış Telakkiler: Hristiyanlık-Yahudilik

Kureyş, Hristiyanlardan nefret ediyordu. Çünkü Ka'be'yi yıkmak üzere hareket eden Ebreha el-Eşrem el-Habeşî Hristiyan'dı. Yine bundan dolayı Araplar, Mecusileri Hristiyanlara tercih ediyor, İranlıların Hristiyan Bizans'a galip gelmelerinden dolayı seviniyorlardı. Müslümanlar ise Bizans'ın mağlubiyetinden müteessir olmuşlar ve bu sırada Rum suresinin şu ayetleri nazil olmuştu: *"Rumlar (İran topraklarına) en yakın bir yerde mağlup oldular. Fakat onlar, bu mağlubiyetten sonra birkaç sene zarfında galip gelecekler. O günde mü'minler Allah'ın yardımı ile şad olacaklardır."*²⁶

Putperestliğe karşı Müslümanlığın Hristiyanlıkta müşterek birkaç noktası vardı. O zaman müslümanların kiblesi Kudüs idi. Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra bile namazlarında yüzlerini oraya çevirirlerdi. Bu gizli hareketler Kureyş'e, Hz. Muhammed'in Hristiyanlığı tesis etmek fikrinde olduğu telakkisini vermişti.

Mekkeli Araplar, Yahudilik'ten de hoşlanmıyorlardı. Zira Yemen bölgesinde egemen olan ve Yahudiliği kabul eden Zûnüvas adlı hükümdar, Necranlıları Hristiyanlığı terke ve Yahudiliği kabule zorlamış, kabul etmeyenleri Uhdûd adı verilen içi ateş dolu çukurlara atarak diri diri yakmıştı. Birçok insanın mallarını yağmalamış, İncilleri yakmış ve kiliseleri yıkmıştı. İslam'ın doğduğu sırada Hristiyanlık ve Yahudilik ile ilgili yukarıda sözü edilen durumlar biliniyordu. Bazı kesimler İslamiyet'i bu dinlere benzettiklerinden dolayı muhalefet gösteriyorlardı.

5. Kabileler Arası Rekabetler: Haşimî – Emevî Rekabeti Gibi

Mekkelilerin İslâm'a muhalefetinde kabile rekabetleri de önemli yer tutmaktaydı.

²⁰ Şiblî, 159-160.

²¹ Derveze, I, 379-381.

²² Zuhuruf Suresi 43/30-32; Ayrıca bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, es-Sîretu'n-Nebeviyye, (thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), I-IV, Kahire 1336, I, 387.

²³ En'am Suresi 6/8.

²⁴ İnfitar Suresi 82/6-8.

²⁵ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, el-Cami'u li Ahkâmî'l-Kur'an, I-XX, Beyrut 1965, XIX, 245.

²⁶ Rûm Suresi 30/1-4.

İslam'a düşmanlığın önemli bir sebebi de buydu, Kureyş arasında atalardan süren gelen hasetler ve rekabetler mevcuttu. Bu rekabet ve haset bilhassa Beni Haşim ile Benî Ümeyye arasında hükümler idi. Abdumuttalib, şahsi nüfuz ve kudretiyle Benî Haşim'in mevkiini ziyadesiyle yükseltmişti. Fakat onun vefatı üzerine bu ailede onun yerini tutacak kimse çıkmamıştı. Ebû Talib zengin değildi. Abbas zengin fakat cömert değildi. Ebû Leheb ahlaksızlığı ile nam salmıştı. Emevîler, bu fırsattan istifade ederek ailelerini yükseltmek istediler. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesini müteakip Emevîler bunun mevkilerini tehdit ettiğini ve bu hareketin Haşim oğullarını yükselteceğini zannetmişlerdi. Bundan dolayı Emevîler İslâmiyet'e en müthiş husumeti göstermişlerdir. Bedir savaşı müstesna olmak üzere, Kureyş tarafından Müslümanlara karşı vuku bulan bütün savaşlar, Ebû Süfyan tarafından tertip olunmuştu.²⁷

Peygamberimizin en amansız düşmanı olan ve namaz esnasında onun üzerine deve işkembesini atan Ukbe b. Ebî Mu'ayt Emevî idi. Benî Ümeyye'den başka Benî Mahzum kabilesi de kendisini Haşimilerin dengi ve rakibi sayıyordu. Bu kabilenin reisi Velid b. Muğire idi. Bundan dolayı bu kabile de İslâmiyet'e müthiş bir düşmanlık göstermişti. Bu kabilenin Müslümanlığa düşmanlığı, Velid'in yeğeni Ebû Cehil'in söylediği şu sözlerde kendini gösterir: Bir defasında Ahnes b. Şerîk, Ebû Cehil'in yanına giderek onun İslâmiyet hakkındaki fikrini sormuştu. Ebû Cehil şu sözleri söylemişti: "Biz Abdümenâf oğullarıyla şeref konusunda mücadele ettik. Onlar insanlara yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar yaya kalmış kimselere binek verdiler, biz de verdik. Onlar halka bağışta bulundular, biz de bulunduk. Sonunda aynı dereceye ulaşmış burun buruna giden iki yarış atı durumuna geldiğimizde onlar "İşte bizden, semâdan kendisine vahiy gelen bir Peygamber çıktı" dediler. Biz buna ne zaman ulaşacağız? Allah'a and olsun ki ona asla inanmayız"²⁸ Ebû Cehil, peygamberliği Mekke şehrinin idaresi ve hac ibadeti ile ilgili görevlerden birisi gibi telakki ediyor ve bu görevin Abdümenâf oğulları içinden birisine verilmesine tahammül edemiyordu. Bedir Gazvesinde iki ordunun ortaya çıktığı sırada Ahnes b. Şerik, Hz. Peygamber ile ilgili olarak Ebû Cehil'e "Onun yalan söylediğini düşünüyor musun?" diye sorduğunda o şöyle cevap verir: "El-Emin olarak adlandırdığımız bir kişi nasıl Allah adına yalan söyler? O hiçbir zaman yalan söylemedi. Ne var ki sikâye, rifâde ve meşvere görevleri Abdümenâf oğullarının elinde bulunmaktadır. Şimdi de Peygamber onlardan çıktı. Peki, bize ne kaldı?"²⁹ diye cevap verir. Bunun üzerine Ahnes b. Şerik Bedir savaşına gitmekten vaz geçer.

Ebû Cehil'in yukarıdaki sözleri onun Abdümenâf oğullarıyla yaşanan rekabet yüzünden Hz. Muhammed (s.a.s.)'e inanmadığını göstermektedir. Üstelik savaşa girdiği bir sırada bu sözleri söylemiştir. Toplumda onun gibi düşünen başka

liderler de vardı.

6. İslâm'ın Fazilet ve Ahlaka Önem Vermesi

Kur'an-ı Kerim, Arapların ahlaksızlığını, zulüm ve haksızlıklarını, kötü ve çirkin yaşayışlarını açıkça eleştiriyor, fenalıklarını sayıyor ve yaptıklarını yüzlerine vuruyordu. Kur'an-ı Kerim'in getirdiği ahlakın Arap toplumunun geleneksel ahlak anlayışından köklü bir şekilde koptuğu ortadadır. Onların ahlakı, Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü ahlak ile çelişki teşkil ediyordu. Kur'an-ı Kerim insanları güzel ahlaka ve fazilete davet ediyordu.³⁰

Kureyş, müthiş bir şekilde çok sayıda günahların ve ahlaksızlıkların esiri olmuştu. Kureyş'in büyükleri bile yüz kızartıcı hareketlerde bulunuyorlardı. Haşimilerin önemli şahsiyeti olan Ebû Leheb, arkadaşları ile birlikte Kabe' nin hazinesinde muhafaza edilen altından bir geşik heykelini çalarak satmıştı.³¹

Zühre oğullarının müttefiki olan ve Kureyş'in büyüklerinden sayılan Ahnes b. Şerîk, müthiş bir yalancı ve dedikoducu idi. Nadr b. Haris de ondan geri değildi. Diğer eşraftan her birinin kendine göre bir ayıbı vardı.

Resûl-i Ekrem bütün kötülükleri ve günahları takbih ediyordu. Peygamberimiz, putperestlikle mücadeleye başladığı günden itibaren bütün bu kepazeliklere de harb ilan etmişti. Bu hareket tarzı bütün bu büyükleri hiddetlendirmişti. Kur'an bu fenalıkları sayar. Bu ayetlerin ifade ettikleri mana umumi olmakla beraber, kendilerinde fenalık bulunanlar onları, üzerlerine alıyorlardı.³² Mesela Kalem suresinde,

*"Yemin edip duran, aşâğılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme."*³³ mealindeki ayetler Ahnes b. Şerik, Esved b. Abdüveğûs, Velid b. Muğire gibi kişilerin kast edildiği rivayet³⁴ edilmektedir.

Alak Suresinde, *"Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız."* mealindeki ayetlerin Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'in namazına engel olmak istemesi üzerine indiği rivayet olunmaktadır.³⁵ Bu ayetler içerdiği anlam itibarıyla Ebû Cehil gibi namaz ve İslâmî ilkelere engel olan herkes ile ilişkilendirilebilir.

Arapların kibir ve gururu; servet, çokluk, evlad ve iyâl ile övünmesi bu gibi ayetlerin müthiş darbeleriyle tarumar oluyordu. Kur'an-ı Kerim, bu mağrur, bu inatçı şımarık

²⁷ Şiblî, I, 161.

²⁸ İbn Hişam, I, 337-338.

²⁹ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî (845/1442), İmtâ'u'l-Esmâ' bima li'n-Nebî mine'l-Ahvâl ve'l-Emval ve'l-Hafedetü ve'l-Metâ', (tahkik ve talik Muhammed Abdülhamid en-Nemisi), I-XV, Beyrut, 1999/1420, I, 91.

³⁰ Sarıçam, s. 97-98.

³¹ el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), Ensâbu'l-Eşrâf, (thk. Süheyl Zekkar ve dğr.), Beyrut 1996, IV, 414.

³² Şiblî, I, 162.

³³ Kalem Suresi 68/10-14.

³⁴ Kurtubî, XVIII, 231.

³⁵ Kurtubî, XX, 125.

insanları ayet-i kerimelerle şöyle tasvir etmektedir:

“İşte o gün, çetin bir gündür! Kafirler için kolay değildir. Benimle şu adamı yalnız bırak ki ben onu tek olarak yarattım. Ona uzun boylu mal verdim. Göz önünde oğullar (verdim). Kendisine bir döşeyiş döşedim (servet, evlat ve çeşitli nimetler verdim). Hala daha da artırmamıza göz diyor. Hayır, çünkü o bizim ayetlerimize karşı bir inatçı kesildi. Onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. Zira o düşündü, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti. Yine kahrolası nasıl ölçtü, biçti. Sonra baktı, Sonra surat astı, kaşlarını çattı, Sonra arkasını döndü, böbürlendi; “Bu dedi, rivayet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir.” Bu, sadece, bir insan sözüdür.” Onu Sekar’a (cehenneme) sokacağım. Sekar’ın ne olduğunu nereden bileceksin? (Geride bir şey), bırakmaz (her şeyi yakıp yok eder). Durmadan deriler kavurur.”³⁶

Bu sözlerin muhatabı Velid b. Muğire idi ve kendisine nisbetle nüfuzu hiç değerinde olan bir kişi tarafından bu şekilde tenkit ediliyordu. Bütün Kureyş kabilelerini ayaklandıran, bütün Arabistan’ı elektrikleyen umumi sebep, İslamiyet’in ulûhiyet mevkiine çıkarılan karşılarında secde edilen bu adamları, bu putları yıkmak istemesidir. Kur’an, bunların hepsine *“siz ve sizin Allah’tan başka taptıklarınızın hepsi, cehennem odunudur”* diyordu.

7. Ahirete İnanmama

Peygamberlik davasının en önemli ilkelerinden biri ölümden sonra yeniden dirilme inancıdır. Bu husus Mekke döneminde en büyük ve en aşılmaz engellerden birini oluşturuyordu. Mekke’de inen Kur’an ayetlerinin tekrar ve yoğunluk bakımından en önemli konulardan biri bu inanç oluşturuyordu. Kur’an’ın belirlediği, müjdeleyip uyarıda bulunduğu ahiret günü insanların ölümlerinden sonra dirilişi, dünya hayatlarında yaptıklarından hesaba çekilişleri, herkesin iyilik ve kötülük yönünden yaptıklarının karşılığını bulacakları, iyilik yapan müminlerin bağışlanması, Allah’ın rızasına kavuşması ve Cennetle mükâfatlandırılacak olmaları, kötülük yapan kâfirlerin ziyana uğrama, horlanma ve Cehenneme girmekle cezalandırılacakları şeklindeki açıklamalarını Arapların hemen inkâr, yüz çevirme, karşı koyma ve alaya almakla karşıladıklarını bildirmektedir.³⁷

Mekke müşrikleri ölümden sonraki ebedî hayata, yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmıyorlar veya inanmak istemiyorlardı. Kur’an-ı Kerim’in kötülük işleyenlerin cezaya çarptırılacağından bahsetmesinden memnun olmuyorlardı. Kötü alışkanlıklarından, haksız kazançlarla insanları ezmelerinden, içki, fuhuş gibi İslâm’ın yasakladığı günahlardan dolayı hesap vermeyi düşünmek bile istemiyorlardı. *“Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır, ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder.”*³⁸ diyorlar ve ahireti inkar ediyorlardı.

Kardeşi Ümeyye ile birlikte Übey b. Halef, İslâm’ın doğuşunun ardından Resûl-i Ekrem’e karşı her türlü kötülüğü yapan Kureyş eşrafının yanında yer aldı. Çürümeye yüz tutmuş bir kemiği eline alıp ufaladıktan sonra Resûlullah’a doğru savurarak *“Toz olup gittikten sonra bu kemiğin diriltileceğini mi iddia ediyorsun?”* dediği bunun üzerine, *“Kendi yaratılışını unutup bize karşı misal vermeye kalkışıyor ve şu çürüyüp un ufak olmuş kemikleri kim diriltecek diyor. De ki onları ilk defa yaratmış olan diriltir; çünkü o her türlü yaratmayı gayet iyi bilendir.”*³⁹ mealindeki ayetlerin indiği rivayet edilir. Yine Meryem suresinde, *“İnsan der ki: “Öldüğüm zaman sahi diri olarak (kabrimden) çıkarılacak mıyım?”*⁴⁰ mealindeki ayet-i kerimenin de Übey b. Halef’in eline bir kemik parçası alıp ufaladıktan sonra, *“Muhammed, öldükten sonra dirileceğimizi zannediyor”* demesi üzerine nazil olduğu belirtilmektedir.⁴¹

Bu ayet-i kerimeler, Mekke müşrikleri arasında ahiret hayatına inanmayanların İslâm’a karşı düşmanlık göstereceklerini ortaya koymaktadır.

8. Mekke’den Sürülme Endişesi

Bu etkenlerden biri de, kendilerinin ve Mekke’nin diğer Araplara karşı imtiyazlarını ve bu imtiyazlar dolayısıyla kendilerine ulaşan büyük menfaatlerini yitirme korkusudur. Ki onların bu imtiyazları ve menfaatleri Kabe’nin ve Hac ibadetlerinin Mekke’de oluşuna ve Beytü’l-Haram bölgesinin güvenliğine bağlıydı. Bu önemli nokta aşağıda meal verilen ayet-i kerimde açıkça tasvir edilmiştir.

*“Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız” dediler. Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerre’ye) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.”*⁴²

Ayetten de anlaşıldığına göre Mekke’deki ileri gelen müşrikler, Hz. Peygamber’e uydukları zaman yürürlükte bulunan tüm geleneklerini yitireceklerini düşünüyorlardı. Geçimleri için gereken gelirlerini, izzet ve şereflerini kaybedeceklerini hesaplıyor, büyük tehlike ile karşı karşıya geleceklerini ve herkes tarafından rahatlıkla yutulabilecek bir lokma, her yağmacının yağmalayabileceği bir konuma geleceklerini düşünüyorlardı.⁴³

Kureyş müşrikleri putperestliğin yıkılmasıyla bütün Arap kabileleri nezdinde elde etmiş oldukları dinî üstünlüğün ve ticari menfaatlerin ellerinden gitmesinden endişe duyuyorlardı. Ayrıca put imal edip Kâbe’ye gelenlere satanlar vardı. İslâm’ın bunu haram kılması put ticareti yapanları fena halde kızırıyordu.

³⁹ Yasin Suresi 36/78-79.

⁴⁰ Meryem Suresi 19/66.

⁴¹ Vahidi, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dimaşk, 1995/1415, I, 686.

⁴² Kasas Suresi 28/57.

⁴³ Derveze, I, 379.

³⁶ Müddessir Suresi 74/11-29.

³⁷ Derveze, I, 382

³⁸ Casiye Suresi 45/24.

9. Atalara ve Geleneklere Bağlılık

Arap toplumunda geleneklere olan bağlılığın köklü ve güçlü bir şekilde yer etmesi de müşriklerin düşmanlıklarının önemli nedenlerinden biridir. Kültürsüz Milletler, babalarından ve atalarından kendilerine miras kalan adet ve ananelere muhalif bir hareket karşısında kaldıkları zaman, onların ilk işleri bu harekete karşı mukavemet olur. Bu mukavemet, sözle kalmayıp kan dökülmesine sebebiyet verir.

Araplar, kültürel geleneğin taşıyıcısı olarak kabul ettikleri atalardan intikal eden örf, adet ve geleneklere büyük önem veriyorlardı. Kureyşliler için de putperestlik, korunması gereken bir değerdi. Babalarını belli bir dine inanmış olarak bulduklarını ve kendileri için de en akıllıca yolun babalarının geleneğini sürdürmek olduğunu sık sık söylüyorlar, kendi tutucu davranışlarını haklı çıkarmak için babalarının geleneklerini ileri sürüyorlardı. Dolayısıyla ataları taklit, gerek inanç ve gerekse ibadet ve yaşama tarzlarında müşrikler için vazgeçilmez bir esastı. Muhalifler, İslâm'ı atalarının yoluna, yani geleneksel davranış ve inançlara saldırı olarak görüyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de onların bu tutumları eleştirilmektedir:

*"Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin' denildiği vakit, 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?"*⁴⁴

Bu köklü gelenekler arasında bütün çeşitleriyle şirk, meleklerden şefaate dileme, onların Allah'ın kızları olarak kabul edilip öylece inanılması, şirke bulaşmış bulunan maddi putperestlik, bütünleşmiş sosyal asabiyet bağları, kabile ve aile gruplaşmaları, bu ailevi gruplaşmaların kanların akıtılmasında aşırılığa götürmesi, yetimlerle, kadınlar ve kölelerle ilgili uygulamalar, yemekler ve hayvanlar hususunda temelsiz, ölçüsüz helal ve haram kılmalar sayılabilir. Bu yanlış uygulamaları ortadan kaldırmayı hedef alan Kur'an ayetleri İslâm'ın ilk döneminden itibaren inmeye başlamıştır. Bunların hepsi çatışma ve boy ölçüşmenin yoğunlaştığı noktalar ve bu dönemin başlarından beri Resûlullah'ın çağrısından uzaklaşıp karşı koymanın etkenleridirler.⁴⁵

10. Sosyal Tabakaya Önem Verme ve Eşitlik İlkesine Karşı Olma

Liderlik Arap toplumunda önemli bir işleve sahipti. Zira özellikle zengin liderler otoriter bir etkinliği ellerinde bulunduruyorlardı. Emirlerine itaat ediliyor, çağrılarına uyuluyor, yaşamalarına boyun eğiliyordu. Sorunlarda ve büyük çözümsüzlüklerde son söz onlarını.⁴⁶ Kendilerinden daha genç ve fakir birine itaat edilmesi onları ziyadesiyle öfkeliendiriyordu. Bu işe bir türlü akıl erdiremiyorlardı.

Mekke'deki kabile yapısında sosyal tabakalara önem veriliyordu. Mekkeliler, kölelerin, efendisinin dininden başka bir dine girmesine tahammül edemiyorlar,

onların Müslüman olmalarını kendilerine karşı isyan kabul ediyorlardı. Halbuki Hz. Peygamber eşitliği emrediyor, insanlar arasında sınıf farkı gözetmiyor, mensuplarını ister köle, ister efendi, ister zengin, isterse fakir olsun, aynı seviyede kabul edip üstünlük ölçüsünün takva olduğunu belirtiyor, mü'minleri kardeş ilan ediyordu. Efendiler, kendilerini kölelerle eşit tutan bir dine girmek istemedikleri gibi ona cephe de alıyorlardı.⁴⁷

Sonuç

Yukarıda açıklandığı gibi Kureyş müşrikleri, putperestlik, mevki ve nüfuz endişesi, kabileler arası rekabet, ahirete inanmama, İslâm'ın öngördüğü ahlakı değerleri tanınamama, Mekke'den sürülme endişesi, gelenek ve göreneklere körü körüne bağlılık, sınıflar arası mücadele, kibir, gurur, inat ve benzeri nedenlerden Hz. Peygamber (s.a.s.)'e muhalefet etmişlerdir. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere İslâm tarihi kaynakları incelenirse bunlara daha birçok muhalefet gerekçesi de eklenebilir. Ancak özellikle bu etkenler üzerinde durmak gerekmektedir.

Kureyş müşrikleri, bütün karşı koyuşlara rağmen Hz. Muhammed (s.a.s.)'in azim ve sebatla insanları İslâm'a davet ettiğini görünce, ona engel olmak için her türlü yola başvurdular. Hatta Resûlullah'ı himayeden vazgeçmesi için amcası Ebû Tâlib'e müracaat etmeye karar verdiler. İbn Hişam, Kureyşlilerin Ebû Tâlib'e bu maksatla üç defa başvurduklarını kaydetmekte ve ilk müracaatı yapan on kişilik heyeti isimleriyle vermektedir.

Müşrikler bizzat Hz. Peygamber'in kendisine başvurarak da bazı tekliflerde bulundular. Bir defasında Utbe b. Rebîa tek başına, bir başka zaman da heyet halinde ona başvurarak, bu hareketiyle mal istiyorsa mal vermeyi, saltanat istiyorsa kendisini başkan yapmayı, hasta ise tedavi ettirmeyi önerdiler. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s.), gayesinin bunlar olmadığını, Allah tarafından kendisine verilen peygamberlik görevini yerine getirdiğini ve bu uğurda her şeye katlanacağını bildirdi. Bundan bir sonuç alamayan müşrikler, "Biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim, sen de bizim taptıklarımıza tap" şeklinde bir teklif daha götürdüler. Bunun üzerine Kâfirûn Sûresi nâzil oldu. Bu sûrenin meâli şöyledir: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ben de sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim. Evet, siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır"*

⁴⁴ Maide Suresi 5/104

⁴⁵ Derveze, II, 194-195.

⁴⁶ Derveze, II, 193.

⁴⁷ Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'e muhalefet ve düşmanlıkları konusunda bkz. Şibî, 159-162; Sarıçam, s. 91-98.

KAYNAKLAR

- KUR'AN-I KERİM ve Mealler.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, (thk. Süheyl Zekkar), Beyrut 1996, IV. Cilt.
- DERVEZE, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1989
- GÜÇ, Ahmet "Putperestlik", *DİA*, XXXIV, 365-368.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), I-IV, Kahire 1336.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, (230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebîr*, (çeviri editörü: Adnan Demircan; çeviri Musa Kazım Yılmaz, Mehmet Akbaş ve dğr.) I-XI, İstanbul 2015.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Beyrut 1965.
- MAKRİZÎ, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (845/1442), *İmtaü'l-Esmâ' bima li'n-Nebi mine'l-Ahvâl ve'l-Emval ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, (tahkik ve talik Muhammed Abdülhamid en-Nemisi), I-XV, Beyrut, 1999/1420.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2002.
- ŞİBLÎ, Mevlana en-Nu'manî, *Asr-ı Saadet*, (trc. Ömer Rıza Doğrul, haz. Osman Zeki Molla Mehmetoğlu), I-V, İstanbul 1978.
- VAHİDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi (468/1075), *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dimaşk, 1995/1415

İSLAM'DA KARDEŞLİĞİN ÖNEMİ VE ENSÂR İLE MUHÂCİR KARDEŞLİĞİ

Prof. Dr. Ünal KILIÇ

(Cumhuriyet Üniversitesi)

İslam'da Kardeşliğin Yeri ve Önemi

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: "Mü'minler birbirleriyle ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını bulup düzeltin ve Allah'tan korkup sakının. Umulur ki bağışlanırsınız" (Hucurât, 49/10) Ayet-i kerimesinden de açıkça anlaşılacağı üzere ancak iman bağıyla bir araya gelenler kardeş olarak kabul edilmektedir. Buna göre yeryüzünün neresinde yaşıyor olursa olsunlar, hangi kavme mensup olursa olsunlar veya hangi siyasî görüşe sahip olursa olsunlar bütün mü'minler kelimenin tam anlamıyla birbirlerinin kardeşidirler.

Bununla birlikte kan ve sıhriyet (evlilik yoluyla akrabalık) de önemlidir ve Müslümanlar için bu şekildeki akrabalarla ilişkilerin korunması bir emirdir. (sıla-i rahîm)

İman kardeşliğinin, kardeşler arasında gerektirdiği çok önemli hak ve sorumluluklar vardır. Mü'min, mü'minin kardeşidir, -elinden, dilinden emin olunan emin kimsedir- Ona ihanet etmez, ona zulmetmez, onu aldatmaz; canı, malı, ırz ve namusu haramdır. Kardeşlik "hak ve hukukuna" tam bir teslimiyetle riayet eder.

Bir mü'min diğer mü'min kardeşine her halükârda yardımcı olması gerekmektedir. Peygamberimiz bir hadisinde “Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardımcı ol.” diye buyurmaktadır. Zulüm konusunda nasıl yardım edileceğini ise şu ifadelerle dile getirmektedir: “Onu zulmünden el çektirirsin, ona yapacağın yardım budur.”

İslam; din kardeşliğini, ümmet ve cemaat bilincini, vahdet toplumu anlayışını bozacak, zayıf düşürüp parçalayacak olan ırkçılığı, ulusçuluğu, renkçiliği, bölgecililiği, dilciliği, soy-sopla övünme gibi “cahilî değerleri” yasaklar. Bunun yerine kan, ırk, soy-sop kardeşliğinden önce gelen din/inanç kardeşliğini esas alır.

İslam'da kardeşlik inanç/din esasına oturduğu içindir ki mü'minlerin arasını bozacak her türlü yapay ayrımlar ve yersiz gururlanmalar haram kabul edilmiştir. Irk, soy, cins, kavim, kabile, coğrafya, bölge vs. türünden “cahilî değerler” yerine takva kriteri getirilerek toplumsal kardeşliğin, barış ve huzurun devamı sağlanmıştır.

Bu konudaki ayet-i kerime her türlü tartışmayı sona erdirici niteliktedir: “Hiç kuşkusuz, Allah katında en üstün olanınız takvaca en ileride olanınızdır.” (Hucurât, 49/13)

İslam mutedil çerçevesinde kaldıkça kişinin ulusuna (kavmine), kabilesine, soyuna ve toplumuna yönelik sevgi ve mensubiyet duygularına karşı değildir. Bu sevgi ve mensubiyet tabii seyrinde kaldığı sürece bir değerdir. Ancak tabii hududunu aşması bir saplantı ve psikolojik bir hastalık olarak gelişecektir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerin başında sahip olduğu inanç ve bu inanç doğrultusunda yaşamını şekillendirerek devam ettirme azmi ve gayretine sahip olmasıdır. İnancı uğrunda çok çeşitli sıkıntılara maruz kalan (mihne), sırf mevcut nizamın dini anlayışını veya siyasi yapısını benimsemediği için türlü türlü işkencelere, hakaretlere maruz kalan nice toplumlar tarihin kendilerinden sitayişle bahsettiği kimselerdir.

Hicretle İstenilen Hedefe Ulaşılmada Kardeşliğin Yeri ve Önemi

İnancı uğrunda fedakârlıklarda bulunanlar denilince aklımıza ilk gelen Muhâcirler ve onlara ellerinden geldiğince yardımcı olmaya çalışan Ensâr gelmektedir. Bilindiği gibi Mekke'de inançlarının gereğini yerine getiremeyen ve sırf inançları sebebiyle sıkıntılara maruz bırakılan Müslümanlar sahip oldukları evlerini, arazilerini, tüm mal varlıklarını hatta akrabalarını ve doğup büyüdüğü memleketlerine dair hatıralarını geride bırakarak Medine'ye göçmek zorunda kalmışlardır. Bu göç öyle sıradan bir göç olmayıp ulvi gayelere yönelik olarak gerçekleştirilmiş sıkıntılı ve meşakkatli bir göç olmuştur. Üstelik Medine'de kendilerini tam olarak nasıl bir hayatın ve ortamın beklediğinden de tam anlamıyla haberdar olmayan Müslümanlar her şeyi göze alarak hicret etmişlerdir. Dolayısıyla Muhâcirlerin fedakârlıklara öylesine muazzamdır ki Kur'an onlardan övgüyle bahsederken Hz. Peygamber

de “Muhâcirliğin fazileti çok yüksek olmasaydı ben Ensâr olmayı tercih ederdim” buyurarak bu faziletin büyüklüğünü ifade etmektedir. (Müslim, Zekat, 139)

Medine'ye hicret bir zorunluluk ve iman gereği olarak görülmüştür. Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına hicret Habeşistan'a hicret gibi isteğe bağlı olmamış, imkânı olan herkesin hicrete katılması emredilmiştir.¹ Bu emre uymayanlar ise şiddetle kınanmışlardır.² Öyle ki Medine'ye şu veya bu sebeple hicret etmeyi bulundukları yerde yaşamlarını sürdüren Müslümanlarla yakın dostluk ilişkilerinin kesilmesi bile emredilmiştir: “İman edip de hicret etmeyenler ise hicret edinceye kadar onlarla sizin hiçbir yakın dostluğunuz ve ilişkiniz olamaz”³ Benzer şekilde Hz. Peygamber de iman etmek üzere kendisine gelenlerden hicret etmek üzere biat almıştır.⁴

Hicret zorunluluğu Müslümanların her türlü güvenlikleri tam anlamıyla sağlanıp dinin gereklerini kolay bir şekilde yerine getirmeleri mümkün olana kadar devam etmiş, Mekke'nin fethi ile birlikte söz konusu alanlarda Müslümanların emniyetleri sağlandıktan sonra da Medine'ye hicret farziyeti son bulmuştur.⁵

Özetle Medine'ye hicret gücü yeten her Müslüman için farz kılınmış, Mekke'nin fethine kadar Medine dışında yaşayan Müslümanların mutlak surette Hz. Peygamberle birlikte Medine'de bulunması emredilmiştir. Bu noktada 'benim halim vaktim yerinde, kabilem ve ailem çok güçlü, kimse benim dinimi yaşamama engel olmuyor, bana zarar vermiyor, dolayısıyla ben bulunduğum yerde rahatım, onun için de hicret etmeme gerek yoktur' şeklindeki anlayışlar reddedilmiş, hicret iman gereği olarak değerlendirilmiştir.

Hicretin neden her Müslüman için farz kılındığı, sıkıntı çekmemesine rağmen herkesin mutlaka Medine'ye göçmesinin hangi sebeplerle emredildiği akla takılan bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hicret sıkıntılardan kurtularak rahat bir yaşama kavuşmak maksadıyla yapılmış olsaydı hali vakti yerinde olan ve rahat bir şekilde yaşamlarını devam ettiren Müslümanların da Medine'ye gitmeleri farz kılınmazdı. Hicretin elbette nedenlerinden birisi de Müslümanların Mekke'de çektikleri sıkıntılardan kurtulmalarıdır. Bunu da kimse yadırgamamalıdır. Çünkü İslâm müntesiplerine rahat bir yaşamı vaad ederken bunu sadece ahiret için değil bu dünya için de söz konusu yapmaktadır. Fakat Medine'ye hicretle çok daha fazla beklentiler elde edilmek istenmiş, özellikle İslâm'ın parlak geleceği hususunda buranın çok elverişli

¹ İmkânı olduğu halde hicrete çıkmayan bazı istisna kimseler vardır. Mesela bunlar arasında Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ı ve Mekke yakınlarında büyük bir kabile olarak hayatlarını devam ettiren Huzâalılardan bazı şahısları sayabiliriz. Bunların hicretten muaf tutulma hususunda Hz. Peygamber'den izin aldıkları da bilinmektedir. Bu konuda bkz., Ahmet Özel, “Hicret”, DiA, XVII, 464-465.

² en-Nisa, 4/97.

³ el-Enfal, 8/72.

⁴ Buhârî, “Meğâzi”, 53; Müslim, “Birr”, 6.

⁵ İbn Abbas, Rasûlullah'ın Mekke'nin fethedildiği gün “Fetihten sonra hicret yoktur, ancak cihad ve niyet kalmıştır; cihada çağırıldığınızda icabet ediniz” dediğini nakletmektedir. Bu hadis için bkz., Dârimî, “Siyer”, 69; Tirmizî, “Siyer”, 33.

bir mekân olduğu düşünülmüştür.

Medine'ye hicretin herkesi kapsayan bir emir olmasında özellikle İslâmiyet'in evrensel boyutlara taşınması, kurumsal bir yapıya kavuşması, toplumsallaşma ve eğitim için gerekli ortamın hazırlanmak istenmesi etkili olmuştur.

Evrensellik belli bir bölge ile kendini sınırlandırıp dar kalıplar içerisinde sıkışıp kalmakla gerçekleştirilecek bir durum değildir. Dolayısıyla İslâmiyet'in Mekke dışında da duyurulması ve tanıtılması bakımından hicret başlangıç olmuştur.

Mekke döneminde daha çok fert planında ve itikat-inanç esasları ekseninde yaşamlarını sürdüren Müslümanlar, hicretle birlikte dini, siyasi, askeri, ekonomik, sosyal vb. hayatın tümünü kapsayan alanlarda toplumsal yapıya kavuşmuşlar, kurumsallaşarak her sahada İslâm'ın teorisiyle birlikte pratiğinin de en iyi şekilde hayat nizamı olarak yaşanması konusunda imkân elde etmişlerdir.

Belki de herkesin Medine'ye hicreti ile asıl elde edilmek istenilen husus, Müslümanların en iyi şekilde eğitilmesi için uygun ortam sağlamaktır. Zira Mekke'de Müslümanların yeni nizama göre eğitimi için uygun ortam yoktu. Müşriklerin baskısı bir tarafa Müslümanlar mevcut nizamda yaşamlarını sürdürmek zorundaydılar. Bu nizamın dışına çıkmak, hâkim unsur olan müşriklere rağmen söz konusu olamazdı. Oysa İslâmiyet en ideal haliyle kendi toplumunu oluşturmalıydı. Ayrıca kitle iletişim araçlarının olmadığı, örgün veya yaygın eğitim için uygun zeminin bulunmadığı Mekke'de Müslümanların nüzulü devam eden ayetleri öğrenmeleri, bunları uygulamalı olarak hayatlarına tatbik etmeleri mümkün değildi. Aynı şekilde 'Müslüman oldum' dedikten sonra Hz. Peygamber (sav)'in yanında kısa süre kalıp sonra çöldeki kıl çadırına, dağ başındaki köyüne veya kum tepeleri arasındaki kabilesine dönen insanların Müslümanlığı daha ziyade birkaç söz ve amelden ibaret kalmaktaydı. Oysa İslâm tüm hayatı kapsayan bir nizamdı. 'Müslümanım' diyen kimselerin İslâm'ın esaslarına göre eğitilmesi ve hayatını bu esaslar doğrultusunda şekillendirmesi gerekmektedir. İşte Peygamberimiz (sav) hicretin herkese farz kılınmasıyla bütün Müslümanları Medine'de toplayarak onları her daim eğitime imkânı bulmuştur. Öyle ki on yıl süren bu eğitim süreci esnasında Hz. Peygamber, medeniyet namına gerçekten çok geri kalmış ve cahiliye üzere yaşamını devam ettiren bir toplumu "Asr-ı Saadet" yani mutluluk asrı toplumuna dönüştürebilmiştir. Asırlar boyu kendisinden sitayişle bahis olunan örnek ve rol-model "Medine toplumu" Hz. Peygamber'in sabırla, kararlılıkla ve daha da önemlisi hayatın her anını kapsayacak tarzdaki eğitimi sayesinde vücut bulmuştur. Böylece İslâmiyet'in teoriden ibaret kalmayıp, pratiği de olan bir sistem olduğu hicretle birlikte ispat edilebilmiştir. Hicret sonrası İslâm esaslarına göre şekillenen ve dini en iyi şekilde asıl membandan öğrenen Medine toplumu, tüm insanlık için model haline gelmiştir.⁶ Öyle ki İslâm'ın en uzak diyarlara taşınması ve oralardaki insanlara

öğretilmesinde bu toplumun önemli katkıları olmuştur.

Hicreti bir kaçış, rahata kavuşmak için gerçekleştirilen bir göç olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım tarzı olamaz. Kaldı ki insanın daha iyi ortamlarda yaşamını sürdürmek istemesinden tabii bir şey olamaz. Bununla birlikte şu bir gerçektir ki Muhâcirler Medine'ye hicretten sonra da öyle zannedildiği gibi tam anlamıyla huzurlu bir ortamı bulamamışlardır. Öyle ki vatan hasreti, eş-dosttan ayrılık, sahip olunan mal varlıklarının geride bırakılması Muhâcirlerin Medine'deki ilk dönemlerde sıkıntılı günler geçirmelerine sebep olmuştur. Buna ilaveten Mekkeli müşriklerin Medine'deki yandaşları vasıtasıyla hicret eden Müslümanları burada da rahat bırakmamaları, zaman zaman onlara karışı tecavüzkarane davranışlar sergilemeleri bu insanların onca fedakârlığa rağmen bu yeni vatanlarında da sıkıntılı günler geçirmelerine yol açmıştır. Öyle ki bu sıkıntılar sebebiyle Muhâcirlerden bazıları hicretin akabinde hastalanarak yataklara düşmüşlerdir. Durumu fark eden Hz. Peygamber hasta olan sahâbîlerini ziyaret ederek Yüce Mevlâ'dan Mekke'yi kendilerine sevdirdiği gibi Medine'yi de sevdirmesi' niyazında bulunmuştur. Buna ilaveten Muhâcirlerin yeni vatanlarına uyum sağlayabilmeleri için bazı düzenlemelerde de bulunmuştur. Dua ve düzenlemeler, bir başka ifadeyle maddi ve manevi tedbirler kısa zamanda semeresini vermiş, Muhâcirler Medine'ye uyum problemini kısa sürede atlatarak kendilerini bundan böyle Medineli saymaya başlamışlardır. Öyle ki Mekke'nin fethinden sonra bile Muhâcirler Medine'yi terk etmeyerek yaşamlarının kalan dönemini burada geçirmişlerdir.

Muhâcirlerin Medine'ye intibak problemini çözmek için gerçekleştirilen en önemli icraat Muâhat yani kardeşleştirmedir. İlki Mekke Dönemi'nde özellikle fakir ve zengin Müslümanlarla hür ve köleler arasında gerçekleştirilen ve olumlu sonuçlar alınan kardeşleştirmenin bir benzeri Medine'ye hicretten hemen sonra tekrarlanmıştır. Medine'ye hicretten yaklaşık beş ay sonra Rasûlullah (sav) Medineli yardımsever Ensâr'la, hicret eden Mekkeli müslümanları bir araya toplayarak 45'i Muhâcirden, 45'i de Ensâr'dan olmak üzere 90 kişiyi kardeş ilan etmiştir.⁷

Peygamber Efendimizin kurduğu bu kardeşlik müessesesi maddî-manevî yardımlaşma ve birbirlerine varis olma esasına dayanıyor, bu suretle Muhâcirlerin yurtlarından ayrılmaktan dolayı duydukları keder ve üzüntüyü giderme, onları Medinelilerle ısıdırma, güç ve destek kazandırma gayesini güdüyordu.

Bu kardeşlik sayesinde Allah ve Rasûlullah muhabbetinden başka her şeylerini Mekke'de bırakan Muhâcirlerin iâşe ve iskân meseleleri halledilmiş oluyordu. Muhâcir-Ensâr aileleri beraber barınıyor, beraber çalışıyor, beraber yiyorlardı. Bu neseb kardeşliğini, fersah fersah geride bırakacak bir kardeşlikti, iman ve din kardeşliği idi. Her şeylerini Muhâcirlerle paylaşan Ensârdan biri vefat ettiğinde Muhâcir kardeşi ona akrabalarıyla birlikte varis oluyordu. (Varis olma durumu Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olan Enfal Suresi 75. ayetin hükmüyle ortadan kaldırıldı.)

⁶ Yıllar süren bir eğitimden sonra oluşturulan bu model toplumun gerektiğinde insanlara İslâm'ı anlatması ve uygulamalı olarak göstermesi için dağılmasına özen gösterilmiş, muhacirlerin hicretle birlikte yurt edindikleri Medine'yi terk edip başka bölgelere yerleşmelerine sıcak bakılmamıştır. Mustafa Fayda, "Hicretin Tebliğdeki Yeri Üzerine", Kocaeli İl Müftülüğü Rahmet Dergisi, yıl: 3, sayı: 35, s.57-58; Önkol, "Hicret", DİA, XVII, 462

⁷ İbn Hişâm, Siyer, II, 124-125

Muhâcirler “Ensâr kardeşlerimiz bize mal, mülk verdi, iaşemizi temin etti, barınacak yer sağladı” diyerek boş oturmamışlardır. Zaten öyle bir durum da imanları ve aldıkları Muhammedî ahlaka ters düşerdi. Her biri elinden gelen gayreti göstererek, mümkün oldukça kimseye yük olmamaya çalışıyorlardı.

Toplunun çeşitli tabakaları bu kardeşlik sayesinde birbirleriyle kaynaştı, kabilecilik gurur ve düşmanlığını da ortadan kaldırmış oldu. Niyetleri kudsî, gayeleri ulvî, içleri dışları nur, faziletli bir toplumun meydana gelmesinde bu kardeşlik rol oynamıştır.

Hicret Sonrası Oluşturulan Kardeşleştirmenin Yansımaları

Rasûlullah sefere çıkacağı zaman bu kardeşlerden birini götürür, diğeri de her iki ailenin de maişetini temin etmek, idaresini yürütmek için Medine’de kalırdı. Böylece evler sahipsiz ve hâmisiz kalmazdı.

Ensâr’ın, Muhâcir kardeşlerine gösterdikleri bu eşsiz samimiyet, misafirperverlik, kadirşinaslık, cömertlik, fedakârlık ve ferağat Cenab-ı Hak tarafından methedilmiştir: “Daha önce Medine’yi yurt edinmiş ve imanı kalplerinde yerleştirmiş olanlara gelince, onlar, kendi yurtlarına hicret eden din kardeşlerini severler, onlara verilen şeyden dolayı gönüllerinde bir kıskançlık duymazlar ve kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendi nefislerine tercih ederler, kim nefsinin ihtiraslarından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir.” (Haşr, 59/9)

Hz. Peygamber tarafından uygulamaya konulan Muâhat yani kardeşleştirme olayını tarihin tozlu raflarında kalmış tarihi bir olay olarak görmemek gerekir. Zira İslam sadece Ensâr ve Muhâciri değil bütün Müslümanları kardeş ilan etmiştir. Tarihin hangi döneminde olursa olsun inanç ortak paydası altında bir araya gelen ve birbirlerine karşı ellerinden gelen yardımı yapan her Müslüman, Hz. Peygamber tarafından yürürlüğe konulan kardeşleştirme sisteminin bir parçası olabilme imkân ve bahtıyarlığına kavuşabilme şansını yakalayabilmiştir.

Hz. Peygamber Medine’ye hicret sonrası burada tabiri caiz ise sıfırdan bir İslam şehri ve toplumu oluşturmaya çalışmıştır. Onun bu işlemi gerçekleştirirken ilk olarak uygulamaya koyduğu icraatları ise tüm toplumu bir araya getirecek bir mescid inşası ve kabilesi, ırkı, soyu sopu, sosyal statüsü ve ekonomik durumu ne olursa olsun söz konusu toplumu oluşturan herkesi kardeş ilan etmesi olmuştur. Böylece Hz. Peygamber tarafından oluşturulan Medine toplumu, inanç temelli bir kardeşlikle yekvücut hale gelebilmiştir. Bu sistem öylesine rağbet bulmuştur ki bir asırdan beri birbirleriyle Buâs Savaşları denilen ve çıkış sebebi bile unutilan bir savaş dolayısıyla sürekli mücadele ederek birbirlerini bitip tüketme noktasına getiren iki akraba kabile mensupları yani Evs ve Hazrecliler din kardeşliği ile aralarındaki buzları eritebilmişler ve Ensâr olma şerefine ulaşabilmişlerdir. Benzer şekilde bu sistem ayrı kabile ve bölgelerin insanları olmalarına rağmen Ensâr ve Muhâciri de etle tırnak gibi birbiriyle kaynaştırmış, onları gıpta edilecek insanlar

haline getirmiştir.

Aslında Hz. Peygamber ve onun sahâbîlerinin yaptıkları bizler için birer model ve uyulması gerekli prototiplerdir. Dolayısıyla hicretin hemen sonrasında gerçekleşen bu kardeşleştirmeyi sadece Ensâr-Muhâcirlere alakalı bir durum olarak görmek doğru değildir. Zira bu uygulama bizler için de tatbik edildiğinde yararlı neticeler doğuracak bir uygulamadır. Üstelik Hz. Peygamber Müslümanların ekonomik, siyasi, etnik ve sosyal statüleri nasıl olursa olsun birbirlerinin din kardeşi olduğunu sık sık ifade ederek din kardeşliğinin sadece Ensâr ve Muhâcirlere sınırlı bir anlayış olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Benzer durum Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinde de söz konusudur: Rasûlullah (sav.) Efendimiz de bir hadis-i şeriflerinde saadet toplumuna ulaşabilmemiz için bizlere şu tembihte bulunuyor. “Sizden biriniz kendi nefsi için isteyip arzu ettiğini mü’min kardeşi içinde arzu edip istemedikçe mü’min olamaz.”

Onun için de mutlaka birbirimizi sırf Allah rızası için, karşılık beklemeksizin seveceğiz, birbirimizle hayırdan yardımlaşacağız, kaynaşacağız, hoşgörülü olacağız, vefayı hiçbir zaman göz ardı etmeyeceğiz, hor ve küçük görmeyeceğiz, affedici olacağız, birbirimizin kahrını çekeceğiz, paylaşacağız, kendimiz için istediğimizi mü’min kardeşimiz için de istemekle kalmayıp onu kendi nefsimize tercih edeceğiz.

- Şüphesiz ki müminler kardeşdir. O halde iki kardeşinizin arasını bulun. Allah’tan korkun ki merhamet bulasınız. (Hucurât, 49/10)

- Hani siz birbirinizin düşmanları idiniz de O (cc) kalplerinizi ısındırıp birleştirmişti. İşte O’ nun bu nimeti sayesinde din kardeşleri olmuştunuz. (Âl-i İmrân, 3/ 103)

- Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız. Size yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şey göstereyim mi? Aranızda selamı yayınız. (Müslim)

- Ey Allah’ın kulları kardeş olun! Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Ona zülüm etmez. Ondan yardım elini çekmez ve onu küçük görmez. Takva işte buradadır. Kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hakir ve küçük görmesi yeter. (Müslim)

- Kendisi için sevdiğini kardeşi içinde sevmedikçe tam iman etmiş olamaz. (Buhârî, Müslim)

- Hiçbiriniz kendi nefsi için istediğini (mü’min) kardeşi için de istemedikçe tam mü’min olamaz.⁸

⁸ Buhârî, Müslim. Hz. Peygamber’in kardeşlikle ilgili Hadis-i Şerifleri için bk., Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâz’i’l-Hadis’i’l-Nebevî, I, 34-35

MEKKE’DE HZ. PEYGAMBER VE AKRABALARINA UYGULANAN BOYKOT

(Başlangıç: H.Ö. 7- Bi’setin 7. yılı/615, Bitiş: H.Ö. 4/Bi’setin 10. yılı/618)

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
(*Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi*)

Giriş

Müslümanları sindirmek için girişilen çabaların sonuçsuz kalması, Kureyş’in el attığı her teşebbüsün akamete uğraması, buna rağmen alınan tüm sert ve ağır tedbirler ve atılan adımlarla İslamlaşmayı engellemek ve yavaşlatmak bir yana, büyüyüp yayılmasına engel olamamak Kureyş’i çok rahatsız ediyor, çıldırtıyordu. Başka türlü olamazdı da. Çünkü Haşimi olan Hamza neyse, ama; Müslümanların en büyük düşmanı olan Ömer de İslam’ı seçmişti. İşte bu durum müşrikleri yeni ve daha köklü bir tedbir almaya itmiştir ki, o da “Boykot/Abluka” diye adlandırılan ve klasik kitaplarımızda “Muhasara/Kuşatma” adı verilen olaydır.

Müşriklerin çok kızdıklarını anlayan Ebu Talip, Kureyşlilerin artık sabırlarının tükendiğini ve yeğenine karşı, onu öldürmeye kadar varacak çok daha sert tedbirler alabileceklerini anlamış ve duymuştu. Kureyş müşriklerinin zulümlerinden şikâyetlenip şiirler söylüyor ve dualar ediyorlardı.

Boykotun İçeriği

Müşrik Kureyş kabilelerinin temsilcileri, toplantı yaparak ne yapacaklarına karar

vermek üzere uzun uzun istişare ettiler. Hâşimoğulları ve onlarla birlikte hareket edecek olan Muttaliboğullarına karşı bir takım kararlar aldılar. Bu kararlar, hem onların kararlılığını hem de uzun süreli bir tedbire başvurdıklarını göstermektedir.

Kararlaştırıp üzerinde antlaştıkları bu maddeleri bir sahife’ye yazıp, sözlerinde durmalarını sağlamak için de onu Kâbe’ye astılar. Kararlar şunlardır:

Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarına karşı:

1. Resulullah kendilerine teslim edilinceye kadar, onlardan gelecek hiçbir barış dileği asla kabul edilmeyecek.
2. Onlara hiçbir şey satılmayacak, onlardan hiçbir şey satın alınmayacak.
3. Kendilerine acınmayacak, onlarla oturulmayacak, görüşülmeyecek ve konuşulmayacak.
4. Onların evlerine girilmeyecek.
5. Onlara kız verilmeyecek, onlardan kız alınmayacak.

Boykotun Sebebi

Bu olay Bi’setin yedinci yılında meydana geldi (1 Muharrem H.Ö. 7/28 Eylül 615 Pazartesi). Boykotun Mekke’deki tüm Müslümanlara değil Haşimîlere uygulanmasının sebebi ise, baskı yoluyla Hz. Peygamber’in kendilerine teslim edilmesini sağlamaktır. Bunun altında başka bir sebebin yattığı da görülmemektedir. Çünkü dönemin kabileci geleneğinde yer alan “asabiye” anlayışı, böyle davranmayı gerektirmekteydi. Yani Muttaliboğulları Müslüman olmadıkları halde Resulullah’ı himaye etmek durumundaydılar ve himaye ediyorlardı. Dolayısıyla Resulullah’a ve Hâşimoğullarından Müslüman olanlara uygulanan boykot, kabilenin tümüne uygulanmak zorundaydı. Bir kabilenin başka bir kabileye boykot, savaş ve baskı yapabilmesinin zorluğundan dolayı, kabileler kendi aralarında ittifak edip anlaşarak o kabile üzerinde baskı kurabiliyorlardı. Nitekim burada da böyle olmuş ve Kureyş kabileleri kendi aralarında anlaşıp ittifak etmek suretiyle Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarına karşı baskı kurmaya başlamışlardı. Hâşim Oğulları ile Muttaliboğullarının eskiden beri birlikte hareket etmek gibi bir antlaşma ve gelenekleri vardı, bu sefer de böyle olmuştu. Bunun tek istisnası, müşriklerin azıllarından olan Resulullah’ın amcası Ebu Leheb’di. Ebu Leheb’in Resulullah’a duyduğu kinden dolayı, baştan beri ona karşı olan muhalefeti, burada da kendini göstermiş ve böylece Ebu Leheb, hem boykota destek vermiş ve hem de Hâşimoğullarından olmasına rağmen Haşimîlere uygulanan boykot ona karşı uygulanmamıştı.

Boykotun Yazıyla Kayıtlanması

Bazı kaynaklar, boykotun yazıldığı sahifenin altına kabilelerin mühür vurduklarından söz etmekteyse de, bunu, bildiğimiz anlamda bir mühür değil, tüm kabilelerin

onay ve tasdiki anlamında yorumlamak gerektiği kanaatindeyim. Çünkü bölge Araplarının o sıralarda henüz mühür geleneğini bilmediklerine dair rivayetler bulunmaktadır. Bu durum, Müslümanlara karşı alınan bir kararın, ilk defa yazıya geçirilmesi ve sağlamlaştırılması anlamında olmalıdır. Mekkelî'lerin bu güne kadar Müslümanlara karşı uyguladıkları muhalefet siyasetinin, alay, hakaret, tecrit ve işkence metotlarının hiç biri, bu şekilde yazılı bir karara dayanmamaktaydı. Mekkelilerin bir meseleyi ilk defa yazılı olarak belgelendirmelerinin arkasında şu gerekçenin yattığı düşünülebilir: Bu belgeye Hilfu'l-Fudûl cemiyetinin üyeleri de imza atmıştı. Bu cemiyet üyelerinin kendilerinin tarafını bırakarak, eski müttefikleri olan Haşimîlerin saflarına geçmelerinden korkuyorlardı. Böylece onları da bu belge ile kendilerine bağlamış oluyorlardı.

Karar metni Mansur b. İkrime (veya Nadr b. Hâris) tarafından kaleme alınmıştı. Karar metninin (sahife) önceleri Ebu Cehil'in annesinin veya halası Ümmü'l- Cûlas'ın ve yahut da daha başkalarının yanında bulundurulduğu, daha sonra Kâbe'nin içine veya dış örtüsüne asıldığından da bahsedilmektedir.

Boykotun Başlaması ve Uygulanması

Kureyş müşriklerinin, Haşimoğulları ve Muttaliboğullarına karşı aldıkları bu kesin tedbirlerin uzun vadede çok ağır sonuçlar doğuracağı açıktı. Ebû Tâlib kabilenin büyüğü ve reisi olarak bunu çok iyi anlamış olmasına rağmen, yapacağı tek şey, direnmek ve akrabalarını korumaya almaktı. Nitekim o da böyle yaparak Haşimoğulları ve Muttaliboğullarını kendi adıyla anılan mahalleye (Şi'b-i Ebi Tâlib) yerleştirdi. Burası, Haşimoğullarına ait olan iki tepe arasındaki bir yerdi. Resulullah da burada doğmuştu ve Haşimoğullarının evleri de buradaydı.

Ayrıca Ebû Tâlib alınan bu kararın ve yapılanların ne insanlık, ne kabile ve ne de kendilerine yakışmadığını, yapılmasının doğru olmadığını ve bu boykottan vazgeçmelerini rica eden bir manzume söylemiş, ama her halükarda Muhammed'in kendilerine teslim edilmesini beklememelerini hatırlatarak sözlerini tamamlamıştı. Ama sonuç değişmemiş, boykot ve baskılar bütün şiddetiyle devam etmişti.

Boykot esnasında cereyan eden olayları, Şi'bdeki ve şehirdeki olaylar ile doğrudan Resulullah'ın boykot esnasındaki faaliyetleri olarak ele almayı uygun görmekteyim.

Rivayetlere göre Ebû Tâlib, çocukluğundan itibaren gözbebeği gibi koruduğu ve kolladığı sevgili yeğeni Resulullah'a herhangi bir kötülüğün erişmesi veya suikastta bulunulması ihtimaline karşı gece-gündüz bir takım koruma tedbirleri almaktaydı. Her gece yatağa yatılacağı zaman, herkesin gözü önünde, Resulullah'a yatağına yatmasını söyler, herkes uykuya dalınca da, Oğullarından veya kardeşlerinden ya da amcaoğullarından birisine, Resulullah'ın yatağına, Resulullah'a da onun yatağına yatmasını söylerdi. Resulullah uzanmak veya uyumak istediğinde onu kendi yatağına gönderir, kendisiyle oğullarından birinin arasında yatırırdı. Bazen evinin etrafında geceleri bizzat nöbet tutuyordu. Bu davranış son derece yerindedir,

çünkü müşriklerin hedefi sadece ve sadece Resulullah'dı ve onun kendilerine teslim edilmesini beklemekteydiler.

Rivayetler, müşriklerin ilk günden itibaren Haşimoğulları ve Muttaliboğullarına uygulayacakları her şeyi sıkı sıkıya tatbik başladıklarını ortaya koymaktadır. Buna göre ambargo, sadece psiko-sosyal bir baskıyı değil aynı zamanda iktisadî açıdan da yıpratmayı hatta çökertmeyi hedefliyordu. Öyle ki sonuç, ya Resulullah'ın ve onu koruyanların kökünü kurutmak, ya da çaresizlikten Resulullah'ın teslim edilmesine ve öldürülmesine kabilesini mecbur bırakmaktı. Şi'b sakinlerinin çarşı ve pazarlardan rahat alışverişlerini engellemek, dışarıdan herhangi bir şekilde Şi'be yiyecek vs gelmesini önlemek de, bu tedbirlerdendi.

Bu bağlamda Ebu Cehil'in sık sık Şi'bi gözetlediği ve bir gün yiyecek satın almak için Şi'b'den çıkan Abbas'a, sataşmak istediği rivayet edilir. Fakat o, Ebu Cehil'e bulaşmadan yoluna devam etmişti. Hatice, ona dokunmaması için Zem'a b. Esved'i Ebu Cehil'e göndermiş, böylece Ebu Cehil de Abbas'a alışmamıştı.

Muhasara süresince, durumu iyi olanların fedakârlığı ve Kureyşli bazı müşriklerin merhamet duygusu, Şi'bdekilerin durumunun daha da kötüye gitmesine mani olmuştur.

Olanlardan üzüntü duyan müşriklerden biri olan Hakîm b. Hizam, bir ticaret kafilesiyle, Şam'dan buğday getirmişti. Üzerine buğday yüklediği bir deveyi, gizlice, Şi'b yoluna yöneltti, arkasına vurup Şi'b sakinlerinin yanına gönderdi. Onlar da, devenin üzerindeki buğdayı aldılar. Yine Hişâm b. Amr da geceleyin deveye yiyecek yükleyip Şi'be sokağındandı. Hatta Hişâm b. Amr Şi'b sakinlerine bir süre böyle yardım etmekte devam edebilmiştir. Başka bir gecede üç yük yiyecek göndermiş, Kureyş müşrikleri bunu öğrenince, sabahleyin onu sıkıştırmışlardı. Hişâm'ın, artık böyle bir şeyi tekrarlamayıp karara muhalif davranmayacağını söylemesi üzerine, müşrikler onu bıraktılar. Fakat müşrikler, Hişâm'ın, bundan sonra da, Şi'b sakinlerine geceleyin bir veya iki deve yükü daha yiyecek saldığını öğrenince, ona ağır sözler söyleyip, öldürmeye kalktılar. Fakat bu esnada Ebu Süfyan b. Harb: "Bırakın onu! Şi'bdeki akrabalarına iyilik etmiş, vallahi, keşke biz de onun gibi yapabilseydik, ne güzel olurdu." diyerek, onu kayırmıştır.

Hakîm b. Hizam, bir gün, kölesinin sırtına biraz buğday yükleyip Resulullah'ın zevcesi Hatice'ye götürmek üzere Şi'be giderken, yolda Ebu Cehil'e rastladı. Ebu Cehil hemen Hakîm'in yakasına yapışıp: "Demek sen Haşimoğullarına yiyecek götürüyorsun ha! Vallahi, ben seni Mekke'de rezil etmedikçe, buradan ne sen ileri geçebilirsin, ne de yiyecek geçebilir." dedi. O sırada, Ebu'l-Bahterî b. Hişâm, yanlarına geldi. Ebu Cehil: "Şuna bak, Hâşim oğullarına yiyecek taşıyor." deyince, Ebu'l-Bahterî: "Yanında halasına ait bulunan bir yiyeceği ona götürmesine sen nasıl engel olursun? Çekil adamın yolundan, gideceği yere gitsin!" dedi. Ebu Cehil kabul etmedi ve hatta Hakîm'in veya kölesinin yakasına yapışınca, Ebu'l-Bahterî kızarak, eline geçirdiği bir deve çenesi kemiği ile vurup Ebu Cehil'in başını yarı, kendisini

yere yıkıp, tekmeledi.

Rivayetlere göre üç yıl süren bu muhasara esnasında, alınan sert tedbir ve gözlemlerden dolayı, burada bir müddet sonra yiyecek ve içecek sıkıntısı baş göstermiş, bu yüzden muhasara altındakiler çarşı ve pazarlarda alışveriş yapmak zorunda kalmıştı. Kesin zamanı hakkında açık bir rivayet olmamasına rağmen ikinci yıl içinde, Allah Resulü’nün halen korunduğunu gören ve istediğini alamayan müşrikler, onların çarşı pazar alışverişlerine de engel olmaya başladılar. Bu yüzden muhasara süresince, durumu iyi olanların fedakârlığı ve Kureyş tarafında olan bazı müşriklerin akrabalık veya merhamet duygusu, şî’bdekilerin durumunun daha da kötü olmasına mani olmuştur.

Rivayetlere göre diğer yandan Kureyş müşrikleri, Mekke’ye gelen yiyecekleri veya satılan herhangi bir şeyi şî’be sokmamakta; hemen giderek onları kendileri satın almaktaydılar. Şî’b sakinlerinin hac mevsimlerinde -dinî geleneğe uyararak- şî’bden çıkıp alışverişte bulunmalarına her ne kadar engel olmamakta iseler de, Mekke çarşısına bir yiyecek geldiği ve şî’b sakinlerinden birisi çoluk çocuğu için biraz yiyecek almak üzere oraya vardığı zaman, Ebu Leheb hemen erzak yüklerinin başına dikilir: “Ey tüccar topluluğu! Muhammed’in ashabına fiyatları öyle yükseltiniz ki, onlar yanınızdakilerden bir şey alamasınlar. Siz benim zengin olduğumu ve verdiğim sözü yerine getirdiğimi bilirsiniz. Böyle yapmanızdan dolayı size bir zarar gelmeyeceğine ben kefilim.” der; tüccarlar da mallarının fiyatını öyle kat kat arttırmışlardı ki, Müslümanlar açlıktan ağlaşan çocuklarının yanına, ellerinde onlara yedirecek bir şey bulunmaksızın dönmek zorunda kalırlardı. Ertesi günü, sabahleyin, tüccarlar Ebu Leheb’in yanına varırlar; o da kalan yiyecek ve giyecekleri onlardan yüksek fiyatla satın alıp, mü’minleri ve yanındakileri aç ve çıplak bırakırdı. Yine Velid b. Mugire’nin görevlendirdiği bir münâfî şî’bden birini alış veriş yaparken gördüğünde, tüccara fiyatları artırmalarını söyledi. Onlardan biri pazara indiğinde fiyatlar öyle artırılırdı ki, parası o şeyi almaya yetmez, yetse bile bir müddet sonra tükenirdi.

Şî’b sakinlerini geçindirmek için Resulullah, karısı Hz. Hatice, Ebû Tâlib, bu yolda bütün mallarını harcadılar. Rivayetlere göre yiyecek bir şey bulunup satın alınmadığı için, açlıktan ölenler, ağaç yapraklarını yiyenler, buldukları kuru deri parçalarını su içinde yumuşatıp ateşe tuttuktan sonra, onunla idare edenler oldu. Açlıktan ağlaşan çocukların feryatları, şehir’ den duyulmaya başlandı. Kureyş müşrikleri şî’b sakinlerine hiçbir şey göndermemekte ve gönderilmesine müsaade etmemekteydiler ancak bu arada akrabalarına bir şey göndermek isteyenler olursa, başarabildikleri ölçüde gizlice gönderme çabasıydılar.

Şî’b Dışında Durum

Haşimoğulları ve Muttaliboğulları dışındaki müminlere gelince, işkencenin kısmen azaldığı hac ve haram ayları dışında, önceden olduğu gibi yine sürekli bir halde işkence ve baskı altındaydılar. Yani hiçbir müminin durumu diğerinden daha iyi

değildi, kimi aile, aşiret ve akrabasının, kimi komşularının, köleler de efendilerinin eziyet ve işkencelerine katlanmak ve direnmek zorundaydı. Diğer taraftan, Habeşistan’a hicret süreci de, imkân ve fırsat bulan müminler için bir kurtuluştı.

Resulullah’a gelince o, her fırsatta tebliğine devam ediyor, bilhassa hac ve haram aylarında hac ve ticaret için gelen yabancı her kabile mensubuna, misafire, tüccar ve yolculara dinini anlatıyor, ayetler okuyor ve onları tevhide davet ediyordu. Ticaret mallarını satın almak isteyen müminlerin engellenmesi gibi, Resulullah da eskiden olduğu şekilde çeşitli engellemelerle karşılaşılıyordu: Söyledikleri anlaşılmasın diye gürültüler yapmak; o konuşmaya başlamadan aleyhinde ve aşağılayıcı sözler söyleyerek, “o delidir, mecnûndur, yalancıdır, kâhindir, kavmine karşı gelen biridir” vs. demek suretiyle, Resulullah’ın muhataplarını etkilemek ve böylece tebliğini baltalamak... Bazen de fırsat buldukça yolunu kesmek, gitmesine mani olmak ve dövüp tartaklamak suretiyle davetten alıkoymakları da olmaktaydı.

Boykotun Kırılması ve Kalkması (H.Ö. 4/Bi’setin 10. yılı/618-619)

Boykotun başlaması hakkındaki rivayetlerde bulduğumuz nisbî tutarlılığın aynısını, boykotun sona erişti hakkındaki rivayetlerde görememekteyiz. Bu bağlamda, diğer birçok konuda olduğu gibi, burada da konu hakkındaki farklı rivayetlerin bir araya getirilmesi sonucunda, çelişkili iki farklı rivayet arasında kaldığımızı ifade etmek mümkündür.

Buna göre, mervî olan ilk rivayet şu şekildedir:

Haşimoğulları ve Muttaliboğulları şî’bde üç yıl kuşatılmış bir halde kaldıktan sonra, Kâbe’nin içinde asılı sahifeye, Yüce Allah güveyi musallat etti. Böylece, sahifede, Allah’ın isminin yer aldığı “bismikellahümme=Senin isminle başlarım ey Allahım” cümlesi dışındaki her ifadeyi yedi. Bunu Allah, Resulullah’a bildirdi. Resulullah da, Ebû Tâlib’e: “Ey amca! Rabbim olan Allah, Kureyşlilerin sahifesine ağaç kurdunu musallat etti. Allah’ın isminden başka, onda yazılı şeylerden hiçbirini bırakmadı, hepsini yok etti.” buyurdu. Ebû Tâlib: “Bunu sana kim haber verdi, Rabbin mi haber verdi?” diye sordu. Resulullah: “Evet, Rabbim haber verdi” buyurdu. Ebû Tâlib: “Ey kardeşimin oğlu! Bana haber verdiğin şey gerçek midir?” diye sordu. Resulullah: “Evet, vallahi gerçektir” buyurdu. Ebû Tâlib: “Vallahi, bizim yanımıza da, senin yanına da, bunu haber verecek hiç kimse girmemiştir. Bunu sana kim haber vermiş olabilir ki?” diye tekrar sordu. Resulullah: “Rabbim haber verdi, bu doğrudur ey amca” buyurdu. Ebû Tâlib: “Ben şahadet ederim ki, sen ancak doğru söylersin” dedi.

Ebû Tâlib bu haberi kardeşlerine anlattı. Kardeşleri de ona bu husustaki kanaatini sordular. Ebû Tâlib: “Vallahi, O, bana hiçbir zaman yalan söylememiştir.” dedi. Onlar Ebû Tâlib’e: “Sen bu hususta ne yapmamızı uygun görürsün?” diye sordular. Ebû Tâlib: “En güzel elbiselerimizi giyip, Kureyşlilerin yanlarına varalım, onlara bu hususta bir haber erişmeden önce, bu sahifeden bahsedelim” dedi. Bu kararı uygun görerek hep birlikte Mescid-i Haram’a girdiler, O sırada, Kureyşlilerin ileri

gelen yaşlıları orada oturuyorlardı. Onlar, Ebû Tâlib ile yanındakileri görünce, çektiklerine dayanamayarak Resulullah'ı kendilerine teslim etmek üzere gelmek zorunda kaldıklarını sandılar. Ebû Tâlib'le yanındakileri, hemen meclislerine aldılar. Söyleyeceklerini dinlemek üzere, onlara bakmaya başladılar. Ebû Tâlib: "Biz, sizce bilinen, kabul edeceğiniz bir iş için gelmiş bulunuyoruz" dedi. Müşrikler: "Hoş geldiniz, safa geldiniz. Buyrun!" dediler. Ebû Tâlib: "Ey Kureyş cemaatı! Hiçbir zaman yalan söylememiş olan kardeşimin oğlu bana haber verdi ki, sizin yazmış olduğunuz sahifenize, Allah güveyi musallat kılmış; o, onun içindeki Allah'ın ismi anılan sözler hariç her şeyi yok etmiştir. Haydi, aleyhimizde yazdığınız sahifeyi getirin. Eğer kardeşimin oğlu doğru söylemiş de, sahife onun dediği gibi çıkarsa, vallahi biz en sonuncumuz ölmedikçe onu size teslim etmeyiz ve siz de kötü görüşünüzden, bizimle ilginizi kesmekten vazgeçersiniz. Yok, eğer dediği doğru çıkmazsa, kardeşimin oğlunu size teslim ederim; siz de onu ister öldürürsünüz, isterseniz sağ bırakırsınız." dedi. Müşrikler: "Kabul ediyoruz, sen bize insafli davranıyorsun." diyerek, anlaşmayı kabul ettiler.

Sahifeyi getirmek üzere, acele birini gönderdiler. Müşrikler bu işin arzularına uygun geleceğini sandılar. Sahife getirilince, Ebû Tâlib: "Okuyunuz onu." dedi. Sahife açıldığı zaman, onu Peygamberimiz'in dediği gibi buldular. Sahifede, Allah'ın isminden başka her şey güve tarafından yenilmiş, bitirilmişti. Kureyş müşriklerinin elleri yanlarına düştü. Ebû Tâlib, bundan kuvvet ve cesaret alıp bağırarak: "Her halde, zulmettiğiniz, akraba ile ilişkisi kesip kötülük yoluna saptığınız sizce de belli olmuştur, değil mi?" dedi. Müşriklerden hiçbiri Ebû Tâlib'e cevap veremedi. Ancak: "Siz bize sadece sihir ve bühtan getirdiniz. Bu, sahibinizden sadır olan bir sihirden başka bir şey değildir." diyerek ret ve inkâr ettiler, ama yaptıklarına da son verdiler. Bundan sonra Resulullah'la ashabına eskiden beri yapageldikleri kötülöklere ve sertliklere devam ettiler.

Kureyşlilerin ileri gelenlerinden bazıları ise, Hâşimoğullarına karşı yaptıkları şeylerden dolayı birbirlerini kınadılar. Ebû Tâlib ile ashabı, Kâbe örtüsü arasına girerek: "Ey Allahım, bize zulmedenlere, akrabalarla ilişkisini kesenlere, bize yapılması haram olan şeyleri helâlleştirilenlere karşı bize yardım et." diyerek yalvardıktan sonra şî'be döndüler. Müşriklerden bir topluluk da: "Bu, kardeşlerimize karşı, tarafımızdan yapılmış bir zulümdür" diyerek, pişmanlıklarını ifade ettiler.

İkinci rivayet şu şekildedir:

Nübüvvetin onuncu yılında, Kureyş müşriklerinin Hâşim ve Muttaliboğulları aleyhinde yaptıkları yazılı bu antlaşmalarını bozup yürürlükten kaldırmak için, Kureyşlilerden birkaç kişi, harekete geçti. Onların içinde, Hişâm b. Amr'ın çabası kayda değer niteliktedir. Hişâm b. Amr, Nadle b. Hişâm b. Abdi Menaf'ın anabir kardeşinin oğlu olduğu için, Hâşim Oğullarına yakındı. Kendisi, kavmi arasında şerefli ve itibarlı idi. O, Züheyr b. Ebî Ümeyye, Mut'im b. Adiyy, Ebu'l-Bahterî b. Hişâm ve Zem'a b. Esved'i yanına alarak, Kâbe'de asılı bulunan sahifeyi yırtıp

attı. Bu işi yapanları, akrabalarına zulüm ve haksızlık içinde olmakla itham etti ve diğerlerinin kendisine verdiği destekle, muhasara kaldırılmış oldu.

Hişâm b. Amr, Züheyr b. Ebî Ümeyye'nin yanına vardı. Züheyr b. Ebi Ümeyye'nin annesi Âtike Hatun, Abdulmuttalib'in kızı idi. Hişâm, Züheyr'e: "Ey Züheyr! Dayılarının bir şey almaktan, satmaktan, evlenmekten, evlendirmekten mahrum edildiklerini, darlık ve yokluk içinde kıvrandıklarını bilip durduğun halde, istediğini yemeye, içmeye, giyinip kuşanmaya, istediğin kadınla evlenmeye senin gönlün nasıl razı oluyor? Nasıl içine siniyor? Allah'a yemin ederim ki, Ebu'l-Hakem Amr b. Hişâm'ın seni dayıların aleyhinde antlaşmaya davet ettiği gibi, sen de onu kendi dayıları aleyhinde böyle bir antlaşmaya davet etmiş olsaydın, senin davetine hiçbir zaman icabet etmez, yanaşmazdı." dedi. Züheyr b. Ebî Ümeyye: "Allah senin iyiliğini versin ey Hişâm! Ben bir tek adamım, tek başıma ne yapabilirim? Vallahi, yanımda başka bir kişi daha olsaydı, muhakkak o antlaşmayı bozuncaya kadar uğraşırdım" dedi. Hişâm b. Amr: "Ben sana ikinci bir adam buldum" deyince, Züheyr b. Ebî Ümeyye: "Kimmiş o?" diye sordu. Hişâm b. Amr'ın, "benim" demesi üzerine, Züheyr: "Sen bize üçüncü bir adam daha ara." dedi.

Hişâm b. Amr, kalkıp Mut'im b. Adiyy'e gitti. Ona, "Ey Mut'im! Kureyşlilere uyarak Abdumenaf Oğullarından iki sülalenin gözünün önünde yok edilmelerine gönlün nasıl razı oluyor, nasıl içine siniyor? Vallahi, onları bundan kurtarmaya imkân bulabilseydim, içinizden onlara ilk koşacak kişi olarak beni bulurdun." dedi. Mut'im b. Adiyy: "Allah senin iyiliğini versin. Ben bir tek adamım, tek başıma ne yapabilirim?" dedi. Hişâm b. Amr: "Ben sana ikinci bir adam buldum." diyince, Mut'im b. Adiyy: "Kimmiş o?" diye sordu. Hişâm b. Amr: "Benim!" dedi. Mut'im b. Adiyy: "Bize üçüncü bir adam daha ara, bul" dedi. Hişâm b. Amr, "buldum bile, o, Züheyr b. Ebî Ümeyye'dir" deyince, Mut'im: "Güzel, sen dördüncü adamı da ara, bul" dedi.

Hişâm b. Amr, kalkıp Ebu'l-Bahterî b. Hişâm'ın yanına gitti. Onunla konuştu. Ona da, Mut'im b. Adiyy'e söylediklerine benzer sözler söyledi. Ebu'l-Bahterî: "Bize bu hususta yardım edecek, bu görüşte kimseler var mı?" diye sordu. Hişâm b. Amr: "Evet, vardır" dedi. Ebu'l-Bahterî "Kimmiş onlar?" diye sorunca, Hişâm b. Amr: "Züheyr b. Ebî Ümeyye ve Mut'im b. Adiyy'dir. Ben de yanlarındayım." dedi. Ebu'l-Bahterî: "Sen bize beşinci adamı da ara, bul." dedi.

Hişâm b. Amr, kalkıp Zem'a b. Esved'e gitti. Onunla konuştu. Kendisinin onlarla olan akrabalığını ve haklarını andı. Zem'a b. Esved: "Beni davet ettiğin bu iş üzerinde duran kimseler var mı?" diye sorunca, Hişâm b. Amr: "Evet, vardır" diyerek, Zem'a'ya, onların isimlerini birer birer saydı.

Mekke'nin yukarısındaki Hacun mevkiinde, geceleyin toplanmayı kararlaştırdılar ve orada toplanıp, yapacakları işi konuştular. Sahife üzerinde durup, onu bozuncaya kadar uğraşmaya sözleşip yemin ettiler. Züheyr b. Ebî Ümeyye, "Sizden, işe ilk başlayan ve ilk konuşan kimse ben olayım, siz beni takip ederek destekleyin." diye tembihte bulundu.

Ertesi günü, sabahleyin, Kureyş müşriklerinin toplantı yerine gittiler. Zühre b. Ebî Ümeyye, üzerine ağır ve kıymetli bir elbise giyinmiş olduğu halde Kâbe'yi yedi kere tavaf ettikten sonra, halkın yanına geldi ve: "Ey Mekkeliler! Bizler istediğimiz gibi yiyip içelim, giyinip kuşanalım da, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları alışverişten mahrum edilerek helak olsunlar, yakışır mı? Vallahi, akrabalık bağlarını kesen şu zalim sahife yırtılınca kadar oturmayacağım." dedi. O sırada, Mescid-i Haram'ın bir köşesinde oturan Ebu Cehil: "Yalan söylüyor, blöf yapıyorsun. Vallahi, o sahife yırtılamaz." dedi. Zem'a b. Esved: "Vallahi, asıl sen yalan söylüyorsun. Zaten, biz o yazıya yazıldığı zaman da razı değildik." dedi. Ebu'l-Bahterî: "Zem'a doğru söylüyor. Biz onda yazılı şeyleri ne kabul, ne de ikrar ettik." dedi. Mut'im b. Adiyy: "Her ikiniz de doğru söylüyorsunuz. Bunun aksini söyleyen yalan söyler. Biz bu sahifeden ve onun içinde yazılı olanlardan uzaklaşır, Allah'a sığınırız." dedi. Hişâm b. Amr da, Mut'im b. Adiyy'in sözlerine yakın sözler söyleyince Ebu Cehil: "Her halde bu, daha önce konuşulup üzerinde karara varılmış bir iş olsa gerek" dedi. O sırada, Ebû Tâlib de, Mescid-i Haram'ın bir köşesinde oturuyordu. Mut'im b. Adiyy kalkıp, Kâbe'nin içinde asılı sahifeyi yırtmak için yanına vardığı zaman, bir ağaç kurdunun sahifenin "Bismikellahümme" sözleri dışındaki bütün yazılarını yemiş bir halde buldu. Daha sonra, Adiyy b. Kays, Zem'a b. Esved, Ebu'l- Bahterî ve Zühre b. Umeyye silahlanarak Hâşim ve Muttaliboğullarının yanlarına gittiler, onları şî'bden çıkarıp evlerine döndürdüler.

Boykot kırılmış, Kureyş müşriklerinin elleri yanlarına düşmüştü. Hâşim Oğullarının, Resulullah'ı sonuna kadar koruyacaklarına, kendilerine teslim etmeyeceklerine kanaat getirdiler. Resulullah ile akrabaları, şî'bden çıkarak, halk arasına karıştılar. Ebû Tâlib, sahifeyi ve içindekini iptal edip şî'bden çıkmalarını sağlayanları, söylediği bir şiirle övdü.

Tartışma ve Değerlendirme

Bu olay hakkında anlatılanları, müşriklerin hedeflerine varmak için böyle bir antlaşma yapmalarını ve gereğini de takip etmelerini, düşmanlıkların sonucu olarak tabii görmekte ve anlayabilmekteyim. Benzer uygulamaların günümüzde de cereyan ettiğini göz önüne alacak olursak, abartılı ve olağandışı anlatılar hariç, rivayetlerde fazlaca tutarsızlık ve çelişki görmemekteyim. Sözlü gelenekte yer alan anlatıların yazıya dönüşmesiyle, biriken rivayetlerin birbirini desteklediğini, olayın cereyan ediş tarzını ve sürecini gözler önüne serdiğini düşünmekteyim.

Daha önce ifade ettiğim gibi, sözlü geleneğin yazıya dönüşmüş biçimi olan bu rivayetlerin, aynı konuda -telif yoluna gitmeksizin- birbirine zıt iki rivayet olarak geldiklerini görüyor olsak da, aslında hep birlikte tek bir gerçeği ifade ettiklerini düşünmekteyim.

Birçok araştırmacının, "Boykotun Sona Erişi" şeklinde bir ana başlık atarak yukarıdaki iki rivayeti, "Boykotun Sonu" ve "Şî'bden Çıkış" alt başlıklarıyla peş peşe sunması veya bu iki rivayeti sadece boykotun sona erişine tahsis etmesi, rivayetler

arasındaki çelişkiyi gidermediği gibi, konu bütünlüğü açısından da problemli durmaktadır. Bu rivayetlerin böyle bir başlık altına sokulması uygun olmakla birlikte, iki rivayete birlikte yer verilmesinin uygun düşmediğini iddia etmekteyim.

Öncelikle abartılı ve mucizeli anlatımın tercih edildiği birinci rivayette, boykotun kaldırılma teşebbüsünden bahsedilmediğini, Hz. Peygamber'in, sahifenin güve tarafından yenmesini mucizevi bir şekilde haber verdiğini ve bunun müşrikler tarafından 'sihir' şeklinde değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu durum, daha önce ve sonra gördüğümüz mucizeli anlatımı içeren başka konularda da yaşanmış, Hz. Peygamber'in hemen her mucizesi müşriklerce 'sihir' olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in her defasında sonuç getirmeyen bir yola yani mucizeye başvurmasını veya mucizeyi kullanmasını, tebliğ faaliyeti açısından kabul edilebilir bir tavır olarak değerlendirmek mümkün görülmemektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in kişiliğine ve faaliyetlerine uymadığını düşündüğümüz böyle tavrı sergileyen rivayetleri, abartılı ve uydurma olarak addetmekteyim.

Birinci rivayetin kendinde de bir takım problemler vardır: Mesela Hz. Peygamber'in güvenin sahifeyi yediğinden haberdar olmasının, bizzat kendisinin görmesi veya birinin haber vermesi şeklinde olması gerekirken, bunu çağrıştıran herhangi bir ibare yoktur. Rivayetin gelişinden, Resulullah'ın bu haberi vahiy yoluyla aldığının ima edildiği görülmektedir. Hâlbuki bu, Hz. Peygamber'in bir şey veya durumdan, herhangi bir şekilde haberdar olması ve bunu Allah'a nispetle, "Bunu bana Rabbim bildirdi", demesinden ibarettir ve böyle bir tarz son derece normaldir ve tabiidir. Benzer anlatımlar Kur'ân'da da vardır. Bu rivayette durum mucize ile izah edilmeye çalışılmıştır. Hâlbuki mucizenin içerdiği meydan okumalar burada tersinden işlemektedir. Yani mucize talebi yoktur, Hz. Peygamber'den peygamberliğini ispat etmesi istenmemektedir. Diğer yandan Resulullah'ın peygamberliğini ispat için böyle bir şey yaptığı da rivayetlerde yer almamaktadır. Bunların dışında, Hz. Peygamber'in sözüne güvenerek, amcasının 'Hz. Peygamberi teslim etme pazarlığını' da tartışılabilir buluyorum. Ayrıca Ebu Talip'in boykotu kaldırması üzerine söylediği şiirde, güveden çok beş kişiden söz etmesinin de, olayda mucizevi bir yönün olmadığı hususunu desteklediğini düşünmekteyim.

Güvenin metindeki bazı lafızların bulunduğu yerleri yemesine gelince, bu konudaki iki farklı rivayet de, ayrı bir problem oluşturmaktadır. Buna göre güve 'bismikellahumme' kelimelerinin bulunduğu yer hariç diğer kısımları yemiştir veya metnin sadece 'Allah' kelimesinin yazıldığı kısmı yememiştir. Gerçi bu rivayetlerin tümünü kabul edilemez bulmakla birlikte, 'Bismikellahumme' kısmı hariç, tüm metni güvelerin yediğini düşünürsek, ortada yırtılacak 'sahife'nin kalmamış olması gerekmektedir. Metnin sadece 'Allah' kelimesinin yazıldığı kısmının yendiğini kabul edersek, bu defa metni yırtmak için eline alan Mut'im b. Adiyy'in metni inceleyip sonra yırttığını düşünmek gerekecektir ki, böylesi, hem ortam gereği imkânsız, hem de abartılı görünmektedir. Yani sonuçta her iki halde de sahifenin güveler tarafından yenmiş olabileceğini kabul edilebilir görmüyorum. Ancak mantıken üç

yıl askıda kalan bir ilanının ne üzerine yazılmış olursa olsun, yıpranmış, delinmiş veya güvelerce yenmiş olması da mümkündür. Bu durum, sahifeyi yırtan Mut'im tarafından fark edilmiş olsa da, onun ismi okuma yazma bilenlerin olup olmadığı belli değilse de, her bir kimsenin metnin yenen kısmının neresi olduğunu anlaması da mümkün değildir.

Rivayetlerdeki abartı ve olağanüstü kurguları bir tarafa bırakırsak boykotun sona erişinin şöyle gerçekleştiğini söyleyebiliriz:

Her ne kadar dinî ayrışma ve muhalefet varsa da, toplumda akrabalık bağlarının baskın ve kopmayacak sağlamlıkta olduğu malumdur. Ayrıca her toplumda sessiz ve pısırık da olsa, vicdanlı insanların bulunması ve bu insanların da, durumların ve şartların onları zorlamaları sonucu harekete geçebilmeleri mümkündür. İşte zaten gönülden razı olmadıkları ve toplumsal baskıdan dolayı sessiz kalmak zorunda oldukları boykot kararına tepki gösteren beş kişi, rivayetlerdeki gibi anlaşılarak boykotu bozmaya azmetmişlerdir. Bunların dışında açık tepki göstermese de bu işe razı olmayan bazıları da vardır ki, bunu ifade eden rivayetler mevcuttur. Mesela yukarıda bahsettiğimiz gibi, müşriklerin, Müslümanlara yardım eden Hişam b. Amr'ı kızgınlıkla öldürmeye kalkmaları esnasında, Ebu Süfyan b. Harb'in: "Bırakın onu! Şi'bdeki akrabalarına iyilik etmiş, vallahi, keşke biz de onun gibi yapabiliseydik, ne güzel olurdu." diyerek, onu kayırması, bu durumun açık bir göstergesidir.

Kavmi arasında şerefli ve itibarlı biri olan Hişam b. Amr, bu işi başlatarak diğerlerini de teşvik etmiştir. O önce Züheyr b. Ebî Ümeyye'nin ağzını aramış ve problem hakkındaki kanaatlerini dinlemiştir. Aldığı cevap beklediği gibi idi ve bunun üzerine giderek onu boykota karşı eyleme davet etti. Sayısal olarak artmaları gerektiğini düşünerek, durumdan rahatsız olduğunu tahmin ettikleri diğer başkalarını da yanlarına almaya karar verip, önce Mut'im b. Adiyy'i daha sonra Ebu'l-Bahterî b. Hişam'ı ve en son olarak da Zem'a b. Esved'i harekete geçmeye ikna ettiler ve hep birlikte, strateji belirlemek için Mekke'nin yukarısındaki Hacun mevkiinde, geceleyin toplanmaya karar verdiler. Orada toplanıp, yapacaklarını konuştular, boykotu kaldırıncaya kadar uğraşmaya sözleşip yemin ettiler. Züheyr b. Ebî Ümeyye, "Sizden, söze işe ilk başlayan ve ilk konuşan kimse ben olayım, siz beni takip edersiniz." diye tembihte bulundu.

Ertesi günü, sabahleyin, Kureyş müşriklerinin toplantı yerine gittiler. Züheyr b. Ebî Ümeyye, üzerine ağır ve kıymetli bir elbise giyinmiş olduğu halde Kâbe'yi yedi kere tavaf ettikten sonra, halkın yanına geldi ve: "Ey Mekkeliler! Bizler istediğimiz gibi yiyecek içelim, giyinip kuşanalım da, Hâşim ve Muttaliboğulları her şeyden mahrum edilerek helak olsunlar, yakışır mı? Vallahi, akrabalık bağlarını kesen şu zalim sahife yırtılıncaya kadar oturmaya karar verdim." diyerek söze başladı. O sırada, Mescid-i Haram'ın bir köşesinde oturan Ebu Cehil: "Yalan söylüyorsun, oturursun. Vallahi, kimse o sayfayı yırtamaz." dedi. Zem'a b. Esved atılarak: "Vallahi, asıl sen kendine bak. Zaten, biz o sahife yazıldığı zaman da razı değildik." dedi. Ebu'l-Bahterî de söze

karışarak, "Zem'a doğru söylüyor, biz onda yazılı şeyleri ne kabul, ne de ikrar ettik." dedi. Mut'im b. Adiyy de onları destekleyerek, "her ikiniz de doğru söylüyorsunuz, asıl bunun aksini söyleyen yalan söylemiş olur. Biz bu sahifeye ve onda yazılı olanlara taraftar olmaktan Allah'a sığınırız." dedi. Son olarak Hişam b. Amr da, Mut'im b. Adiyy'in sözlerine yakın sözler söyleyince Ebu Cehil: "Bu belli ki, daha önce konuşulup üzerinde karara varılmış bir komplo." dedi. Ona aldırmadan aniden ve hınca yerinden kalkan Mut'im b. Adiyy, Kâbe'nin içinde asılı sahifeyi yırtmak için eline aldı. Sahifenin bir kısmı güveler tarafından yenmişti. Sahifeyi parçaladı. Sahifenin parçalanması, onun kabul edilmediği, hükmüne uyulmayacağı anlamına geliyordu. O sırada, Ebû Tâlib de, Mescid-i Haram'ın bir köşesinde oturmuş olanları izliyordu. Bundan kuvvet ve cesaret alarak: "Her halde, zulmettiğiniz, akraba ile ilişkisi kesip kötülük yoluna saptığınız sizce de belli oldu, değil mi?" diye bağırdı. Müşriklerden hiçbiri Ebû Tâlib'e cevap vermedi. Ebû Tâlib ile yanındaki birkaç kişi, Kâbe örtüsü arasına girerek: "Ey Allahım, bize zulmedenlere, akrabalarla ilişkisini kesenlere, bize yapılması haram olan şeyleri helâlleştirenlere karşı bize yardım et." diye dua ettiler. Kureyşlilerin ileri gelenlerinden bazıları ise, Hâşim Oğullarına karşı yaptıkları şeylerden dolayı, birbirlerini kınadılar. Ebû Tâlib, sahifeyi ve içindekini iptal edip şi'bden çıkmalarını sağlayanları, söylediği bir şiirle övdü. Sayfayı yırttıktan sonra, beş kişi orada bulunan diğer Hâşim ve Muttaliboğulları ile birlikte hep beraber şi'be gittiler. Silahlanarak onları şi'bden çıkarıp evlerine döndürdüler. Sonuçta Kureyş müşrikleri bu durumu kabullenmek zorunda kaldılar. Yoksa Resulullah'ın destekçilerinin sayısı artabilir, hatta Hamza'nın yaptığı gibi inadına Müslüman olanlar bile olabilirdi. Böylece Müşrikler, Hâşim Oğullarının Resulullah'ı sonuna kadar koruyacaklarına, kendilerine teslim etmeyeceklerine kanaat getirdiler.

Bisetin onuncu yılı sona eren bu boykot, genel kabullere göre üç yıl sürmüştür. Bunu iki veya iki buçuk yıl kabul edenler de vardır.

Bununla birlikte öncelikle boykotun ilk başlangıçta ve sonrasında çok şiddetli olmadığını düşünmekteyim. Çünkü toplum üyelerinden bir kısmını kırıp öldürecek, yiyecek ve içecek satın almalarını önleyecek, açlıktan ölenlerin sayısını ve çocukların feryatlarını yükseltecek derecede bir boykot, daha ilk başlangıçtan itibaren uygulanmış olsaydı, muhtemelen böyle bir boykota hazırlıksız olan şi'b halkı tamamen yok olurdu. Çünkü buradaki insanlar, boykot olacağına dair haberler alıp da boykota karşı tedbirler almamış, stoklar yapmamışlardı. Kaldı ki, tedbirler alsalar bile yine üç yıl dayanamazlardı. En baştan itibaren yiyecek satın almaları engellenseydi, ellerindeki yiyecekler en fazla birkaç ay dayanabileceği için, geri kalan sürede hiç kimsenin sağ kalmaması, birkaç ay içinde telef olmaları lazımdı.

Yine aynı şekilde dışarıdan gelen desteklerin de çok sonraları kesildiğini kabul etmek daha makul olacaktır, çünkü takip ve engellemelerin çok sıkı olduğuna dair kayıtlar, başlangıçtan itibaren olsaydı, yine buradan hiç kimsenin sağ çıkması gerekecekti. Buna göre müşrikler, hedeflerine uygun olarak Ebû Talib'in himayeden veya Resulullah'ın davasından vazgeçmesini veya kendilerine teslim olmalarını

istiyorlardı. Başka bir maksatları yani toptan Haşim ve Muttaliboğullarına düşmanlıkları yoktu, dolayısıyla bir katliam veya soykırım da düşünmemişlerdi.

Müşrikler, Haşim ve Muttalip Oğullarının dirençlerinin kırılmasını beklemişler, dirençlerinin kırılmadığını görünce de, yavaş yavaş sertleşmiş olmalıydılar. Bu sertleşmenin tam zamanı hakkında bilgimiz olmamakla beraber, üç yıl süren bu boykotun, ancak son zamanlarında çok sıkı uygulanıp sertleştiğini ve dayanılmaz hale gelmiş olması gerektiğini düşünmekteyim. Çünkü boykotu kaldırmaya teşebbüs edenlerin hiç biri, çocuklar için bile olsa, bu mahallede ölümler olduğundan bahsetmemektedirler. Ayrıca hem boykotun hem de boykotu kaldırma teşebbüsünün uzamasının da, şartların çok ağır olmamasından kaynaklandığını düşünmemek için hiçbir sebep görmemekteyim. Diğer yandan boykotun kaldırılması da, ölüm olaylarının olmadığının göstergesi olarak ele alınmalıdır. Ayrıca eğer son zamanlarda ağırlaşan boykot şartları, bu şekilde bir müddet daha devam etseydi, işte o zaman ölüm ve kırılmalardan bahsedilebileceğini düşünmekteyim. Bu anlamda boykotun kaldırılması teşebbüsünün tam da zamanında olduğunu görüyoruz.

Resulullah'ı anlatan birçok rivayette olduğu gibi burada da bazı rivayetlerin mucize anlatımlar içerdiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in bedduası üzerine metni kaleme alan Mansur b. İkrime (veya Nadr b. Haris)'in ellerinin felç olduğundan bahsedilmektedir. Güya müşrikler bile kâtibin eline felç inmesinin, Resulullah'ın duası ve yaptıkları zulüm dolayısıyla olduğuna inanmışlar. Bundan sonra yaşanan çok daha büyük sıkıntılara sanki sessiz kalan Hz. Peygamber'in, sadece metni kaleme alan şahıs hakkında bedduada bulunmasını muhtemel görmüyorum. Bu ifadeler, sadece mucize anlatımlı ve abartılı bir kurgu olarak rivayetlere girmiş olmalıdır. İleride bahsedeceğimiz gibi, bu sıralarda Mekke'de vuku bulan kıtlık ve onunla ilgili anlatılar ile Resulullah'ın pehlivan Rükâne ile gürüşmesi hakkındaki anlatılar da aynı şekildedir.

Yukarıda verdiğimiz konular dışında, kaynaklarımızda ayrıca anlatılan bir takım olaylar vardır. Burada onların birkaçının başlığını da vermek istiyorum: Mekke'de Kıtık, Sâsânî-Rum Savaşı, Ayın İkiye Ayrılması (Şakk-ı Kamer) Olayı. Bunlar müstakil anlatı konusu olup, ayrıca ve uzun uzun ele alınması icap etmektedir.

Dinlediğiniz için teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı sunarım.

HABEŞİSTAN'DA İSLÂMİYET (HRİSTİYANLARLA İLK KARŞILAŞMA)

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

(Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Giriş

Hicret, milletlerin ve dinlerin kaderini derinden etkileyen önemli hâdiselerden birisidir. İslâm tarihindeki ilk hicret de, Miladî 615 yılında Habeşistan'a gerçekleştirilen hicretidir.

Hz. Peygamber, Allah'ın evine ve Hz. İbrahim'in tevhit geleneğine şirk bulaştıran Mekke toplumunu tek Allah inancına davet etti. Başlangıçta akrabaları ve Mekke ile sınırlı kalan bu davet, kısa sürede tüm Arap Yarımadası'na ulaştı (Şu'arâ 26/214-216, Hicr 15/94-95). Böylece Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudi, Hristiyan, Sâbiî, Mecûsî gibi din mensupları ve tüm Arap müşrikleri İslâm dininin varlığından haberdar oldu.

Hz. Peygamber'e inananların gün be gün sayısının çoğalması, Mekkelilerce tedirginlikle izlendi. Sonunda müslümanların sayısının artması üzerine sert önlemler alındı. Müslümanlara baskı ve işkence uygulandı. Bu durumun şiddeti "Kalbi imanla dolu olduğu halde baskıya maruz kalan" Ammâr b. Yâsir gibi bazı kişilerin, gördükleri işkence karşısında inançlarını terk etmek zorunda kalması sonucunu doğurdu. Ancak âyet-i kerîme onların bu davranışlarından ötürü sorumlu tutulamayacağını ifade etti (Nahl 16/106).

Bu baskı ve şiddet uygulamaları sonuç vermeyince Mekkeliler kabile üyelerinin

eman hakkını kaldırdı. Bu, inanlara herhangi bir saldırı yapıldığında kabilenin onları korumaması anlamına geliyordu. Sonuç itibarıyla Mekkeliler en sert uygulamayı gerçekleştirmiş ve her bir kabile, Müslüman olan üyelerini toplum dışı ilan etmişti.

Bu yüzden Hz. Peygamber, kabileleri tarafından eman hakları kaldırılan kişilere Habeşistan'a hicret edebileceklerini söyledi. Habeşistan'ın seçilmesi oldukça iyi düşünülmüş bir tercihti. Arap Yarımadası'nda yaşayan Arap kabilelerinden Kureyş'in siyasi gücü sebebiyle eman alabilmek kolay değildi. Habeşistan'a bir kabileden eman almadan Cidde sahillerinden gidilebiliyordu. Habeşlilerle ticarî hayat oldukça canlı ve ilişkiler oldukça normal seyreliyordu. Muhtemelen Hz. Peygamber, Habeş Necâşîsini de yakından tanıyordu. Kendisini âdil ve güven duyulan birisi olarak nitelemişti. Muhâcirleri ülkesine kabul etmesi ve kendileriyle ilgilenmesi için Habeş Necâşîsine gönderdiği mektupdaki samimi ifadeler bunu gösteriyordu.

Hicret ve Hristiyanlarla İlk Karşılaşma

Miladî 614 yılının Aralık ayı veya 615 yılının Ocak ayı başlarında on beş kişilik küçük bir grup Habeşistan'a göç etti. Bunu sayıları yüze yaklaşan bir grubun hicreti ile ferdî göçler takip etti. Bir ara kabilesi tarafından toplum dışı ilan edilen Hz. Ebû Bekir de Habeşistan'a hicret etmek üzere yola çıkmıştı. Ancak Kâre bölgesinin lideri İbnü'd-Düġunne'nin kendisine eman vermesi üzerine Mekke'ye geri döndü.

Müslümanların ilk hicretlerini gerçekleştirdikleri Habeşistan, o günlerde köklü bir Hristiyan geleneğe sahip bir ülkeydi. M.S. 320 yılında tahta oturan Necâşî Ezana döneminde resmî olarak Hristiyanlığı benimsemişlerdi. 325 İznik Konsili kararlarına bağlı kalan İskenderiye Patrikliği'ne tâbi olan Habeşliler, İsa'nın Allah'tan doğmuş olduğunu kabul ediyorlardı. Habeşistan'da 325 Konsili'nde aforoz edilen İsa'nın tanrıdan ayrı bir varlık ve beşer olduğunu kabul eden Aryânî mezhebine mensup olan kişiler de bulunuyordu. Habeşistan'da zamanla İsa'da tek özellik gören Ya'kûbî (Monofizit) mezhebi de yayıldı. M.S. 451 Kadıköy Konsili'nde aforoz edilen bu düşünce İskenderiye'nin ve ardından da Habeşistan'ın temel inancı haline geldi. Aryânî mezhebi Habeşistan'da hiçbir zaman güç kazanamadı. Ancak tâbileri varlıklarını sürdürdü. Muhâcirleri himaye eden Habeş Necâşîsi Ashame, Aryânî mezhebine mensup bir Hristiyandı.

Sonuçta Müslümanlar Hristiyan bir ülkeye hicret etmişlerdi. Hristiyan ilâhiyatının ve geleneklerinin ortaya çıkarabileceği sorun, bi'setin beşinci yılına kadar nâzil olan âyetlerin sunduğu bilgiler sayesinde çözüme kavuştu. Bi'sete kadar Hristiyanlık'la ilgili pek çok âyetin nâzil olması Müslümanların Hristiyan bir çevrede kendilerini daha rahat hissetmelerini sağladı.

Muhâcirler, Habeşistan Necâşîsi Ashame tarafından iyi karşılandı. Buna bağlı olarak Mekke'de baskıyla karşılaşan yüze yakın Müslüman Habeşistan'a hicret etti. Zaman içinde küçük gruplar ve ferdî hicretlerle bu sayı yüz otuza yaklaştı. Muhâcirler orada din ve vicdan hürriyeti içinde huzurlu bir dönem geçirdi. Bulundukları ortamda iyi

ilişkiler kurdu. İslâmiyet'i temsil etme imkânını buldu. İslâmiyet'le ilgili sorulan sorular ve Müslümanların yaşam tarzları Habeşistan'da İslâm'a ilgi duyulmasını sağladı.

Mekkeliler, Habeşistan'a giden muhâcirlerin iyi karşılanması üzerine bir yandan onların huzurunu bozmak diğer yandan da Habeşistan'la sürdürdükleri ticarî faaliyetlerin zarar görebileceğini düşünerek Habeş Necâşîsine elçi gönderdiler. Heyette Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebû Rebîa bulunuyordu. Habeşistan Necâşîsi Ashame, Mekkeliler tarafından gönderilen ve muhâcirlerin iadesini talep eden bu teşebbüsü dikkate almadı. Bunun üzerine iki elçi, Müslümanların Hz. İsa hakkındaki düşünceleri üzerinden Necâşî ve çevresindeki din adamlarını etkilemeye çalıştı. Bu gelişme üzerine Necâşî'nin huzurunda bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşme, İslâmiyet'in, Hristiyanlığa, Hz. Meryem'e ve Hz. İsa'ya nasıl baktığını ortaya koyma imkânını sundu. Bu görüşmede aktarılan Meryem Sûresi'nin ilk kırk âyeti, Necâşî ve etrafındaki din adamları üzerinde derin tesirler uyandırdı. Habeş hicretlerinden bir yıl kadar önce nâzil olan sûrede, peygamberliğin gerçekliği, ihtiyar olmasına rağmen Hz. Zekeriyya'ya oğlu Hz. Yahya'nın verilmesi, Hz. Meryem'in Allah'ın bir mucizesi olarak Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirmesi, Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında Allah'ın çocuk edinmesinin mümkün olamayacağı, onun sadece Allah'ın kulu ve kelimesi olduğu gibi konular yer almaktaydı.

Hristiyanların kutsal saydığı kişiler ve kavramlar hakkında bilgi sunan bu âyetler Necâşî ve din adamları üzerinde olumlu etkiler bırakmıştı. Ancak Aryânî inancına bağlı olan Necâşî'nin, İsa'ya ve Muhammed'e gelenlerin aynı olduğunu ifade etmesi din adamları arasında hoşnutsuzluk yarattı. Bu durum daha sonraları Habeşistan'da bir iç isyanın başlamasına neden olacaktı. Necâşî Ashame muhâcirler adına endişe etmeye başladı. Rakipleri ile giriştiği iç mücadelede sahâbilerden bazı kişiler bu mücadeleye katıldı.

Yukarıda zikrettiğimiz bu gelişmeden ötürü bazı rivâyetlerde Necâşî Ashame'nin o sıralar Müslümanlığı kabul ettiği bilgisi yer almaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in, Habeş Necâşîsi'ne Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra İslâm'a davet mektubu göndermesi göz önünde bulundurulacak olursa bunun doğru olmadığı ortaya çıkacaktır. Aslına bakılacak olursa bu aşamada olması beklenebilecek en tabii gelişme, Habeş Necâşîsi'nin Mekke'de ortaya çıkan peygamberi ve onun getirdiği temel değerleri tahkik ettirmesiydi.

Bir Grup Habeşlinin Mekke'ye Gelmesi

İbn Şihâb ez-Zührî, öğrencisi İbn İshâk ve Urve b. Zübeyr tarafından verilen bilgilere göre yirmi (bazı rivâyetlere göre on iki veya sekiz) kişilik bir Habeş heyeti Mekke'ye geldi ve Hz. Peygamber'le görüştü. Bazı âlimler, "*Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, buna da iman ederler. Onlara Kur'an okunduğu zaman, 'Ona inanıyoruz. Çünkü o kesinlikle Rabb'imizden gelen gerçektir. Biz gerçekte ondan önce de teslim olanlardandık'* derler..." (Kasas 28/52-53) âyetlerinin onlar hakkında nâzil olduğunu

ileri sürer. Ancak bu hâdis, bazı tarihçiler tarafından Medine'ye gelen Hristiyan Necrân heyeti olarak kabul edilmiş ve zamanla Medine dönemi hâdiseleri arasında zikredilmeye başlanmıştır.

Muhâcirlerin Habeşistan'da huzur bulmaları, Mekkeliler tarafından gönderilen elçilerin muhâcirlerin iadesi için gösterdikleri çabanın sonuçsuz kalması, Hz. Ömer ve Hz. Hamza gibi önde gelen kişilerin Müslüman olması, Mekkelileri daha sert önlemler almaya sevk etti. Bu sefer Kureşliler teker teker Müslüman olan kişiler yerine Hâşimoğullarını toplum dışı ilan ederek bu kabileyi baskı altına almaya ve böylece Hz. Muhammed'i kendilerine teslim etmeye zorladılar. Tüm iktisâdî ve içtimâî ilişkilerin kesildiği bu süreç, üç yıl sonra akraba ilişkilerini göz önünde bulunduran ılımlı Mekkelilerin gayretiyle sona erdi. Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardan kırk kişiye yakın bir grup bu gelişme üzerine Mekke'ye döndü. Ancak Mekkelilerin tutumları değişmemişti. Hz. Peygamber, hac mevsiminde Mekke'de ve çevresinde düzenlenen panayırlara katılan Arap kabileleriyle görüşerek eman arayışını sürdürdü. Yesrib'ten gelen bir grubun bunu kabul etmesi sonucunda Medine'ye hicret süreci başladı. Habeşistan'da kalan diğer muhâcirler ise peyderpey farklı zamanlarda Medine'ye döndüler.

Habeşistan'da İslâmiyet'e Duyulan İlgi ve Habeş Necâşisi Ashame'nin Müslüman Olması

Habeşliler Hz. Peygamber'e duydukları ilgiyi yitirmediler. Onu, Medine'de de ziyaret ettir. Bilindiği üzere Mekkeliler, Bedir yenilgisinin ardından Necâşî Ashame'ye, Amr b. Âs ve Umâre b. Velîd'i göndermişlerdi. Bu teşebbüs üzerine Hz. Peygamber, onların bu adımını engellemek üzere henüz İslâm'a geçmemiş bulunan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeşistan'a gönderdi. Habeş Necâşisi Mekkelilerin talebini yeniden reddetti. Hz. Peygamber'in kazandığı zaferi muhâcirlerle duyurdu ve onlara Bedir bölgesini iyi bildiğini ifade etti. Müslümanların kazandığı başarı üzerine muhâcirlerden otuz beş kişilik bir grup Medine'ye döndü. Kırk kişilik bir Habeş heyetinin, Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'ye gelerek Resûlullah'ı kutladığı şeklinde kaynaklarda yer alan bilgiler muhtemelen bu döneme aittir ve onların muhâcirlerle birlikte gelmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Teyit imkânı zayıf olmakla birlikte rivâyetlerde yer alan bir detaya göre bu kişiler Uhud Savaşı esnasında hâlâ Medine'de bulunuyorlardı ve savaşa katılarak Hz. Peygamber'e destek vermişlerdi.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere muhâcirlerin büyük bir kısmı Medine'ye dönmüş; otuz kişiyi aşkın bir grup ise Habeşistan'da kalmaya devam etmişti. Bu durum, kuşkusuz onlara Habeşistan'da İslâmiyet'i temsil imkânı sundu. Özellikle Ca'fer b. Ebû Tâlib'in gayretleri ve telkinleri neticesinde Necâşî İslâmiyet'i benimsedi. Bu sürecin teyit ve ifşası Hz. Peygamber'in Necâşî'ye İslâm'a davet mektubu göndermesiyle başka bir safhaya evrildi.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'ndan dönünce çevre ülkelerin hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları gönderdi. Yedinci yılın ilk

aylarında Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Hz. Peygamber'in mektubunu teslim etmek üzere Habeşistan'da bulunuyordu.

Davet mektubunda hidayete tâbi olanlar övülerek "Ey Kitap Ehli! Allah'tan başkasına tapmamak, ona hiçbir şeyi ortak koşturmak, Allah varken kişileri ilahlaştırmamak üzere bizimle sizin aranızda ortak olan vahye gelin. Eğer bu davetten yüz çevirirseniz şahit olun ki biz müslümanız (Âl-i İmrân 3/64)." ifadeleri yer almaktaydı.

Zikri geçen âyetin de içinde bulunduğu Âl-i İmrân sûresinin 62. âyetinden 85. âyetine kadar olan kısmının Medine döneminde hicrî üçüncü yılda nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Âyetlerde Yahudilerle ilgili bir takım bilgilerin bulunması bu tarihi doğrulamaktadır. Son yahûdî topluluğun Hendek Savaşı sonrasında hicrî beşinci yılda etkisiz hale getirildiği göz önünde bulundurulursa durum daha iyi anlaşılacaktır. Ancak bu âyet-i kerîmelerin Mekke Fethi'nin akabinde Tebûk Seferi'nden önce gelen Necrân heyeti ile ilgili nâzil olduğunun düşünülmesi karışıklığın temel sebebi olmalıdır. Ashame mektubu okuduktan sonra memnuniyetini dile getirdi ve İslâmiyet'i kabul ettiğini açıkladı. Kaynaklardaki bilgilere göre Ashame, Hz. Muhammed'e cevabî olarak şunları yazdı:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'ın elçisi Muhammed'e, Necâşî Ashame'den. Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi sana olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah, beni hidayete erdirenidir. Bundan sonra;

Ey Allah'ın Elçisi! Senin mektubun bana ulaştı. Sen mektubunda İsa'nın durumundan bahsediyorsun. Semânın ve yerin Allah'ına yemin olsun ki, İsa, senin dediğini bir arpa boyu bile aşmadı. O, senin zikrettiğin gibidir. Bize gönderdiğin şeyi bildik. Amcanın oğlu ve arkadaşlarına yakınlık gösterdik. Ben, senin Allah'ın elçisi olduğuna şahâdet ederim. Ben, sana ve senin amcaoğluna bîat ettim ve onun sayesinde Müslüman oldum. Sana oğlum Erhâ b. Ashame'yi gönderiyorum. Ben kendi nefsim için bir şeye mâlik değilim. Ey Allah Resûlü! Eğer sana gelmemi istersen bunu yaparım. Ben senin dediklerinin hak olduğuna inanıyorum. Selâm sana olsun... Ey Allah'ın Resûlü!"

H. Peygamber, davet mektubu ile birlikte Ebû Süfyan'ın dul kızı Ümmü Habîbe ile nikâh akdinin gerçekleştirilmesi ve son muhâcir grubunun Medine'ye gönderilmesi isteklerini içeren bir mektup daha göndermişti. Ashame'nin bu istekleri yerine getirirken gösterdiği sıcak ilgi, muhâcir kafilisini bizzat uğurlaması, Hz. Peygamber'e hediyeler göndermesi ona duyduğu sevgi ve saygısının bir nişânesi olarak kaynaklarda zikredilmektedir.

Böylece Habeşistan'da kalan son muhâcir grubu da Hz. Peygamber'in talebi üzerine Ca'fer b. Ebû Tâlib başkanlığında Medine'ye döndü. Medine'ye geldiklerinde Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrendiler ve Hayber'e yöneldiler. Medine'ye gelen Habeşliler arasında Necâşî'nin erkek kardeşinin (veya kız kardeşinin) oğlu

Zû Mihmer (veya Zû Mihber) de bulunuyordu. Necâşî tarafından Hz. Muhammed'e hizmet etmesi için gönderilen ve Hz. Muhammed'e hizmet eden kişiler arasında ismine çokça yer verilen Zû Mihmer'in Hayber dönüşünde uyuyup kaldıkları için sabah namazını tehir ederek kıldıkları şeklindeki hatırası onun Ca'fer'le birlikte Hayber'e kadar gittiğini göstermektedir.

Necâşî Ashame, Ca'fer'le birlikte bir heyet gönderdi. Bu heyetin kırk, yetmiş veya seksen kişiden oluştuğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber Medine'ye ulaşan misafirleri bizzat kendisi ağırlamak sûretiyle takdir hislerini sundu. Arkadaşlarının kendisine yardımcı olma isteklerini, "Onlar bizim arkadaşlarımıza ikramda bulundular. Onlara bizzat hizmet etmek hoşuma gidiyor." diyerek reddetti. Hz. Peygamber, Medine'de bulundukları sırada onlara İslâmiyet'i anlattı. Yâsin Sûresi'ni okudu. Habeşliler, dinledikleri âyetlerin İsâ'ya gelenlere benzediğini ifade ederek İslâmiyet'i kabul ettiler.

Necâşî Ashame'nin gönderdiği bir başka heyetten daha bahsedilmektedir. Bu rivâyete göre Necâşî, Ca'fer'in gidişinden hemen sonra onların peşinden oğlu Erhâ'yı da (Ermâ, Erîha) altmış kişi ile birlikte gönderdi. Hatırlanacağı üzere Ca'fer'le gönderdiği mektupta bu husus da yer alıyordu. Ancak bu heyet, gemileri battığı için Medine'ye ulaşamadı.

Bu olumsuz gelişmeye rağmen kaynaklar Necâşî'nin bir başka oğlundan daha söz ederler. İbn İshâk, Necâşî'nin oğullarından birinin Medine'ye ulaştığını ifade etmekte, ancak tarih vermemektedir. Onun verdiği bilgilere göre Necâşî'nin oğlu Ebû Neyzer, Medine'ye ulaşmış, orada bir müddet yaşamış; tahtın vârisi olduğu halde Habeşistan'a dönmeyi reddederek hayatını Müslümanların arasında sürdürmüştür.

Necâşî Ashame'nin Müslüman olduktan sonra tahtını bırakıp Medine'ye hicret etmek üzere yola çıktığı, ancak Medine'ye ulaşmadan yolda vefat ettiği şeklinde karşımıza çıkan efsanevî bilgiler ona gösterilen tâzimin bir ifadesi olsa gerekir. Sahih rivâyetlere göre Hz. Peygamber onun vefatını bildirmiş ve kendisi için gıyabî cenaze namazı kıldırmıştı. Resûlullah, dua ederek onu cennetin efendisi olarak nitelendirmiştir.

Habeş Necâşîsi Ashame'ye gösterilen ilgi, sahâbî olup olmadığı hususunun tartışılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Bazı âlimler onun, Resûlullah'ı görmemiş olmasına rağmen (muhadram) sahâbeye tanışmış olduğunu ileri sürerek tâbî'in olduğunu, bir kısmı da bilhassa Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldırmasını göz önünde bulundurarak sahâbî olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hz. Peygamber, Ashame'nin ölümünden sonra başa geçen Necâşîye de İslâm'a davet mektubu gönderdi. Mektubu yine Amr b. Ümeyye ed-Damrî götürdü. Ancak tahta geçen Necâşî bu daveti reddederek Hz. Peygamber'in mektubuna olumsuz bir tavır sergiledi.

Sonuç

Hayatlarını sürdürdükleri Mekke'yi terk etmek zorunda bırakılan Müslümanlar, Habeşistan'a hicret etmek sûretiyle baskı ve şiddetten kendilerini korudular. Onlara, hayatlarını ve dinlerini koruma imkânı sunan bu hicret, aynı zamanda Arap Yarımadası dışında İslâmiyet'in tanınmasını sağladı. Hatta saray ve çevresinde İslâmiyet'i benimseyenler oldu.

İslâmiyet'in Afrika ile ilk teması sayılması gereken bu olay, aynı zamanda Arap Yarımadası dışında oldukça erken bir dönemde, Hristiyanlık ile kurulan münasebet anlamına geliyordu. Bu özellikleri taşıyan Habeşistan'a hicret hareketi sonucunda İslâmiyet'in Afrika'ya ilk tohumları atıldı ve İslâmiyet Habeşistan'da birçok taraftar buldu. Asırlar içinde Habeşistan topraklarında birçok İslâm devleti kuruldu. Necâşî'nin mezarı olduğu ileri sürülen türbe bugün hâlâ binlerce kişi tarafından ziyaret edilmekte ve o günlerin hatırasını canlı tutan bir mekan olarak hafızamızda yer etmiş bulunmaktadır.

Kaynakça

- AYKIT, Dursun Ali, *Etiyopya Kilisesi*, İstanbul 2013.
- BAŞ, Bilal, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük* (Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1999.
- CEVÂD Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1976-1978.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa es-Sakkâ ve dğr.), I-IV, Kahire 1955.
- İbn İshâk, Muhammed (ö. 151/768), *Sîretü İbn İshâk* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Konya 1981.
- Jones, A. H. M.-Monroe, Elizabeth, *A History of Abyssinia*, Oxford 1935.
- *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (hz. Hayrettin Karaman ve dğr.) I-V, Ankara 2012.
- ÖZTÜRK, Levent, "Etiyopya: Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI (Ankara 1995), s. 491-496.
- ÖZTÜRK, Levent, "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV (Sakarya 2001), s. 7-24.
- ÖZTÜRK, Levent, "Necâşî Ashame", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (Ankara 2006), s. 475-477.
- ÖZTÜRK, Levent, "Medine İslam Toplumunda Müslümanlar ve Hristiyanlar", *H. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku*, İstanbul 2016, s. 133-155.
- ÖZTÜRK, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, İstanbul 2015.
- Süheylî, Abdurrahmân (ö. 581/1185), *er-Ravdu'l-Ünüf* (nşr. Abdurrahmân el-Vekîl), I-VII, Kahire 1967-1970.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), I-XI, Beyrut, ty.
- Trimingham, J. Spencer, *Islam in Ethiopia*, London 1952.

RİSALETİN MEKKE DÖNEMİNDE HZ. PEYGAMBER'İN İBADET HAYATI

Prof. Dr. Adnan Demircan

(İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Kulluğu, yegâne layık olan Yüce Allah'a has kılanlara...

Giriş

Vahiy, yirmi üç yılda tedricî olarak nazil olduğundan ahkâmın teşriinde tedricîlik olduğu gibi ibadetlerin teşriinde de tedricîlik söz konusu olmuştur. İlahî mesajın tebliğinin on üç yılı Mekke'de geçmiş; Allah Elçisi, bu süreçte hem vahyi tebliğ etmiş; hem de tebliğ ettiği mesajın ihtiva ettiği emir ve yasakları kendisi yerine getirdiği gibi Müslümanların da bu emir ve yasaklara uymalarını istemiştir. Emir ve yasaklar, meydana gelen gelişmelerden ve muhatapların durumundan bağımsız değildir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse son ilahî mesajın tarihsel ve mekânsal bağlamı vardı. Gelen yeni hüküm, bir öncekini mükemmelleştiren bir değere sahipti.

İslâm'ın emrettiği ibadetlerin Hz. Peygamber'in kavmi açısından ne ifade ettiği üzerinde durarak başlamanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Zira Allah Elçisi'nin, risalet başlamadan önce kırk yıl [ömrünün üçte ikisi] yaşadığı toplumda bir inanç ve bu inancın pratikleri mevcuttu. Bu açıdan rahatlıkla, Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü toplumun "boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma,

tapınma" gibi anlamlara gelen ibadete tamamen yabancı olmadığını söyleyebiliriz. Öte yandan Allah Elçisi'ne (sas) gelen vahyin kullandığı kavramlar, mesajın ilk muhtabı olan Mekkeli müşriklere yabancı değildi. Nitekim Müslümanların ibadet için kullandıkları *sala, secde, kible* (yön, yönelinen cihet veya şey), *savm, hac, zekât, kurban, dua* gibi kavramlar, hem müşrikler tarafından biliniyordu, hem de bu kelime ve kavramlara karşılık gelen bazı ritüellere sahiplerdi.

Hız. Peygamber'in ilk muhatapları olan Mekkeli müşriklerin gündelik hayatlarında dinin önemli bir yeri vardı. Çünkü Kâbe, gündelik hayatlarında yer alan, yanında toplandıkları, adına yemin ettikleri, tavaf yaptıkları, yanındaki putlarını ziyaret ettikleri bir mabetti. Burasını Allah'ın Evi olarak kabul ediyorlar; hac ibadetinin ritüellerini yerine getirdikleri gibi diğer zamanlarda da Kâbe'yi hayatlarının merkezine alan bir yaşantıyı sürdürüyorlardı. Kendileri ise Allah'ın Evi'nin [Beytullah] komşuları ve hamileriydi. Müşriklerin ibadet hayatı sadece hacdan ibaret değildi. Gündelik hayatlarında birçok farklı dinî ritüelle karşılaşmak mümkündür. Mesela Hız. Peygamber'in Hira Dağı'nda inzivaya çekilmesi anlamına gelen tahannüs veya tahannüf, başka Mekkelilerin de başvurduğu bir yöntemdi. Ancak Mekke haricinde yaşayan müşrikleri de dikkate alırsak müşriklerin ibadet hayatlarında çok az ritüel, genel bir kabul görmüş olmalıdır. Özellikle bu anlamda hac ibadetinden söz etmek gerekir. Her şeye rağmen Hız. Peygamber'in mensup olduğu toplumda ibadet kültürü bulunduğunu vurgulamak gerekir.

Bilindiği üzere Müslümanların bugün yerine getirdikleri ibadetler, son hallerini Medine döneminde almıştır. İbadetler, genel olarak müşriklerin zihin dünyasında karşılığı olan ibadetlerdir. Hız. Peygamber'in ibadetleriyle müşriklerin ibadetleri arasındaki temel farkın ibadetin yani kulluğun Allah'a has kılınması ve kurumsallaşması olmalıdır. Şirk olarak nitelendirilen ibadetler yasaklandığı gibi buna yol açabilecek her türlü unsur reddedilmiştir. Öyle ki şirk ifade eden isimlere sahip yaşını başını almış insanların isimleri dahi değiştirilmiştir.

Tek tek ibadetlerden söz etmeden önce zaman zaman gündeme gelen ve tartışma konusu olan bir hususa değinmekte yarar var. İslâm, kendisini ilk peygamberden son peygamber Hız. Muhammed'e kadar süren bir geleneğin parçası olarak takdim eder. Bütün peygamberler, insanları Allah'ın birliğine davet etmişler ve bunun ifadesi olarak kulluğun sembolü olan ibadetlerin yerine getirilmesini istemişlerdir. Allah'ın yapılan ibadetlere ihtiyacı yoktur. Zira o, herhangi bir şeye muhtaç olmaktan münezzehtir. Bu bakımdan aslında kulluğu ifade etse de ibadetlerin hepsinin insanın iç dünyasına ve çevresiyle ilişkilerine dönük faydaları vardır.

İbadetler arasında benzerlikler olduğu için İslâm'dan önce gönderilen ilahî dinler yanında muharref dinlerde ilahî emirlerin kalıntısı olarak bazı ibadetler kısmen ya da büyük ölçüde değişmiş olarak bulunmakaydı. Bu anlayışın, Hız. Peygamber ve Müslümanların ibadetleri ile geçmişten gelen dinî geleneğin tezahürlerinden olan ibadetler arasındaki benzerliği izah etme imkânı veren bir yaklaşımla ilişkili olduğunu

söylemek mümkündür. Ancak ister geçmişten gelen bir dinî geleneğin yansıması olsun, isterse kolektif aklın kabul ettiği *maruf* kavramına dâhil edebileceğimiz pratikler ve ilkeler olsun; son vahyin onayından geçen her uygulama ve ilke, İslâm'a mal olmuş durumdadır. Zira Hız. Peygamber'in risaletinden sonra gündeme gelen her şey, ister münzel bir mesaja konu olsun ister olmasın, vahyin hakemliğine sunulmuş sayılmakta. Kolektif aklın kabulüyle insanlar tarafından ihdas edilen bir geleneğin vahiy tarafından reddedilmemesi, emredilmesi ya da sükût edilerek yaşanmasına izin verilmesi onu değerli kılar. Artık bu gelenek, vahiy şemsiyesi altından kendisine yer edinmiştir.

Kaynaklarımızda İslâm öncesi döneme yönelik birçok eleştiri bulunmasına rağmen İslâm'ın kabul ettiği ya da devam ettirdiği ilke ve uygulamaların geçmişle bağlantısını gösteren birçok anlatımla da karşılaşırız. Yeni dinin kabulünün hayatın her anını değiştirmesi mümkün olmadığına göre, insanın geçmişiyle kurduğu ilişkilerin yumuşak bir geçiş gerektirdiği ortaya çıkar. Bu da tedricilik ilkesini anlamlı kılmaktadır.

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde Müslümanlar açısından inancı ile amel arasında bir ayırım yoktu. Bir Müslümanı müşriklerden ayıran en önemli özelliği Allah'tan başka ilah kabul etmemesi ve bunu hayatına yansıtmasıydı. İbadetler, bunu ifade etmenin en önemli yollarından biridir. Bu sebeple İslâmî tebliğin ilk günlerinden itibaren bir Müslüman için ahlak ve amel imanının yansımaları olarak görülmüştür. İman ettiği halde hal ve hareketlerinde bunu yansıtmayan bir kişinin iman pek anlamlı kabul edilmezdi. Buradan mümin kişilerin asla hata ya da yanlış yapmadıkları anlamı çıkmaz. Bir müminden hatalı bir davranış sadır olduğunda, onun imanının gereği olan amele dönmesi istenirdi.

İslâm ibadet tarihinde namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin yanı sıra müminin Allah'ın rızasını gözeterek yaptığı her işin ibadet anlamı taşıdığını da söylemek gerekir. Ancak bir Müslümanın yapmakla mükellef tutulduğu temelde namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler, onun hayatına düzen verir ve disiplin altına alır, ruhî olarak da kendisini arındırır. Bundan dolayı ibadetler, ilahî mesajın başlamasıyla birlikte yavaş yavaş Müslümanlara benimsetilmiştir. İşte bu ibadetlerden ilki namazdır. Mekke dönemi ibadetlerini anlatmaya namazdan başlamanın yerinde olacağını düşünüyoruz. Zira Hız. Peygamber döneminde namaz, Müslümanların alamet-i farikalarından bir olarak kabul edilmekteydi.

Namaz

Arapçada *salâ* olarak isimlendirilen günün belirli zamanlarında yerine getirilen ibadet, ülkemizde daha yaygın olarak Farsçadan alınan, "tazim için eğilmek, kulluk ve ibadet" gibi anlamlara gelen *namaz* kelimesiyle ifade edilmektedir.¹

¹ Türklerin İslâmlaşma sürecinde İran kültürünün güçlü etkisi olduğu için birçok dinî kavram Farsçadan alınmıştır.

Kulun her gün düzenli aralıklarla Allah'a kulluğunu ifade etmesi ve itaatini arz etmesi, namazı hayatın en vurgulu ibadeti olarak öne çıkarmaktadır. Bu dinî pratiğin insan hayatını disiplin altına alma ve onu diğer kötülüklerden alıkoyma özelliği olduğu da vurgulanmalıdır. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor."*²

Namazın daha önceki peygamberler tarafından kılındığına ve müminlere emredildiğine dair ayetler mevcuttur. Hz. İbrahim'in şu duası bunun örneklerinden biridir: *"Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle."*³

Hız. Musa döneminde İsrailoğullarından alınan söz, namazı da ihtiva etmektedir: *"Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah şöyle demişti: Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır."*⁴

Hız. Şuayb da namazı kılan bir elçiydi: *"Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın."*⁵

İslâm'a göre geçmişte gönderilen peygamberler ve ümmetleri tarafından da yerine getirilen namaz ibadetinin müşrik Araplar arasında İslâm'dan önce mevcut olup olmadığı hususu günümüz araştırmacıları tarafından tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar, Arapların İslâm'dan önce düzenli olarak namaz kıldıklarını savunmaktadırlar. Aslında tarih kaynaklarında buna mesnet oluşturabilecek açık rivayetler mevcut değildir. Bu görüş daha çok yorumlar çerçevesinde şekillenmiştir. Öte yandan Hız. Peygamber'in namazı ilk olarak kendisinin kıldığı görüşü de bazı kapalılıklar taşımaktadır. Bunlardan biri, Hız. Peygamber'in en erken ne zaman namaz kılmaya başladığı hususudur. Bununla birlikte yaygın görüş, Cahiliye Araplarında standart bir ibadet olarak namaz bulunmadığı şeklindedir. Müşrikler salâ kavramını biliyor olmalarına rağmen, günlük standart bir ibadetlerinin olduğu tezi ispata ihtiyaç duymaktadır.

*"Onların (müşrikler) salâsı ısıklık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir."*⁶ ayetinden hareketle müşriklerin namazı el çırparak ve ısıklık çalarak yerine getirdikleri şeklinde rivayetler⁷

Peygamber, namaz, oruç, Huda, Yezdan put gibi...

² Ankebût 29/45.

³ İbrahim 14/40.

⁴ Mâide 5/12.

⁵ Hüd 11/87.

⁶ Enfâl 8/35.

⁷ et-Taberî, Câmiu'l-Beyân, XIII, 523.

varsa da kanaatimizce buradaki vurgu, müşriklerin ibadet olarak yaptıklarının Allah katında bir değerinin olmadığını ifadesidir.

Bazı rivayetlerde İslâm'dan önce bazı kişilerin namaz kıldıklarına dair ifadeler de yer almaktadır. Bunlardan biri Ebû Zer el-Gıfârî'yle (ö. 32/653) ilgilidir. Onun Müslüman olmadan önce namaz kıldığı rivayet edilir. Aynı şekilde Amr b. Nüfeyl'in de Kâbe'ye dönerek namaz kıldığı belirtilir.⁸

Ebû Zer, Hız. Muhammed'in peygamber gönderilmesinden önce üç yıl namaz kıldığı, yine İslâm'ın tebliğinden önce yaşamış olan Kus b. Sâide'nin (ö. 600) de namaz kıldığı nakledilir.

Yukarıda değindiğimiz rivayetler, salânın Araplarca bilindiğini göstermekle birlikte düzenli bir ibadet olarak bütün Araplarca kabul edildiğini ve uygulandığını göstermemektedir. İster geleneksel bir temele sahip olsun, isterse Hristiyanlarla ve Yahudilerle ilişkiler çerçevesinde olsun bazı insanların salâ dedikleri bir ibadeti yerine getirmeleri, bunun yaygın olduğunu göstermez. Belki de bazı Kureyşliler arasında bilinen salâ, Arapların çoğu tarafından günlük bir ritüel olarak yerine getirilmiyordu. Özellikle göçebe Arapların hayatlarında onların yaşadıkları ortama uygun olarak duaya dönüşmüş bir ibadetten söz edilebilir.

Hız. Peygamber'in ne zaman namaz kılmaya başladığı hususunda kesin bir tarih yoksa da peygamberliğin ilk zamanlarından itibaren namaz kıldığı kabul edilmektedir. Bazı kaynaklara göre *"Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar. Rabbini yücelt."*⁹ ayetleri nazil olunca- Hız. Cebrail Hız. Peygamber'i bir vadiye götürerek ona abdest almayı ve namaz kılmayı öğretmiştir. Rivayete göre Hız. Cebrail ökçesiyle yeri kazıyınca su fışkırdı. Hız. Peygamber'e (sas) abdesti öğretti. Sonra iki rekât namaz kıldı. Allah Resûlü (sas) sevinç içinde oradan ayrılıp Hız. Hadîce'nin yanına gidip olup biteni ona anlattı ve Hız. Cebrail'in kendisine öğrettiği namazı ona öğretti. Sonra da Hız. Hadîce ile birlikte iki rekât namaz kıldılar.¹⁰

Rivayetlere göre Hız. Peygamber bir gün Hız. Hadîce ile namaz kılarken Hız. Ali onları görünce ne yaptıklarını sordu. Onlar da Allah'a ibadet ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Hız. Peygamber çocuk yaştaki Hız. Ali'ye İslâm'a girmeyi teklif etti. O da babasına danışacağını söyledi. Ancak bir gün sonra gelerek babasına sormasını gerektirecek bir durum olmadığını söyleyerek Müslüman oldu.

Bazı rivayetlere göre Allah Resûlü (sas) gün başlarken Kâbe'ye gider ve kuşluk namazı kıları. Bu, Kureyş'in yadırgamadığı bir namazdı. Bundan sonra günün diğer vakitlerinde namaz kıldığı zaman Hız. Ali ya da Zeyd oturur ve ona gözcülük yaparlardı.¹¹ Bazı rivayetlerde ilk dönemdeki namazlarla ilgili kimi ayrıntılara yer

⁸ Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 132.

⁹ Müddessir 74/1-3.

¹⁰ İbn İshâk, es-Sîre, s. 136; İbn Hişâm, es-Sîretu'n-Nebevîyye, I, 244; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşraf, I, 123-124.

¹¹ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşraf, I, 126.

verilir: Önceleri kuşluk ve ikindi namazını kılıyorlardı. hicretten önce beş vakit namaz farz kılındı. Bu sırada namazlar ikişer rekâtı. Sonra Medine'de seferde olmayanlar için onların üçe veya dörde tamamlanması emredildi. Seferde olanlar için ise namazlar ikişer rekât olarak kaldı.¹² Bir rivayete göre önceleri sadece akşam vaktinde namaz kılınıyordu. Sonra sabah ve akşam vakitleri olmak üzere ikişer rekât olarak kılınır oldu. Bazı ayetlerin¹³ ilk zamanlarda kılınan iki vakit namaza işaret ettiğini söyleyenler vardır.

Yukarıda işaret edildiği üzere günde iki vakit namazdan sonra Mekke döneminin sonlarına doğru namaz yine her bir vakitte ikişer rekât olmak üzere beş vakte çıktı. Daha sonra da mukimlerin namazı dört rekâta çıktı. Yolcu olanların namazları olduğu gibi kaldı. Bu ise Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye gelişinden bir ay sonra vuku bulmuştur.¹⁴ Beş vakit namazın hicretten bir buçuk yıl kadar önce Mi'râc gecesinde farz kılındığı kabul edilmektedir.¹⁵ Ancak bazı araştırmacıların söz konusu rivayetlerle ilgili eleştirileri bulunmaktadır.

Mekke'de Hz. Peygamber ve Müslümanlar diledikleri yerde namaz kılınıyorlardı. Hz. Peygamber evinde, ıssız dağ eteklerinde, öğle tenhaliği sırasında Harem'de namaz kıldığı rivayet edilir. Baskılar artınca Müslümanlar Mekke içinde gizli yer bulamadıklarında şehir dışına çıkıp ıssız yerlerde, Erkam b. Ebî'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evinde veya kendi evlerinde namaz kılıyorlardı.

Hz. Peygamber'in hicretten önce on yıl boyunca kible olarak hangi tarafa yöneldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamakta, farklı rivayetler nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in Kudüs'e; önceleri Kâbe'ye, daha sonra Kudüs'e yönelerek ya da Kâbe'yi önüne alarak Kudüs'e doğru namaz kıldığına dair farklı nakiller mevcuttur. Bu nakiller, Hz. Peygamber'in farklı uygulamaları olduğunu söylememize imkân vermektedir.

Müslümanların haftada bir camide cemaatle eda ettikleri Cuma namazı Mekke'de kılınıyordu. Allah Elçisi (sas) ilk Cuma namazını hicret sırasında Kubâ Köyü'nden Yesrib'e giderken Rânûnâ vadisinde eda etmiştir. Ancak İslâm'dan önce Hz. Peygamber'in Ka'b b. Lüey'in Cuma günü insanları toplayarak onlara bir konuşma yaptığı ve ardından da bir ibadet yaptıkları nakledilir. Bu güne Yevmü'l-Arûbe [Araplık Günü] veya Yevmü'l-Ma'rûzât [Açıklama Günü] deniliyordu.¹⁶ Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce Es'ad b. Zü'râre'nin Müslümanları toplayarak iki rekâtlık bir namaz kıldırması ve bir hutbe irat ettiği nakledilmektedir.

Müslümanların bayram sabahları cemaatle kıldıkları bayram namazı, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra kılınmaya başlamış olup Mekke'de

¹² İbn İshâk, es-Sîre, s. 136; Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 1, 3; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, I, 133.

¹³ Bk. Tâhâ 20/130; Mü'min 40/55.

¹⁴ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, I, 301, 319.

¹⁵ Buhârî, "Bedü'l-halk", 6; Müslim, "İmân", 259.

¹⁶ İbnu'l-Cevzî, el-Vefâ, s. 36; Ateş, Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri, s. 63.

bayram namazı kılınıyordu.

İslâm'dan önce Arapların cenaze namazının benzeri bir ritüellerinden söz edilir. Ölü yıkandıktan sonra velisi ya da yakınlarından biri başında iyiliklerini sayar; daha sonra ona rahmet diler. Buna da salâ denirdi.

Oruç

"Bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak" anlamına gelen *savm* yerine ülkemizde Farsça *rûze* kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan oruç kelimesi kullanılmaktadır.

Ramazan orucu Medine döneminde farz kılındığı için Hz. Peygamber'in Mekke'de Ramazan orucu tutmadığı bilinmektedir. Rivayetlere göre Mekke'de nüzul dönemi Araplarının tuttuğu aşura orucu Hz. Peygamber tarafından da tutuluyordu. Hicretin ikinci yılının şaban ayında Ramazan orucu farz kılınca¹⁷ Hz. Peygamber, Müslümanları aşura orucunu tutup tutmama hususunda serbest bıraktı. Âşura orucunun Mekke'de tutulduğu bilinmekle birlikte diğer kabileler arasında yaygın olmadığı muhtemeldir. Mekkeliler ayrıca receb ayında oruç tutarlardı. Müşriklerin sükût orucu adını verdikleri bir oruçları da vardı. Sükût orucu bir gün boyunca konuşmayarak ifa edilen bir ibadetti.

Ramazan orucunun farz kılındığını bildiren ayet şöyledir: "*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi sakınasınız diye size de sayılı günlerde oruç farz kılındı. İçinizden hasta veya yolcu olan başka günlerde sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlara (zorlukla güç yetirebilenlere veya güç yetiremeyenlere) bir yoksulun -günlük- yiyeceği kadar fidye gerekir. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bu kendisi için bir iyiliktir. Eğer bilerseniz orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır. -O sayılı günler- doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa başka günlerde sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. Sayıyı tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ı tazim etmeniz için ve umulur ki şükredersiniz diye -oruçla yükümlü tutup hükümlerini açıklıyor-"*¹⁸

Hac

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde bilinen ibadetlerin başında hac ibadeti gelmektedir. Hac ibadeti Medine döneminde farz kılınmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber Mekke'de iken nübüvvet döneminde hac ibadetini ifa etmiş olmalıdır.

¹⁷ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, I, 319.

¹⁸ Bakara 2/183-185.

Özellikle Mekke döneminin ikinci yarısında Mekkeli müşriklerin ciddi bir direnciyle karşılaşan Hz. Peygamber, tebliğini Mekke'ye gelen hacılar arasında yürütürken hac ibadetinden uzak kaldığı düşünülemez. Bu sebeple onun hac ibadetini yerine getirdiği söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kâbe'ye değer verdiği de bilinmektedir. Kâbe'nin yanında namaz kılarken, Kudüs'e yöneldiği, ancak Kâbe'yi kendisi ile Kudüs arasına alarak namaz kıldığı ifade edilmektedir.

Nüzul döneminde müşrikler Hz. İbrahim döneminden beri mevcut olan hac ibadetini yerine getirirlerdi. Gelenekte kabul edilen bazı rivayetlere göre hac Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişle anlatılır. Hacla ilgili bazı uygulamalarda değişiklikler meydana gelmişse de temel rükünleri muhafaza edilmiş olmalıdır.

İslâm'ın doğuşu sırasında Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte, hac putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi. Umre, nesi yoluyla hurma mevsimine rast getirilen Receb ayında yapılır; Kâbe'nin ziyaret edilmesi ve Safâ ile Merve arasında yedi defa sa y ile tamamlanırdı.

Müşriklerin hacla ilgili müdahaleleri nesi, Kureyşlilerin kendilerine ve müttefiklerine mahsus kabul ettikleri bazı imtiyazlar, Kâbe ve çevresine yerleştirdikleri sanemler ve telbiyelere eklemeler şeklindeydi.

Hac ibadetinin ne zaman farz kılındığı hususunda görüş farklılıkları olmakla birlikte Medine döneminin sonlarına doğru farz kılınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kurban

Kurban daha çok hacla ilgili bir ibadet olarak düşünülmelidir. İnfak, nezir, şükür ya da tasadduk amacıyla kesilen kurbanlar da vardır. Araplar, ilahları için kurban keserlerdi. İslâm, ilahlar için hayvan kurban etme şirk, bu şekilde kesilen hayvanlar da murdar saymıştır.¹⁹

İslâm öncesi Arap toplumunun dinî hayatında önemli bir yeri olan kurban âdeti İslâm dininde cinayet, şirk, israf, hayvana eziyet ve çevre kirliliği gibi olumsuz unsurlardan temizlenerek Yüce Allah'a itaatin ifadesi olan bir ibadet olarak devam ettirilmiştir.

İslâm'dan önce Araplar, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kâbe'de, gerekse Mekke'nin diğer bölgelerinde ya putlarının yanında saygılarını ve bağlılıklarını göstermek, putlara yakınlaşmak amacıyla deve, sığır ve koyun gibi hayvanları keserek kanlarını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp bu dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi.

¹⁹ Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/121, 145; Nahl 16/ 115.

Müşrikler arasında yaygın bir ibadet olan kurbanla ilgili Allah Elçisi'nin Mekke'deki uygulamaları hakkında açık tasvir yapmamıza imkân verecek kadar veriye sahip değiliz.

Zekât

Müslümanların mallarından muhtaçları yararlandırmak suretiyle yerine getirilen bir ibadet olan zekât, "artma, artıma; övgü ve bereket" anlamına gelir. Zekât dışında *sadaka* kavramı da kullanılır.

Zekât, Medine döneminde farz kılınmıştır. Ancak bundan, Mekke döneminde infak olmadığı anlamı çıkmaz. Mekke döneminde Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma olduğu gibi müşrikler arasında da infak ve dayanışma vardı. Ancak malını Allah'ın rızasını gözeterek infak etmeyenlerin çabası boşa çıkar:

*"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."*²⁰

Bir hadiste Hz. Peygamber'in zekât farz kılınmadan önce fitır sadakası vermeyi emrettiği, zekât farz kılındıktan sonra fitır sadakasını ne emrettiği ne de yasakladığı, müminlerin onu vermeye devam ettikleri belirtilir.²¹

Zekât kelimesi bazı Mekki ayetlerde geçmektedir Mekke döneminde nazil olan ayetlerde inanç, temel ahlâkî değerler ve müşriklerle karşı bilinç inşası konuları ağırlıklı olsa da kişinin sosyal sorumluluğu, çevresindeki yetim, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olması da değişik vesileyle işlenir.²²

Dua

İslâm'da önemli ibadetlerden biri olan dua Hz. Peygamber'in Mekke döneminde farklı gerekçelerle sık sık yerine getirilen bir ibadettir. Dua etmek, dua edilen varlığa itaat ve onu yüceltme anlamına gelir. Yüce Allah, Müslümanlardan sadece kendisine yönelmelerini ve taleplerini ona yöneltmelerini istemektedir.

İbadet İçin Temizlik

İslâm'dan önce Araplar cenabet, hayız ve nifas sebebiyle yıkanırldı. Hayız ve

²⁰ Bakara 2/264.

²¹ Buhârî, "Zekât", 76.

²² Kalem 68/24; Müddessir 74/42-44; Duhâ 93/9-11; Mâûn 107/1-3.

nifas durumunda Kâbe'ye ve sanemlere belli bir mesafeye kadar yaklaşmak uygun değildi. Temizlikle ilgili bazı uygulamalar devam ettirilmiş, ancak abdest gibi önemli bir temizlik şekli getirilmiştir. Hz. Peygamber, Mekke döneminde namaz için abdest alır; temizlendikten sonra namaz kıları.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in Mekke yıllarında ibadet için kullandığı kavramlar ve hatta yaptığı ibadetlerin Arapların zihin dünyasında karşılığı olması, bu ibadetlerin kabul edilip benimsenmesini kolaylaştırmıştır. İbadetler tedricî olarak son şekillerini almış ve bugünkü şekliyle yerleşmiştir.

Namaz Mekke döneminde farz kılınmıştır. Mekke'de Ramazan orucu yoktur. Ancak müşriklerin de tuttuğu Aşura orucu tutulmaktadır. Hac, Mekke'nin en önemli ibadeti olarak yerine getirilmektedir. Kurban ibadeti de daha çok hacla ilgili olarak düşünüldüğünde Medine döneminde son şeklini alan bir ibadettir. Zekât, Mekke'de bilinmekle birlikte Medine'de farz kılınmıştır.

Bibliyografya

- Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Bardakoğlu, Ali, "Kurban", *DİA*.
- el-Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Zirikî, Beyrut 1417/1996.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad 1419/1998.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Oruç", *DİA*.
- Erkal, Mehmet, "Zekât", *DİA*.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 213/829), *es-Sîretu'n-Nebevîyye* (nşr. Mustafa es-Sakkâ v.dğr.), I-II, Mısır 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Mualibî (ö. 151/768), *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1398/1978.
- İbn Sad, Ebû Abdullah Muhammed b. Sad b. Menî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1421/2001 [Türkçe çevirisi: Siyer Yayınları, İstanbul 2014].
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Vefâ bi Tarîfi Fedaili'l-Mustafâ*, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875),

Sahîhu Müslim, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad 1419/1998.

- Özeydin, Abdülkerim, "Hac" *DİA*.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Tevîli Âyi'l-ur'ân* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XXIV, 1420/2000.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, "Namaz", *DİA*.

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) MEKKE'DEKİ SOSYAL İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. Âdem APAK
(Uludağ Üniversitesi)

Giriş

Hiz. Muhammed (sav) ilk vahiy almasının ardından Cebrail ile karşılaşmak arzusuyla yeniden Hira'ya gitmeye başladı. Fakat beklediği elçi bir türlü gelmiyordu. Bundan son derece müteessir olarak Rabb'inin kendisini terk ettiği zannına kapıldı. Siyer kaynaklarında *"Fetretü'l-vahy"* olarak bilinen, ancak risâlete hazırlayıcı bir işlev gören bu dönemin ne kadar devam ettiği hususunda birkaç aydan başlayıp üç yıla kadar uzanan farklı süreler verilir. Nihayet belli bir zaman sonra Cebrail tekrar geldi. Getirdiği Duhâ Sûresiyle birlikte Allah'ın elçisini unutmadığını gösterdi:

"Kuşluk vaktine andolsun. Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da. Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola ilemedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeniyi azarlama! Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat".¹

¹ Duhâ, 93/1-11; Buhârî, Bedü'l-Halk 7, Tefsîru'l-Kur'ân 93; İbn Hişâm, es-Sîre, I, 257-258; Belâzürî, Ensâb, I, 108-109.

Allah Rasûlü (sav) bu defa da vahyin ağırlığı altında heyecana kapılarak yine evine kapandı. Bu hadisenin akabinde nâzil olan âyetler ona ilk vazifesini hatırlatır mahiyettedir:

"Ey elbisesine bürünen peygamber, kalk ve sana iman etmeyenleri Allah'ın azabı ile korkut. Rabbini yücelt, elbiseni temiz tut, azaba sebep olan şeyleri terk et sebat et".²

Bu emirler artık ilâhî tebliğin insanlara ulaştırılma zamanının geldiğine işaret eder. Hiz. Peygamber (sav) bunun ardından başta eşi Hiz. Hatice (ra) olmak üzere ailesini risâletini tasdike çağırırdı.³ Gizli şekilde devam eden bu davetin yaklaşık üç-dört yıl sürdüğü rivayet edilmiştir.⁴ Bu sürecin başlangıç döneminde Hiz. Peygamber'in (sav) eşi Hiz. Hatice'nin ardından kızları Zeynep, Rukıyye ve Ümmü Külsûm Müslüman oldular. Daha sonra Rasûl-i Ekrem'in (sav) bakım ve terbiyesini üstlendiği yeğeni Hiz. Ali onlara katıldı. Hiz. Peygamber (sav) risâletinden önce çocuklarını geçindirmekte aciz kalan amcası Ebû Tâlib'den Hiz. Ali'yi istemiş ve onu kendi ailesine dâhil etmişti.⁵ Belâzürî'nin aktardığı bir rivayete göre Hiz. Ali, Allah Rasûlü (sav) ile eşi Hiz. Hatice'yi (ra) namaz kılarken görmüş, bunun mahiyetini öğrenmek isteyince Rasûlüllah (sav) risâleti hakkında kendisine bilgi vermiş ve onu dinine çağırmıştır. Bu hususta babasıyla istişare etmesi gerektiğini bildiren Hiz. Ali, ertesi günü babasına sormaya gerek duymadan İslâm'ı kabul ettiğini bildirmiştir.⁶ Ebû Tâlib bir gün yeğeni ile oğlunun namaz kıldıklarına şahit olduğunda kendilerine ne yaptıklarını sormuş, Hiz. Peygamber (sav) durumdan onu da haberdar etmiş ve iman etmeye çağırmıştır. Fakat Ebû Tâlib, atalarının dininden ayrılmayacağını söyleyerek davete icabet etmemiş, bununla birlikte oğluna da engel olmamıştır.⁷

Hiz. Peygamber'in (sav) ailesi içinde Hiz. Ali'den sonra Zeyd b. Hârise Müslüman oldu. Zeyd, Kelb b. Vebre kabilesine mensup olup küçük yaşta esir edilerek Şam'dan Mekke'ye getirilmişti. Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid, halası Hiz. Hatice'ye bu kölelerden birini hediye etmek istemişti. O gelenler arasında Zeyd'i tercih etmiş, ardından da onu Hiz. Peygamber'in (sav) hizmetine vermişti. Hiz. Peygamber (sav) Zeyd'i kölelikten kurtarmış ve evlat edinmişti. Babası Hâris daha sonra Mekke'ye gelerek oğlunu bulmuş, fidyesini ödemek suretiyle onu Hiz. Peygamber'den (sav) geri istemişti. Allah Rasûlü (sav) evlatlığını babasıyla gitme veya kendi yanında kalma konusunda muhayyer bırakınca, Zeyd onun evini babasının yurduna tercih etmiştir.⁸

Davetin Yayılması

Mekke'de Rasûlüllah'ın (sav) davetine ailesi dışından olumlu cevap veren ilk kişi

² Müddeşsir, 74/1-5. Buhârî, Bedü'l-Vahy 3, Tefsîru'l-Kur'ân 96.

³ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 259-262; Belâzürî, Ensâb, I, 111.

⁴ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 199.

⁵ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 262-263.

⁶ Belâzürî, Ensâb, I, 112-113.

⁷ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 263-264; Belâzürî, Ensâb, I, 113.

⁸ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 264-265.

onun en yakın dostu Hz. Ebû Bekir'dir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) kendisini tasdik etmeye çağırdığı her kişide bir tereddüt gözlemlediğini, bu konuda kesin kararlı davranan tek kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu ifade etmiştir.⁹ Hz. Ebû Bekir İslâm'a dâhil olduktan sonra Kureyş içindeki nüfuzunu ve servetini Rasûlullah'ın (sav) daveti yolunda kullanmıştır. Nitekim onun da desteğiyle Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahmân b. Avf, Talhâ b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi Kureyş gençleri tebliğin gizli gerçekleştirildiği üç yıllık dönemin ilk müminleri olmuşlardır.¹⁰ Bu şahısları daha sonra Osman b. Maz'ûn, Sa'îd b. Zeyd, Ayyâs b. Ebû Rebîa, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Erkâm b. Ebu'l-Erkâm, Ebû Seleme, Cafer b. Ebû Tâlib ve Ubeyde b. Hâris gibi şahıslar takip etmiştir.¹¹

Tebliğin başlangıç döneminde Rasûl-i Ekrem (sav) Kâbe'de ferdî olarak tavaf yapmak ve namaz kılmakla birlikte Müslümanlarla toplantılarını ancak gizli olarak gerçekleştiriyordu. Bir araya geldiklerinde ise ashâbıyla birlikte namaz kılıyor, nâzil olan Kur'ân âyetlerini tebliğ ediyor, ayrıca onların imanlarını kuvvetlendirici konuşmalar yapıyordu. Onun diğer Müslümanlarla toplandıkları ortak mekân ise ashâbdan Erkâm b. Ebu'l-Erkâm'ın Safâ tepesi eteklerindeki eviydi. Burası Müslümanlar için buluşma merkezi olma özelliğini nübüvvetin 6. yılında gerçekleşen Hz. Ömer'in İslâm'a girişine kadar devam ettirmiştir.¹²

Tebliğin bu süreci "ferdî girişimler dönemi" olarak adlandırılabilir. Allah Rasûlü'nün (sav) irtibat kurduğu şahıslar genellikle davetini kabul edeceğini düşündüğü kişilerden oluşmuştur. Bu tahmininde de başarılı olmuş, kendisine ulaştıklarının hemen tamamı ona olumlu cevap vermişlerdir.

Risâletin 4. yılında "Ey Muhammed sana emredileni açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırma"¹³ ve "Önce en yakın akrabayı uyar, sana tabi olan müminleri kanatların altına al. Sana karşı gelirlerse, yaptıklarından uzağım de"¹⁴ âyetlerinin nâzil olmasıyla birlikte açık davet süreci başlamış oldu.¹⁵ Bu âyetlerden ilki gizli davet döneminin bittiğini gösterirken, ikincisi ise açık davete kimlerle başlaması gerektiğini açıklamıştır. Hz. Peygamber (sav) bunun üzerine, önce yakın akrabası olan Abdumuttaliboğullarını, ardından daha geniş kabile grubunu teşkil eden Hâşimoğullarını İslâm'a çağırmıştır. Onun alenî davete yakın akrabasından başlaması, Mekke sosyal şartları içinde tabî bir durumdu. Zira bu toplumda asabiyet, yani kabilecilik hâkimdi ve herhangi bir işe girişmeden önce bir kabile mensubunun mutlaka kendi soyunun desteğini alması gerekiyordu. Hz. Peygamber (sav) bunu temin amacıyla önce amcalarını dine davet etmeye karar verdi. Ancak Ebû Leheb daha toplantının başında onu kabilesine kötülük getirmekle suçlayarak daha fazla konuşmasına engel oldu. Allah Rasûlü

⁹ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 269.

¹⁰ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 267-269.

¹¹ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 269-280.

¹² İbn Hişâm, es-Sîre, I, 270.

¹³ Hicr, 15/94.

¹⁴ Şuarâ, 26/214-216.

¹⁵ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân 26; İbn Hişâm, es-Sîre, I, 280-281; Belâzûrî, Ensâb, I, 116.

(sav) birkaç gün sonra yeni bir toplantı daha düzenleyerek yakınlarını tekrar Allah'ın birliğine inanmaya, kendisinin peygamber olduğunu tasdik etmeye ve risâlet görevi esnasında kendisine destek olmaya çağırdı. Konuşmayı dinleyen Ebû Tâlib Hz. Peygamber'in (sav) sözlerini güzel ve doğru bulduğunu, dolayısıyla onu koruyup destekleyeceğini, ancak atalarının dininden ayrılmayı düşünmediğini bir kez daha tekrar etti. Ebû Leheb ise yine saldırgan bir tutum takınarak akrabalarından ona engel olmaları gerektiğini, aksi takdirde soylarının zillate düşeceğini ileri sürdü. Netice olarak bu görüşmelerde de amcalardan hiç biri Müslüman olmadı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen kendisine en yakın amcası olan Ebû Tâlib ona himaye vadinden bulundu ki, bu destek onun daha sonra Mekke'de gerçekleştireceği tebliğ faaliyetleri için büyük bir imkân olmuştur.¹⁶

Rasûl-i Ekrem'in (sav) akrabasından sonraki yeni muhatapları diğer Mekkeliler oldu. Bu amaçla şehir ileri gelenlerini bir gün Safâ tepesine toplayarak peygamberliğini tebliğ etmeye karar verdi. Onlara "ey Kureyşliler! Size şu dağın arkasında bir düşman birliği var desem inanır mısınız?" sorusunu sordu. Muhatapları "evet, zira senin hiç yalan söylediğine şahit olmadık" cevabını verdiler. Bunun üzerine kendilerine "öyleyse ben büyük bir azaba uğrayacağınızı size haber veriyorum. Allah bana en yakın akrabamı uyarmamı emretti. Allah'tan başka ilâh yoktur demediğiniz sürece size ne bu dünyada ne de âhirette bir faydam dokunur" uyarısını yaptı. Bu toplantıda da hazır bulunan amcası Ebû Leheb onun Mekkelilerle görüşmesine engel olmaya çalışarak "elin kurusun" sözleriyle beddua etmiştir. Bunun üzerine Leheb sûresi (111/1-5) nâzil olmuştur.¹⁷

Hz. Peygamber (sav) risâletini bütün Kureyş'e duyurduktan sonra ikinci adım olarak Mekke dışından gelen kabile mensuplarıyla görüşmeler yapmaya başladı. Diğer taraftan Mekke dâhilindeki bütün gelişmeler hac mevsimi sırasında şehre gelip gidenler tarafından diğer kabilelere de ulaştırılıyordu. Bu sebeptendir ki, onun Mekke haricinde de müminleri vardı. Allah Rasûlü (sav) sadece Mekke'ye gelenlerle yetinmeyip daha fazla kişiye ulaşabilmek için özellikle şehre yakın bölgelerde kurulan Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırlarını ziyaret etmeye başladı. Onun bu tür faaliyetleri kesintisiz bir şekilde hicrete kadar devam etmiştir.¹⁸

Hz. Peygamber (sav) tebliğ görevini üstlenmesinden itibaren kadın-erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle ayrımı yapmadan toplumun tüm katmanlarını İslâm'a çağırdı. Bunun sonucu olarak Mekke'nin hemen her kesiminden insanlar Müslüman oldular. Ancak ilk Müslümanların en bariz özellikleri, genelde otuzlu yaşlardaki gençlerden meydana gelmiş olmalarıdır. Bunlar arasında Hâlid b. Sa'îd, Mus'ab b. Umeyr, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa, Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi Kureyş'in önemli sülalelerine mensup zengin aile çocukları bulunduğu gibi, şahsî servetiyle Mekke zenginleri arasında sayılabilecek Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Zübeyr ile Hz.

¹⁶ Buhârî, Vesâya 11, Belâzûrî, Ensâb, I, 118-119.

¹⁷ Buhârî, İmân 384, Tefsîru'l-Kur'ân 111; Müslim, İmân 350, 355; İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 200-201.

¹⁸ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 216.

Talhâ benzeri şahıslar da vardı. Burada zikri geçen Kureyş mensuplarının yanında, bu kabilelere sığınmış olan Abdullah b. Cahş gibi anlaşmalılar, Bilâl-i Habeşî, Habbâb b. Eret gibi köleler ile Yâsir ailesi gibi himayesiz yabancılar ilk Müslümanlar arasında yerlerini almışlardır. Ancak Mekke meclisinde kabilelerini temsil eden hiçbir Kureyş önderi, Hâşimoğulları'nın lideri Ebû Tâlib de bunlara dâhildir- İslâmî davete olumlu cevap vermemiştir. Burada zikri geçen şahıslardan yola çıkarak Hz. Peygamber'in (sav) çağrısına ilk cevap verenlerin toplumun alt kesiminde yer alan korumasız fakir ve kölelerden teşekkül ettiği şeklindeki yaygın kanaatin yanlış olduğu açıkça ortaya çıkar. Zira İslâm dini ilk tebliğ edildiği andan itibaren cemiyetin hemen her tabakasından ilgi görmüş ve Kureyş'in bütün kabilelerinden az veya çok kişi Müslümanlığı seçmiştir.¹⁹

İslâm'a giren bu şahıslar Arap sosyal hayatının farklı statülerine mensup olmalarına rağmen, onların ortak özellikleri putperestlikten ve câhiliyye adetlerinden uzak kalmak, doğru ve güvenilir olmak gibi müsbet huy ve davranışlara sahip bulunmaktır.²⁰

Müşriklerin Davete İlk Tepkileri

Kureyş ileri gelenleri Rasûlüllah'ın (sav) davetine başlangıçta pek itiraz etmediler. Ancak puta tapmayı eleştiren âyetler nâzil olmaya²¹, onların dinleri ayıplanmaya ve ataları akılsızlıkla suçlanmaya başlanınca Hz. Muhammed'e (sav) yönelik tepkilerini açıkça göstermeye başladılar.²²

Müşrik önderlerinin davete muhalefet sebeplerinin başında dinî kaygılar gelir. Mekke müşrikleri atalarından kendilerine intikal eden çok değer verdikleri inanç ve gelenekleri mutlak doğrular kabul edip, hiçbir şekilde bunları terk etmek istemiyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm, Kureyşlilerin atalarına olan bağlılıklarını şöyle ortaya koyar:

*"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Rasûle gelin' denildiği zaman, babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?"*²³

¹⁹ Kureyş içinde ayrı ayrı kabilelerden Müslüman olanların listeleri için bk. Watt, W. Montgomery, Muhammed Mekke'de, (çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara 1986, s. 177-189.

²⁰ İlk Müslümanların ortak özellikleri hakkında bk. Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi, I-IV, İstanbul 1986, I, 225-227.

²¹ "Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve 'İşte bunlar Allah katında bizim şefaathçılarımızdır' diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir." (Yûnus 10/18); "Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunasınız. Siz oraya varacaksınız. Eğer onlar ilah olsalardı oraya varmazlardı. Hâlbuki hepsi orada ebedi kalacaklardır" (Enbiyâ 21/98-99); "Onlar, Allah'ı bırakıp, kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ederler. Kâfir, Rabbine karşı (şeytana) arka çıkandır" (Furkân 25/55); "Siz Allah'ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızıkı Allah'ın katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz." (Ankebût 29/17).

²² İbn Hişâm, es-Sîre, I, 282; İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 199; Belâzürî, Ensâb, I, 115-116.

²³ Mâide, 5/104. Benzer nitelikteki âyetler için bk. Bakara, 2/170, Lokmân 31/21, Sebe, 34/43, Saffât, 37/69-71, Zuhuruf, 43/22-24.

Müşriklerin karşı çıkışına etki eden âmiller arasında kin, büyüklük taslama, peygambere uymayı kendilerine yedirememe, onu küçük görme, kendilerinin değil de onun risâlet görevini üstlenmesinden rahatsızlık duyma gibi sebepler sayılabilir. Zira onlar kendilerini makam ve mevkileri yönünden daha ileri, geniş servet sahibi, daha büyük şöhreti olan, nüfuzlu, sözü daha çok dinlenen insanlar olarak görüyorlardı. Kur'ân, onların itirazlarını şu şekilde dile getirir:

"Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı. Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak önceliklere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın".²⁴ "Fakat kendilerine Hak gelince, "Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz" dediler. "Bu Kur'ân iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler".²⁵ "O zikir (Kur'ân) içimizden ona mı indirildi?" diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim Zikirimden (Kur'ân'dan) şüphe içindeler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar".²⁶

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'in (sav) tebliğine tavır alışlarının mühim sebeplerinden biri de siyasi ve ekonomik kaygılardır. Her şeyden önce onlar inançlarının temeli olan putperestliğin ortadan kalkması durumunda Arap kabileleri nazarındaki itibarlarının azalacağını düşünüyorlardı. Diğer taraftan Mekke müşrikleri putların terk edilmesinin Mekke'nin ekonomik hayatına doğrudan veya dolaylı zarar vermesinden, aynı zamanda Kâbe'nin kutsiyetinin kaybolmasından endişeleniyorlar, bu sebeple Hz. Peygamber'e (sav) muhalefet etmeyi kendi menfaatlerinin bir gereği görüyorlardı. Üstelik onlar put ticaretinden de hatırı sayılır gelir elde ediyorlardı. Rasûlüllah'a (sav) karşı düşmanca tavır takınan Ebû Cehil, Ebû Süfyan, Âs b. Vâil, Ümeyye b. Halef gibi şahısların kabile reisliği niteliklerinin yanı sıra aynı zamanda Mekke'nin önemli tüccarları oldukları da unutulmamalıdır.²⁷

"Onlar, "Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız" dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler".²⁸ Bu âyete göre Mekke liderleri Hz. Peygamber'e (sav) uydukları zaman kendilerinin ve ülkelerinin imtiyazlarını, menfaatlendikleri tüm geleneklerini kaybedeceklerini düşünüyorlardı. Onların geçimleri için gereken gelirlerinden, izzet ve şereflerinden mahrum kalacaklarını hesaplıyorlar, bu sebeple konumlarını muhafaza için tebliğe yüz çeviriyorlardı.²⁹

²⁴ Fâtır, 35/42-43.

²⁵ Zuhuruf, 43/30-31

²⁶ Sa'd, 38/8.

²⁷ Kâfir, M. Ali, Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti, s. 118; İmâdüddîn Halîl, Muhammed Aleyhisselâm, s. 108-109.

²⁸ Kasas, 28/57.

²⁹ Derveze, İzzet, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 378-379.

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e (sav) karşı gelmelerinin esas nedenlerinden biri de geleneklere duyulan körü körüne bağlılık ve bunun tabii neticesi olarak Kureyş içinde geçmişe dayanan kabile mücadeleleridir. Hâşimoğullarından bir peygamber çıkmasıyla bu soyun kendilerine üstünlük sağlayacağını düşünen rakip kabileler bütün güçleriyle İslâm dininin yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu dönemde kabile asabiyetinin İslâm'a karşı tavır alıştaki etkisini Ebû Cehîl'in şu sözlerinde açıkça görmek mümkündür:

"Biz Abdümenâfoğulları ile şimdiye kadar şan ve şeref yönünden çekiştik durduk. Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar bağışta bulundular, biz de bulunduk. Onlar arabuluculuk yapıp diyet yüklediler, biz de yükledik. Artık kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelince, onlar 'şimdi bizim içimizde kendisine vahiy gelen bir peygamber var' dediler. Biz bunun dengini nereden bulup çıkaracağız. Vallahi bu sebeple hiç bir zaman onu tasdik etmeyiz".³⁰

Açıkça görüldüğü gibi Ebû Cehîl bu sözlerinde Rasûl-i Ekrem'in (sav) gerçek peygamber olup olmadığı hususunu hiç dikkate almamıştır. Onun meseleyi değerlendirmesindeki ana kriter kabile rekabeti, yani asabiyettir. Buna göre peygamberin kim olduğu ve ne dediği değil, hangi kabileden olduğu önemlidir. Ebû Cehîl'in sözleri, esasında Rasûlüllah'ın (sav) kabilesine siyasî rakip durumunda olan hemen tüm Mekke kabile reislerinin hâkim düşüncesini yansıtmaktadır.

Müşriklerin Hz. Peygamber'in (sav) tebliğine karşı çıkış sebepleri arasında onların peygamberlik hakkındaki yanlış yargılarını da saymak mümkündür. Onlara göre peygamberlik, peygamberi insan olma tabiatı dışına çıkarmalı, onu üstün bir varlık haline getirmeliydi. Peygamber olunca o artık tabiat yasalarının üzerine çıkmalı, hatta bunları değıştirmeliydi. Onların zihinlerindeki peygamber tasvirlerinde daha önce duyup öğrendikleri milletlerin peygamber kıssalarının etkisi büyüktür. Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuşması, dağa tecelli etmesi, levhalarını gökten yazılı olarak indirmesi, onun asasının korkunç bir yılanı dönüşmesi, Allah'ın İsrailoğulları'nı bulutlarla gölgelemesi; Hz. Yahyâ'nın veya daha önce de İshâk'ın Rabbânî bir mucize eseri olarak pir-i fani bir baba ve ihtiyar bir anneden doğması; Hz. İsâ'nın hârikulâde bir mucize eseri olarak babasız dünyaya gelişi, beşikte iken konuşması, kör ve cüzmali hastaları iyileştirmesi; Allah'ın Hz. Dâvûd'un emrine dağları ve kuşları vermesi; Hz. Süleyman'ın rüzgâra ve cinlere egemen olması vb. Onlar ayrıca Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb hakkında ve onların mucizeleri hususunda da az çok bilgi sahibiydiler. Bu sebeple Hz. Muhammed'in muhatapları zihinlerinde yer eden peygamber anlayışına göre onun şahsiyetini değerlendirdiler. Hâlbuki o, kendilerinden biriydi, kendileri gibi yaşıyordu. Onların çarşılarında dolaşip ailesinin rızkını temine çalışıyordu. Esasında onda açık bir alamet, olağanüstü bir güç bulunmalıydı. Meselâ kendisine inen melek göremiyorlardı. Bu sebeple ondan kendisini destekleyecek meleklerin inmesini, elle dokunacakları ve okuyacakları

bir kitabı gökten indirmesini, yerden sular fışkırtmasını, yerin hazinelerini dışarı çıkartmasını, önceki atalarını diriltmesini istiyorlardı. Hz. Peygamber (sav) bu isteklere karşı ancak kendisine indirilenleri tebliğ etmekle yükümlü olduğunu, daha fazlasını yapamayacağını ilahi hitapla şu şekilde dile getiriyordu³¹:

"De ki: 'Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?".³²

"De ki: 'Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim".³³

"Dediler ki: 'Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça, yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe, yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğ'e çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğ'e çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim".³⁴

Bu Kur'ânî cevaplar müşrikleri yeni mucizeler ve harikulade şeyler istemekten alıkoymadı. Böylece onlar peygamberlik çağrısını kendi zihinlerinde bulunan bilgilerle, inançlarla ölçmeye ve kıyaslamaya devam ettiler. Buna göre Allah Rasûlü'nü (sav) bir peygamber olarak kabul etmedikleri için ona bazen şair, bazen kâhin, bazen büyülenmiş, hatta mecnun demeye başladılar. Hatta onun söylediği şeylerin şeytanın fısıltılarından olduğunu iddiaya kalkıştılar. Bazen de kendilerine ulaştırdığı bilgilerin eski milletlerin hikâyelerinden uydurulduğunu, bunların başkalarından öğrenilmiş şeyler olduğunu ileri sürdüler.

Müşriklerin Hz. Peygamber'e (Sav) Karşı Faaliyetleri

Mekke Müşrikleri, Hz. Peygamber'in (sav) tebliğini engellemek için çok çeşitli yollara tevessül etmişlerdir. Bunların en başta gelenleri önce görmezden gelip ciddiye almamak, ardından onu yalanlamak, kendisine şairlik, sihirbazlık, kâhinlik ve mecnunluk iftirası atmaktır. Onlar bu faaliyetlerini zamanla derece derece şiddetlendirmişler, nihayetinde Allah Rasûlü'ne (sav) suikast düzenleyecek noktaya gelmişlerdir.³⁵ Mekkelilerin bu ve benzeri faaliyete girişmelerinin asıl amacı daveti engellemektir. Bunun için her fırsatta Hz. Peygamber'in (sav) diğer insanlarla diyalog kurmasına mani olmaya çalışmışlardır. Zira Allah Rasûlü

³¹ Derveze, İzzet, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 380-381.

³² En'âm, 6/50.

³³ A'râf, 7/188.

³⁴ İsrâ, 17/90-93. Ayrıca bk. Kehf, 18/110, Fussilet, 41/6. Allah Rasûlü (sav) de "Ben bir kral değilim. Tuzlanıp güneşte kurutulan et yiyen bir kadının oğluyum" (İbn Mâce, Et'ime 30) sözüyle bu hususa açıkça işaret eder.

³⁵ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 308.

(sav) ile bir araya gelenlerin onun söylediklerinden etkilenmemesi neredeyse imkânsızdı. O kadar ki, Mekke müşrikleri adına Hz. Peygamber'e (sav) bazı dünyevî teklifler sunmak şartıyla onu tebliğ faaliyetinden vazgeçirmek için yanına giden Utbe b. Rebîa, kendisine okunan âyetlerden etkilenmiş, müşrik arkadaşları da onun yeni halinin farkına varmışlar ve gittiği halden farklı bir şekilde döndüğünü ifade etmişlerdir.³⁶ Bu sebeple onlar bilhassa Mekke'ye dışarıdan ticaret ve ibadet amacıyla gelenlerin Hz. Peygamber (sav) ile buluşmalarını engellemeye çalışmışlardır. Nitekim Devs kabilesinden Tufeyl b. Amr şehre geldiği zaman, ona Hz. Peygamber (sav) aleyhinde sözler sarfetmişler, kişiyi babasından, kardeşinden, karısından ve soyundan ayırdığını söyleyip, *"bizim başımıza gelenlerin, senin ve kavminin de başına gelmesini istemiyorsan, sakın onunla konuşma ve sözlerini dinleme"* diye ikaz etmişlerdir. Ancak onların tüm çabalarına rağmen Tufeyl, Hz. Peygamber (sav) ile görüşmenin bir yolunu bularak Müslüman olmuştur.³⁷ Bununla birlikte müşrikler ısrarla aleyhte propagandalarını devam ettirerek şehre misafir gelen şair A'sa'nın Hz. Peygamber (sav) ile bir araya gelmesini engellemişlerdir.³⁸ Benzer şekilde Ebû Cehîl, Huzeyl kabilesine mensup Amr isimli bir şahsın Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'le (sav) görüşmesinden haberdar olunca kendisine onun aleyhine sözler söyleyerek Müslüman olmasına mani olmaya çalışmıştır.³⁹ Bu hususta Ebû Cehîl'e yardımcı olanların başında Züheyr b. Ebû Ümeyye gelir.⁴⁰ Mekkeliler daveti engelleme konusunda muhataplarını sözle ikna etmenin yanında zaman zaman şiddet kullanmaktan da çekinmemişlerdir. Nitekim onlar Mekke'ye geldiği zaman Hz. Peygamber'in (sav) bulunduğu yeri kendilerine soran Ebû Zerr el-Gıfârî'yi bayıltıncaya kadar dövmüşlerdir.⁴¹

SONUÇ

Hz. Muhammed (sav) kırk yaşına ulaştığında Hira'da bulunduğu M.610 yılı Ramazan ayında Cebrail vasıtasıyla ilk vahiyle muhatap oldu. Bundan sonra vahyin kesintiye uğradığı bir dönem yaşanmışsa da Cebrail daha sonra ilahî emirleri ona tekrar ulaştırmaya başlamıştır.

Allah Rasûlü (sav) başlangıçta yaklaşık üç yıl süreyle ailesi ve yakın dostlarını dine çağırdı. Daha sonra açık davet emrini almasıyla birlikte önce yakın akrabasını, ardından da Kureyşlileri davete başladı. Ancak atalarının dinini kendileri için mutlak doğru kabul eden, dinî ve iktisadî kaygılarla putları terk etmekten kaçınan ve Hâşimoğulları ile siyasî rekabet içinde olan Kureyş reisleri Allah Rasûlü'nün (sav) çağrısına icabet etmedikleri gibi gerek kendisini, gerekse ona inananları her türlü baskı ve işkenceye tabi tutmuşlardır. Ancak tüm baskılara rağmen hemen her kabilede ve her toplum kesiminden Mekkeliler Müslüman olmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

- ALGÜL, Hüseyin, İslâm Tarihi, I-IV, İstanbul 1986.
- BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), Ensâbü'l-Eşrâf, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963.
- DERVEZE, İzzet, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1998.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts.
- İBN İSHÂK, Ebû Bekir b. Muhammed (151/768), Sîretü İbn İshâk, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.
- İBN SA'D, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, I-VIII, Beyrut ts. (Dârü Sâdır).
- İMÂDÜDDÎN HALÎL, Muhammed Aleyhisselam, (çev. İsmail Hakkı Sezer), Konya 2003.
- KAPAR, M. Ali, Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti, İstanbul 1987.
- WATT, W. Montgomery, Muhammed Mekke'de, (çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara 1986.

³⁶ İbn İshâk, Sîre, s. 187-188; İbn Hişâm, es-Sîre, I, 313-314.

³⁷ İbn Hişâm, es-Sîre, II, 22.

³⁸ İbn Hişâm, es-Sîre, II, 25-28.

³⁹ Belâzürî, Ensâb, I, 128.

⁴⁰ Belâzürî, Ensâb, I, 145.

⁴¹ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 33; Müslim, Fedâilu's- Sahâbe 132.

HZ. PEYGAMBER'İN MEKKE'DEKİ TEBLİĞ FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Rıza SAVAS
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Mekke'de peygamberlik öncesi dönemde Hz. Muhammed'in (as), içinde yaşadığı cahiliye toplumunun inanç, anlayış ve sosyal yapısından ciddi anlamda rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in (as) vahiy almadan önce belini büken ağır bir yük¹ altında olduğu, ancak ne yapacağını ve nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmediği belirtilmiştir.²

Kaynaklarımızdan anladığımıza göre Hz. Muhammed (as) vahiy almadan önce yalnız kalmayı tercih ediyordu. Belki de o, böylece Mekke'nin sıcak havasından ve toplumunun çürümüş yapısından uzaklaşmış oluyordu. Buna "Tahannüs" veya "Tahannüf" dendiği zikredilmektedir. Hz. Muhammed (as) Hira mağarasına gider, burada tefekkür eder, Kabe'ye doğru durup yaratıcıyı düşünür ve ona kulluk etme arzusunu yaşardı.

Hz. Muhammed (as) kırk yaşına geldiği senede de Ramazan ayında bu mağaraya gitti.³ Allah Teala burada kendisine elimizdeki mushaf'ta Alak suresinin ilk beş

ayetini oluşturan bölümü indirdi. Bu metin ondan okumasını istedi.⁴

Hz. Peygamber bu ayetleri okumaya başladı ve hayatı boyunca her fırsatta kendisine vahyedilen ayetleri okumaya devam etti. Zaten okumak demek olan Kur'an, Hz. Peygamber'in okumaları sayesinde insanlara ulaştırıldı. Bu sayede bazıları doğru yolu bulurken bazıları da bundan rahatsız olmaya başladı. Böylece Hz. Muhammed (as)'in Peygamberlik hayatının Mekke dönemi başladı.

Hz. Peygamber'in yaklaşık on üç yıl süren Mekke'deki tebliğ faaliyetlerinin doğru anlaşılması için bu on üç yıllık devrenin dört dönem şeklinde incelenmesinin gerekli olduğu kanaatindeyim.

BİRİNCİ DÖNEM (610-613)

Hz. Peygamber'in Uyarıcılığı

Hz. Muhammed (as) ilk vahyi aldıktan sonra eşi Hz. Hatice ile konuyu görüştü. Hz. Muhammed (as.) *"Ey Hatice! Ben bir ışık görüyorum ve bir ses işitiyorum, Kahin olacağım korktum"* dedi. Hatice onu sakinleştirici şu sözleri söyledi: *"Ey Abdullah'ın oğlu! Allah elbette bunu sana yapmaz. Çünkü sen, konuştuğun zaman doğru konuşursun, emaneti verilmesi gerekenlere verirsin ve akraba hakkına riayet edersin."* Bu rivayete göre Hz. Muhammed, kendisinin içinde bulunduğu durumun bir cinnet alameti, bir kehanet başlangıcı olabileceği kaygısını taşıdığı anlaşılmaktadır.⁵

Eşi Hatice onu teselli etmeye çalıştıktan sonra amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e gittiler. Varaka, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgisi olan, Tevrat ve İncil gibi kitapları okuyan, bunları bilen kimselerin sözlerini dinlemiş olan bir bilgindi. Kitâb-ı Mukaddesi incelemiş, onu İbrânîce harflerle Arapçaya çevirmişti. Gözleri görmeyen Varaka, şunları söyledi: *"Bu gördüğün, Allah'ın Mûsâ'ya indirdiği Nâmûs (Cebrâil)'dur."*⁶

Hz. Muhammed (as) ilk vahiyleri aldıktan sonra kaynaklarımızın *"Fetretü'l-Vahiy"* adını verdiği bir süre zarfında vahiy gelmedi. Hz. Muhammed'in (as) bu duruma çok üzüldüğü ve terk edildiği fikrine kapıldığı rivayet edilmektedir. Bu süreçte Hz. Muhammed (as) can sıkıntısından kendini dışarı atıyor, düşünüyor, dolaşıyor, ne yapacağını bilmiyor ve hatta dağların zirvelerine çıkıyordu. O, tam artık bu iş bitti diyeceği sırada Cebrail kendisine gözüktü ve *"Ey Muhammed! Ey Allah'ın Rasülü"* diye hitap etti. Bu onu sakinleştirdi ve eve döndü.⁷ Hz. Muhammed'in (as) karşılaştığı bu olağanüstü durum, yakın çevresi tarafından hemen fark edildi ve halka açık bir çağrı yapmadığı halde ona inananlar grubu oluşmaya başladı.

İbn Hişam'ın İbn İshak'tan nakline göre⁸ *"Fetretü'l-Vahiy"* Duha suresinin gelmesiyle

⁴ el-Alak, 96/1-5.

⁵ İbn Sa'd, et-Tabakat, I, 195.

⁶ ez-Zühri, Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Şihab, el-Meğazi, Tahkik: Dr. Süheyl Zekkar, Dimaşk 1981, s. 44; İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Beyrut 1971, I, 254; İbn Sa'd, I, 190-197.

⁷ ez-Zühri, Meğazi, s. 45.

⁸ İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Beyrut 1391/1971, I, 256-257.

¹ İnşirah, 94/2-3

² Duha, 93/7

³ İbn İshak, Sîre, Lübnan 2009, s. 167-168.

son buldu. Bu surenin üçüncü ayeti onun terk edilmediğini bildirdi ve onu parlak bir geleceğin beklediğini bildirdi.⁹ Bu sıkıntılı dönem bittikten sonra Hz. Muhammed (as)'e Müddessir suresinin ilk beş ayeti nazil oldu. *“Ey sükunet örtüsüne bürünen, kalk ve harekete geçip uyarı görevine başla. Rabbini büyük kabul et. Elbiseni temizle. Kötü şeylerden uzak dur.”*¹⁰

Bu ayet-i kerimeler Hz. Muhammed (as)'e peygamberlik görevinin verildiğini; bundan böyle Allah'ın kendisine vahy ettiklerini insanlara tebliğ edip öğreteceğini; onları Allah'ın yoluna davet edeceğini gösteriyordu. Hz. Peygamber Müddessir Sûresinin nâzil olması üzerine insanları İslâm'a hem açıktan hem de gizli olarak davet etmeye başladı.¹¹

İlk Müslümanlar

Bu süre zarfında Hz. Peygamber tebliğini önce ailesine, sonra da dostlarına ve güvendiği kişilere yapmıştır. Uyarıya nasıl başlayacağı konusuyla ilgili olduğu anlaşılan *“Önce en yakın akrabalarını ikaz edip uyar”*¹² ayeti nazil oldu.

Hz. Peygamber, ilk üç yıl davet faaliyetini karşılaştığı herkese, her kim olursa olsun tebliğde bulunarak yürütmedi. Ancak kendisinin Allah tarafından peygamberlikle görevlendirildiğini kimseden de gizlemedi ve durumu hakkında bilgi soranlara açıkça, tebliğde bulundu.

Mekkelileri çok iyi tanıyan Hz. Peygamber, başlangıçta seçici bir yol izledi. Hakkı kabul etmeye müsait, ahlâken iyi, düşünüp değerlendirme yapabilecek, bağnaz olmayan, mevki, makam, ün tutkusuna kapılmadan gerçeği görebilecek olanları, atalarının dinini ve putlara tapmayı bırakıp bir olan Allah'a kul olmaya, kendisinin peygamberliğini tasdik etmeye çağırarak üzere dikkatli bir şekilde seçti ve onlarla birer birer, çoğu zaman da gizlice görüştü.

Hz. Muhammed (as) kendisinin Allah'ın Elçisi olarak görevlendirilmiş olduğunu söyledi. Bu dini kabul edenlerin hemen tamamı, onun sadece Allah'ın birliğini ve Muhammed'in onun elçisi olduğunu kabul etmekle yetiniyorlardı.¹³ Kaynaklarımızdaki ilk Müslümanlar listesini oluşturmadan önce Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice ve dört kızının İslâm'a ilk giren kimseler olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴

Hz. Hatice

Zeyneb bint Muhammed

Rukiye bint Muhammed

Ümmü Külsüm bint Muhammed

Fatıma bint Muhammed

Evlât edindiği azatlı kölesi Zeyd b. Hârise,

Ali b. Ebî Tâlib,

Ebû Bekir b. Ebi Kuhafe

Osman b. Affan

Talha b. Ubeydillah

Zübeyr b. Avvam

Sa'd b. Ebî Vakkas

Abdurrahman b. Avf

İbn İshak'a göre aile fertleri hariç bu sekiz kişi İslâm'a ilk giren öncülerdendir.¹⁵

İbn İshak'ın eserinde yer alan bir rivayete göre Peygamberlik görevinin ardından Cebrâil (as), Hz. Peygamber'e abdest alıp namaz kılmayı öğretmişti. Hz. Peygamber de eşi Hz. Hatice'ye öğreterek ikişer rek'at namaz kılmaya başlamışlardı.¹⁶ Hz. Ali merak içerisinde bu ibadetin mahiyetini sorunca Hz. Peygamber, kendisinin Allah'ın Rasûlü olduğunu bildirerek Ali'den iman etmesini istedi. Bu sıralarda nâzil olan Müzzemmil Sûresi'nin ilk âyetleri¹⁷ ile Hz. Peygamber'e gecenin belli bir vaktini ibadetle geçirmesi emredilmiş, bu emri ilk Müslümanlar da yerine getirmeye çalıştı. Medine döneminde namazla ilgili yeni düzenlemeler yapıldı.

Bu sebeple Hz. Peygamber her gece ya evinde ya da Harem'e gidip Kâbe'nin karşısında namaz kılıyordu. Bu durumu gören Kureyşliler, daha önceden de kulaklarına gelen bir takım söylentilerle birleştirerek Hz. Muhammed'in peygamberliğinden iyice haberdar oldular.

Günde iki kez sabah ve akşam vakitlerinde ikişer rek'at kılınan namazı Hz. Peygamber ilk inanlarla birlikte ya bir evde veya Mekke dışında ıssız bir vadide kimsenin görmeyeceği şekilde kılıyordu. Ama kendi başına namaz kıldığında bazen öğle vakti sakın zamanlarda, bazen de geceleyin Kâbe'nin karşısına geçip açıkça namaz kıldığı oluyordu.

Hz. Peygamber, doğrudan ve açıkça hepsini muhatap alarak onları putlarını terk edip bir olan Allah'a kul olmaya çağırmadığından, Mekkeliler başlangıçta durumu pek fazla önemsemediler. Bu sebeple davet faaliyetine başladığı ilk anlardan

⁹ İbn İshak, Sîre, s. 115-116.

¹⁰ Müddessir, 74/1-5.

¹¹ ez-Zühri, Meğazi, s. 46; İbn Sa'd, I, 199.

¹² Şuara, 26/214-215.

¹³ En'am, 6/19.

¹⁴ İbn Sa'd'ın naklettiği rivayetler dikkate alındığında Zeyneb'in 596 m. (İslam geldiği sırada 15 yaşında), Rukayye'nin 597 m. (İslam geldiği sırada 14 yaşında) tarihinde doğduğu kabul edilebilir. Ümmü Külsüm'ün, 598 m. (İslam geldiği sırada 13 yaşında) yılında doğduğu söylenebilir. Fatıma nübüvvetten beş sen önce (605) doğdu (İslam geldiği sırada 5 yaşında).

¹⁵ İbn İshak, Sîre, s. 120-121.

¹⁶ İbn İshak, Sîre, s. 117; İbn Hişam, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I, 259-262.

¹⁷ Müzzemmil, 73/1-4.

itibaren Mekkeliler onun durumu hakkında bilgi sahibi olmuşlar ve genellikle alaycı bir tavır takınmışlardı. Onu gördükleri zaman: *"İşte -iddia ettiklerine göre- gökten haber veren Abdülmuttalib'in torunu!..."* diyorlardı.¹⁸

İKİNCİ DÖNEM (614-616)

Hz. Peygamber'in Uyarılarını Artırması Mekkelilerin Muhalefeti

*"Sana emredilen şeyi açıkça ortaya koyup söyle ve Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir! Gerçekten, Allah'la birlikte başka tanrılar edinip seninle alay eden kimselere karşı biz senin için yeterliyiz. (Ama kimin doğru olduğunu) onlar yakında bilip anlayacaklar. Onların söyledikleri şeyler yüzünden senin canının sıkıldığını and olsun ki biliyoruz. Öyleyse sen şimdi Rabbine hamd ederek onu tesbih et (yüceligini an) ve gönlüne huzur ve kesinlik gelene kadar Rabbine ibadet et!"*¹⁹

Hz. Peygamber İslâm'ı tüm Mekkelilere tebliğe karar verdi. Safâ tepesine çıkarak, *"Ey Kureyş topluluğu!"* diye seslendi. Kureyş kabilesi toplandı ve *"Sana ne oldu Ey Muhammed!"* diye sordular. O; *"Eğer size şu dağın eteğinde bir süvari birliği var desem bana inanır mısınız?"* diye sordu. *"Evet, senin yalan söylediğini hiç görmedik"* cevabını aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şunları söyledi: *"Öyleyse ben şiddetli bir azabın önünüzde olduğunu size haber veren bir uyarıcıyım"*²⁰ (نذير). *Ey Abdülmuttaliboğulları! Ey Abdümenâfoğulları! Ey Zühreoğulları!"* diye başlayıp Kureyş'in bütün kollarını saydı ve sonra da şöyle devam etti: *"Allah bana en yakın akrabamı uyarmamı emretti. Siz 'Allah'tan başka ilah yoktur' demedikçe benim size ne dünyada ve ne de ahirette bir faydam dokunur".* Bundan sonra Ebû Leheb; *"Helak olasın! (تبا لك) Bizi bunun için mi topladın?"* dedi. Bunun üzerine Tebbet Suresi nazil oldu.²¹

Hz. Peygamber'in kullandığı yöntem, önce tatlı ve yumuşak sesiyle, coşku içerisinde Kur'an'dan birkaç ayet okumak, sonra da bunları yorumlayıp dinleyicileri bunlara inanmaya davet etmek biçimindeydi.

Hz. Peygamber Mekke çevresinde kurulan Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırırları dolaşarak buralara ticaret maksadıyla gelen Arap kabilelerine ve hacılara, İslâm'ı anlatıyordu. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in, peygamberliğin dördüncü yılından itibaren açık davet yürüttüğünü ve bunun on yıl sürdüğünü kaydeder.²²

Hz. Peygamber'in tebliği sonunda ailesi ve yakın çevresinden sonra İslâm'a girişler artmaya başladı. Yukarıda verdiğimiz ilk Müslümanlar listesine şunları da ekleyebiliriz:²³

¹⁸ ez-Zühri, Meğazî, s. 46; En'am, 6/5; İbn Sa'd, Tabakât I, 199.

¹⁹ Hicr, 15/94-99.

²⁰ Sebe', 34/46.

²¹ İbn Sa'd, Tabakât I, 200.

²² İbn Sa'd, Tabakât I, 216.

²³ İbn İshâk, Sîre, s. 120-125.

1	Ebû Ubeyde b. Cerrâh,	26	Hatib b. el-Haris
2	Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed	27	Fatıma bint el-Mücellel
3	Erkam b. Ebû'l-Erkam,	28	Hattab b. el-Haris
4	Osman b. Maz'un,	29	Fükeyhe bint Yesar
5	Abdullah b. Maz'un	30	Ma'mer b. el-Haris
6	Kudame b. Maz'un	31	Es-Sâib b. Osman
7	Ubeyde b. Hâris b. el-Mutalib	32	El-Muttalib b. el-Ezher
8	Saîd b. Zeyd	33	Remmle bint Ebî Avf
9	Fatıma bint el-Hattab	34	Nuaym b. Abdillâh
10	Esmâ bint Ebi Bekr	35	Âmir b. Führeye,
11	Aişe bint Ebibekr	36	Hâlid b. Saîd,
12	Habbab b. el-Eret	37	Ümeyne (Humeyne) bint Halef
13	Umeyr b. Ebî Vakkas	38	Hatib b. Amr
14	Abdullah b. Mes'ud	39	Ebu Huzeyfe b. Utbe
15	Mes'ud b. Rebîa	40	Vakid b. Abdillâh
16	Salîd b. Amr	41	Halid b. Bükeyr
17	Hâtib b. Amr	42	Amir b. Bükeyr
18	Ayyaş b. Ebî Rebîa	43	Akil b. Bükeyr
19	Esmâ bint Sellame	44	İyas b. Bükeyr
20	Huneys b. Huzafe	45	Ammâr b. Yâsir
21	Amir b. Rebîa	46	Suheyb b. Sinan er-Rûmî1
22	Abdullah b. Cahş	47	Bilâl-i Habeşî
23	Ebu Ahmed b. Cahş	48	Ebu Zer el-Ğifârî
24	Cafer b. Ebî Talib	49	Sümeyye (Ammar'ın annesi)
25	Esmâ bint Umeys	50	Yâsir (Ammar'ın babası)

İslâm Mekke dışından birkaç kişinin ilgi ve merakını çekti. Bunlardan birisi Ebû Zer el-Ğifârî'dir. Hz. Peygamber'in durumunu öğrenince hemen Mekke'ye geldi ve bir yolunu bulup gizlice onunla görüştü ve ona iman etti. İmanın verdiği heyecanla Kâbe'nin yanına giderek müslüman olduğunu ilan edince Mekkelî müşriklerin saldırısına uğradı, ancak Abbas b. Abdülmuttalib araya girdi ve: *"Ne yapıyorsunuz? Bu adam sizin ticaret yolunuz üzerinde oturan Ğifâr kabilesinden !"* diyerek onu linç edilmekten kurtardı.²⁴

Mekke dışından gelip daha ilk yıllarda İslâm'a girenlerden biri de Amr b. Abese'dir. Süleym kabilesine mensup olan Amr b. Abese, Câhiliye döneminde de putperestlikten yüz çevirmiş olup Ehl-i kitap'tan bazı kimseler ile görüşerek

²⁴ Abdullah Aydınî, "Ebû Zer el-Ğifârî", DİA, cilt: 10; sayfa: 267.

hak dini araştırmıştı. Bir gün putlardan nefretle söz ederken o sırada Mekke'den dönmüş olan bir kişi Hz. Muhammed hakkında duyduklarını ona aktardı. Bunun üzerine derhal Mekke'ye gelen Amr, Hz. Peygamber'le görüşerek Müslüman oldu.

Erkam'ın Evi

Mekkeliler giderek muhalefetin şiddetini artırmaya başladılar. Hz. Peygamber, davet faaliyetini yürüteceği, kendisine inanan Müslümanlarla bir araya gelip konuşacakları gelen vahyi onlara aktaracağı ve rahatça ibadet edecekleri bir merkeze ihtiyaç duydu ve bu iş için, İslâm'a girmiş olan Kureyş'in Mahzûmoğulları koluna mensup on yedi veya on sekiz yaşlarındaki Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evini uygun buldu. Bu ev Kâbe'ye çok yakın bir yerde, Safâ tepesinin eteklerinde bulunuyordu.

Ammâr b. Yâsir ve Suheyb b. Sinân er-Rûmî gibi sahâbîlerin burada Hz. Peygamber'le görüşüp müslüman olduklarına dair rivayetlerini dikkate alırsak bi'setin ilk yıllarından itibaren Dâru'l-Erkam'ın hizmet vermeye başladığını söyleyebiliriz. Nübüvvetin altıncı yılında (616) müslüman olan Hz. Ömer'in ihtidasının da bu evde gerçekleştiği ve onun teklifi üzerine Müslümanların Dâru'l-Erkam'dan çıkarak ilk defa topluca Kâbe'nin karşısında namaz kıldıklarına dair meşhur rivayet²⁵ dolayısıyla genellikle Hz. Peygamber'in, Ömer'in ihtidasına, yani nübüvvetin altıncı yılına kadar burada kaldığı kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber, İslâm'a ilgi duyarak kendisiyle görüşmek isteyen kimselerle veya ashâbı tarafından müslüman olması ümidiyle yanına getirilen kişilerle Dâru'l-Erkam'da görüşerek onları İslâm'a davet ediyordu. Müslüman olan erkek ve kadınlar sık sık burada bir araya geliyorlar, Hz. Peygamber onlara yeni nâzil olan Kur'an âyetlerini tebliğ ediyor ve öğretiyor, daha önce inen Kur'an âyet ve sûrelerini okuyordu. Beraberce namaz kılıyor, Allah'ı tesbih ediyor, O'na ibadette bulunuyorlardı. İnen âyetler ve Hz. Peygamber'in öğütleri doğrultusunda iman, ibadet ve ahlâk esaslarını özümseyenler, birlik, beraberlik ve dayanışma anlayışı içinde birbirlerine kenetleniyorlardı. Hz. Peygamber'in denetiminde gerçekleştirilen bu eğitim sâyesinde Dâru'l-Erkam'daki her bir fert, İslâm davasının sarsılmaz savunucusu ve fedakâr bir davetçisi olarak yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle Mekke'de Müslümanların evlerine giderek Kur'an öğreten Habbâb b. Eret, Yesriblilerin Müslüman olmasında büyük gayret ve başarıları olan Mus'ab b. Umeyr ve onlara Kur'an öğreten âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmi Mektûm'u zikretmek gerekir. Dâru'l-Erkam'ın tebliğ faaliyetindeki yeri ve önemi sebebiyle bazı sahâbîler, Müslüman oluş tarihlerini Hz. Peygamber'in Dâru'l-Erkam'a giriş ve orada bulunuşunu esas alarak vermişlerdir.²⁶

Bu dönemde Müslümanlar evlerinde veya تنها dağ aralıklarında abdest alıp namaz

kılabiliyorlardı. Hz. Peygamber öğle ibadetini Kabe'de yapıyor, geceleri burada namaz kılabiliyordu. Ancak Müslümanlar toplu halde ibadet edemiyor; müşriklerin topluca bulundukları yerlerde İslâm'a davette bulunamıyorlardı; Kur'ân'ı da gizlice okuyorlardı. Çünkü İslâm'ı açıkça tebliğ ettiklerinde saldırıya uğruyorlardı.

Mekkelilerin İslâm'a Tepkileri

İnen âyetler, putların gerçek ilâh olamayacakları, bunları yücelten atalarının da dalâlet içinde olduğunu beyan edince müşrikler, Hz. Peygamber'i engellemek üzere harekete geçtiler.²⁷

Mekkelilerin Hz. Peygamber'i Engelleme Çabaları

Kureyşliler, aralarından birkaç kişiyi Medine'de bulunan Yahudilere göndererek onlardan akıl aldılar. Buradaki Yahudi âlimleri bunlara Mekke'ye dönüp Muhammed'e üç şey sormalarını öğrettiler ve: *"Bu sorulara doğru cevap verirse o bir peygamberdir; değilse yalancıdır"* dediler. Mekkeliler gelip Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkında sorular sordular. Bir süre sonra nâzil olan Kur'an âyetleri ile Hz. Peygamber, önceden kendisinin bilmediği, Mekke'dekilerin de malumat sahibi olmadığı bu sorulara cevap verdi, ama müşrikler yine de iman etmediler.²⁸

Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'e birçok defa müracaat ettiler ve dinlerini kötülediğini, ilâhlarına dil uzattığını, atalarını tahkir ettiğini, kendilerini beyinsiz saydığını, toplumdaki birlik ve beraberliği bozduğunu söyleyerek Muhammed'e mâni olmasını istediler. Ebû Tâlib, güzel ve uygun sözler söyleyerek onları savuşturdu; fakat kararlılığını bildiği için yeğenine bu durumdan hiç bahsetmedi. Aradan bir süre geçmesine rağmen Hz. Muhammed'in rahatça faaliyetlerine devam ettiğini gören Mekke'nin önde gelenleri Ebû Tâlib'e yeniden geldiler. Bu defa tavırları daha sertti. Hatırını saydıkları için kendisine geldiklerini ama eğer o mâni olmazsa artık atalarının dinine ve ilâhlarına dil uzatılmasına tahammüllerinin kalmadığını ve buna izin vermeyeceklerini, Muhammed'e mâni olması veya aradan çekilmesi gerektiğini, değilse karşılarında Ebû Tâlib de olsa gerekeni yapacaklarını kesin bir dille ifade ettiler. Bu durum, Ebû Tâlib'i endişeye sevk etti. Kureyşliler, atalarının dinine sahip çıkma adına Arap himaye geleneğine rağmen kendisini de karşısına alacaklarını söylüyorlardı. Ebû Tâlib, zor durumda kaldığını hissetti. Ayrıca yeğenini düşündü; onun için de endişe duydu; Kureyşliler istenilmeyen bir kötülük yapabilirdi. Bu sebeple yeğenini çağırdı; son gelişmeyi ona anlattı ve kendilerini zor durumda bırakmamasını istedi. Bu arada müşriklerin teklif ettiği *"hiç değilse ilâhlarına dil uzatmaktan vazgeçmesi, bu durumda onların da Muhammed'i diniyle baş başa bırakacakları"* talebini de aktardı ve böyle yapabileceğini söyledi. Amcasının bu sözlerine üzülen ve himayesini üzerinden kaldıracağını

²⁵ İbn Sa'd, III, 270.

²⁶ Ahmet Önkol, "Erkam b. Ebû'l-Erkam", DİA, İstanbul 1995, XI, 305; M. Asım Köksal, "Dârülerkam", DİA, İstanbul 1993, VIII, 520.

²⁷ İbn Seyyidinnâs, Uyûnü'l-eser, Beyrut, tsz., I, 99.

²⁸ İbn Hişâm, es-Sîre I, 321-322.

zanneden Hz. Peygamber ayağa kalktı; gözü yaşarmıştı ama son derece kararlıydı; şu tarihî cevabı verdi: *"Vallahi, güneşi sağ elime, ayı sol elime verseler, bu davadan asla vazgeçmem! Ya Allah, dinini üstün kılar ya da bu uğurda can veririm."* Bunu duyan Ebû Tâlib: *"Kardeşimin oğlu! Sen işine devam et ve istediğini yap! Ne olursa olsun seni onlara asla teslim edecek değilim."* dedi.

Ebû Tâlib'e defalarca müracaat eden Kureyş ileri gelenleri, çaresizlik ve gözü dönmüşlük içerisinde bazen gelip Ebû Tâlib'e olmayacak tekliflerde bulundular. Meselâ bir gün geldiler ve kendilerine Muhammed'i teslim etmesi karşılığında Mekke'nin en güçlü ve yakışıklı gençlerinden Umâre b. Velîd'i evlatlık olarak verebileceklerini söylediler. Ebû Tâlib ise: *"Bu ne kötü teklif! Hiç olacak şey mi?!..."* diyerek onları reddetti.²⁹

Hz. Peygamber'in uyarıları Mekke müşriklerini rahatsız ettiği için onlar Hz. Peygamber'e karşı bazı eleştiri ve iftiralarda bulundular. Ona bazen sihirbaz³⁰, bazen büyülenmiş³¹, bazen deli³², bazen kâhin³³, bazen şair³⁴ gibi sıfatlar vererek söylediklerinin Allah'ın vahyi olmadığını, Kur'an'ı ona bir insanın öğrettiğini³⁵, yazdığını³⁶ ve kendisinin uydurduğunu ifade ettiler.³⁷ Kur'an-ı Kerim hem onların bu iddialarına temas eder: *"Hakikati inkâr edenler dediler ki: Şüphesiz ki bu (Kur'an), onun kendi uydurup ortaya koyduğu bir iftiradır."*³⁸, hem de önceki Peygamberlere de aynı suçlamayı yapan kâfirler üzerinden onlara düşündürücü bir ihtarda bulunur: *"... Küçük düşürücü azap kime gelecek ve yalancı kimmiş; yakında bileceksiniz! Bekleyip gözetleyin; ben de sizinle birlikte bekleyip göreceğim!"*³⁹ ve: *"Yarın onlar öğrenecekler, kimmiş kötü yalancı!"*⁴⁰ Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssalar dolayısıyla bunların "esâtîru'l-evvelîn=evvelkilerin masalları" olduğunu söyleyen Müşrikler, Kur'an'ı şeytana dayandırıyorlardı.⁴¹ Ama işin içinden çıkamayınca da Kur'an âyetleri için: *"Hayır! Bütün bunlar uyuyanın sayıklamaları gibi karmakarışık sözler!"* diyorlardı.⁴² Kur'an, müşriklerin böylesi tutarsız, aslı, esası olmayan itham, iftira ve yakıştırmalarını ayrı ayrı cevaplamış, *"Bir bak, senin hakkında ne (akıl almaz) benzetmeler yapıp sapıttılar (da çıkmaza girdiler); artık onlar bir yol bulamazlar!"*⁴³ âyetiyle de onların Peygamber ve Kur'an karşısında sapıklık ve şaşkınlık içerisinde olduklarını beyan etmiştir.

²⁹ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 283-285.

³⁰ Yunus, 10/2, Sâd, 38/4, Sâd, 38/4; Zâriyât, 51/52.

³¹ İsrâ, 17/47; Furkân, 25/8.

³² Hicr, 15/6; Duhân, 44/14.

³³ Tûr, 52/29; Hâkka, 69/42.

³⁴ Tûr, 52/29-30, Enbiyâ, 21/5, Sâffât, 37/36.

³⁵ Nahl, 16/103. Taberî, tefsirinde müşriklerin iddia ettikleri kişinin kimliği konusunda bazı isimleri kaydeder:

³⁶ Furkan, 25/4-5

³⁷ Secde 32/1-3

³⁸ Furkân, 25/4.

³⁹ Hûd, 11/93. (Şuayb kıssası)

⁴⁰ Kamer, 54/26.

⁴¹ Tekvîr, 81/25.

⁴² Enbiyâ, 21/5.

⁴³ Furkân, 25/9.

Diğer yandan Müslümanların sayısı artınca Müşrikler endişeye kapılmaya başladı. Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara saldırılar arttı. Ebû Leheb, Hz. Peygamber'i her yerde takip ederek sözlerini yalanlıyor, *"İnanmayın buna! Bu adam yalancı, dinsiz biridir"* diyerek sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini söylüyordu. Bunun üzerine muhatapları da: *"Sana tâbi olmadıklarına göre ailen ve aşiretin, senin durumunu daha iyi bilir!"* deyip Hz. Muhammed'den yüz çeviriyorlardı.⁴⁴ Diğer Kureyş müşrikleri de sürekli olarak İslâm'ın yayılmasını engellemeye çalışıyorlardı.

Nübüvvetin beşinci yılında bir gün Kâbe avlusunda Ebû Cehil ve yandaşları, Hz. Peygamber'e hakaret edip İslâmîyet'e saldırdılar. İş fiziksel şiddete döküp Rasulullah'ın üzerine pislik attılar. Hz. Peygamber, büyük bir sabır gösterdi ve evine gitti. Bunu gören bir câriye gördüklerini avdan dönen Hamza'ya anlattı. Hemen Kâbe avlusunda ileri gelenlerle oturmakta olan Ebû Cehil'in yanına gitti, elindeki yayla onun başına vurdu, Ebû Cehil sendeleyerek yere yıkıldı, başı fena halde kanadı. Hamza: *"Demek kardeşimin oğluna sövüp sayan, hakaret eden sendin öyle mi? İşte ben de onun dinine giriyor ve onun dediğini diyorum"* dedi ve Müslüman oldu.⁴⁵

Esasen müşrikler de Muhammed hakkında ileri sürdükleri çelişkili ithamların hiç birinin tutarlı ve geçerli olmadığını biliyorlardı. Velîd b. Muğîre, bir hac mevsimi öncesi Kureyşlileri toplamış ve: *"Çevreden insanlar hac mevsiminde buraya gelecekler. Muhammed hakkında size soru sorabilirler. Biriniz: 'büyücü', öbürü: 'kâhin', diğeri: 'şair', öteki: 'mecnun' deyip de farklı farklı şeyler söyleyerek çelişkiye düşmeyelim. Ne diyeceğimize bir karar verelim."* demişti. Konuyu tartıştılar, fakat onun hakkında söylenenlerin hiçbirisi doğru değildi. Sonunda: *"İyisi mi biz, bu adam bir 'büyücü' diyelim. Çünkü o, büyü ile kardeş ile kardeşin arasını açıyor, aileleri bölüyor."* kararına vardılar ve gelenlere böyle söylediler.⁴⁶ Ama söylediklerine aslında kendileri de inanmıyorlardı. Çünkü İslâm'ın azılı düşmanlarından biri olan Nadr b. Hâris şu itirafı yapıyordu: *"Ey Kureyş topluluğu! Vallahi, başınıza öyle bir iş geldi ki şimdiye kadar içinden çıkamazsınız. Muhammed aranızda genç bir delikanlı iken kendisinden en çok hoşnut olduğunuz, en doğru sözlü, en güvenilir saydığınız biri idi. Olgunluk yaşına geldi ve size getirdiği bu işi sundu. Bu defa: 'O, bir büyüçüdür' dediniz. Hayır, vallahi o, büyüçü değil! Çünkü biz büyüçüleri de, üfürmeleri ve düğüm atmalarını da gördük. 'Kâhin!' dediniz. Vallahi o, kâhin değil! Çünkü biz kâhinleri de aslı-esası olmayan tutarsızlıklarını da gördük ve secîli sözlerini de duyduk. Bu defa: 'şair!' dediniz. Hayır o, bir şair değil! Herhalde şiirin bütün çeşitlerini, aruzu ve kalıplarını biliyoruz. 'Mecnun' dediniz. Fakat öyle de değil! O ne bir deli, ne de cinlerle ilişkili. Çünkü akı gidip-gelmiyor, vesveseleri, dalgınlığı, bayılmaları yok! Artık bakın, bir şeyler bulun! Vallahi, başınıza büyük bir iş geldi!"*⁴⁷

Benzer bir açıklamayı, Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmek üzere Kureyş adına bazı tekliflerle onunla görüşmeye giden Mekke reislerinden Utbe b. Rabîa

⁴⁴ İbn Sa'd, Tabakât I, 216.

⁴⁵ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 311-312.

⁴⁶ İbn İshak, Sîre, Konya 1981, s. 131-132.

⁴⁷ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 320.

yapmıştır. Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an âyetlerinin etkisi altında kalan Velid; *"Vallahi az önce dinlediğim sözlerin benzerini daha önce asla işitmedim, Muhammed'den az önce duyduğum sözler, ne şiir, ne sihir ve ne de kehanettir"* dedi.⁴⁸

Gelen rivayetlerden anladığımıza göre, Ebû Tâlib, yeğenini yapılan saldırılardan korumak için, başkanı olduğu Hâşimoğulları'nı ve onları her konuda destekleyerek müşterek hareket eden kardeş aşiret Muttaliboğulları'nı bir toplantıya davet etti. Bu toplantıda onları aşiretlerinin bir mensubu olarak Muhammed'i elbirliğiyle koruyup himaye etmeye çağırdı. Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları -Ebû Leheb hâric- tamamıyla Hz. Muhammed'i (as) koruma kararı aldı.⁴⁹

Kur'an'a Saldırı

Bütün bu noktalardan âciz ve çaresiz kalan müşrikler, bir de Kur'an'ın şu âyetlerle onlara açıkça meydan okuması karşısında ne yapacaklarını, ne diyeceklerini bilemediler: *"Onu kendi uydurdu diyorlar, öyle mi?! Hayır, onlar inanmak istemiyorlar. Eğer iddialarında samimi iseler Kur'an'ın benzeri bir söz meydana getirsinler!"*⁵⁰, *"Yoksa onlar 'Kur'an'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar?! Sen, onlara de ki: 'Madem öyle, eğer iddianızda samimi iseniz, siz de onun sûreleri gibi uydurulmuş on sûre getirin; hem de Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi çağırarak!' Eğer onlar bu önerinizi yerine getiremezlerse siz bilersiniz ki o Kur'an ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Artık şimdi Müslüman olacak mısınız?"*⁵¹

Müşrikler, evinde veya Kâbe karşısında namaz kılarken Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an'ın dinlenmesini yasakladılar. *"Dinlemeyin şu Kur'an'ı; okunurken gürültü yapın ki böylelikle belki onu bastırırsınız!"*⁵² Ama bizzat yasak koyanlar, birçok defa geceleyin gizli gizli Hz. Peygamber'i dinlemiş, sonra birbirlerini ayıplamışlardı.⁵³

*"Onlara âyetlerimiz okunduğunda dediler ki: Tamam, duyduk! İstesek böylesini biz de söyleriz. Çünkü bunlar, evvelkilerin masallarından başka bir şey değil!"*⁵⁴, *"İnsanlardan öylesi vardır ki oyalayıp aldatan boş bir takım sözler (lehiv) satın alarak hiçbir bilgiye dayanmadan (insanları bunlarla) Allah yolundan saptırmaya ve Allah'ın yolunu küçük düşürmeye çalışır. İşte böyleleri için alçaltıcı bir azap vardır."*⁵⁵

Mucize İstekleri

Müşrikler, Hz. Peygamber'den akla hayale gelmedik mucize isteklerinde bulundular. Kur'an bu isteklere karşı gönderdiği âyetlerde insanlara gördükleri çevreden örnekler vererek Allah'ın kudret ve kuvvetini görmelerini istedi. *"Şayet*

*dağları yürütecek, yeri parçalayacak ve ölüleri konuşturacak bir Kur'an indirilseydi (onlar yine inanmazlardı)! Oysaki her iş Allah'ın yetkisindedir... Andolsun ki senden önce nice peygamberlerle alay edildi ve Ben inkâr edenlere fırsat tanıdım; fakat sonra onları kısıvrak yakaladım. İmdi nasılmış benim azabım?"*⁵⁶

Mekkeliler kalabalık bir grup halinde kendisiyle konuşmak üzere Hz. Peygamber'i çağırmıştı. Bir takım görüşmelerin ardından Mekke'nin etrafındaki dağları yürüterek şehri genişletmesini ve oradan Şam ve Irak'taki nehirler gibi kaynaklar fışkırtmasını istediler. *"Geçmiş atalarımızı, meselâ Kusay b. Kilâb'ı dirilt de senin gerçekten peygamber olup olmadığını soralım!" dediler. "Ya da Rabbin seninle beraber senin doğru söylediğini tasdik edecek bir melek göndersin. Ayrıca senin bağ ve bahçelerin, altın ve gümüş dolu hazinelerin olsun!" dediler. Hz. Peygamber, kendisinin böyle şeyler yapmak için gönderilmediğini, ancak bir uyarıcı olduğunu söyleyince de: "Hadi öyleyse, bizi tehdit edip durduğun azabı Rabbin göndersin; şu sema taş olup yağsın başımıza, eğer gerçekten peygambersen!" diye meydan okudular. Rasûl-i Ekrem: "Bu, ancak Allah'ın elindedir; yapmayı dilerse yapar!" cevabını verdi. Bunun üzerine içlerinden biri kalktı ve: "Semaya bir merdiven kurup oraya gözlerimiz önünde tırmanıp çıkmadıkça ve oradan senin söylediklerinin doğru olduğunu tasdikleyecek dört melek ile dönmedikçe sana asla inanmayacağım; hoş, bunları yapsan da inanacak değilim ya!" dedi.*⁵⁷

Müşriklerin bu istekleri ve ifadeleri, aslında onların mucize talebinde bile samimi olmadıkları belirtilmiştir. *"... Bütün mucizeleri görseler bile inanmazlar..."* meâlindeki âyetlerde⁵⁸ kâfirlerin gerçek yüzü ortaya konulmuştur.

Müslüman Olanlara Baskı ve İşkence

Ammâr, Hz. Peygamber'in Dârü'l-Erkam'da bulunduğu sırada Müslüman oldu. Annesi Sümeyye ile babası Yâsir de ilk Müslümanlardandır. Mekke'de kendilerini himaye edecek kimseleri olmadığı için Kureyşli müşriklerin ağır zulüm ve işkencesine uğradılar. Annesi Sümeyye bu işkenceler sonunda Ebû Cehil tarafından şehid edildi. Müşriklerin dayanılmaz baskılarına artık tahammülü kalmadığı bir gün sırf bu işkencelerden kurtulmak maksadıyla onların arzusuna uyarak Lât ve Uzzâ lehinde ve Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşmak zorunda kaldı. Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz doğruca Resûl-i Ekrem'in yanına giderek başına gelenleri anlattı. Hz. Peygamber ona bu sözleri söylerken kalbinde neler hissettiğini sordu. Ammâr da iman ile dolu olan kalbinde en ufak bir değişiklik olmadığını söyleyince, Hz. Peygamber yine işkenceye uğrarsa aynı sözleri söylemesinin bir mahzuru bulunmadığını ifade etti.⁵⁹

El-Haris, Hz. Hatice'nin önceki kocası Ebu Hâle'den olan oğluydu, onun gözetiminde

⁴⁸ İbn İshâk, Sîre, s. 188.

⁴⁹ İbn İshâk, Sîre, s. 129.

⁵⁰ Tûr, 52/33-34.

⁵¹ Hûd, 11/13-14.

⁵² Fussilet, 41/26.

⁵³ İbn Hişâm, es-Sîre I, 337.

⁵⁴ Enfâl, 8/31.

⁵⁵ Lokmân, 31/6.

⁵⁶ Ra'd, 13/31-32.

⁵⁷ İbn Hişâm, es-Sîre I, 314-319.

⁵⁸ Bkz. En'âm, 6/25; A'râf, 7/146; Kamer, 54/2.

⁵⁹ Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", DİA, cilt: 03, sayfa: 76. Bu konuyla ilgili olarak nâzil olan âyet-i kerîmede kalbi imanla dolu olduğu halde dininden dönmeğe zorlananların söyledikleri sözlerden sorumlu olmadıkları belirtildi. en-Nahl 16/106.

bulunuyordu. Müslümanlığı kabul etti. Kabe avlusunda Rüknu Yemanî altında Allah yolunda şehid edilen ilk müslüman oldu.⁶⁰ Hz. Peygamber, Kabe'de Kureyş'e "Allah'tan başka ilah yoktur diyin, kurtuluşa erin" dedi. Orada olanlar kalkıp saldırıya geçtiler. Çıkan kavgada aldığı darbeler sonucu el-Hâris b. Ebîhâle şehid oldu.⁶¹

Bir gün Hz. Peygamber, biraz sonra sözünü edeceğimiz Erkâm b. Ebi'l-Erkam'ın evinde Müslümanlarla sohbet ediyorken, başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere sahâbîler, İslâm'ı müşriklerle açıklamak üzere Kâbe'nin yanına gitmeyi Hz. Peygamber'e teklif ettiler. Hz. Peygamber, henüz sayılarının yeterli düzeye ulaşmadığını söyleyerek buna taraftar olmadığını açıkladı. Fakat Hz. Ebû Bekir'in ısrarına dayanamayarak hep birlikte Harem-i şerif'e gittiler. Müşrikler orada toplanmış oturuyorlardı. Hz. Ebû Bekir cesaretle ortaya atılarak müşriklerle karşı konuşmaya başladı; putlara tapmaktan vazgeçip Allah'a ve Resûlüne inanmak gerektiğini anlattı. Buna hoşgörü gösteremeyen müşrikler onun üzerine saldırdılar. Utbe b. Rebîa, Hz. Ebû Bekir'i fena bir şekilde döverek kanlar içinde bıraktı. Bu arada müşrikler Hz. Peygamber'e de saldırdılar.⁶²

Cariye konumunda bulunan Lübeyne, Zinnîre, Nehdiyye ve Übeys de müslüman oldukları için efendileri ve diğer kâfirler tarafından işkenceye maruz kalıyorlardı. Müslüman olmadan önce Ömer b. Hattâb, Lübeyne ve Zinnîre'yi uzun süre döver, sonra bırakır ama: "Size acıdığım için değil, yorulduğum için bırakıyorum; tekrar geleceğim!" derdi. Yediği dayak sebebiyle Zinnîre geçici bir görme kaybına dahi uğramıştı. Bunlar da Ebû Bekir sayesinde devamlı işkenceden kurtuldular.

Ağır işkencelere tâbi tutulana kadar biri de Habbâb b. Eret idi. Habbâb, Câhiliye döneminde Irak tarafından esir edilerek Mekke'ye getirilmiş, Ümmü Enmâr adlı bir kadın tarafından köle olarak alınmış, sonraları azat edilmişti. İlk Müslümanlar arasında yer alan Habbâb da diğer birçok sahâbî gibi işkence görmüş, kızgın kumlara yatırılmış, bir defasında yakılan bir ateşin üzerine vücudu çıplak olarak sırt üstü yatırılmış, kâfirlerden biri de ayağıyla göğsünden bastırıyordu. Bunun sonucunda sırtında yanık yarasına bağlı izler kalmış ve ölünceye kadar kaybolmamıştı. Bir başka sefer, bizzat sâhibi olan Ümmü Enmâr tarafından demircilikle uğraşan Habbâb'ın başına ateşte kor hâline getirilmiş demir basılarak dağlanmıştı.

Habeşistan'a Hicret

Amcası Ebû Tâlib tarafından himaye edildiğinden bu tür fiilî saldırılara maruz

kalmayan Hz. Peygamber, ashâbının sıkıntılarını görüyor; son derece üzülüyor ama müdahale edecek durumda bulunmadığı için onları koruyamıyor, yapılan zulümlere mâni olamıyordu.

İşte bu şartlar dâhilinde eziyet ve işkence altında ezilen, dinleri uğrunda baskılara maruz kalan ashâbı için en uygun yol, kendilerine zulmedilmeyecek bir ülkeye göç etmek, burada özgürce inandığı gibi yaşamaktı. Nübüvvetin beşinci yılında Habeşistan'a birinci Hicret gerçekleşti. Çünkü Müslümanlar artık Mekke'de emniyet içinde yaşama hakkından mahrum kalmışlardı.⁶³

Nübüvvetin beş ve altıncı yıllarında (615, 616) gerçekleşen I. ve II. Habeş Hicretleri'ne katılanların sayısı dikkate alınınca o sırada Müslümanların tamamı yaklaşık 150 civarında idi.

Şüphesiz genel olarak tebliğin ilk döneminde Mekke'de Müslüman olanların tamamı şu veya bu şekilde müşriklerin baskısı altında idi. Bir süre sonra vuku bulacak Habeşistan'a I. ve II. Hicret'e katılanlar arasında sadece Osman b. Affân ile Ca'fer b. Ebû Tâlib'in isimlerine dikkat çekmek, baskının boyutlarını ortaya koymak için yeterlidir. Osman, Ümeyyeoğulları'nın bir mensubu olup hicret esnasında Hz. Peygamber'in kızı Rukiye ile evli idi ve beraber hicret etmişlerdi. Ca'fer b. Ebû Tâlib ise, bizzat Hâşimoğulları'nın reisi konumundaki Ebû Tâlib'in oğlu idi. Aslında bu zevatı, yakınlarını ve yurtlarını terk ederek, daha önemlisi gönülden bağlandıkları Peygamberlerinden ayrılarak gurbet diyarına göç etmeye sevk eden âmil, dinlerini özgürce yaşama arzusu, diğer ifadeyle inançları üzerindeki baskılardan kurtulma umididir.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM (616-619)

Sosyal Boykot

Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla güçlendikleri, Habeşistan'a giden muhacirlerin orada güvenlik içinde yaşadıkları ve Necâşî'nin de onları teslim etmeyip koruduğu anlaşılınca Mekkeli müşrikler, Hâşim ve Muttaliboğullarıyla aralarında barış, emniyet, akrabalık ve karşılıklı hukuka saygı bulunmadığını açıkça ifade ederek, bu iki kabileyi düşman ilan ettiler. Ebû Tâlib, yeğenini ve kabile mensuplarını emniyet altına almak için Ebû Leheb ve oğulları dışında tüm Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarını Ebû Tâlib Mahallesi'ne taşıdı.

Müşrikler bu iki kabile mensuplarıyla kız alıp vermemek, alışveriş yapmamak, oturup kalkmamak ve konuşmamak üzere sosyal ilişkilerini kestiler. Bir yazı ile bunu metin haline getirip Kâbe'ye astılar. Resûlullah kendilerine teslim edilene dek bu şartlara uyacaklarına dair karar aldılar.

⁶⁰ el-Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (ö.279/893), Ensabu'l-Eşraf, thk. Suheyl Zekkar, Riyad ez-Zerkeli, I-XIII, Beyrut 1417/1996, XIII, 65; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusi (ö.456/1064), Cemheretu Ensabi'l-Arab, thk. العلماء من لجنة, I, Beyrut 1403/1983, I, 210, Alauddin Mogultay, Ebu Abdillâh Mogultay b. Kilic b. Abdullâh el-Bekceri el-Hikri (ö.762/1361), İkmalu Tehzibi'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Rical, thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Muhammed Ebu Muhammed Usame b. İbrahim, I-XII, 1422/2001, IX, 404.

⁶¹ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalani (ö.852/1448), el-İsabe fi Temyizi's-Sahâbe, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad, I-VIII, Beyrut 1415/1994, I, 696.

⁶² el-Halebi, Ebu'l-Ferec Ali b. İbrahim b. Ahmed Nureddin b. Burhâneddin (ö.1044/1634), İnsan-ı Uyun fi Sireti'l-Emini'l-Me mun, Beyrut 1427H., I, 419.

⁶³ Levent Öztürk, İlk Hicret Habeşistan, İstanbul 2015, s. 63.

Hız. Peygamber, Hız. Hatice ve Ebû Tâlib tüm servetlerini tükettiler. Boykot edilenler sadece hac mevsiminde ve haram aylarda dışarı çıkıp ihtiyaçlarını temin edebiliyorlardı. Müşrikler onları burada da rahat bırakmıyorlar, yiyecek satın alacakları zaman malın fiyatını artırıyorlardı. Şu kadar var ki, boykota katılan kabilelerden, Hâşimoğullarına evlilik yoluyla akraba olanlar, zaman zaman gizlice boykotu ihlal edip mahalleye yiyecek sokabiliyorlardı. Sonunda bazı insaflı kişiler boykotu kaldırmak amacıyla bir araya geldiler. Züheyr b. Ebî Ümeyye, Ebû Tâlib'in kız kardeşinin oğlu; Hişam b. Amr da Ebû Tâlib'in amcası Nadle'nin ana bir kardeşinin oğlu oluyordu. Bu iki şahıs, Kureyş'in ileri gelenlerinden Mut'im b. Adiy, Ebû'l-Bahterî b. Hişam ve Zem'a b. Esved'i de ikna ederek, onların da desteğiyle Ebû Tâlib mahallesine gittiler ve mahsur olanları buradan çıkardılar.

Ebû Tâlib'in vefatından sonra Hız. Peygamber'e beslenen düşmanlık, zaman zaman daha kötü fiilî sataşma ve tasallutlara yol açtı. Meselâ bir defasında Hız. Peygamber Kâbe'nin karşısında namaz kılıyordu. Ebû Cehil'in kışkırtması ile Ukbe b. Ebî Muayt, yeni kesilmiş bir devenin içi boşaltılmamış pislikli ve kanlı işkembesini ve döl yatağını sürükleyerek getirdi ve secdede iken Hız. Peygamber'in başına koydu.

Bir başka sefer aynı şahıs, elbisesini Hız. Muhammed'in başına doladı ve iyice sıkmağa başladı. Durumu gören Hız. Ebû Bekir koşarak geldi ve Hız. Peygamber'i kurtardı. Benzer bir hâdise, Rasûl-i Ekrem Kâbe'yi tavaf ederken vuku bulmuş, kâfirler topluca ona saldırmıştı. İçlerinden biri Rasûlullah'ın yakasına yapışmıştı. Kargaşayı gören Hız. Ebû Bekir koşup onu kurtardı; hem ağlıyor hem de: *"Rabbim Allah'tır dediği için adamı öldürecek misiniz?"* diyordu.⁶⁴

Taif Seferi

Nübüvvetin onuncu yılında Ebû Tâlib ile Hız. Hatice vefat etti. Hâşimoğulları'nın reisi olan Ebû Leheb, kız kardeşlerinin ısrarıyla Resûlullah'ın himayesini üzerine aldı. Ancak bir müddet sonra Ukbe b. Ebî Muayt ve Ebû Cehil'in tahrikleriyle bu kararından vazgeçti.

Kureyşliler'in Hız. Peygamber'e saldırıları arttı. Bunun üzerine o, davetine devam etmek için Mekke dışına yöneldi. Yanına Zeyd b. Hârise'yi alarak Sakif kabilesinin yaşadığı Tâif'e gitti. Kabilenin ileri gelenlerinden Amr b. Umeyr'in üç oğlunu, Abdüyâlîl, Mes'ûd ve Habîb'i ve kabilenin diğer bazı önemli kişilerini İslâm'a davet etti. Kureyşliler'le akrabalık ve ticaret bağları bulunan Sakifliler'den hiçbirisi onun çağrısını dinlemediği gibi kendisini ve Zeyd b. Hârise'yi şehrin ayak takımına taşlattılar. Atılan taşlarla ayakları kanayan Resûlullah'ı korumaya çalışırken Zeyd de başından yaralandı. Bu zor anlarında Hız. Peygamber rabbine sığınıp dua etti. Tâif'ten ayrılan Hız. Peygamber'in Mekke'ye girebilmesi için himayesine sığınacağı bir Kureyşli bulması gerekiyordu. Ancak başvurduğu pek çok kimse talebini kabul etmedi. Nihayet Kureyş'in kollarından Nevfeloğulları'nın reisi Mut'im b. Adî'nin himayesiyle Mekke'ye girebildi.⁶⁵

⁶⁴ Taberî, Târîh II, 332-333.

⁶⁵ İbn Sa'd, I, 212

DÖRDÜNCÜ DÖNEM (620-622)

Akabe Görüşmeleri

Hız. Peygamber, hac zamanında dışarıdan Mekke'ye gelen kabilelere İslâm'ı anlatıyordu. Bu cümleden olarak kaynaklarımızın zikrettiği kabileler şunlardır: Kinde, Kelb, Hanîfe, Âmir b. Sa'saa, Muhârib, Fezâre, Gassân, Süleym, Abs, Uze, Şeyban.

Değişik kabilelerin farklı tepkileri oluyordu. Kimisi kaba, kimisi kibar, bazısı kaçamak ve bazısı dolaylı bir şekilde karşılık veriyordu. Ama sonuç daima olumsuzdu. Bazılarının politik nedenlerle, örneğin Kureyş'ten çekindikleri için ret cevabı vermeleri dikkat çekicidir. Nitekim Evs kabilesinden Enes b. Râfi, *"Biz Kureyşle ittifak yapmak maksadıyla buraya geldik. Kureyş'e düşman olarak geri dönemeyiz"*⁶⁶ demiştir. Fakat kendisine takılan tavır ne olursa olsun Hız. Peygamber sebatla, ümitsizliğe kapılmadan, azimle yoluna devam ediyor, her fırsatta davetini tekrarlıyordu.

Hız. Peygamber Mekke'de Akabe adı verilen yerde, 620, 621 ve 622 yıllarında üç yıl üst üste hac mevsiminde Medinelilerle görüşmüştür.

Birinci Akabe Görüşmesi

Her yıl yaptığı gibi Peygamberliğin on birinci yılının (620) hac mevsiminde de İslâm'a davet faaliyetini sürdürdüğü sıralarda Akabe mevkiinde Yesrib'de yaşayan Hazrec kabilesine mensup altı kişiyle karşılaştı. O esnada başlarını tıraş etmekte olan bu kişilerin yanına oturdu ve onlara İslâm'ı anlattı. Bunlar,

Es'ad b. Zürâre,

Avf b. Hâris,

Râfi' b. Mâlik,

Kutbe b. Âmir,

Ukbe b. Âmir ve

Câbir b. Abdullah adlı şahıslardı.

İslâm'ı kabul eden bu altı kişi, Evs kabilesiyle aralarında yıllardır süregelen savaşların yol açtığı düşmanlığın İslâm sayesinde ortadan kalkacağını, iki kabile arasında birlik ve beraberliğin yeniden kurulacağını ümit ettiklerini söylediler. Bu tavırlarıyla Medine'nin siyasî bir lidere olan ihtiyacını vurgulamış oluyorlardı.

İslâm'ı kabul eden altı Yesribli, ertesi yıl aynı yerde Hız. Peygamber'le tekrar buluşmaya söz verdiler. Bu altı kişi Medine'ye varınca halka Hız. Peygamber'i tanıttılar.

⁶⁶ el-Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (ö.279/893), Ensabu'l-Eşraf, thk. Suheyl Zekkar, Riyad ez-Zerkeli, I-XIII, Beyrût 1417/1996, I, 238.

İkinci Görüşme (I. Akabe Bey'atı)

Bir sonraki yıl, peygamberliğin on ikinci yılında (621) Zilhicce ayında, içlerinde Birinci Akabe Görüşmesi'nde bulunan altı kişinin de yer aldığı onu Hazrecli, ikisi Evsli on iki kişi söz verdikleri gibi Akabe'de Hz. Peygamber'le buluştular. Burada, hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina yapmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, iftira etmeyeceklerine, emirlerine uyacaklarına dair Hz. Peygamber'e bey'at ettiler. Yani getirdiği emir ve yasaklarda Peygamber'e itaat edeceklerine söz verdiler ve onunla sözleştiler.

Birinci Akabe Biatı denilen bu olaydan sonra Hz. Peygamber Yesrib halkına Kur'an'ı öğretmesi ve henüz Müslüman olmayanları İslâm'a davet için Mus'ab b. Umeyr'i gönderdi. Mus'ab, Es'ad b. Zürâre'nin evinde misafir oldu. Onun bir yıl boyunca gösterdiği faaliyet sonucu Evs kabilesinin iki büyük kabile başkanlarından Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudaýr'ın da aralarında bulunduğu pek çok Yesribli ve bunların kabilesi olan Abdüşleşheğullarının tamamı Müslüman oldu.

Üçüncü Görüşme (II. Akabe Bey'atı)

Peygamberliğin on üçüncü yılında (622) hac mevsiminde, ikisi kadın yetmiş beş Medineli Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Mekke'ye geldiler. Bunlar asıl maksatlarını gizleyerek, görünüşte hac için gelmişlerdi. Ama esas gayeleri Hz. Peygamber'le görüşmek ve onu Yesrib'e davet etmektir. Mekke'ye varınca Hz. Peygamber'e gizlice haber gönderdiler. Hz. Peygamber amcası Abbas'la birlikte Akabe'ye geldi. Görüşme gizli yapıldı. Abbas, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'yi kritik noktalara gözcü tayin etti.

Burada bir konuşma yaparak, yeğenin, kendi kabilesi tarafından himaye edildiğini, ancak Medinelilerin daveti üzerine oraya hicret etmek istediğini belirtti. Şayet her türlü sıkıntıya göğüs gerip düşmanlarına karşı koruyacaklarsa onu memleketlerine götürmelerini söyledi. Medineliler bu şartları kabul ettiler. Hz. Peygamber de bir konuşma yaptı, Kur'an okudu. Hicret ettiği takdirde kendisini canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına, ona itaat edeceklerine, her türlü şartlarda mâlî yardımını yapacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, hiç kimseden çekinmeden hak üzere bulunacaklarına dair söz aldı.

Hz. Peygamber'in isteği üzerine Medineli Müslümanlar, onunla aralarında irtibatı sağlamak için dokuzu Hazrec'den ve üçü Evs'ten olmak üzere on iki temsilci (nakîb) seçtiler.

Hicret

İkinci Akabe Biatı denilen bu antlaşmadan sonra Hz. Peygamber sahâbîlere Medîne'ye hicret etmeleri için izin verdi. Onlar da küçüklü büyüklü kabileler halinde hicret etmeye başladılar. İkinci Akabe Biatı zilhicce ayında gerçekleşti. Hz. Peygamber, zilhiccenin geriye kalan günleriyle, muharrem ve safer aylarını

Mekke'de geçirdi. Bu son bey'attan üç ay kadar sonra, rebîülevvel ayında o da Hz. Ebû Bekir'le birlikte Medine'ye hicret etti.

İslâm Tarihi kaynaklarında Mekke dönemiyle ilgili olarak müşriklerin Hz. Peygamber'i öldürmeye yönelik teşebbüslerinden söz edilmektedir. Ancak bunlar arasında en kesin ve en belirgin olanı, nübüvvetin on üçüncü yılında müşriklerin Dâru'n-Nedve'de alınan bir karar doğrultusunda hazırladıkları ve esasen uygulamaya da koydukları suikast plânıdır. *"Seni tutuklamak yahut öldürmek veya yurdundan sürüp çıkarmak için kâfirlerin sana tuzak kurdukları o zamanı bir hatırla! Onlar tuzak kurdular, ama Allah da onların tuzak kurmalarını boşa çıkardı, Allah tuzakları en güzel şekilde boşa çıkaranıdır"*⁶⁷ âyetinde işaret edilen bu komplo, Hz. Peygamber'e, akrabalarında Rukayka bint Sayfî isimli bir kadın tarafından haber verilmiş, o da hicret etmeye karar vermiştir.⁶⁸ Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir gece olunca Mekke'den ayrılıp Sevr dağındaki mağaraya saklandılar. Üç gün sonra kılavuzlarının getirdiği develere binerek Yesrib'e doğru yola çıktılar (2 Rebîülevvel / 16 Temmuz 622 Cuma)

⁶⁷ Enfâl, 8/30.

⁶⁸ İbn Sad, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sad b. Meni (ö.230/845), et-Tabakatu'l-Kubra, thk. Ali Muhammed Omer, Kâhire 1421/2001, X, 52, 212.

